

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI**

**SEZÂİ KARAKOÇ, ABDULLAH ET-TAYYİB VE
T.S. ELİOT'IN ŞİİR VE NESİRLERİNDE
MEDENİYET ALGISİ**

DOKTORA TEZİ

SULIMAN NASIR İBRAHİM ABDALLAH

İSTANBUL, 2023

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI**

**SEZÂİ KARAKOÇ, ABDULLAH ET-TAYYİB VE
T.S. ELİOT'IN ŞİİR VE NESİRLERİNDE
MEDENİYET ALGISI**

DOKTORA TEZİ

**SULIMAN NASIR İBRAHİM ABDALLAH
(161101004)**

**Danışman
(Prof. Dr. Hasan Akay)**

İSTANBUL, 2023

26/07/2023

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı doktora programı öğrencisi 161101004 numaralı **Sulman Nasır İbrahim ABDALLAH**ın hazırladığı “*Sezai Karakoç, Abdullah et-Tayyib ve T.S. Eliot’ın Şiir ve Nesirlerinde Medeniyet Algısı*” konulu Doktora tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 26.07.2023 Çarşamba günü saat 11.00’da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının
.....
şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. Prof. Dr. Hasan AKAY (Danışman)	BAŞARILI .
2. Prof. Dr. M. Fatih ANDI	BAŞARILI.
3. Prof. Dr. Ali BULUT	BAŞARILI.
4. Prof. Dr. Şaban SAĞLIK	BAŞARILI
5. Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre ÖZSARAY	BAŞARILI.
6. (İkinci Danışman)*.....

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Suliman Nasir İbrahim Abdallah

SEZAI KARAKOÇ, ABDULLAH ET-TAYYİB VE T.S. ELİOT'IN ŞİİR VE NESİRLERİNDE MEDENİYET ALGISI

Suliman Nasır İbrahim Abdallah

ÖZET

Bu çalışmada Türk şair Sezai Karakoç, Amerikan-İngiliz şair Thomas Stearns Eliot ve Sudanlı şair Abdullah et-Tayyib'in eserlerinden hareketle karşılaştırmalı edebiyat bağlamında medeniyet algısı incelenmiştir. Medeniyet algısı üzerinde sundukları benzerlikler ve farklılıklar göz önünde bulundurularak ait oldukları toplumları nasıl etkiledikleri tartışılmıştır. Bu üç ismin edebiyat, düşünce, sosyal hayat ve eğitim alanlarında izledikleri yollar incelenerek eserlerindeki medeniyet algıları tespit edilmiştir.

Bu üç şair-düşünürün medeniyet algılarının büyük önem taşıdığını vurgulamak gerekir. Şairlerin medeniyet algısının önemi, yaşadıkları dönemlerden kaynaklanmaktadır. Zira 19. yüzyıldan itibaren yaşanan düşünme tarzlarındaki değişim, psikolojik bozukluklar, toplumsal hayatın karmaşaları, teknolojinin gelişmesi, hâkim düşünce akımları, modernizm, postmodernizm, materyalizm, anarşizm, ateizm, komünizm ve diğer felsefi akımlar, İnsanların medeniyet algılarını etkilemiştir. Bunun için bu üç ismin eserleri, yaşam biçimlerinin yeniden inşası ve dünyada yeni bir düzen kurmak için yapılan çabalar olarak algılanmaktadır. Mevcut sorunları yorumlayabilen ve halkına yön verebilen kimselerin düşünceleri büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışma, üç şairin medeniyet algılarının önemini ve toplumları üzerindeki etkisini kanıtlamaya çalışmaktadır.

Bu şair-düşünürlerin inançlarına göre uygarlık algılarını yansıttıkları tespit edilmiş ve yarattıkları farkındalık ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bir yanda Sezai Karakoç ve Abdullah Tayyib'in eserlerinin İslam medeniyetini diriltmeye ve inşa etmeye çalıştığı belirlenirken, diğer yanda Thomas Stearns Eliot'un eserlerinde hak

olarak kabul ettiği Hıristiyan medeniyetini yeniden kurmaya çalıştığı ispatlanmaya çalışılmıştır.

Bu karşılaştırmalı çalışmada Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algılarının oluşmasında, kültür, dinî düşünce, inanç, coğrafya, tarih ve gelenek gibi konuların önemli rol oynadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler; Sezai Karakoç, Abdullah Tayyib, T.S. Eliot, medeniyet algısı, karşılaştırmalı edebiyat.

**THE PERCEPTION OF CIVILIZATION IN THE POETRY AND
PROSE OF SEZAI KARAKOÇ, ABDULLAH ET-TAYYİB AND
T.S. ELİOT**
Suliman Nasir İbrahim Abdallah

ABSTRACT

In this study, the perception of civilization in the context of comparative literature was examined based on the works of Turkish poet Sezai Karakoç, American-British poet Thomas Stearns Eliot and Sudanese poet Abdullah et-Tayyib. Considering the similarities and differences they present on the perception of civilization; it is discussed how they affect the societies they belong to. By examining the paths these three names followed in the fields of literature, thought, social life and education, the perceptions of civilization in their works were determined.

It should be emphasized that the civilization perceptions of these three poet-thinkers are of great importance. The importance of the poets' perception of civilization stems from the periods in which they lived. Because the changes in the way of thinking, psychological disorders, complexities of social life, the development of technology, dominant currents of thought, modernism, postmodernism, materialism, anarchism, atheism, communism, and other philosophical movements since the 19th century have affected people's perceptions of civilization. For this reason, the works of these three names are perceived as the reconstruction of their way of life and efforts to establish a new order in the world. The opinions of those who can interpret the current problems and give direction to their people are of great importance. This study proves the importance of the three poets' perceptions of civilization and its impact on their societies.

It was determined that these poet-thinkers reflect their perceptions of civilization according to their beliefs and the awareness they created was tried to be revealed. On the one hand, it was determined that the works of Sezai Karakoç and

Abdullah et-Tayyib tried to resurrect and build the Islamic civilization, on the other hand, it has been proven that Thomas Stearns Eliot tried to re-establish the Christian civilization, which he accepted as right in his works.

In this comparative study, it has been determined that subjects such as culture, religious thought, belief, geography, history, and tradition play an important role in the formation of the civilization perceptions of Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot and Abdullah et-Tayyib.

Keywords; Sezai Karakoç, Abdullah et-Tayyib, T.S. Eliot, Perception of Civilization, Comparative Literature.

ÖNSÖZ

Her medeniyetten şair ve düşünürün, medeniyet, kültür, ahlak, felsefe, gelenek gibi önemli kavramlara ilişkin algılarını eserlerine yansıtması beklenir. Bu beklentinin sebebi, söz konusu kavramlar hakkında yüzyıllardır süregelen tartışmalardır. Dolayısıyla bu kavramlar toplumların yaşam biçimlerini derinden etkilemekte ve şekillendirmektedir. Ayrıca bu kavramlar toplumun büyük düşünürleri tarafından tanımlanmakta ve insanların bu kavramları anlamaları sağlanmaktadır.

Şairler ve düşünürler, toplumu şekillendirecek bilgiye sahip oldukları için içinde yaşadıkları toplumun sorunlarıyla uğraşmak zorundadırlar. Toplumu inşa etmede edebiyat ve sosyal bilimlerin etkisi inkâr edilemez. Diğer bir deyişle sanat, genel olarak toplumun düşünce ve duygularını yönlendirmenin en kısa yoludur. Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib gibi isimlerin toplumları üzerindeki etkilerini incelemek için böyle bir çalışmanın yapılması gerekli olmuş ve böylece şiirlerine ve nesirlerine medeniyet anlayışlarını yansıtarak yaratmak istedikleri farkındalık belirlenmiştir.

Bu üç şair ve düşünür, aralarındaki zaman, dil, yer ve din farklılıklarına rağmen, kendi görüşlerine göre durmuş haldeki veya yıkılma yolundaki medeniyetlerini yeniden canlandırmanın gerekliliği konusunda hemfikir görünmektedir. Bu isimlerin eserlerine yansıttıkları medeniyet anlayışlarının ortak özelliği, inançları doğrultusunda "hakikat medeniyeti"ni canlandırma arzularıdır. Burada belirtmek gerekir, Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib için hak medeniyeti "İslâm medeniyeti"dir. Eliot ise hak dinin Hristiyanlık olduğuna inandığı için "Hristiyan medeniyeti"ni hakikat medeniyeti olarak görmektedir.

Şair ve düşünürlerin eserleri, yaşadıkları dönem ve mensubu oldukları akımların özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Karşılaştırmalı edebiyat kapsamında bu çalışmayı gerçekleştirmemize sebep olan faktörlerden biri de bu üç ismin tamamen farklı zamanlara, dillere ve coğrafi bölgelere ait olmasıdır. Eliot zaman

olarak diđer řair ve dűřünűrlerden ۆnce yařamıř olsa da, aynı konuyu ele almaları bakımından, zihniyet farklılıđı nedeniyle, farklı kűltűrel algılar gۆstermektedir.

Sezai Karakoç ile Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algıları arasındaki benzerlikler, inandıkları ortak deđerlerden kaynaklanmaktadır. Bu iki řair-dűřünűrűn eserleri daha ۆnce tercűme edilmiř olsaydı, birbirlerinden etkilendikleri sۆylenebilirdi. Ancak durum bۆyle olmadıđı için onları etkileyen ve aynı medeniyetten olduklarını ortaya koyan, İslām dini olmuřtur.

Bu ۆ ismin kűltűrel algıları incelenirken, fikrű ve edebű çalıřmaları ۆzel bir řekilde dikkate alınmıřtır. űnkű daha ۆnce bu ۆ isimle ilgili karřılařtırmalı bir çalıřma yapılmamıřtır. Dolayısıyla bu ۆ ismin medeniyet konusuna verdiđi ۆnem, bu çalıřmanın konusunun “Medeniyet Algısı” olarak seçilmesinde bűyűk rol oynamıřtır.

Burada bu ۆ řair-dűřünűrűn inandıkları davalara dikkat çekilmektedir. űnkű bu çalıřmada ele alınan ۆrnekler, ۆ ismin savundukları davalar ıřıđında okunmuř ve incelenmiřtir. Bu dűřünűr- řairlerin içinde yařadıkları toplumun olumlu ve olumsuz řartlarının, savundukları fikirlerin, kurdukları ve geliřtirdikleri hayallerin, ortaya koydukları műcadelelerin, onların medeniyet algılarının řekillenmesinde etkili unsurlar olduđu tespit edilmiřtir.

Çalıřmanın ilk bۆlűműnde Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in hayatları ve edebű kimlikleri karřılařtırılmıřtır. Bu bۆlűmde hem řairlerin eserlerine hem de řairlerle ilgili yapılan çalıřmalara bařvurulmuřtur. Bu bۆlűmde tespit edilen ۆzelliklerin ۆnemi, řair ve dűřünűrlerin medeniyet algısında bűyűk rol oynamasından kaynaklanmaktadır.

Çalıřmanın ikinci bۆlűmű, bazı Batılı dűřünűrlerin ve bazı İslām dűřünűrlerinin kűltűrel algılarını ele almaktadır. Bu bۆlűműn ۆnemi, siyasi, kűltűrel ve sosyal çevrede yařamıř Batılı ve Műslűman dűřünűrlerin medeniyet algısının incelenmesinin Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in “medeniyet algısı”nın anlařılmasına yardımcı olmasından kaynaklanmaktadır.

Çalıřmanın ۆűncű bۆlűműnde, Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algıları ayrıntılı olarak ele alınmıřtır. Bu ۆ ismin eserlerinde kűltűr ve medeniyet iliřkisi, medeniyetin oluřumunda dinin rolű, insanlık

mirası olarak medeniyet, medeniyetin dünü ve bugünü, medeniyeti canlandırmanın yolu ele alınmış ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümü “Şairlerin İstifade Edilen Metinlerinden Örnekler” başlığı altında yapılan incelemelerden oluşmaktadır. Çalışmanın önceki bölümlerinde tanımlanan medeniyet anlayışına göre Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib’in şiir ve nesirlerinden örnekler verilerek konuyu genişletilmiş ve ayrıntılar kapsamlı bir şekilde sunulmuştur.

Bu çalışmanın tez konusu olarak belirlenmesinden bu son aşamaya gelinceye kadar fikrimi aydınlatan, beni yetiştirmek için yıllarca benimle oğlu gibi ilgilenen, en zor zamanlarımda bile beni motive eden ve tüm ihmallerime rağmen işimin önemini hatırlatarak tamamlamamı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Hasan Akay’dır. Tezimi yazarken karşılaştığım zorlukların üstesinden gelmemde bilgi ve tecrübesiyle bana yardımcı olduğu için emeği ve sabrı için kendisine teşekkür ederim. Türkiye’ye geldiğimden beri bizleri yetiştirmeye gayret eden hocalarıma ve özellikle bu çalışma esnasında katkıları olan Prof. Dr. M. Fatih Andı ve Prof. Dr. Ali Bulut hocalarıma şükranlarımı sunuyorum.

Temmuz, 2023

Suliman Nasır İbrahim Abdallah

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
1. ÜÇ ŞAİRİN HAYATI VE EDEBÎ KİMLİKLERİ	9
1.1. SEZÂİ KARAKOÇ'UN HAYATI VE EDEBÎ KİMLİĞİ.....	10
1.2. T.S. ELİOT'IN HAYATI VE EDEBÎ KİMLİĞİ	24
1.3. ABDULLAH ET-TAYYİB'İN HAYATI VE EDEBÎ KİMLİĞİ	34
1.4. ŞAİR-DÜŞÜNÜRLERİN HAYATLARI VE EDEBÎ KİMLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	44
İKİNCİ BÖLÜM	48
2. DOĞUNUN VE BATININ BAZI MÜTEFEKKİRLERİNDE MEDENİYET ALGISI.....	48
2.1. MEDENİYET ALGISINA DAİR.....	49
2.1.1. Medeniyet Algısı ve Zaman.....	56
2.1.2. Medeniyet Algısı ve İnsan	59
2.1.3. Medeniyet Algısı ve Mekân.....	63
2.2. BAZI BATILI MÜTEFEKKİRLERE GÖRE MEDENİYET ALGISI.....	66
2.2.1. Oswald Spengler	67
2.2.2. Will Durant	71
2.2.3. Edward Burnett Taylor.....	79
2.2.4. Samuel Phillips Huntington	84
2.3. BAZI İSLÂM MÜTEFEKKİRLERİNE GÖRE MEDENİYET ALGISI	89
2.3.1. İbn Haldun'da Medeniyet.....	91
2.3.2. Aliya İzzetbegoviç'te Medeniyet.....	94
2.3.3. Mâlik b. Nebî.....	98
2.4. BAZI DOĞULU VE BATILI MÜTEFEKKİRLERİN MEDENİYET ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	101
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	103

3. SEZÂİ KARAKOÇ, T. S. ELİOT VE ABDULLAH ET- TAYYİB'İN MEDENİYET ALGISI	103
3.1. SEZÂİ KARAKOÇ'UN MEDENİYET ALGISI	105
3.2 T. S. ELİOT'IN MEDENİYET ALGISI.....	110
3.3 ABDULLAH ET-TAYYİB'İN MEDENİYET ALGISI.....	113
3.4. ŞAİRLERE GÖRE KÜLTÜR VE MEDENİYET İLİŞKİSİ	115
3.4.1. Medeniyet ve Kültüre Bakış	118
3.4.2. Medeniyet ve Kültür İlişkisi	121
3.4.3. Medeniyet ve Kültür İlişkisiyle İlgili Görüşler	122
3.4.4. Sezai Karakoç'a Göre Medeniyet ve Kültür İlişkisi	125
3.4.5. T.S. Eliot'a Göre Medeniyet ve Kültür İlişkisi	127
3.4.6. Abdullah et-Tayyib'e Göre Medeniyet ve Kültür ilişkisi	130
3.5. ŞAİRLERE GÖRE MEDENİYETİN OLUŞUMUNDA DİNİN ROLÜ	135
3.6. ŞAİRLERE GÖRE BİR BEŞERÎ MİRAS OLARAK MEDENİYET	140
3.7. ŞAİRLERE GÖRE MEDENİYETİN GEÇMİŞİ VE BUGÜNKÜ DURUMU	147
3.8. ŞAİRLERE GÖRE MEDENİYETİ CANLANDIRMANIN YOLU	153
3.9. SEZÂİ KARAKOÇ, T. S. ELİOT VE ABDULLAH ET- TAYYİB'İN MEDENİYET ALGISI ÜZERİNE	157
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	159
4. ŞAİRLERİN İSTİFADE EDİLEN METİNLERİNDEN ÖRNEKLER	159
4.1. ÖRNEKLERLE SEZÂİ KARAKOÇ'UN MEDENİYET ALGISI	163
4.1.1. Sezai Karakoç'un Medeniyet Algısını Gösteren Şiir Örnekleri	166
4.1.2. Sezai Karakoç'un Medeniyet Algısını Gösteren Nesir Örnekleri	191
4.2 ÖRNEKLERLE T. S. ELİOT'IN MEDENİYET ALGISI.....	200
4.2.1. T.S. Eliot'ın Medeniyet Algısını Gösteren Şiir Örnekleri	201
4.2.2. T.S. Eliot'ın Medeniyet Algısını Gösteren Nesir Örnekleri	239
4.3 ÖRNEKLERLE ABDULLAH ET-TAYYİB'İN MEDENİYET ALGISI.....	243
4.3.1. Abdullah et-Tayyib'in Medeniyet Algısını Gösteren Şiir Örnekleri 246	
4.3.2. Abdullah et-Tayyib'in Medeniyet Algısını Gösteren Nesir Örnekleri	257
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	265
KAYNAKÇA	271

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
ev.	: Çevirmen
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.S. Eliot.	: Thomas Stearns Eliot

GİRİŞ

Üzerinde çalışılan bu konu, alanında nadir çalışmalardan biridir. Türk dili ve edebiyatı alanındaki çalışmalar arasında hem Arap hem de İngiliz edebiyatını birleştiren eserlere çok ender rastlanır. Bu nedenle tez konusu seçilirken literatüre katkı sağlayacak bir konu aranmış, yeni ufuklar açabilecek ve yeni çalışmalara yön verebilecek bir konu üzerinde durulmuştur. Bu konunun avantajları olduğu kadar dezavantajları da vardır. Yeni Türk Edebiyatı Literatüründe böyle bir çalışmanın olmaması, araştırmacı için zor bir durum olmuştur. Ancak tez danışmanının deneyim ve bilgisine dayanılarak bu çalışmayı yapma cesareti gösterilmiştir. Çalışmanın amacı, böylesine zorlu bir göreve girişmeyi hem desteklemek hem de teşvik etmektir. Bu gibi konuların -çok dilli ve çok amaçlı bir faaliyet olarak- gerçekleştirilmesinin, Thomas Stearns Eliot gibi önemli şairlerin, Türk yazarlarıyla karşılaştırılmasının hem edebiyat hem de düşünce alanında yeni çalışmalara vesile olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, Türk şairi Sezai Karakoç (1933-2022), Sudan şairi Abdullah et-Tayyib (1921-2003) ve İngiliz şairi Thomas Stearns Eliot'ın (1888-1965) şiir ve nesirlerindeki medeniyet algısı, karşılaştırmalı edebiyat çerçevesinde ayrıntılı olarak incelenmekte ve değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu, şair-düşünürlerin eserlerinden hareketle konuya nüfuz etme çalışmasıdır. Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib, Doğu medeniyetinin yetiştirdiği şair-düşünürler olarak, Batı medeniyetinin son yüzyılda yetiştirdiği en önemli şair-düşünür olarak görülen Thomas Stearns Eliot olarak karşılaştırılmaktadır. Böylece medeniyet algısı farklı açılardan incelenip değerlendirilmekte, ayrıca bu şair-düşünürlerin din ve kültürlerinin de etkisiyle medeniyete ve edebiyata nasıl bir ufuk açtıkları ortaya konulmaktadır.

Böyle bir tez çalışmasının muhakkak yapılması gerektiği düşüncesine, yüksek lisans aşamasında hazırladığımız "Mehmet Akif ve Abdullah et-Tayyib'in Şiir ve Nesirlerinde Geleneğin İhyası" başlıklı tez çalışmamız ilham kaynağı olmuştur. Bu iki şair muhtelif açılardan mukayese edilmiş, Türk ve Sudan edebiyatı arasındaki bağlar incelenmiş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Abdullah et-Tayyib gibi Sudan'ın büyük

şair-düşünürleri Türkiye'de neredeyse bilinmediği gibi, Mehmet Akif gibi önemli Türk şair-düşünürleri de Sudan'da, ne yazık ki, bilinmemektedir. Dil farklılığından dolayı İslam coğrafyasındaki şair-düşünürlerin çoğu kendi ülkeleri dışında ve özellikle farklı dillere sahip İslam ülkelerinde tanınmamaktadır.

Çalışma sırasında araştırmacının dikkatini çeken birçok nokta olmuştur. Bunlardan biri, geleneğin ve medeniyet algısının ihyası konusudur. Bu iki konuda ciddi, bilimsel ve kapsamlı bir çalışma yapılmamış olması, bir boşluk oluşturmuştur. Bu nedenle Prof. Dr. Hasan Akay ile istişare ederek görüş ve yönlendirmeleri ışığında bu çalışma geliştirilmiş; Türk edebiyatından Sezai Karakoç, Sudan edebiyatından Abdullah et-Tayyib ve İngiliz edebiyatından Thomas Stearns Eliot üzerinde karşılaştırmalı edebiyat bağlamında bir çalışma tasarlanmıştır. Konu çerçevesinde yaptığımız geniş çaplı okumalar seçimin doğru olduğu kanaatini pekiştirmiştir.

Çalışmanın kapsamını sınırlandırmak için, bu üç şair-düşünürün medeniyet algısını şiir ve nesirlerine nasıl yansıttıklarını karşılaştırırken temsil ettikleri medeniyetleri edebiyat dünyasına nasıl aktardıklarını ortaya koymayı da amaçlanmaktadır. Başka bir deyişle, çalışmanın kapsamı şair-düşünürlerin kendi çalışmaları ile sınırlıdır. Bunun için kitapları, makaleleri, denemeleri, oyunları ve söyleşileri incelenerek medeniyet algılarıyla ilgili örnekler tespit edilerek karşılaştırılmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmalara bakıldığında, medeniyet algısı üzerine çalışmalar yapıldığı, ancak literatür taramasında da görüldüğü üzere, bu üç şair-düşünürün daha önce bir çalışmada bu tarzda ele alınmadığı görülmüştür.

Benzer bir çalışmanın olmaması, araştırma sürecini etkiler ve daha da zorlaştırır. Bununla birlikte, medeniyet algısı her ulusun vazgeçilmez meselelerinden biridir. Konunun önemi, sahada bir başlangıç olması ve gelecekteki çalışmalar için bir örnek oluşturmasıdır.

Medeniyet algısı denildiğinde, doğrudan Doğu-Batı medeniyetleri akla gelmektedir. Ancak Doğu medeniyeti yerine, Sezai Karakoç'un ısrarla vurguladığı "İslâm medeniyeti" kavramlaştırması üzerinde durulmuştur. Bir yandan söz konusu İslâm medeniyetin yetiştirdiği iki şair-düşünürün (Sezai Karakoç ile et-Tayyib) farklı dil ve kültürlerden gelmelerine rağmen yakın bir medeniyet algısına sahip olmaları,

öbür yandan Batı medeniyetinden bir şair-düşünürü (Eliot) seçerek bu iki medeniyetin arasında ne gibi fark veya benzerlikler olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlanmaktadır.

Günümüzde kullanılan “uygarlık” kavramının modern bir kavram olmadığı, insanoğlunun dünyada var olduğundan beri var olduğu söylenebilir. Fakat bu, varlığını farklı şekillerde gösteren bir kavramdır. Abdullah et-Tayyib'e göre "İnsansız medeniyet, tarihsiz insan olmadığı gibi, medeniyetsiz tarih ve tarihsiz medeniyet de olamaz".¹ Başka bir deyişle, insanın varlığı tarihi, tarihin varlığı da medeniyetleri oluşturur. Bu nedenle bu kavramlar arasında ayırım yapmak mümkün değildir. Çünkü insanla birlikte örf, adet, görenek ve kültürler medyaya gelerek insan hayatını canlandırır. Bu canlandırma sonucunda ortak özelliklere sahip bir insan topluluğu doğar.² Bütün bu kavram ve değerler bir araya getirildiğinde insanların bir arada yaşanması sağlanmaktadır. Bir araya gelen insanların birikimlerini paylaşarak birlik ve beraberliğin ortak noktalarını oluştururlar. İnsanlar kabul ettikleri değerler etrafında bir arada yaşamının yazılı ve sözlü ilkelerini ve yasalarını ortaya koyarlar. Bu kanunların çıkarılmasıyla birlikte istikrarlı bir yaşama sahip olurlar.

Zamanla yönetime ihtiyaç duyar ve devletlerin ilk adımlarını atarlar. Ardından iktidar, ekonomi, tarım, ticaret vb. unsurlar ve faaliyetler, hayatlarına dahil olur. Sonunda sürekli olarak bir yere yerleşip kentleşme sürecine girerek medeniyetin ilk aşamalarını başlatırlar. Bu maddi yapılara medeniyetin asil unsuru olan "din" unsuru da eklendiği takdirde tam teşekküllü bir medeniyet kurulduğu anlaşılmaktadır.

Medeniyet birçok antropoloji bilimcisi tarafından da tanımlanmıştır; ancak şimdiye kadar medeniyetin tek ve kesin bir tanımı olduğu ya da yapıldığı söylenemez. Burada, medeniyetin genel özelliklerine bağlı kalınarak onun farklı yönlerden tanımlanabileceği gösterilmektedir. Bu nedenle medeniyet kavramı Doğu, Batı ve İslâm düşünürleri tarafından herkesin uzmanlık alanına göre algılanmıştır.

"Medeniyet" kavramını modern anlamına yakın bir şekilde kullanan ilk bilim adamı, İbn Haldun olmuştur. Kapsamlı ve tarihsel bir bakış açısıyla medeniyeti bir

¹ Abdullah et-Tayyib, “Sudan Kültürünün Kökenleri”, **Makalâtün-Hevl-Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib Hakkında Makaleler)**, (edit: Sıddık Ömer Sıddık), Hartum Üniversitesi Yayınları, 2014, s.22.

² Abdullah et-Tayyib, **a.e.**, s.14.

bütün olarak değerlendiren İbn Haldun'a göre insanlar yaşamları boyunca mutfaklarını, kıyafetlerini ve binalarını güzelleştirerek her şeyin en iyisine ulaşmaya çalışırlar. Toplumun kültürel ve kişisel gelişimini sosyal ve tarihsel bir çerçevede sağlarlar, zirveye ulaşmayı ve istikrarlı bir sosyal ilerlemeye girmeyi amaçlarlar.³

Ralph Piddington'a göre (1906-1974), "Medeniyet, insanların çevrelerine uygun şekilde uyum sağlamaları için sosyal ve yaşamsal ihtiyaçlarını tatmin edecek manevi ve maddi araçların bütünüdür."⁴ Edward Taylor (1832-1917), medeniyeti, "toplumda bir bireyin sahip olabileceği tüm inançları, değerleri, gelenekleri, yasaları, bilgileri, sanatı, gelenekleri ve davranışları veya insan potansiyelini birleştiren karmaşık bir bütün" olarak tanımlamaktadır."⁵ Bu çalışmada Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algıları ayrıntılı bir biçimde incelendiği için, medeniyet kavramı farklı açılardan ele alınmaktadır.

Çalışmanın amacı, 20. ve 21. yüzyıllardaki düşünce ve edebiyat dünyasına damgasını vuran Türk şair Sezai Karakoç, İngiliz şair Thomas Stearns Eliot ve Sudanlı şair Abdullah et-Tayyib'in şiir ve nesirlerindeki medeniyet algılarını karşılaştırmaktır. Dolayısıyla bu çalışmada Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib, farklı dil ve kültürlerle sahip olmalarına rağmen aynı medeniyeti temsil ederken, Thomas Stearns Eliot Batı medeniyetinin temsilcisi olarak değerlendirilmektedir.

Karşılaştırmalı edebiyat yöntemi, Arap ve Türk edebiyatında pek fazla üzerinde durulmayan verimli alanlardan biridir. Bu nedenle, Türk şair Sezai Karakoç, İngiliz şair Thomas Stearns Eliot ve Sudanlı şair Abdullah et-Tayyib'in eserlerinde kültür ve medeniyet kavramını incelemek amacıyla kullanılmıştır. Bu edebiyat yöntemi başlangıçta farklı dillerden şiir veya nesir karşılaştırma imkânı sunsa da aynı dilde veya farklı dillerdeki sanat ve edebiyat eserlerinin karşılaştırılmasını içerecek şekilde geniş bir gelişme göstermiştir.⁶

³ İbn Haldun, **Mukaddime**, Darücciyil Yayınları, 2008, s.64-68.

⁴ Ralph Piddington, **An Introduction to Social Anthropology**, Oliver and Boyd, Edinburgh and London, 1950, s. 443.

⁵ Edward Taylor, **Primitive Culture: Researches Into the Development Of Mythology, Philosophy, Religion Language, Art, And Custom**, Vol. I., John Murray, Albemarle Street, London, 1903, s.1-4.

⁶ Haun Saussy, **Comparative Literature in an Age of Globalization**, Johns Hopkins University Press, 2006, s. 244.

Bu gelişme, yöntemin kullanımını kolaylaştırmış ve bir ressamın tablosunu bir şairin şiiriyle karşılaştırma olanağı sunmuştur. Karşılaştırmalı edebiyat yöntemi, farklı milletlerin edebiyatlarını inceleyerek farklılıklara ve benzerliklere ulaşmak için kullanılmaktadır. Aslında bu yöntemin, bir "Ortak Dünya Edebiyatı"nın varlığını düşünenlerin işine yaradığını söylemek mümkündür. Farklı milletler ve farklı edebiyatlar arasında ortak bir zemin oluşturarak milletler arasındaki bağı güçlendirmenin bir yolu olarak da görülebilir. Hızlı gelişen iletişim teknolojilerinden istifade eden her alan gibi bu yöntem edebiyat dünyasında da belli seviyede bir etki bırakmıştır. Farklı ülkelerde yapılan çalışmalara bu sayede ulaşılabilirlik mümkün olmuş, dolayısıyla edebiyat dünyasındaki etkileşim hızı da nispeten artmıştır. Bu yöntemle yapılan çalışmaların yaygınlığının, etkileşim meselesinden kaynaklandığını tespit etmek mümkündür.⁷

Karşılaştırmalı edebiyat yöntemi, Doğu edebiyatında ve özellikle Türk ve Arap dünyasında mukayeseli edebiyat olarak bilinmekteydi. Günümüz teknolojisinin sunduğu imkânlar sayesinde, tüm dünyada yapılan çalışmalara aynı anda ulaşılabilirlik mümkündür. Dolayısıyla edebiyat dünyasındaki etkileşim hızı da artmıştır. Bu yöntemle yapılan çalışmaların yaygınlığı etkileşim meselesinden kaynaklanmaktadır.

Karşılaştırmalı Edebiyat, Rene Wellek'in (1903-1995) çalışmasından sonra farklı ekoller olarak daha sistematik bir şekilde başlamış, Abel-François Villemain (1790-1870) tarafından 1828'den itibaren yayınlanan Fransız ekolü "Fransız Edebiyatı Dersleri" ve birçok edebiyatçının şiir karşılaştırma çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, 19. yüzyılda Amerikan karşılaştırmalı edebiyat ekolü de etkili olmuştur. Haun Saussy, (1960 –), Paul Van Tieghem (1871 – 1948), Jean Marrie Carre (1887 – 1958) vb. çalışmalarıyla tanınan isimler arasındadır.⁸

Arap ve Türk edebiyatında karşılaştırmalı edebiyat yöntemi üzerinde fazla durulmamıştır. Ancak Arap ve Türk edebiyatçıları, dünyada yapılan çalışmalardan da yararlanarak edebi çalışmalarını zenginleştirmişlerdir. Aslında karşılaştırmalı edebiyat

⁷ Et-Tâhir, Ahmed Mekkî, **Karşılaştırmalı Edebiyatta Teorik ve Uygulamalı Çalışmalar**, Daru'l Maarif Yayınları, Mısır, 2002, s. 26.

⁸ Et-Tâhir, Ahmed Mekkî, **a.e.**, s. 26-27.

alan olarak eski olmasına rağmen yöntem olarak yeni sayılmaktadır. Günümüz teknolojik iletişim ve çeviri hareketi ile yabancı dil bölümlerinin ve yabancı dil öğretim merkezlerinin yaygınlaşması, dünya edebiyatında etkileşim noktasında ulusal ve uluslararası edebiyat arasındaki etkileşimde büyük rol oynamıştır. Bu nedenle karşılaştırmalı yöntemlere her geçen gün ihtiyaç duyulmaktadır. Karşılaştırmalı edebiyatın diğer alanları çeşitli sanat, kültür, medeniyet, üslup vb. dallardır. Yakınlık-uzaklık ve benzerlik-farklılık konuları da çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Ayrıca günümüz dünyasında birçok yöntem eş zamanlı olarak kullanılabilir. Bunun için yöntemin en kapsamlı tanımlardan biri olarak Timuçin Aykanat'ın "Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Karşılaştırmalı Bir Metin Tahlili Örneği" başlıklı makalesindeki tanımı şu şekildedir: "Edebiyat eserlerini inceleyen, araştıran edebiyat biliminin bir dalı, karşılaştırmalı edebiyat bilimidir. Görevi, işlevi, aynı dilde veya farklı dillerde yazılmış iki eseri konu, düşünce ya da biçim bakımından incelemek, ortak, benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, nedenleri üzerinde yorumlar getirmektir."⁹

Karşılaştırmalı edebiyat yöntemi ile uluslararası edebiyat arasındaki ilişkiler, fikir alışverişi ve farklı edebiyat türleri ile farklı sanat ve beşerî bilimler arasındaki ilişkiler incelenmeye başlanmıştır. Karşılaştırmalı edebiyat, kuram ve uygulamalarıyla yeni bir alan olsa da edebiyat ve eleştiri alanındaki gelişmeler ve güncellemeler dikkate alındığında en hızlı gelişen alanlardan biri olduğu fark edilmektedir.¹⁰ Bu edebi alan kavramında hala bazı karışıklıklar var. Yöntemlerinde, yönelimlerinde ve sınırlarında mutlak bir istikrar eksikliğinden muzdariptir. Ancak karşılaştırmalı edebiyatın felsefi konulardan dilbilimsel, coğrafi veya epistemolojik sınırlara kadar uzanan çok geniş bir alan olduğu ve edebiyatı inceleyen bir alan olduğu konusunda fikir birliği vardır.¹¹

Karşılaştırmalı edebiyat çalışmasının modern edebiyatın çok önemli bir dalı olmasının en önemli sebeplerinden biri, belli bir edebiyat çerçevesinde başka kültür ve

⁹ Timuçin Aykanat, "Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Karşılaştırmalı Bir Metin Tahlili Örneği", **Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/3, Summer 2012, p. 409-427.

¹⁰ Haun Saussy, **Introducing Comparative Literature**, New Trends and Applications, Taylor & Francis Books, 2015, s. 56.

¹¹ Gerald Gillespie, **By Way of Comparison. Reflections on the Theory and Practice of Comparative Literature**, Paris, Honoré Champion, 2004, s. 28.

dillerden yararlanmaya ve edebiyatçıların sanatsal becerilerini geliştirmeye yardımcı olmasıdır. Bunun için karşılaştırmalı edebiyat alanıyla uğraşanlar farklı dillerde buldukları yaratıcı imgeleri kullanarak farklı bir edebî metin üretmede birçok dil bilgisinden yararlanmışlardır.¹² Üretilen edebî metinler, farklı edebiyatlardan farklı özellikler taşımaktadır. Bu nedenle karşılaştırmalı edebiyat kuramından yararlanan şair, diğer edebiyatlardan ve diğer dillerden farklı unsurları ana dilinin kalıplarında formüle edebildiği için onu anadilinde akranlarından ayırmaktadır. Başkalarının edebiyatına aşına olan şairleri ve yazarları ayıran şey budur. Çünkü nadir imgeleri kullanma konusunda büyük bir potansiyele sahipler, aynı zamanda diğer edebiyatların nasıl çalıştığına dair geniş bir bilgiye sahipler. Dolayısıyla bu tür edebî yönere aşına sanatçılar tarafından üretilen sanat, geleneğe bağlı olmakla birlikte yeniliğe de açıktır.¹³

Bu önemli kavramın geç ortaya çıkmasının nedeni, kavramın sınırlarının ve tanımlarının net olarak belirlenmemiş olmasıdır. Sozan Yasnet'in bu konudaki şu cümlesi çok önemlidir: “Karşılaştırmalı edebiyat alanındaki araştırmacılar, her birine farklı bir bakış açısıyla yaklaştıkları için ortak bir tanıma ulaşamadılar.” Çünkü kavramı her araştırmacının bağlı olduğu ekole göre tanımlamıştır. Bu nedenle karşılaştırmalı edebiyat üzerine uzun tartışmalar olmuştur.”¹⁴

Bu çalışmanın avantajları olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi kaynak yetersizliğidir. Eliot'ın eserlerinin tamamına ulaşamaması ve çevirilerin de birbirinden farklı olması nedeniyle çalışmanın kaynaklarına ulaşmak oldukça güç olmuştur. Uygun kaynakları bulmak, kendi alanında nadir bir çalışma olduğu için normal araştırmalardan daha fazla çaba gerektirmiştir. Konu araştırılırken Türkçe, Arapça ve İngilizce yapılan çalışmalar da incelenmiştir. Sezai Karakoç'un kitaplarına ulaşmak zor olmadı, ancak Abdullah et-Tayyib ve Thomas Stearns Eliot'ın kitaplarını bulmak zor oldu. İstanbul'da bu iki isimle ilgili kaynaklara ulaşmak hem maddi hem manevi külfet oluşturmuştur. Bu

¹² Divya Ramakrishna Rao, “The Import of the Comparative in Comparative Literature”, **School of Literatures, Languages & Cultures**, University of Edinburgh, 2012.

¹³ Munir Bn. Zeyd, “Translation as 'Trans- Sica' and 'False Compare': Preserving the Future 'Afterlife' of Contrastive Literature”, **International Journal of Comparative Literature and Translation Studies**, Sultan Qaboos University, Sultanate of Amman, 2013, s. 11-16.

¹⁴ Sozan Yasnet, **General Comparative Literature**, London, 1998, s. 43.

sorunla karşı karşıya kalındığı için, Thomas Stearns Eliot hakkındaki okumalarda, kitapların PDF versiyonları kullanılmıştır. Abdullah et-Tayyib'in eserlerinin Sudan'dan getirilmesiyle sorun çözülmüştür. Çalışma, alanında yapılan ilk çalışmalardan biridir; bu nedenle, araştırmacıya avantaj sağladığı söylenebilir. Çünkü benzeri pek yapılmamış böyle bir işin icrası sırasında yaşanan zorluklar ve eksiklikler hem normal görülmekte hem de makbul sayılmaktadır.

Nihayet belirtmemiz gereken hususlardan biri de şudur: Tezde kullanılan Arapça ve İngilizce kaynaklardan yapılan alıntıları araştırmacı tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Abdullah et-Tayyib'in eserleri Türkçeye çevrilmediği için, Arapça metinlerden yararlanılmış, Thomas Stearns Eliot'un bazı eserleri Türkçeye çevrilmiş olmakla birlikte çoğunlukla orijinal metinlerden istifade edilmiş ve aktarımlar bu şekilde yapılmıştır. Bu nedenle, tezde Türkçe çevirisi kullanılmayan kaynaklardan yapılan alıntıların, mevcut Türkçe çevirilerinden farklılık göstermesi tabiidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÜÇ ŞAİRİN HAYATI VE EDEBÎ KİMLİKLERİ

Bu çalışmada şairlerin hayatları ve edebî şahsiyetleri irdelenmektedir. Ancak şairlerin hayatları sadece bilinen biyografilerini aktarmak şeklinde ele alınmamaktadır. Çünkü bu tarzdaki biyografik bilgileri hemen her yerde, kolaylıkla bulmak mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde şairlerin edebî kimliklerini oluşturan unsurlar ve bunların şiir ve nesirlerinde bıraktıkları izler, kendi toplumlarında ve şiir dünyasında oluşturdukları algı biçimleri tetkik edilecek, böylece sanat ve hayat anlayışları, medeniyet ve kültür idrakleri tespit ve mukayeseli olarak değerlendirilecektir.

Edebiyat ve düşünce dünyasında etkileri olan bu üç müstesna şahsiyetin edebî hayatlarını karşılaştırmalı edebiyat bağlamında incelemek, kullandıkları üslup ışığında yeniden okumak ve yorumlamak, satır aralarında aktardıkları mesajları da dikkate alarak farklı açılardan bir değerlendirmeye tabi tutmak, onları anlamak bakımından önem arz etmektedir. Her ne kadar bazı teorisyenler şiiri, şairin özel hayatından bağımsız olarak değerlendirmek gerektiğini iddia etseler de burada ele alınan isimlerin hiçbiri bu kuramsal düşünceye tabi olarak tetkik edilemez. Çünkü davası olan bir sanatçının ürettiği her eserin içinde, inandığı davanın icap ettiği gibi mutlaka bir eser, bir iz bulunmaktadır. Hatta bazı eserlerini sırf davalarını hizmet etmek amacıyla ortaya koymaktadırlar.

Elbette bu üç isim, davaları açısından farklılıklar göstermekle birlikte genel çerçeveye itibariyle hem şair hem de düşünür olma vasfına sahiptirler. Düşünür-şairler her zaman düşüncelerini dolaylı veya dolaysız bir biçimde şiirlerinde yansıtmışlardır. Meselâ, Sezai Karakoç'un şiirlerine yakından bakıldığı takdirde, onun esas fikrî yapısını oluşturan "diriliş düşüncesi"ne ulaşmak mümkündür; çünkü şair bu düşüncesinden hareketle şiirlerini tanzim etmektedir. Aynı durum Abdullah et-Tayyib ve Thomas Stearns Eliot hakkında da geçerlidir. Tabii bu demek değildir ki her şairde

durum böyledir. Şairden şaire değişir, fakat bu şair-düşünürlerin ortak özelliği olarak tespit edilmektedir.

Şairlerin edebî kimlikleri incelenirken hem sanat hem de düşünce yanlarına bakarak genel bir çerçeve çizilmektedir. O çerçeve etrafında kalın çizgileri çıkartıldıktan sonra bütüncül bir bakışla okunmakta, bu şekilde yapılan okumaların sonucu, şair veya düşünürün gerçek edebî kimliğine ulaşılmaktadır. Çünkü şair veya düşünürler her zaman “Benim edebî kimliğim budur!” demezler. Bu özellikleri başka yazar, düşünür ve araştırmacılar tarafından tespit edilir. Dolayısıyla bir şairin edebî kimliği tek bir bakışla ortaya konulamaz. Aynı kişinin farklı araştırmacılar tarafından farklı açılardan incelenmesi suretiyle yeni ya da ayırt edici özelliklerine varılmakta, fakat asıl kimliğini oluşturan unsurlar daima müşterek özellikler olarak kalmaktadır. Çünkü bu müşterek unsurlar şair-düşünürün edebi kimliğinin direkleridir; hep sabit kalırlar.

Sonraki bölümlerde şairlerin medeniyet algıları bu bölümde yapılan çalışma sonuçlarına göre inceleyip irdelenecektir. Bu bağlamda şairlerin medeniyet algılarını gösteren metinleri yeniden okunmaya ve yorumlanmaya çalışılacaktır. Bu bölümde; Sezai Karakoç’un hayatı ve edebî kimliği, Thomas Stearns Eliot’ın hayatı ve edebî kimliği ile Abdullah et-Tayyib’in hayatı ve edebî kimliği tespit edilerek edebî kimlik karşılaştırması yapılacaktır.

1.1. SEZAI KARAKOÇ’UN HAYATI VE EDEBÎ KİMLİĞİ

Sezai Karakoç, modern Türk edebiyatı ve düşünce dünyasını teşkil eden şahsiyetlerinden biri olarak tavsif edilirse bu tavsif eksik kalır; çünkü onun düşünce ve şiirlerinde, sadece Türkiye ve Türk edebiyatı değil, aynı zamanda İslâm edebiyat ve düşünce dünyası da yer almaktadır. Bu nedenle Sezai Karakoç’un, çağdaş İslâm dünyasının en büyük düşünürlerinden biri olarak tanımlanması gerekir. Edebiyat dünyasının temelini oluşturan şairler, düşünürler, oyun yazarları, hikâyeciler ve düşünürler kabul edildiği için burada bahsedilen özelliklerin tamamı Sezai Karakoç’ta mevcuttur. Bu nedenle çok yönlü kişilikler arasında yerini almaktadır.

Şairlerin doğum tarihleri her zaman dünyaya geliş tarihleriyle başlamasa da Sezai Karakoç, “1933¹⁵ yılında Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde dünyaya geldi.”¹⁶. Burada şair nasıl bir ailede dünyaya geldiğinden ziyade nasıl şartlarda dünyaya geldiğine bakmak gerek çünkü ona göre gelecekteki şair ve düşünürün doğumuna şahit olunacaktır.

Sezai Karakoç'un doğduğu tarih açısından iki önemli faktöre dikkat edilmeli. İlk faktör; zamandır. Türkiye Cumhuriyeti henüz onuncu yaşını doldurmamışken hayata gelen Sezai Karakoç, bir nevi Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte yaşanan büyük değişimin ayak seslerini duyarak, İngiliz, Yunun ve cümle ihtilal ülkelerine karşı verilen Millî Mücadelenin dumanlarını ciğerlerine çekerek, hayatta kalmak için yeni kurulan cumhuriyetin çarpınışlarını bir yankı gibi uzaktan hissederek doğmuş ve büyümeye başlamıştır.¹⁷

Bu açıdan Sezai Karakoç'un doğumu, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti doğumu ile denk gelir. Bu şu demektir: Artık yeni sosyal, ekonomik, coğrafi ve tarihsel bakışlar ile gelenek, görenek ve bin yıla yakın süren sistemin yarışması söz konusudur. Böyle dönemlerde, şair, düşünürler iki gruba bölünmektedir. Birinci grup, yeni sistemi reddeden eski sistemin savunucusu, ikinci grup ise eski sistemi tamamen silmek isteyen yeni sistemin savunucusudur. Genelde bu iki grup içinde aşırıcılığa kaçan kimseler de mevcuttur.¹⁸ Ancak her iki gruptan da kurtulan şanslı denilebilecek bir grup daha vardır ki bunlar orta yolu bulan ve o istikamet doğrultusunda hayatını devam ettiren isimlerdir.

Sezai Karakoç böyle bir zamanda doğmuştur ve denilebilir ki hayatını şekillendiren *ilk* faktör de bu bağlamda “zaman”dır.¹⁹. Fakat zaman faktörü kadar ikinci faktör de önemlidir. *İkinci* faktör; *mekândır*. Diyarbakır; başlı başına bir

¹⁵ Doğum tarihi resmi kayıtlarda 22 Ocak 1933 olarak görülen Sezai Karakoç, annesi Emine Hanım'ın deyişle “gülan ayında”, mayıs ayında Diyarbakır'ın Ergani İlçesinde doğdu. Annesi Emine Hanım 1957 yılında 52 yaşında İstanbul'da, babası Yasin Efendi 1963 yılında 74 yaşında Ergani'de vefat etti. Bkz. Sezai Karakoç, *Hatıralar I ve Hatıralar II*, Diriliş Yayınları, 2022, İstanbul.

¹⁶ Sezai Karakoç, *Hatıralar*, Diriliş Yayınları I, İstanbul, 2022, s.42.

¹⁷ Fikri Kula, *Sezai Karakoç Dirilişe Çağırın Adam*, Bir Yayıncılık, 2020.

¹⁸ Fikri Kula, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁹ Bkz. Sezai Karakoç'un “Zaman” kavramını ele alan Münire Kevser Baş, *Sezai Karakoç'un Kavram Haritası*, 2018.

medeniyet, kültür ocağıdır. İslâm ve İslâmiyet kokan sokakları, İslâm medeniyetinin merkezi şehirlerinden biridir. Sezai Karakoç'un şiirlerine bakıldığında en çok adı geçen ilham beldelerinden biri Diyarbakır'dır. "Zülküfûl Dağı"²⁰, ona ilham veren mekânlardan biridir. Böyle bir yerde dünyaya gelişi ve özellikle oradaki sosyal hayatının sağladığı ortam, sonradan Sezai Karakoç'u dünyaya takdim eden faktörler arasında yer alacaktır.

Laik bir cumhuriyette manevi bir ortamda yetişmiş olmanın meyvesi, bugün Sezai Karakoç'un şiirleri olarak okurları beslemektedir. Belki de Türkiye'de yaşıyor olmasaydı, Sezai Karakoç'un düşüncesi bu şekilde gelişmez ve olgunluk seviyesine ulaşamazdı. Zira İslâm medeniyetin son temsilcisi ("İslâm hilafet merkezi" olarak) Osmanlı idi. Bundan dolayı, "bu medeniyetin batan gemisini" aramak için tekrar denize açılmakla mükellef olduğunu hissetmiş, büyük davasına sahip çıkarak kendini ve takipçilerini medeniyet perspektifi doğrultusunda yetiştirmeye çalışmıştır.

1950 yılında Gaziantep Lisesi'nden mezun olan Sezai Karakoç'un hayatında zamanın ve mekânın etkisi gittikçe artmaktadır. Çünkü Diyarbakır'da dünyaya gelen bir çocuğun zaten manevi açıdan zengin olması beklenir. Tecrübesine Gaziantep havası da eklenen Sezai Karakoç'un yatılı okulda okuması, onun erken yaşta sorumluluk duygusuna sahip olmasını sağlamıştır.²¹

Eğitim hayatı boyunca kendi yurdunda ve ailesinin yanında yaşayan bir insanın deneyimleri, yurtdışına çıkan bir insanın deneyimlerinden ve eğitim hayatı boyunca aldığı etkilerden farklı olacaktır. Yatılı okul ve /veya yurt hayatı, insanlarla nasıl ilişki kurulması gerektiğini öğretmekte, insanların değişik tavır ve davranışlarını erken yaşta

²⁰ Sezai Karakoç'un Hatıralarında Zülküfûl Dağı ile ilgili şöyle anlatmaktadır: Dağın tepesi iki parçadır ve bu iki parçanın arasında Zülküfûl Peygamber'in (Kur'an-ı Kerim'de Zülkifl olarak geçer.) makamı vardır. Halk arasında Zülküfûl Peygamber'in askeriyle gelip bu dağda çarpıştığı ve bu dağda şehit düştüğü söylentisi yaygındır. Bizim çocukluğumuzda çok eski bağdadi bir yapı idi Makam. Ferah, geniş, işlemeli bir salonu vardı. Önü Maden kasabasına doğru açıktı. Oradan bakılınca Maden Bakır Fabrikası'nın bacası ve dumanı görülürdü, içeride çok eski şamdanlar vardı. Yerlerde de değerli halılar seriliydi. Sonradan okuduğuma göre, o şamdanlar tarihî değer taşıyormuş, Atabekler, Memlûklar ve Artukilerden kalma tarihî eşyalar arasında yer alıyor o şamdanlar. Bir de küçük, yeşil boyalı, demir parmaklıklı bir oda daha vardı ki, içinde Zülküfûl Peygamber'in yattığı kabul edilirdi. Loş ve yeşil renkli bir görünümü vardı. İçerde bir karyola, yeşil yataklar ve örtüler görülüyordu hayal meyal. Baharda ya arada sırada, bazan da bayramlarda orayı ziyaret ederdik". Hatıralar I s. 32.

²¹ Münire Kevser Baş, **Sezai Karakoç'un Kavram Haritası**, Diriliş Yayınları, 2018, s. 17.

algılanmasını sağlamaktadır. Bundan dolayı yolunu, hedefini ve davasını erken seçmesi açısından, büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle Sezai Karakoç'un kişiliğini oluşturan unsurlardan bahsedilirken onun ilk *zaman* ve *mekân* tecrübelerinden başlamak yerinde olacaktır.

Sezai Karakoç, çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. İnsan Sezai Karakoç'un eserlerine bakınca ilk bakışta bu durumu fark eder. Bunun nedeni ise başta bahsi geçen zaman ve mekân olmakla birlikte beslendiği kaynaklardır. "Aydın bir kişiliğe sahip olmanın yolu beslenen kaynaklarından geçmektedir. İnsan, her zaman aynı kitabı okursa, aynı yazarın eserlerine bakarsa hayata tek bir açıdan bakabilir. Fakat ayağı kendi değer ve inancı merkezinde sabit kalmak şartıyla eğer farklı kaynaklara bakma imkânı olursa geniş ufuklu, eleştirel bakışlı iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış kolaylıkla ayırt edebilir"²²

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü'nden 1955 yılında mezun olan Sezai Karakoç, kişiliğini inşa eden kaynaklardan biri de okuduğu bölümdür. Çünkü hem zaman hem de mekân açısından bulunduğu coğrafyada o zamanlarda en büyük sorunlarından biri maddi durumdur. Sadece Türkiye değil, II. Dünya Savaşından yeni çıkan bütün dünya berbat haldeyken, İslâm dünyası ekonomik açısından daha beter durumdaydı. Bu sebeple Sezai Karakoç'un düşünce dünyasında da sanat dünyasında da ekonominin yeri başkadır²³.

Sezai Karakoç, okuduğu alanda çalışma fırsatını bularak 1956-1965 yılları arasında Müfettiş Yardımcısı ve Maliye Kontrolörlüğü yaptı²⁴. Yani okuduğu bölüm teori olarak kalmayıp bizzat alanında tecrübe sahibi de olmuştur. Böylece gerek şiirlerinde gerekse düşünce yazılarında İslâm dünyasının en önemli bölgesinden olan Türkiye'den bahsederken afakı değil, gerçekleri önünde bulundurarak yazmıştır.

Dolayısıyla bazı şair ve düşünürlerin eserlerinde gerçekçiliğin kokusu bile bulunmaz iken Sezai Karakoç'un eserlerinde Anadolu ve İslâm dünyasının asıl sorunlarını tespit edip yansıtmıştır. Sezai Karakoç'un "Diriliş" düşüncesinin gerçek

²² Abdullah et-Tayyib, *Mîn Hakibeti-z-Zikriyat, (Hatıraların Heybesinden)* 3. Baskı, Hartum Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 84.

²³ Turan Karataş, *Doğunun Yedinci Oğlu*, Sezai Karakoç, İz Yayıncılık, 2019, s.58.

²⁴ Sezai Karakoç, *Hatıralar II*, Diriliş Yayınları, 1. Baskı, 2022, s. 15.

kaynağı, vahiy ve vahyin kardeş kıldığı İslâm aleminin ihtiyaçlarıdır. Çünkü toplum ile haşır neşir olup yakından tanıma fırsatı da bulmuş sorumluluğunu yerine getirmek isteyen bir zattır Sezai Karakoç.

Sezai Karakoç'un diriliş düşüncesiyle ilgili Mesut Koçak diyor ki: "Karakoç, düşüncesine "Diriliş" adını vermekle, İslam inancının diriltilmesi, birey ve toplum nezdinde yeniden hayat bulması idealine işaret eder. Onun düşüncesinin esası, başat unsuru İslam'dır. İslam ise bütün medeniyetlerin üzerinde, yegâne, sahih medeniyettir. İnsanlığı Batı medeniyetinin sultasından kurtarıp yeniden özgürleştirecek olan gerçek medeniyetin İslam olduğuna inanır. Ona göre, insanlık Batı medeniyeti kaynaklı bir bunalım yaşamaktadır ve bu dirilişin eşiğine, başlangıcına işaret etmektedir. Gerçek yenilik, kökleri derinlerde olan İslam medeniyetinin dirilişi ile sağlanacaktır."²⁵

Ancak Sezai Karakoç, memuriyet hayatında pek durmayı 1965'te işinden ayrılrsa da tekrar memuriyet hayatına dönüp 1971-1974 yılları arasında memur olarak çalışmıştır.²⁶ Sezai Karakoç gibi nefsi aziz olan zatlar çalışmadan kalmazlar. Çünkü yazıp çizmeleri için önce müstakil olmaları gerek sonra daha serbest bir ortamda bulunmaları gerekmektedir. Onlar, İstedikleri zaman tefekkür edip okurlar veya araştırma yaparlar. Halbuki memuriyetin böyle bir dünyası yoktur. Bu dönemde işe dönmesine rağmen bir yandan bazı gazetelerde yazmaya devam ederken diğer yandan "diriliş" dergisini de çıkartmaya devam etmiştir.²⁷

Sezai Karakoç, o dönemlerdeki dergi, gazete vs. tam anlamıyla davasını temsil etmedikleri için "Diriliş Dergisini" çıkartmış denebilir. Bu sebeple Karakoç'u yakından tanıyabilmemiz için kimliğini oluşturan unsurlar, yolunu çizenler, ona ilham veren liderleri kendisinden öğrenilmelidir. Karakoç, davasını en net şekilde tanımlar. Kendisi bir dava adamı olduğunu öne süren bu tanımdan sonra, davasıyla ilgili bilgi verir aynı zamanda gittiği yolun derinliğini de açıklar. Onun yolundan gitmek

²⁵ Mesut Koçak, "Mehmed Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç'un Eserlerinde Coğrafya, Tarih, Medeniyet Düşüncesi", Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2016, s. 10.

²⁶ Sezai Karakoç, **Hatıralar I**, Diriliş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2022, s. 5.

²⁷ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.7.

isteyenlere, hedeflerine doğru ilerlerken karşılaşacaklarını da anlatmaktadır. Aşağıdaki ifadelerine bakılırsa bu konu daha iyi anlaşılmaktadır.

"Benim inandığım ve bağlandığım dâva, ilk insan ve ilk yol göstericinin, dünyayı dolduran inkâra karşı özgür inanç gemisinin kaptanı olan Hazreti Nuh'un Ebedi Kurtuluş Sancağını uygarlıklar başkentine diken, Ateş imtihanından geçmiş ve Kurban şifasıyla azapların zehrini eritmiş Hazreti İbrahim'in, toplumu yönetecek altın kuralları sütunlar gibi ufumuzda yükselten ve onları kıyamete kadar tarihin levhası olarak belirleyen Hazreti Musa'nın, ölüleri diriltten, ölü gönülleri diriltici soluğun sahibi Hazreti İsa'nın ve nihayet en büyük insan, en büyük yol gösterici, bütün insanlığa ışık tutucu, fiziği ve fizikötesini aydınlatıcı son Peygamber Hazreti Muhammed'in davasıdır. Dâvamız ve dâva için kavgamız hakikat dâvası, hakikat savaşıdır"²⁸

Görüldüğü üzere Sezai Karakoç, İslâm inancı doğrultusunda kimliği kuruldu ve bu yolda bir dava adamı olmuştur. Onun şekillendiren unsurlar, İslâm değerleridir. Rol model olarak gördüğü şahsiyetler ise Hz. Nuh'tan Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberlerin silsilesidir. "Diriliş" düşüncesi de onlardan ilham almıştır. Çünkü her peygamber, insanların bozulmuş dinlerini tekrar doğru yoluna getirmek için ya da tamamlamak için Allah'ın tarafından gönderilmiştir. Son peygamberle birlikte son bulunan nübüvvet varisleri alimlerdir. Bu nedenle diriliş görevi onlara bırakılmıştır. Yukarıdaki metinden anlaşılan Sezai Karakoç bu göreve sahip çıkıp "diriliş neslini" inşa etmeye çalışmıştır.

Sezai Karakoç'un edebî kimliğini oluşturan önemli unsurlardan biri de İslâm düşüncesidir²⁹. İslâm dünyasının düştüğü durumdan çıkarmak ve yeniden hayata geçirmek için bir mücadeleye ihtiyaç olduğuna inanıyordu. "Diriliş Davası", bun inancın neticesidir. 1924 yılından itibaren İslâm dünyası tek bir halifenin bayrağı altında olmadığı için milletlere bölünmüştür. Böylece sömürgeci güçlerin eline düşmek kolay oldu. Sezai Karakoç'un yaşadığı ülke, bu halifeliğin bayrağını en son taşıyan ülke Türkiye idi. Bu sebeple, Sezai Karakoç'un yaşadığı bu şartlar altında

²⁸ Sezai Karakoç, **Diriliş Neslinin Amentüsü**, Diriliş Yayınları, 2012, s.10.

²⁹ Münire Kevser Baş, **a.g.e.**, 2018, s.237.

kaybolan İslâmî değerleri yeniden diriltebilmek için, mümkün olduğu kadar ihya ve imar etmek için gece gündüz çalışmak zorunda olduğunu fark etmiştir.

Sezai Karakoç'un hayatından, edebî kimliğinden ve medeniyet algısından bahsederken onu oluşturan unsurlar doğru bir şekilde incelenmeden onunla ilgili herhangi bir metni anlamak mümkün değildir. Sezai Karakoç'un gençliğinde şiir yazmış olması ve kendisinden önce Necip Fazıl Kısakürek gibi önemli aydınların bulunması da onun hayatını ve edebî kimliğini şekillendiren etkenler olmuştur. Bu edebî kimliğin oluşmasında başka faktörlerin de etkisi elbette az değildir. Örneğin; okuduğu üniversite, bölüm, alan, kariyeri, etrafındaki bulunan arkadaşlar., rehber, önder, örnek olarak saydığı büyük üstatlardır.³⁰

Sezai Karakoç, Üstat Necip Fazıl'dan çok şey öğrenip davasına sahip çıkan nadir büyüklerden biri olarak görmüştür. Ama hiçbir zaman kendi görüş ve düşüncelerinden vazgeçmemiştir. Yani büyüklere saygısında kusur yoktur ama doğru gördüğü fikirleri de bırakmamıştır. Bundan dolayı bugünkü Sezai Karakoç'tan bahsetmek mümkün oldu. Aksi takdirde çoktan eriyip gitmiş olurdu. Bu konuda Münire Kevser Baş'ın şu sözleri manidardır “Necip Fazıl'ı eserleri, davranışları, sözleri ve jestiyle bir bütün olarak düşünülmesi gereken bir şahsiyet olarak gören Karakoç, onun klasik tariflere uymayan, şairliği, düşünürlüğü, gazeteciliği, bir idealist olması özellikleriyle tüm ölçüleri aşan, sınırları zorlayan bir şahsiyet olarak tanımlar.”³¹

Sezai Karakoç'un edebî kimliğini oluşturan unsurlardan biri de Türkiye'deki bulunan edebî akım ve ekollerdir. Türk dili ve edebiyat tarihine bakıldığında her dönemin farklı edebî akım ve ekolleri görülmektedir. Sezai Karakoç ilk başlarda “İkinci Yeni” şiir akımının bir mensubu olarak görülmekteydi. “**Balkon**” adlı şiiri “İkinci Yeni” şiirinin özelliklerini taşıyan en önemli şiirlerden biriydi³². Sezai

³⁰ Bkz., Sezai Karakoç, Hatıralar I ve Hatıralar II, Üniversite dönemiyle birlikte o dönemin şartlarını ve yaşadıklarını gösterecek birçok hatıraları anlatarak kimliğini oluşturan unsurları ortaya koymuştur.

³¹ Münire Kevser Baş, **Diriliş Taşları- Sezai Karakoç'un Düşünce ve Sanatında Temel Kavramlar**, Ankara: Lotus Yayınevi, 2008.

³² Yılmaz Daşcıoğlu, “İkinci Yeni'den Diriliş Hareketi'ne: Metafizik Gerilimli Şiir Ya Da Sezai Karakoç”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri**, (editör; Hasan Akay & Muharrem Dayanç), T.C. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, 2018, s. 131-134.

Karakoç'un değişik eserlerinde belirttiği gibi hece ve mazmun açısından gelenekten beslenip yeni bir şiir yazmaya çalışmaktaydı. "Mona Rosa" şiirine "Modern bir Leyla-Macunun denemesi"³³ demesi de bundandır herhalde.

Sezai Karakoç zamanla inancına, düşünce ve kanaatlerine uygun bir şiir anlayışına sahip olarak kendi çizgisini oluşturduğu söylemek mümkündür. Sezai Karakoç hem geleneğe hem de modern şiire yakındı. Hem taklitten hem de modernitenin sorunlarından uzak durmayı başarmıştır. Bu dengeyi sağlayabilmek için özgün ve güçlendirilmiş bir düşünce temeline sahip olması gerekiyordu. Bu özellikler, Sezai Karakoç'ta da mevcuttu bu sebeple diğerlerinden farklı olabilmıştır. Turan Karataş, Karakoç ile ilgili diyor ki: "Doğu'nun ve Batı'nın ölmez 'hazine'lerinden haberdar olan müktesebatı zengin, duruşuna/tavrına imrenilen bir sanatkâr, bir mütefekkir"³⁴ Bu durum Sezai Karakoç'un şair-düşünür olmasında rol oynayan özelliklerinden biridir.

İlk şiir, şair için büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle "her yeni şair kendinden önceki şairlerin yol ve çizgilerini takip ederek kendi şiirlerini ortaya çıkarmaya çalışır."³⁵ Sezai Karakoç da bu durumdan bir istisna değildir. Ama yolunu çabuk çizen şairlerden biri olduğunu da söylenebilir. Karakoç, "Sabır" adlı ilk şiiri Leventoğlu müstearıyla büyük doğu dergisinde çıkmıştır. (1950) daha sonra *Hisar*, *Mülkiye Mecmuası*, *İstanbul*, *Pazar Postası* gibi dergilerde yayımladı. Bu adımla bugün tanınan Sezai Karakoç'un şiirsel yolculuğu başladı. İlerleyen yıllarda daha fazla, daha özgün, daha mükemmel ve kendi yolunun çizgilerini ortaya çıkaracak şiirlerle kendini şiir dünyasına sunmuştur³⁶.

Üniversite dönemi; çoğu ünlü şahsiyetlerin edebî bir kimliklerinin oluşturmasında bir dönüm noktası veya yeni bir doğum teşkil etmiştir. Üniversite ortamdaki çeşitliliğinden yararlanırsa, kişi hem kendi düşünce ve görüşlerini uygulama fırsatı bulur hem de başkalarına dinleme fırsatını elde etmiş olur. Böylece

³³ Sezai Karakoç, "Ankara – SBF Yılları", **Hatıralar I**, Diriliş Yayınları, 2022, s. 328.

³⁴ Turan Karataş, **Doğu'nun Yedinci Oğlu: Sezai Karakoç**, İz Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 548.

³⁵ T.S. Eliot, "Tradition and the Individual Talent", **Selected Essays**, London, 1951, p. 22.

³⁶ Yılmaz, Daşçioğlu, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri**, (edit. Hasan Akay ve Mühürrem Dayanç) Anadolu Üniversitesi, AÖF, 2015, s.132.

daha geniş ufuklu ve farklı düşüncelerden de haberdar olabilir. Bu sayede sahip olduğu idealler, düşünceler, inanç ve görüşleri daha iyi bilir ve pekiştirir. Bundan dolayı diğer fikirlerinin tuzaklarını erken fark edip sahip olduğu düşünceleri savunabilir.

Üniversitelerde, kulüplerde, kültürel ve sosyal etkinliklere katılan herkes düşüncelerini başkalarına aktarmak ister. Böylece birçok farklı fikrin güçlü ve zayıf yönleri ortaya çıkar. Bu noktada Sezai Karakoç'un 1955 yılında üniversite öğrencisi iken "Sanat Şiiri"³⁷ dergisini çıkarabilmesi önemlidir. Aslında üniversite öğrencisi olan Sezai Karakoç'un bu adımı, büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü kendisi nasıl bir okuyucu ya da araştırmacı olduğunu, nasıl bir karaktere, inanca ve potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Sezai Karakoç denince çoğu insanın aklına düşünce olarak "diriliş" şiirde ise "İkinci Yeni" gelir. Bu edebî akımın içerisinde olduğu bilinmektedir. Uzmanlara göre "Balkon" adlı şiiri "İkinci Yeni" şiirlerinin en bariz sembolüdür. Fakat Sezai Karakoç kendini bu grubun üyesi olarak görmemektedir. Her zaman "diriliş ferdi" olarak gören Sezai Karakoç kendi yolunu çizip edebî kimliğini belirtmiştir. Bunu ortaya koyduğu şiirlerinde net bir şekilde görülmektedir. Konuyla alakalı Sezai Karakoç'un şu ifadesi son derece önemlidir: "başlangıçta sanat planında görünüşte çok yakın bir noktadan çıktığım arkadaşlardan şiirim uzaklaşıyor. Ses ve biçim motifler ve imajlarda başlangıçta çok yakın olduğumuz şair arkadaşlardan gittikçe o biçimi dolduran o sesi fırlatan varoluşu idrak farkı yüzünden ayrılıyorum."³⁸

Sezai Karakoç'un bu ifadesini yorumlayan Yılmaz Daşcıoğlu, sonraki dönemlerde yazacağı şiirlerin anlaması noktasında yardımcı olmaktadır. Çünkü şairin hangi süreçten nasıl bir sürece göstermektedir. Söz konusu ifade şu şekildedir: "ilerleyen zaman içerisinde Sezai Karakoç şiirinin ve düşüncenin merkezine metafizik kavramını yerleştirecektir. Böylece onun şiirlerinin bütününe ifadelerinden ilhamla gerilimi şiir demek yerinde bir tespit olur"³⁹

³⁷ Fahrettin GÜN, "Üstad Sezai Karakoç'un Kronolojik Hayat Hikâyesi-1, 2, 3", <https://124.im/i7kz>, (Erişim Tarihi: 14.10.2022).

³⁸ Sezai Karakoç, **Edebiyat Yazıları II**, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1986, s. 36.

³⁹ Yılmaz, Daşcıoğlu, "İkinci Yeni'den Diriliş Hareketi'ne: Metafizik Gerilimli Şiir Ya Da Sezai Karakoç", **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri**, (edt. Hasan Akay, Muharrem Dayanç), Anadolu Üniversitesi, 4. Baskı, 2015, s.132.

Daha sonraki yıllarda Sezai Karakoç; bu yeni biçime verdiği önemle şiirlerinde ve eserlerinde kullandığı çeşitli imgelerle kendi üslubunu ifade ederek, ele aldığı tasavvufi ve İslâmî şiirlerle mistik, gerçekçi ve metafizik şairler arasında öncü olmuştur. Ürettiği eserlerle öncü bir şairin, önderin, sanatçının önderlik etmesi için önce kendinden öncekilerden bir fark yaratması gerekmektedir. Böylece Sezai Karakoç, çizmiş olduğu yolla başkalarından bir fark yaratarak ve şairlerin izleyebileceği bir çizgi açmıştır.

Sezai Karakoç, farklı gazete yazılarında İslâm toplumlarının ekonomisini, geleneklerini, sosyal hayatını, siyasi ve çağdaş durumunu ele almıştır. Bunun için kişiliğini araştırılırken bütün yönleri gözün önünde bulundurarak kişiliğini incelemek gerekmektedir. Aksi halde anlaşılması zor olacaktır.

Aynı şekilde Sezai Karakoç'un şiirleri okunurken de bu konulara duyarlı olmakta fayda var. Bunu deyince akla şöyle bir soru gelebilir: Sezai Karakoç'un; uzmanlık alanı nedir? Başka bir deyişle, her şeyi anlar mı? Bu soruyu bu şekilde cevaplanabilir; "Sezai Karakoç, çok yönlü olmayı gerektiren "diriliş fikrine" inanmaktadır. Ve derki: "bir müslüman, dünyanın farkında olması gerektiğinden, bir alanda uzman olabilir, ancak diğer alanları asla ihmal etmemelidir"⁴⁰ Müminin bir feraseti vardır. Önce çevresinde olup bitenleri anlamak, yorumlamak, değerlendirmek ve sonuçlarına göre gelecekte olabilecekleri tahmin etmekle yükümlüdür.

Geçmişte İslâm medeniyetinin temellerini atanlar onu bu şekilde zirveye çıkarmışlar, bugün ise "diriliş davasına" inananlar, tekrar İslâm medeniyetini yükseltmekle mükelleftir. Bir alanda uzman olmalarına rağmen diğer alanlarda da çalışabilmelidirler.

Sezai Karakoç'un önemli özelliklerinden biri de hakikatin peşinde olması ve bu hakikate ulaştıracak yolun kaynağı ne olursa olsun değerlendirip kabuk etmektedir. Öte yandan, doğru olmayan ve gerçeğe aykırı olan her şeyi kontrol ettikten sonra reddetme imkanına sahip olmasıdır. Yeniden diriltmeye çalıştığı "İslâm medeniyetinin" başta gelen ilkelerinden biri de budur. Hakkı hak olduğu için kabul

⁴⁰ Sezai Karakoç, **İslâm Dirilişi**, 49. Baskı, Diriliş Yayınları, 2021, s.34.

edip batılı kimden gelirse gelsin kabul bulmamaktadır. Bunun en bariz örneği aşağıdaki ifadelerinden anlaşılmaktadır;

"Sadece mücerret hakikati araştırmakla yetinmem. Tarihin sırlarını da kurcalarım. Peşin hükümlerden mümkün mertebe kaçınmaya çalışırım. Sözlerin ve olayların sadece dış anlam ve yorumlarına takılıp kalmamaya bakarım. İyi yanları seçip kabul ederim. Kayıtsız şartsız kabul veya kayıtsız şartsız kınamayı değil, inceleme, deneme, düşünme, karşılaştırma yollarıyla değerlendirmeyi şiar bilirim⁴¹.

Sezai Karakoç'un anlayışına göre müminin hangi özelliklere sahip olduğunu daha önce de belirtilmiştir. Bunu eserlerinde defalarca zikretmesinin sebebi ise imanın emretmesidir. Sezai Karakoç inancına göre hareket eden bir kişiliğe sahiptir. Kendisi gibi bireyler yetiştirip "diriliş" görevini yerine getirmek için. Bir müminin aşırılıktan kaçınmak için aklı, kalbi, vicdanı ve ruhu ile hareket etmelidir. Bu durumu kendi ifadesiyle şu şekilde anlatmaktadır: "Bu anlamda İslâm'ın, Orta Yol olduğunu bilirim. Aşırılığın iki cinsi olan ifrat ve tefritten mümkün olduğu kadar kaçınma ihtiyacını ve şuuru boyuna aşılama çalışmak gereğinin hayatî önemini unutmam".⁴²

Sezai Karakoç'tan bahsederken "Doğu Medeniyetinin" savunucusu olarak gösterilmekte ancak kendisini "İslâm medeniyetinin" bir üyesi olarak tanımlamaktadır. Bu, kimliğini diğer düşünürlerden ayırır. Çünkü İslâm medeniyeti mekân ve zamanla sınırlı değildir. Ve şöyle der; "Doğuyla Batıyı değerlendirirken de aynı ruh hâkim olacaktır bana. Kendimi mutlaka doğulu, ya da şimdi birçoklarının gereksiz olarak yaptığı gibi batılı saymam. Bunların çok genel kavramlar ve mizaç çizgileri olduğu inancı ile değerlendirmeğe çalışırım onları."⁴³

Sezai Karakoç'tan bahsederken şeyden önce "mümin" vasfıyla başlanmalı. Çünkü Allah'a inanmış bir dava adamı veya bir düşünce adamı, düşüncelerine göre hareket eden bir kişi demek mümkündür. Buradaki Sezai Karakoç, diriliş mefhumunu, diriliş davasını gerçekleştirebilmesi için ömrünü adanmış bir insandır söz konusudur.

⁴¹ Sezai, Karakoç, **Diriliş Neslinin Amentüsü**, Diriliş Yayınları, 2012, s.23.

⁴² Sezai, Karakoç **a.e.**, s.23.

⁴³ Sezai Karakoç, **Yitik Cennet**, s.23.

Sezai Karakoç, Türk bir şairdir fakat yazdığı şiirlerde sadece Türkiye ve Türklerden bahsetmemektedir. Çünkü onun inancına göre Türkiye ve Türkler, İslâm bayrağını yıllardır taşıyabilmiştir, o bayrağın altında bütün müslümanlar yaşamıştır. Dolayısıyla Sezai Karakoç'un "diriliş" fikrinden amacı İslâm medeniyetinin yeniden ihyası ve onun gölgesinde müslümanların hakettiği yere ulaştırmaktır.

Sezai Karakoç her şeyden önce bir mümin demenin nedeni, yazdığı eserler ve göstermiş olduğu tavırdan kaynaklanmaktadır. Mesela: "İnsan ebedilikten soluklanan ve soluklanmak isteyen tarafıdır. Ruh, şimşeğe, ateşe alışıktır, aşıktır ve hasrettir. İç hararetimizle yaşar, yoksa eşyanın soğukluğundan titrer"⁴⁴ ifadesiyle hem burada "mümin" kavramını ispatlamakta hem de iman anlayışını açıklamaktadır.

Bu inancın sonucu olarak Sezai Karakoç'un inandığı şey ile yaptığı şey örtüşmektedir. Konuyu daha açıklanacak olursa şu örneği verilebilir: Karakoç'a göre bir müslüman topluluğu, hayatın her alanından sorumludur. Yani lakaytlık laubalilik yapma fırsatı yoktur. Bunu hayatına yansıtarak yansımıştır. Bir müslüman ekonomiden anlamalı diye inanır ve ona dair kitap yazar ekonomi ile ilgili gerekli farkındalık ve hassasiyeti ortaya koymuştur. Bir müslüman sanatkâr, usta olmalı demektedir ve bizatihi ustaca şiir yazarak dediklerini uygulamıştır.

Bir müslüman siyaset, sosyal hayat ve hayata dair yönetim işleri ile ilgilenmeli deyip önce "Diriliş Partisini", sonra "Yüce Diriliş Partisini" kurmuştur. Bir Müslüman fikir meseleleriyle uğraşması gerektiğini görüp kendisi İslâm dünyasında en önemli fikir adamlarından biri olmuştur. Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

26 Mart 1990'da amblemi "güller açmış gül ağacı", amacı hakikat, adalet, fazilet "olan Diriliş Partisi'ni kurdu. Temmuz 1997'de, iki seçim üst üste seçime katılmadığı gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesi tarafından beşe karşı altı oyla kapatılmasına karar verildi.⁴⁵ 16 Nisan 2007'den itibaren, ismini Yüce Diriliş Partisi koyduğu, amblemini "dolunay, güller açmış gül ağacı ve yol" olarak belirlediği ve yine

⁴⁴ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 36.

⁴⁵ Fahrettin GÜN, "Üstad Sezai Karakoç'un Kronolojik Hayat Hikâyesi-1, 2, 3", <https://124.im/i7kz>, (Erişim Tarihi: 14.10.2022).

genel başkanlığını yürüttüğü parti ile siyasi faaliyetlerini de ömrünün sonuna kadar sürdürdü.

Bu örnekten yola çıkarak şunu denebilir ki; eğer İslâm medeniyeti tekrar dünyaya liderlik yapmasını istenirse, müslümanlara düşen ilk vazife inandıkları gibi hareket etmek, gereken bedelleri de ödeyerek Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak bu uykudan uyanıp ciddi bir şekilde çalışmaktır. Sezai Karakoç'un hayatına bakıldığında vefat tarihine kadar zengin bir çalışma mahsulü bırakmıştır. Şiir alanında yazdığı şiir kitapları bir külliyat şeklinde basılsa da aynı başlıklarla daha önce küçük kitap halinde basılmıştır. Bu şiir kitapların her birini Sezai Karakoç'un hayat hikayesinden bir parçadır. Basılan şiir kitapları sonunda bir eserde toplayıp *Gün Doğmadan* adlı kitabında tekrar basılmıştır. Bu eserin içerisinde; Monna Rosa, Şahdamar, Körfez, Sesler Hızır'la Kırk Saat Taha'nın Kitabı, Gül Muştusu, Zamana Adanmış, Sözler, Ayinler, Çeşmeler, Leyla ile Mecnun, Ateş Dansı ve Alınyazısı Saati" bulunmaktadır.

Sezai Karakoç, çok yönlü bir kimliğe sahip olduğuna dair, onunla ilgili yapılan çalışmada farklı ifadelerle dile getirilmiştir. Eserlerine bakıldığında bu tekrarın ne kadar yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Şiir yazdığı gibi Sezai Karakoç, hikâye ve piyes de yazmıştır: Hikâyeler-I *Meydan Ortaya Çıktığında*, Hikâyeler-II *Portreler*, Piyesler-I *Armağan* olarak adlandırılmıştır.

Sezai Karakoç'a medeniyet algısına göre bakılırsa, yaptığı çalışmalar ve ürettiği düşünceler daha doğru anlaşılacağı denilebilir. Mesela; farklı kültür ve medeniyetlere nasıl baktığını anlamak isteyen, yaptığı şiir çevirisinden oluşan *Batı Şiirlerinden ve İslâm'ın Şiir Anıtlarından* adlı eserine bakabilir.

Sezai Karakoç'un "Yüce Diriliş Partisi'ndeki yaptığı her cumartesi akşamı değerlendirmeler hariç, ortaya koyduğu düşünce çalışmalarını *Gün Doğmadan Şiir Kitabının* ilk sayfasında şu şekilde sıralanmıştır⁴⁶:

Ruhun Dirilişi, Kıyamet Aşısı, Çağ ve İlham I-II-III-IV, İslâm, İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü, Dirilişin Çevresinde, İslâm'ın Dirilişi, Diriliş Neslinin Amentüsü, İnsanlığın Dirilişi, Yitik Cennet, Gündönümü, Makamda, Diriliş Muştusu, Düşünceler I-II, Fizik Ötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi I-II-III, Yapı

⁴⁶ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, Diriliş Yayınları, 24. Baskı, 2018.

Taşları ve Kaderimizin Çağrısı I -II, Unutuş ve Hatırlayış, Varolma Savaşı, Çağdaş Batı Düşüncesinden, Samanyolunda Ziyafet. Ayrıca denemelerini Edebiyat Yazıları I-II-II olarak sırayla: Medeniyetin Rüyası Rüyanın Medeniyeti Şiir, Dişimizin Zarı ve Eğik Ehramlar olarak adlandırılmıştır.

Yunus Emre, Mehmet Âkif, Mevlâna, Farklar, Sütun, Sûr, Gün Saati Başlıklı İncelemeler ve Günlük Yazıları, Söyleyişler Olarak Adlandırılan; Tarihin Yol Ağzında Adlı Röportajı, *Çıkış Yolu-I: Ülkemizin Geleceği Başlılığı Atında Verdiği Konferans ve Çıkış Yolu-II: Medeniyetimizin Dirilişi Çıkış Yolu-III: Kutlu Millet Gerçeği* olarak yaptığı meydan konuşmalarıdır⁴⁷. Burada bahsedilen eser ve kitapların ana konuları; medeniyet, İslâm, İnanç, gelenek ve diriliştir. Sezai Karakoç'un kitaplarının isimlerine bakıldığında bir medeniyet algısına ulaşmak mümkündür. Bu nedenle yaşamının son anına kadar bu çalışmalarını sürdürmüştür.

Kuşkusuz bu çalışma ve benzer çalışmalar onun çabalarının meyvesi olarak sayılabilir. Yani şair-düşünür Sezai Karakoç, bazı hedeflerine ulaşmış, istediği farkındalığı yaratmayı başarmıştır. İnşa etmek istediği “Diriliş nesli” zamanla idrak edilmeye başlayıp diriliş davasına sahip çıkmaktadır.

16 Kasım 2021 Sezai Karakoç, salı günü öğle vaktinde Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. 17 Kasım 2021 tarihinde Üstadın naaşı gençler tarafından Fındıkzade'deki evinden alınarak eller üstünde Şehzadebaşı Camii'nde getirilir ve ikinci namazını müteakip kılınan cenaze namazından sonra Şehzadebaşı Camii'nin haziresine toprağa verilmiştir.

Sezai Karakoç, dünyadan irtihal ettikten sonra bunca vakit, konuşmayanlar da konuşmaya başlamıştır. Sanki bu medeniyet çocukları kıymetli zatlarını ancak göç ettikten sonra övebilir. Düzenlenen anma törenlerde yüzlerce bildiri, konferans ve konuşmalar yapıldı. Fakat yapılan bütün bu çalışmaların ortak noktası; Sezai Karakoç'un inandığı gibi yaşamış bir insan olmasıdır.” Aslında şahitliğin en önemli tarafı da budur. Yaşarken değil, göç ettiğinde insanlar seni nasıl bilir olması. Bundan daha önemlisi rabbinle görüştüğünde de bu zahiri ve batini halin bir olmasıdır.

⁴⁷ Sezai Karakoç, a.e., Önsözüne Bkz.

1.2. T.S. ELİOT'IN HAYATI VE EDEBÎ KİMLİĞİ

Thomas Stearns Eliot, modern edebiyat tarihinde damgasını vuran büyük şairlerinden biri olarak sayılmaktadır. Batının şiiri ve düşüncesinde muazzam bir makama sahip olan Thomas Stearns Eliot, 26 Eylül 1888, ABD, St. Louis, Missouri'de dünyaya gelmiştir.⁴⁸ Thomas Stearns Eliot'ın ailesi dindar bir Hristiyan aile olarak bilinmekte ve asırlar önce büyük dedesi Amerika'ya göç etmişti. 4 Ocak 1965, Londra, İngiltere ölen Eliot, sanki dedesinin yapmış olduğu karara itiraz eder gibi asıl vatanına dönme kararını alıp temelli olarak İngiltere'ye taşınıp hayatını son anına kadar yaşamıştır.

Eliot çok yönlü bir kişiliğe sahip denilse mübalağa olmaz çünkü bu Amerikan-İngiliz şair, aynı zamanda oyun yazarı, edebiyat eleştirmeni ve editördür. Döneminde şiir üslubundan farklı olan *The Waste Land* (1922) ve doğu edebiyatı tarzında yazmış olduğu *Four Quartets* (1943) gibi eserlerle şiirde modernist şairlerin hareketine öncülük yapan şairlerden biri olduğunu araştırmacıların büyük kısmı tarafından kabul edilmiştir.

Eliot, 1920'lerden itibaren Batıda Anglo-Amerikan kültürü üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Yazma tarzı, üslup ve çeşitleme konusundaki deneyleri ile İngiliz şiirini canlandırarak bir takım eleştirel denemede yeniliklere imza atmıştır. *Four Quartets*'in yayınlanmasıyla döneminde en büyük İngiliz şairi ve edebiyat adamı olarak tanınmasına yol açmıştır. 1948'de hem Liyakat Nişanı hem de Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülmüştür⁴⁹.

Eliot, St. Louis, Missouri'ye taşınan Yeni England'ın asil ailelerinden geliyordu. Ailenin bu durumu, Eliot için vaktiyle mevcut en kaliteli eğitim görmesini sağlamıştı. St. Louis'teki Smith Akademisi'nden Massachusetts'teki Milton'a gitmişti. Sonra 1906'da Harvard üniversitesine girme fırsatı olup dört yıl yerine üç yılda lisans eğitimini tamamlamıştır. Harvard üniversitesinde onu etkileyen kişiler, filozof ve şairlerden: George Santayana ve eleştirmen Irving Babbitt'ti. Babbitt'ten romantiklere

⁴⁸ T.S. Eliot, **The Letters of T. S. Eliot Volume 4: 1928–1929**, ed. Valerie Eliot and John Haffenden, London, 2013, pp. 137–138

⁴⁹ Victor Strandberg, “A Review of T.S. Eliot’s Dialectical Imagination by Jewel Spears Brooker”, <https://124.im/PIQEU3>, (Erişim Tarihi: 11.09.2022).

karşı çıkmıştır. İngiltere'ye geçince İngiliz filozofları F.H. Bradley ve T.E. Hulme, gibi şahsiyetlerden etkilenmiştir.⁵⁰

1910-1911 yılını Fransa'da, Henri Bergson'un Sorbonne'de felsefe derslerine katılarak ve Alain-Fournier ile şiir okuyarak geçirdi. Eliot'ın Dante'nin, İngiliz yazarlar John Webster ve John Donne'in ve Fransız Sembolist Jules Laforgue'un şiirleri üzerine çalışması, kendi tarzını bulmasına yardımcı oldu. 1911'den 1914'e kadar Harvard'a geri döndü, Hint felsefesini okudu ve Sanskritçe okudu. 1913'te Bradley'in Görünüş ve Gerçekliğini okudu; 1916'da Avrupa'da "*F.H. Bradley Felsefesinde Bilgi ve Deneyim*" başlıklı bir tezini bitirmiş ama 1. Dünya savaşıdan dolayı savunma sınavına girmediği için doktora derecesini alamayıp sonra Harvard üniversitesine dönmüştür. 1914'te Eliot, ünlü Amerikalı şair Ezra Pound ile tanışarak hayatında bir dönüşüm noktası olmuş ve çok yakın bir ilişki kurmuştur.⁵¹

The Waste Land ve Four Quartets gibi şiirleriyle modernist şairlerin öncülerinden ve yenilikçi isimlerden biri olmuştur. Amerikan asıllı İngiliz şair, denemeci, yayıncı, oyun yazarı, eleştirmen. Latince, Yunanca, Fransızca ve Almanca öğrendi. Şiir yazmaya 14 yaşında başlamıştır. Edward Grant, Ömer Hayyam'ın rübaiyat çevresinin etkisiyle şiir yazımında çeşitli tarzlarla yazmıştır. 1906 -1909 yılları arasında, Harvard Üniversitesi'nde felsefe eğitimini aldı. Bu konuyla alakalı Booker'in tabiriyle; "Şair ve daha genel olarak bir edebiyatçı olarak tanıdığımız Eliot, yirmi yedi yaşında aniden yön değiştirmeden önce gözünü felsefe kariyerine dikmişti. Felsefe eğitimi tamamen terk ettiği bir şey değildi"⁵²

1909 ile 1910 yıllarında Harvard'da asistanlık yapan Eliot, edebî kimliğini oluşturan birçok kişiyle bu dönemlerde tanışmıştır. Bunun yanı sıra okuduğu kitaplardan dolayı yeni ufuklara göz açmıştır. Gittikçe, derinleşmeye başlayıp Doğu ve Batı filozofların kitaplarını okumaya başlamıştır. Abdullah et-Tayyib'e göre Eliot,

⁵⁰ Jewel Spears Brooker, **T. S. Eliot's Dialectical Imagination**, Johns Hopkins University Press: Baltimore, 2018, s. 240.

⁵¹ <https://www.britannica.com/biography/T-S-Eliot>, (Erişim Tarihi: 28.05.2022).

⁵² Jewel Spears Brooker, **T. S. Eliot's Dialectical Imagination**, Johns Hopkins University Press: Baltimore, 2018, s. 58.

Doğu filozofları okumasaydı bugün tanıdığımız Eliot olmazdı fakat yine de atıfta bulunmayıp gerçek kaynaklarını gizlemektedir.⁵³

1910-1911 yıllarında Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe eğitimi aldı. Henri Bergson'un derslerine katılarak “Adsız Ülke” şiir kitabının yazarı Alain-Fournier (1886-1914) ile şiir okuyarak bir dönem geçirdi. Şüphesiz ki Eliot’ın Dante’nin, İngiliz yazarları, “Beyaz Şeytan” yazarı John Webster (1578-1626), Metafizik şiirlerinin değerli temsilcilerinden John Donne (1572-1617)’in ve Fransız Sembolist Jules Laforgue (1860-1887)’in şiirleri üzerine yapmış olduğu okuma ve çalışmaları, ile kendi tarzını bulmasına yardımcı olmuştur.⁵⁴

1911-1914'e kadar Harvard'a geri döndü, Hint felsefesini okudu ve Sanskritçe öğrenmiştir. 1913'te Bradley (1846-1924)’in ve Gerçekliği üzerinde çalışma yapmıştır. 1916'da “Avrupa'da F.H. Bradley Felsefesinde Bilgi ve Deneyim” başlıklı doktora tezini tamamlayıp ama 1. Dünya savaşından dolayı savunma sınavına girmediği için doktora derecesini alamadı. 1914'te Eliot, ünlü Amerikalı şair Ezra Pound ile tanışarak hayatında bir dönüşüm noktası olmuş ve çok yakın bir ilişki kurmuştur.⁵⁵

20. Yüzyıldaki birçok yazar, düşünür ve şairlerin üzerinde etkisi olduğu gibi Berguson, Eliot’ın üzerinde de etkisi epeyce büyüktür. Özellikle felsefe alanında yaptığı okumalarda, savunduğu düşüncelerde ve ortaya koymaya çalıştığı çalışmalardadır. Çünkü Fransız filozofları, o dönemlerde felsefe alanını yönlendiren isimlerdir.

1911-1914 yıllarında yeniden Harvard Üniversitesi'ne dönerek Hint felsefesi ve Sanskritçe öğrenmiştir⁵⁶. 1914 yılında Oxford Üniversitesi'ne gidip aynı yılda Ezra Pound ile tanışarak temelli olarak İngiltere'ye yerleşti. Ezra Pound, Eliot’ın edebî kişiliğini ortaya koymak için ve yayımladığı şiirlerde doğru seçimleri yapabilmesi için en doğru kişi olduğunu söylemek mümkündür. Sadece bir örnek verilecek olursa “Çorak Ülke” şiirinin müsveddesindeki yaptığı düzeltmeler, yönlendirmeler ve

⁵³ Abdullah et-Tayyib, **Hattama Nuhnu Ma’alfitneti Bi-Eliot (Eliot’ın Fitnessiyene Vakte Kadar)** Doha, 1991, s. 16.

⁵⁴ Victor Strandberg, “The Works of T.S. Eliot 02: Eliot's biography”, Duke Learning Innovation, 2018.

⁵⁵ Lyndall Gordon, **T.S. Eliot: An Imperfect Life**, London, 1999, s.62.

⁵⁶ T.S. Eliot, “Biographical Commentary”, **The Letters of T. S. Eliot Volume 2: 1923-1925**, s.32.

seçimler yeterlidir. Eliot, bu şiirin müsveddesini Ezra Pound'a teslim ederken hacimce şu andaki halinin iki katı olduğunu belirtmiştir. Demek ki, Ezra Pound olmasaydı bugün bambaşka bir “Çorak Ülke” şiiriyle karşı karşıya olurduk. Aynı zamanda Pound, bu kitabın önsözünü yazarak Eliot'ı dünyaya takdim etmiştir. Aynı şekilde Taha Hüseyin de El-Mürşid kitabı için bir önsöz yazarak Abdullah et-Tayyib'i bütün Arap dünyasına takdim etmiştir.⁵⁷

Eliot; Banka memurluğu yapmış ve öğretmenlik tecrübesi de olmuştur. Çalıştığı bu iki alanda gelecek hayatını etkileyecek kadar tecrübelerle sahip olmuştur. Banka memurluğu ile ticari zekâsını ve tecrübesini zenginleştirilmiştir. Öğretmenlik tecrübesinden ise hem fikirlerini hem de gördüğü derslerin uygulamasının fırsatı da bulmuştur. Elbette hem dersliklerde hem sahada uygulanan bir bilgi kesinlikle bir tecrübeye dönüşür ve üzerinde yorum yapma imkanını da sağlamaktadır.⁵⁸

Dünyaca ünlü yazar ve edebiyatçıların büyük kısmı editör olarak bir yerlerde çalışmışlıkları vardır. Faber&Faber yayınevinde editör olarak çalışmıştır. Banka memurluğu öğretmenliğinden sonra Eliot, yayıncılık ve editörlük alanında uzun zaman çalışmıştır. Bu alanda hem maddi hayatını, yani maaşını kazanarak hem de edebî hayatını yayımladığı kitaplarıyla geliştirmiştir. Bu şekilde 1922 yılında ilk dergisini “*The Criterion*”⁵⁹ çıkarmıştır.

İlk kitabı *Prufrock and Other Observations* 1917 yılında yayınladı. 1919 yılında Vivienne Haigh-Wood ile evlendi. Thomas'ın ilk evliliğinden hiç memnun olmadığını mektuplarında görülmektedir⁶⁰. Birinci eşi psikolojik hastalıklarla öldüğüne dair farklı kaynaklarda bulunduğu göre, onun evlilik hayatının büyük bir kısmını hastalıklarla mücadele ederek geçmiştir.

Elbette Vivienne'inin durumu Eliot'ın hayatında da etkisi büyüktür. Maddi açılarından yıpranmış olduğu gibi psikolojik ve manevi açılarından sıkıntılı bir duruma

⁵⁷ T.S. Eliot, *a.g.e.*, s.34.

⁵⁸ T.S. Eliot, *The Letters of T. S. Eliot: Volume I, 1898–1922*, ed. Valerie Eliot and Hugh Haughton, London, 2011, s. 69.

⁵⁹ T. S. Eliot, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁰ T.S. Eliot, *Prufrock and Other Observations*, 1917, s. 83.

düşmüştür. Hatta bazı yazarlara göre Eliot'ın ilk eşi, onu aldattığını⁶¹, evliliklerinin ilk dönemlerinde Bertrand Russell'in evinde kaldıkları sırada eşiyle duygusal bir ilişki yaşadıklarını söylemektedir. Bu nedenle “Çorak Ülke” gibi sert şiirler yazarak ne kadar yalancı bir dünyada yaşadığını, vefasız, faydasız hatta zararlı bir dünya olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Eliot'ın “The Waste Land” şiirini 1922 yılında yayınlanması ile uluslararası bir üne kavuşmuştur. Tabii ki bu şiir çıktığından beri dünya edebiyatında etkisi büyümeye de devam etmiştir. Kimilerine göre modernizemin ilk adımı, kimilerine göre yenilikçiliği önderliğini yapan eser, kimilerine göre klasik üsluplarına bir başkaldırı ve kimilerine göre felsefe bürünmüş hali şiir örneklerden biridir.⁶²

1927 yılında İngiliz vatandaşlığına geçti. Şairin hayatında en önemli noktalardan biri, İngiliz vatandaşlığına geçişi ve dini hayatındaki mezhep değiştirmesidir. Mezhebini değiştirdikten sonra yeni bir evlilik ile yeni bir aile hayatına da başlamıştır. Eliot'ın hayatındaki bu geçişleri anlamadan eserlerini doğru anlamak mümkün olmazdır. Enteresan şey şudur ki; şairin hayatında sürekli değişiklik mevcuttur.

Bu değişikliklerin en bariz örnekleri; Eliot, Klasizm ve romantizmden modernizme, Vivienne evliliğinden Valerie evliliğine, Amerika'dan İngiltere'ye, mezhepten mezhebe, hatta şiirlerinde sürekli değişiklik görülmektedir. Belki de yaşadığı dönem, ülke ve özel hayatındaki şartların etkisi altında kalmış veya söylemek istediğini, anlatmaya çalıştığı her şeyi deneyerek gelecek nesillere bırakmak istemiştir.

Burada Thomas Stearns Eliot'ın şiirlerinde durumu en iyi anlatan sözleri şu şekildedir: “Garip Bir Karışım, Amerika'da bir profesör; İngiltere'de bir gazeteci, gayret etmeli ve terlemelisiniz, benim hızıma yetişebilmeniz için, Yorkshire'da bir eğitimci; Londra'da bir bankacı, benimle çok alay edeceksiniz. Onun için Paris'te kestirim saçlarımı, Siyah saç kesimim umurumda olmaz. Almanya'da bir filozof, Esriklik ekinde içinde Emporheben'de, Açık havada Bergsteigleben'de; hala orada

⁶¹ “Secrets Of T.S. Eliot's Tragic First Marriage And Liaisons To Be Told At Last” The Guardian, <https://124.im/WFLz>(Erişim Tarihi: 15.4.2021).

⁶² T. S. Eliot, **The Poems of T. S. Eliot Volume I**, edited by Christopher Ricks and Jim McCue, 2015, s.74.

burada dolaşır”⁶³ yani şair kendini açıklamaya ihtiyaç gerekmeyecek ifadelerle ortaya koymuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi şairin kimliği ile alakalı birçok farklı durum söz konusudur. Önce Amerikan vatandaşı olmadan önce dedeleri İngiltere'den gelmiş, sonra İngiliz vatandaşı olmuştur. Din açısından, Katolik Hristiyan'dı sonra Anglikan mezhebine geçmiştir. Her şey bir araya getirildiğinde hayatı ne kadar farklı olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre şairin eserlerini mezhep değişikliği öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayırmak gerekir.

Aynı zamanda düşünce yazılarında dahi bu iki dönemin etkisi oldukça fazladır. Örneğin “Çorak Ülke” şiirindeki umutsuzluk son dönem şiirlerinde metafizik konuları ile değiştirildiğini görülmektedir.

“Eğlence yerlerinde kaybolurum
Şam'dan Omaha'ya.
Doğum gününü kutlarım
Afrika'da bir vahada
Bir zürafa derisi giyerek.
Benim Anıt mezarına işaret edecekler
Mozambik'in yanan sahillerinde.”⁶⁴

Şiirlerinin bu bölümünde şairin evrensel bir kimliğe sahip olmak istediğini yansıtmaya çalışır ve bu evrensel kimliği yaşamında gerçekleştirmek için şiirlerinde farklı kaynakları kullanmaktadır. Aslında bu kimliğin inşasında şairin eğitim hayatının büyük etkisi vardır. Amerika'da başlayan eğitim hayatı; İngiltere, Paris ve Almanya'da devam etmiştir. Elbette bu durum, onun düşüncesi üzerinde büyük bir role sahiptir.

1948 yılında edebiyat ödülünü kazandı. Eliot'ın kazandığı ün ve şöhret, edebiyat ödülünü kazandıktan sonra Arap edebiyatında muazzam bir yankı yaratmıştır. Öyle ki bazı Arap edebiyatçılarının gözünde tüm yenilikçilik onun örneği gibi olmalı, hatta eğer Arap edebiyatını geliştirmek, iyileştirmek ve evrensel bir edebiyat haline getirmek istenirse Eliot'ın çizdiği yoldan gidilmeli diye haykıran şair ve yazarlar

⁶³ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri** (1909-1962), (çev, Samet Köse) Everest Yayınları, 1. Basım, 2018, s. 115.

⁶⁴ T.S. Eliot, **a.g.e.**, s. 117.

bulunmuştur. Böyle zamanlarda Abdullah et-Tayyib'in, "Ne Vakte Kadar Eliot'ın Fitnessiyle" ⁶⁵makalesini yazmıştır.

Eliot'ın ilk eşinin ölümünden 10 yıl sonra 1956 yılında Valerie Fletcher ile evlenmiştir. 1965 yılında yetmiş yedi yaşındayken Londra'da vefat etmiştir.⁶⁶ Etkisi bütün dünyayı saran bir şair, yazar ve düşünce adamı olarak Eliot'ın kimliğini birkaç yönden okunabilir. Louis Awad'⁶⁷a göre: "Her şeyden önce şair olarak Eliot, çok fazla şiir yazmamıştır. Tabii ki aynı zamanda az şiir yazmasına rağmen şiirlerinde bir sanat ve kalite görülmektedir." Belki de şiirleri fazla olmamasının sebebi de budur. Yazdığı her şeyi tekrar tekrar bakmış bazılarını da başkasına kontrol ettirmiştir "Çorak Ülke" şiirindeki olduğu gibi Ezra Pound'a kontrol ettirip üzerinde pek düzeltmeler yaptıktan sonra son halini yayımlanmıştır. *The Love Song of J. Alfred Prufrock*' da *Çolak Ülke* kadar şöhret kazanmasa bile en önemli eserlerinden biridir.

Bu konuyla ilgili Eliot'ın Harvard'daki eski hocalarından biri olan J.H. Woods'a⁶⁸ (1864-1935) şunu yazmış: "Londra'daki itibarım birkaç mısra üzerine kuruludur ve yılda iki veya üç şiir basılmasıyla korunur. Bu yüzden en önemli şey bu şiirlerin eksiksiz ve benzersiz olması, böylece her biri kendi başına bir eser haline gelir. ⁶⁹ Bu şiirin az olmasının sebeplerdendir. Eliot'ın sadece şiirle uğraşmadığı ve her edebî türde bir eseri olduğu bilinmektedir. Şiir, eleştiri, şiirsel oyunlar ve düşünce yazılarla meşgul olmuştur. Eliot'ın hem klasik, metafizik hem de modern şair olması farklı görüş ve düşüncelere yol açmıştır. Bunun için öncelikle istifade ettiği kaynaklarına önem verilmeli ki kullandığı üslup ve ortaya koyduğu eserler de doğru anlaşılabilir.⁷⁰

Thomas Stearns Eliot'ın ilk şiirlerini gazete ve broşürlerde yayınladı (örneğin: Ariel'in şiirleri) ve ardından şiir mecmualarına ekledi. İlk şiir mecmuası: "The Love

⁶⁵ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 23.

⁶⁶ <https://124.im/BuMjsw>, (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

⁶⁷ Louis Awad (1915-1990), Mısırlı bir şair, eleştirilmen ve yazardı, T.S. Eliot'ın "Çorak Ülke" şiirinin üzerinde yorum ve tahliller "Nazım ve Edebî Akımlar Üzerine Çalışmalar, 1967, s.68.

⁶⁸ James Haughton Woods (1864-1935), Harvard'da Asya çalışmalarını profesyonel bir şekilde mümkün haline getirmede etkili bir rol oynamıştır. <https://124.im/DTP5>, (Erişim Tarihi: 12.03.2021).

⁶⁹ T.S. Eliot, **Letters to J.H. Woods**, April 21, 1919, Volume 1, Editing Bey: Valerie Eliot, New York: Harcourt Press, 1988, s.285.

⁷⁰ Louis Awad, **T.S. Eliot'ın Çorak Ülke şiirinin üzerinde yorum ve tahliller**, 1967, s.92.

Song of J. Alfred Prufrock” ve “Diğer Notlar” (1917). 1920'de Eliot, Ara Vos Prec (Londra) şiirlerini yayınladı, aynı yılda farklı bir tertip ile aynı şiirleri (New York)'ta yayınladı. Sadece bir şiirin başlığını değiştirmiştir. İngilizce baskıdaki "Şarkı"nın Amerikan baskısında "Hysteria" olarak yayınladı.

1925'te Eliot, “The Waste Land ve Diğer Şiirler”i “The Love Song of J. Alfred Prufrock” ve “Diğer Notlar” bir kitapta topladı ve “The Hollow Men” şiirini de bu kitaba ekleyerek böylece 1909- 1925'e kadar yayınlayan şiirlerini bir araya toplamış oldu. Onun dışında: Old Possum's Book of Practical Cats(1939) Hafif şiirlerden oluşan bir şiir mecmuasını, sonra erken gençliğinde yazılan bazı şiirleri çoğunlukla 1907-1910 yılları arasında Harvard Lawyer, Harvard Student Review'da yayınlanan şiirleri içeren kitabı, Eliot'ın ölümünden sonra (1967'de yayınlanmıştır.⁷¹ Eliot'ın yayınlamayı düşünmediği müsveddeleri Christopher Recks tarafından “*Eliot's Inventions Of The March Hare: Poems 1909-1917*” adı altında Eliot'ın ölümünden sonra 1997'de yorumlanarak yayınlanmıştır.⁷²

Thomas Stearns Eliot'ın 1922 yılında yayınlanan “The Waste Land” şiiri, kendi evliliğinin çöktüğü bir dönemden sonra kaleme alınmıştır. Genellikle “I. Dünya” savaşı sonrası bulanımı ve karamsarlığın temsilcisi olarak görünmektedir. Eliot, “The Waste Land” şiirini kitap olarak yayımlanmadan önce de diğer şiirlerini umutsuzluktan ve olumsuz bakışlardan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Fakat iç karamsarlığından dolayı başaramamıştır. Bu şiir, çeşitli nedenlerle İngiliz ve dünya edebiyatı tarihinin en mühim ve güçlü şiirlerinden biri sayılmıştır⁷³.

Bu şiirin önemi Shakespeare'in eserleri gibi onlarca edebî esere dayanmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda şiirin yansıttığı istikrarsız psikolojik ve ruh sarsıntısı da büyük bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra şiirin Fransızca, Almanca, İspanyolca ve Hintçe dahil olmak üzere birçok dilden içerdiğini mısraların da etkisi vardır. Eliot'ın eserlerinde metafizik şairlere gösterdiği ilgiyle modern edebiyatı ve modern edebiyatçılar üzerinde bir etki bırakmıştır. Bu sebeple “The Waste Land” şiiri,

⁷¹ T.S. Eliot, **Letters to J.H. Woods**, April 21, 1919, Volume 1, Editing Bey Valerie Eliot, New York: Harcourt Press, 1988, s.285.

⁷² Craig Raine, **T.S. Eliot**, Oxford Yayınları, 2006, s. 152-153.

⁷³ Bilal Elimam Hammad, “Pessimism in T.S. Eliot's Poem ‘The Waste Land’”, **International Journal of Social Science**: 3(3): 305-330, / Elimam Elmahdi University, Sudan, Sept. 2014.

bu kadar önem kazanmıştır. Thomas Stearns Eliot, metafizik şairlerinin tecrübelerine hem felsefi açısından hem de edebî duygusal olarak benimsediği için onlar gibi eser bırakmaya çalışmıştır.⁷⁴

Thomas Stearns Eliot, farklı dergilerde neşrettiği şiirleri değişik başlık altında sınıflandırılmıştır. Örneğin: Şiir kitapları şu başlıklar altında toplanabilmiştir. J. Alfred Prufrock'un Aşk Şarkısı (1917), Şiirler (1920), çorak ülke (1922), İçi Oyuk Adamlar (1925), Kutlu Çarşamba (1930), Ariel Şiirleri, bitmemiş şiirler, Koriolanus, Küçük şiirler, Rock'tan Korolar, Dört Quartet ve Çorak Ülke gibi tek başına bir eser bazen de bir şiir mecmuası halinde yayınlanmıştır.⁷⁵

Ayrıca Eliot, şiir dışında birçok düşünce ve edebî eserler de yazmıştır. Örneğin: Kokteyl Parti, Katedralde Cinayet ve Aile Birleşmesi gibi başarılı drama eserleri, Gelenek ve Bireysel Yetenek v, Şiir Kullanımı ve Eleştiri Kullanımı, Kültürün Tanımı Üzerinde Notlar gibi önemli eserlere imza atmıştır.

Eliot'ın hayatını etkileyen faktörlerin bir kısmı şunlardır:

Şiirlerinde en çok Jules Laforgue⁷⁶'den etkilendiğini bizzat ifade etmiştir. Bu sebeple Eliot'ın ilk şiirlerine bakıldığında ne kadar benzediğini fark edilir. Özellikle The Love Song J. Profruck şiirinin imgeleri, hayalleri ve şiir yapısı hemen hemen aynı minvalde denilebilir.⁷⁷ Eliot'ın Fransız şairlerinde etkilendiğini söyleyen araştırmacının çoğu bu noktaya işaret etmişlerdir.

Eliot Harvard Üniversitesindeyken şiir hayatını şekillendirecek kitapları bulur, okuduktan sonra net şekilde etkilenir.⁷⁸ O dönemlerde derin okumalar yapan şair, alt bilincinde birçok meselenin çözümü araştırmaya başlayıp felsefe ve edebiyat ilişkisini aklında sorgulayıp sonraki yıllarda yazacağı birkaç eserinde metafizik ile fizik, maddi

⁷⁴ Louis Awad, T.S. Eliot'ın Çorak Ülke şiirinin üzerinde yorum ve tahliller, 1967, s.114.

⁷⁵ T. S. Eliot, **The Poems of T. S. Eliot**: Volume I: Collected and Uncollected Poems, (edited by Christopher Ricks & Jim McCue), 2018.

⁷⁶ Jules Laforgue, genellikle Sembolist şair olarak adlandırılan bir Franco-Uruguaylı şairdi. Eleştirmenler ve yorumcular da İzlenimcilige doğrudan bir etki olarak işaret ettiler ve şiirine "parça-sembolist, parça izlenimci" adı verildi.

⁷⁷ T.S. Eliot, **The Sacred Wood Essays On Poetry And Criticism**, Methuen & Co. Ltd., London, 1920, s.83.

⁷⁸ Arthur Symons, **The Symbolist Movement In Literature**, London William Heinemann, 1899.

ile manevi kavramları üzerinde durabilmek için bir zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

Sorbonne Üniversitesinde okumak üzere 1910 yılındaki Paris hayatı, birçok yönden etkiledi. Bu dönemlerde en yakın arkadaşı Jean Verdenal tanışıp edebiyat ve felsefeyle ilgili fikir alışverişinde bulunma fırsatını yakalamıştır. Aynı zamanda Fransız Sembolist şairleri derin bir şekilde okumuş ve Fransızcasını geliştirmiştir. Böylece edebî kimliğini oluşturan unsurlardan biri olan Fransızca'yı bizzat Fransa'da kültürü ile öğrenmiştir.⁷⁹

1916 Yolda karşılaştığı hocası Bertrand Russell'e ekonomik durumunu anlatınca kendisiyle beraber dairesinde yaşamalarını teklif etmiştir. Yeni evlenen Eliot, bu teklifi kabul eder ve birlikte yaşamaya başlamışlardır. İşin en kötü yanı karısı ile hocası onu aldatmışlar. Bundan dolayı evliliğini bozmasına yol açılmıştır⁸⁰. Uğradığı bu aldatmadan sonra adeta yıkılıp her şeye inancını kaybetmiştir. Bunun için "Çorak Ülke" şiirini yazacak kadar acı yaşamıştır⁸¹. Thomas Stearns Eliot The Sacred Wood⁸² yazdığı bu kitapla edebiyat dünyasını etkilemeye başladı çünkü o zamana kadar şair olarak bilinmekteydi fakat bu kitaptaki makaleler ve sonraki yazılarıyla düşünce ve düz yazı dünyasına da damga vurmuştur.⁸³

Bazı şair-düşünürler yazdıkları eserlerle fikir hayatına ve edebiyat dünyasına büyük katkılar sağladılar. Thomas Stearns Eliot hakkında farklı görüşler olsa da kendisi büyük sanatçılardan biridir. Eserleriyle modern edebiyatta inkâr edilmez bir rol oynamıştır. Bu yüzden bazı görüşlere göre modern şiirin babası Eliot'tur.⁸⁴ Diğer yandan Eliot'ın büyüklüğünü kabul eden ama biraz abartıldığını düşünenler de vardır.

⁷⁹ T.S. Eliot, "What France Means to You", (La France libre, June 1944), **The Complete Prose of T. S. Eliot: The Critical Edition The War Years, 1940-1946.**

⁸⁰ T.S. Eliot, **The Sacred wood essays on poetry and Criticism**, Methuen & Co. Ltd., London, 1920, s.83.

⁸¹ T.S. Eliot, **a.g.e.**, s.88.

⁸² T.S. Eliot, **a.g.e.**, s.105.

⁸³ T.S. Eliot, **a.g.e.**, s.116.

⁸⁴ David Rosen, "T. S. Eliot and the Lost Youth of Modern Poetry", Trinity College Trinity College Digital Repository, 12-2003, s. 474-459.

1.3. ABDULLAH ET-TAYYİB'İN HAYATI VE EDEBÎ KİMLİĞİ

Arap şair-düşünürleri arasında yeri ayrı olan Abdullah et-Tayyib, dindar bir ailenin çocuğuydu. Şeyh et-Tayyib Abdullah Elmezcub ve Ayşe Celaledin Muhammed Elmezcub'un oğludur. 2 Haziran 1921'de Sudan'ın kuzeyindeki ed-Damer şehrine bağlı et-Timerab köyünde doğdu. Abdullah Et-Tayyib'in hayatı, Sudanlı çocukların hayatları gibi önce tekkelerde temel eğitimine başlamıştır.⁸⁵

Ailesi Kuran'a hizmetleriyle tanınmaktaydı. Bu nedenle ed-Damer şehri "Damer-el-Meczûb" olarak adlandırılmaktadır. Kuran'ın havasında büyüyen çocuk kesinlikle onun ruhunu etkiler. Din sevgisiyle şekillendirilir ve yetiştirilir. Et-Tayyib'in eğitimi ed-Damer'de Kur'an-ı Kerim'i ezberlemekle başlamıştır. Et-Tayyib'in babası öğretmen olduğu için küçük yaşta Sudan'ın çeşitli şehirlerini ziyaret edip farklı coğrafyaları görebilmiştir⁸⁶.

İlkokulu Kasela, ed-Damer ve Berber⁸⁷ kentlerinde okudu. Et-Tayyib on üç arkadaşıyla Londra'ya gönderilmek üzere sınava girmeleri gerekiyordu. Sınavda İtalya ve Habeşistan savaşındaki İtalyalı komutanın ismi ne olduğunu sorulmuş. Abdullah et-Tayyib komutanın ismini yazım hatası bile olmadan tam olarak yazabilmişti.

O küçük yaşlarında bile okulundaki hocalarının dikkatini çekerek 1935'te Et-Tayyib'i "Berber" ortaokulundan Gordon kolejine gönderilmiştir. Küçük yaşlarda görmüş olduğu bu şehirler et-Tayyib'in hayatında o kadar etkiledi ki bütün eserlerinde ve özellikle Kaseladaki yeşillik ve oradaki yaşam tarzı, şairin şiirlerinde bir doğa sevgisi haline dönüşmüştür⁸⁸.

Abdullah et-Tayyib'in babasının mesleği gereği bir şehirden başka şehre taşınmıştır. Bunun için lise eğitimini farklı şehirlerde gören et-Tayyib, Hartum okulları ve Gordon Koleji'nin yüksekokullarında okumuştur. Hemen mezun olur olmaz,

⁸⁵ Sıddık Ömer Sıddık, **Makalâtûn-Hevl-Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib Hakkında Makaleler)**, Hartum Basın Yayınları, Hartum/Sudan, 2014., s. 13.

⁸⁶ Sıddık Ömer Sıddık, **a.g.e.**, s.27.

⁸⁷ Sudan'ın kuzeyinde bir şehrin adı, bu şehirde birçok hafız yetişmiş ve Sudan'da Kuran eğitiminin yayılmasına vesile olan birçok isim bu şehirde doğup büyümüştür. Sudan'da her yerde elektrik olmadığı için Kuran Kurslarında uygulanan yöntemlerden biri de geceleri büyük bir ateş yakılarak talebelerin ateşin etrafına oturtulmasıdır.

⁸⁸ Abdullah et-Tayyib, **Min Hakibeti ez-Zikriyat (Anıların Heybesinden)**, New Life Yayınları, Hartum, 2011, s.27.

1942’de öğretmen olarak atandı. Bu yüzden erken yaşta tecrübe kazanma şansını yalayabilmiştir.⁸⁹ 1945 yılında yetenek sınavında başarılı olduktan sonra, Et-Tayyib yüksek lisansını yapmak üzere, birkaç öğrenci ile o dönemin hükümeti tarafından sunulan bura kapsamında Londra’ya gitmiştir⁹⁰.

Et-Tayyib’in öğrencilik döneminde Sudan’daki “Gordon koleji”⁹¹ Londra Üniversitesine bağlıydı. Londra Üniversitesi, eğitim fakültesinde yüksek lisansını tamamlamıştır. 1948 Girezelda ile evlenmeye karar vermişler. Girezelda, asil bir İngiliz ailesinin kızıydı. Ailesinden gelen bütün itirazlara rağmen Abdullah et-Tayyib ile aldıkları kararın arkasında durmuştur. Girezelda, et-Tayyib’in 2003 yılında vefatından sonra kitaplarıyla ilgilenmeye devam etmiştir. Çocukları olmadığı halde Sudan’da yaşadı ve 2022 Mayıs ayında Hartum’da vefat etmiştir. Abdülkadir Mahmut⁹², Abdullah *Et-Tayyib ve Girezelda Çağdaş Aşk Destanı* adlı romanında onların hayat hikayesine kaleme almıştır.

1950’de yirmi dokuz yaşındayken Afrika ve Şarkiyat Okulu (SOAS)’tan doktorasını bitirip doktor unvanına sahip olmuştur. Aynı yılda doktora hocalarının tavsasıyla Londra Üniversitesi Afrika ve Şarkiyat Okulu (SOAS)’ta, ilk Sudanlı olarak Arap Dili ve Edebiyatı öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı.⁹³

Londra üniversitesindeki görevinde bir yıl geçirdikten sonra 1951’de Sudan’a dönmüştür. Sudan hükümeti tarafından “Bahtur-rida⁹⁴ Eğitim Enstitüsünde Arap dili bölümü” başkanı olarak atanmıştır. 1954’e kadar Bahtur-rida Enstitüsünde çalışmıştır. Fakat henüz Sudan bağımsızlığını kazanamadığı için sürekli İngiliz siyasetine,

⁸⁹ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.29.

⁹⁰ Abdullah et-Tayyib, **Min Nafizetü’l-Kitar (Trenin Penceresinden)**, Hartum Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 53.

⁹¹ 1885 yılında Sudanlı devrimciler General Gordon’u öldürdükten sonra İngiltere, General Hecks komutasında büyük bir ordu Sudan’a göndermişti. Sudan’ı işgal ettikten sonra 1902 yılında “Anıt olarak Gordon Koleji”ni kurmuştur. Bağımsızlıktan sonra Hartum Üniversitesi olmuştur.

⁹² Abdülkadir Mahmut, Nileyn Üniversitesinin eğitim üyesi, Eski Sudan ve Mısır araştırmaların hocasıdır. 19 Haziran 2014’te Abdullah Et-Tayyib’in 12. Vefat anmasında sundu ve 27 Haziran 2014’te Aljazeera.net TV’de sundu.

⁹³ Abdullah et-Tayyib, **Min Hakibeti ez-Zikriyat (Anıların Heybesinden)**, New Life Yayınları, Hartum, 2011, s.62.

⁹⁴ 1934 yılında Beyaz Nil’in bölgesinde kurulan bir Eğitim Merkezidir. Merkezin temel amacı, öğretmenleri hazırlamaktı.

özellikle eğitimdeki yapılan değişikliklere karşı çıkmıştır. Ona göre eski eğitim ve öğretim yöntemleri tamamen kaldırılmak yanlıştır⁹⁵. Sergilemiş olduğu duruştan dolayı oradaki İngiliz idarecilerini rahatsız etmiştir. Böylece onu görevden alınmasını talep edilmiştir. Abdullah et-Tayyib, bu konuyla alakalı birkaç yazı yazıp halkı aydınlatma vazifesini üstelenmiştir.⁹⁶

Kısa bir süre sonra görevinden alınmıştır. Ama yanlış bildiği bu politikaya karşı çalışmalarını sürdürmüştür. 1954'te Bahtulrrida Eğitim Enstitüsü'nden Hartum Üniversitesi'ne, edebiyat fakültesinde Arap Dili ve Edebiyatı bölümüne geçmiştir. Hartum Üniversitesinde tutumundan vazgeçmemiştir. Talebe yetiştirmeye başlamıştır.⁹⁷

1961 yılında edebiyat fakültesine dekan olarak atandı. Görevi süresince Arapça konuşmayan Müslüman ülkelerden gelen öğrencileri yetiştirmeye çalışmıştır. Bu çaba sonucunda ilk kez Hartum Üniversitesi'nde "Arap olmayanlar için Arapça kursları" açılmıştır. Karşılaştığı tüm itirazlara rağmen kurslar çok başarılı geçmiştir.⁹⁸

Bu yüzden Avrupa'dan, Latin Amerika'dan, Uzak Doğu'dan, Afrika'dan ve dünyanın her yerinden öğrencileri olmuştur. Prof. Dr. El-Hüseyin en-Nur,⁹⁹ Abdullah Et-Tayyib'in tanıtım filminde, "O zamanlar dünyanın her kıtasından öğrencimiz mevcut olduğu için Arap Dili ve Edebiyatı bölümüne Birleşmiş Milletler derdik"¹⁰⁰ diyor.

Et-Tayyib sadece Sudan ile sınırlı değildi. 1964 Abdullah Bayero, Arap ve İslâmi ilimler enstitüsünü kurmak için Nijerya'ya gitti. Çünkü o, bütün Müslümanlara

⁹⁵ Abdullah et-Tayyib, **el-Hamasetu s-Suğra (Küçük Hamaset)**, Sudan Yayın Evi, 1996, s.9.

⁹⁶ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.11.

⁹⁷ Suliman Nasır, "Mehmet Âkif ve Abdullah et-Tayyib'in Şiirlerinde Geleneğin İhyası", (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2016, s.18.

⁹⁸ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 74.

⁹⁹ Hartum Üniversitesi Edebiyat Fakültesine Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde kıymetli bir profesördür.

¹⁰⁰ El-Hüseyin en-Nur, Beyne "Şair'in ve Nakid (Şair ve Eleştirmen)", editör; Sıddık Ömer Sıddık, **Makalâtün-Hevl-Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib Hakkında Makaleler)**, Hartum Basın Yayınları, Hartum 2014., s. 117.

faydalı bir birey olmak istemiş ve hatta faydalı olmak elinde gelini yapmak gerektiğine inanmıştır. Arapça bölümü yanında İngilizce ve Fransızca kursları açmıştır.¹⁰¹

Abdullah et-Tayyib, oradaki Müslümanların kız çocuklarının eğitime önem vermediklerini anlayınca hemen oradaki Müslümanları ikna ederek kız çocuklarına eğitim vermeye başladı. Et-Tayyib'e göre, Kuzey Nijerya'nın tamamı Müslüman olduğu için "kız çocuk yetiştirmek, bir aile yetiştirmek demektir".¹⁰² Dolayısıyla Kuzey Nijerya'daki Müslüman topluluğu, kısa bir sürede gelişecektir. Kurduğu enstitü, şimdi Bayero Kano Üniversitesi olarak topluma hizmet etmektedir.¹⁰³

1974-1975 yılları arasında Hartum Üniversitesi Rektörlüğü yapmıştır. Rektör olarak sadece bir yıl kalmasına rağmen birçok projeye imza atmıştır. 1975-1976 Juba Üniversitesi'ni kurmak üzere ilk Rektörü olarak çalışmıştır. Ancak bir yıl sonra 55 yaşındayken siyasi nedenlerle Hartum Üniversitesi'nden alındığı gibi emekliğe ayrıldı. O sıralarda bütün Arap dünyasında tanınmış Abdullah et-Tayyib, 1977-1986 yılları arasında Fas'ta "Seyidi Muhammed" Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde profesör olarak çalışmıştır.¹⁰⁴

Abdullah et-Tayyib'in kimliğini oluşturan unsurlardan biri, kazandığı tecrübelerdir. 1986 yılında Fas'tan döndükten sonra Hartum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesör olarak çalışmaya başladı. 1961-2000 yılına kadar Kahire'deki Arap Dili Kurumunun üyesiydi. Ömer Muhammed El-Hasan, Abdullah et-Tayyib'in yetenekleri ve kişiliği hakkında şunları söylüyor: "Abdullah et-Tayyib kırk yaşında Kahire'deki Arap Dili Kurumu'na üye olarak bu kurumun tarihinde nadir bir hadise sebep oldu. Bu üyeliğin sebebi, el-Tayyib'in yetenekleridir. Aynı zamanda ona yeni ufuklar açtı. Arap dili ve edebiyatı ile ilgili çalışmaları yakından takip etme imkânı bulmuş ve deneyimli isimlerle aynı meclisi paylaşma fırsatına haiz olmuştur."¹⁰⁵ Aynı

¹⁰¹ El-Habir Yusuf Nuruddaim, "Şezeratun min Hayati Abdullah et-Tayyib" (Abdullah et-Tayyib'in Hayatından Kareler", editör; Siddık Ömer Siddık, **Makalâtün-Hevl-Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib Hakkında Makaleler)**, Hartum Basın Yayınları, Hartum, a.g.e., s. 53.

¹⁰² El-Habir Yusuf Nuruddaim, a.g.e., s. 55.

¹⁰³ El-Habir Yusuf Nuruddaim, a.g.e., s. 56.

¹⁰⁴ Suliman Nasır, a.g.e., 35.

¹⁰⁵ Ömer Muhammed El-Hasan, "Arap Dil Kurumunda Abdullah et-Tayyib", haz; Siddık Ömer Siddık, **Makalâtün-Hevl-Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib Hakkında Makaleler)**, Hartum Basın Yayınları, Hartum, 2014., s. 67-78.

zamanda 1991'de Sudan Arap Dili kurumunu kurup 2000 yılına kadar ilk başkanlığını yapmıştır. Şiir, eleştiri ve şiir tahlili kitaplarından dolayı 2000'de Kral Faysal Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.¹⁰⁶

Abdullah Et-Tayyib, 2000 yılında hastalandıktan sonra konuşma gücünü kaybetmiştir. Yatalak olarak geçirdiği son günlerinde sürekli öğrencileri tarafında ziyaret edilmiştir. 19 Haziran 2003'te vefat eden Abdullah et-Tayyib, ömrünü davasına adamıştır.¹⁰⁷

Böylece Abdullah et-Tayyib'in edebî Kimliğinden bahsetmek için her şeyden önce bir eğitimci, edebiyatçı, şair-düşünür ve müfessir bir şahsiyet olduğunu unutulmamalı. Kendisi, 20. yüzyılında en meşhur Sudanlı aydınlardan biridir. Şairliğiyle ilgili Arap dünyasındaki edebiyatçılar ikiye bölünmüştür. Bir kısım onun hayranları ve en büyük şairlerden biri olduğunu diyenlerdir. Diğer kısım ise taklitçi olarak görmüştür. Hatta onu nâzım olarak diyenler vardır. Ama düşünce ve eleştiri açısından kabul görmüş bir üstünlüğü vardır.¹⁰⁸

Hiç şüphe yok ki Abdullah et-Tayyib'in *El-Murşid ilâ-Fehmi Eş'âri'l- Arab (Arap Şiirinin Anlama Rehberi)* adlı kitabı, İslam öncesi dönemden günümüze kadar Arap şiirinin müzikal yapısına yeni bir ufuk açmıştır. Bu eserinde et-Tayyib'in Doğu ve Batı edebiyatları hakkındaki bütün bilgilerini kullanmıştır. Arap diline yönelik saldırıları engellemek için temel metinleri korumaya çalışmasının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.¹⁰⁹ Bu eser, Abdullah et-Tayyib'i Arap edebiyatı alanında tanıtan bir eser olmuştur. Çünkü kitabın mukaddimesini yazan Taha Hüseyin hem kitabın edebî değerinden bahsetmiş hem de Abdullah et-Tayyib'in bu eserde gösterdiği derinliğe dikkat çekmiştir.

El-Habir Yusuf Nuruddaim'e göre Abdullah Tayyip'i bu kadar önemli bir şahsiyet yapan ansiklopedik bilgiye sahip olmasıdır. Böylece; Meclisindeki herkesin dikkatini kolayca çekmeyi başarır. Aynı zamanda kullandığı üslubu, çevresindekilerin

¹⁰⁶ Sıddık Ömer Sıddık, **a.g.e.**, 2014, s. 93.

¹⁰⁷ Sıddık Ömer Sıddık, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁰⁸ El-Habir Yusuf Nuruddaim, **a.g.e.**, s.50.

¹⁰⁹ İbrahim El-Hardallu, "Kelimatün Hevl Abdullah et Tayyib (Abdullah et-Tayyib ile İlgili Bir Söz)", editör; Sıddık Ömer Sıddık, **Makalâtün-Hevl-Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib Hakkında Makaleler)**, Hartum Basın Yayınları, Hartum, 2014., s. 15-25.

ve hitap ettiği herkesin seviyesine göre ayarlama gücüne sahiptir. Arapçayı en iyi bilen Sudanlılardan biri olmasına rağmen, basit köylülerle konuşurken anlayabilecekleri dili kullanmak onun için bir ayrıcalık.¹¹⁰

19. yüzyılın ikinci yarısında edebiyatta ve genel olarak hayatta başlayan yenilenme hareketleri geç başlasa da Arap edebiyatını büyük ölçüde etkilemiştir. Başta Mısır'da "Abollu Grubu", "ed-Divan Grubu" olmak üzere Lübnan, Suriye, Filistin ve Irak'ta çok sayıda destekleyicileri olmuştur. Amerika ve Avrupa'ya göç eden çok sayıda insanlar, oradaki yeni fikir ve edebiyatlardan etkilenmişlerdir. Bu amaçla iki önemli edebiyat derneği kurmuşlardır¹¹¹.

Birincisi "*Kalem Derneği*"¹¹² yenilemeye çağırıştır. Aynı zamanda geleneği tamamen itilmesine teşvik etmiştir. Bazı üyeleri geleneği ve klasik edebiyata gerek kalmadığını iddia etmiştir. Onlar için asıl olan, anlamı ifade etmek ve iletişimi sağlamaktır. Bu yüzden dili bir araç olarak görmüşler. Burada unutulmaması gereken nokta yurt dışında büyümüş insanların ana dillerinde sıklıkla sorun yaşadıklarıdır. Bunun için Arapça gibi zor dillerde daha çok sorun yaşanmaktadır. Aslında, göçmenlerin çoğu bir veya iki nesil sonra kendi dillerini konuşamaz hale gelmektedir.

İkincisi Grup da yenilenmeye çağrıda bulunmuşlardır. Edebî derneklerin adı ise "*Endülüs Grubu*".¹¹³ Bu grup ise geleneğin terk edilmemesi gerektiğini ve Fasîh Arapça kullanmaları gerektiğini görmüşler. Aslında bu dönem batılılaşma süreci olarak da adlandırılabilir. Ne yazık ki bazı şairler farkında olmadan aldanmışlardır. Arap şiirdeki yenilikçilik hareketinin en iyi örneklerini 1940'lar ve 1950'lerde göstermeye başlamıştır. Abdullah et-Tayyib'in 1946'da Londra'da yazdığı "*Kırılan*

¹¹⁰ El-Habir Yusuf Nur ed-Daim, Şezeratün-min – Sireti -Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib'in Hayatından İşaretler) editör; Sıddık Ömer Sıddık, **Makalâtün-Hevl-Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib Hakkında Makaleler)**, Hartum Basın Yayınları, Hartum, 2014., s. 25-65.

¹¹¹ Suliman Nasır, **a.g.e.**, 32.

¹¹² Amerika ve Batı'ya göç eden bazı yazar ve şairler, "şiir okulu", "göçmen edebiyat okulu" olarak 1920'de kurulmuştur. Batı'daki Arap edebiyatçıların kurduğu ilk edebî ekoldür. "Kalem derneğinin" en önemli özellikleri: şiirlerinde, varoluş konusunu, vatana bağlılık, hasret ve vatan özlemine, İnsanın psikolojik derinliklerini, şiir konularında ve dilinde yenilemeyi, şiirsel ve estetik sembolleri, değerleri, güzellik ve iyiliği yalnız bir şiirsel üslupla ele almak.

¹¹³ "Endülüs Grubunun Derneği", Güney Amerika'da Miçel Maluf ve Arkadaşları tarafından 1932 yılında kurulmuştur.

Bardak"¹¹⁴ adlı şiiriyle modern şiirin ilk örneklerini verenlerden biri olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Abdullah et-Tayyib çok genç yaşta şiir yazmaya başladı, ilk olarak 1935'te Sudan Gazetesi'nde yayınlandı, şiir hocası Abdullah en-Nager için bir ağıttır. Şiir yazmasıyla ilgili şöyle anlatır: "Yazmaya başladığımda farklı şiir tarzları denedim. Bazı şiirlerim serbest bazıları ise vezin ve kafiyeliydi."¹¹⁵

Bazen kafiyeli, bazen kafiyesiz, bazen kendisine özel mısra stilleri oluşturmuştur. Ama sonradan fark etti ki duygularını geleneksel şiir üslubunda diyebilir. Çünkü çevrenin etkisi her zaman mevcut ve Arap edebiyatında en güçlü gelenek aruz ve kaside tarzıdır. Eskiye taklit etmekten kaçan yenilikçi hareket, Batılı şairlerin taklidine düşmüştür. Abdullah et-Tayyib, *Yeni Tetiğin Düşenleri* adlı şiir kitabının önsözünde yenilenmeyle ilgili şöyle diyor:

"Gençliğimde yenileme ve eskilerin tarzına başkaldırmayı seviyordum. Çünkü insan, ustalığa, farklı olmaya noktasında büyük bir kabiliyete sahibidir. Bütün yenilemeyi sevenler ve eskiye başkaldıranlar, batıdan gelen üslup ve tarzlarla yenilemeye çalışmışlar. Bu şekilde başarı edebileceklerini sanmışlar. Biz de bazı edebî türleri denedik. Batılılara biz de sizin gibiyiz demek istedik. Şiirsel oyunlar, roman, hikâye ve tiyatro gibi edebî türler yazarak Shakespeare ile yarışmak istedik. Bunu yaparken asıl amacımız, medeniyetimizi, vatanlarımızı ve kültürlerimizi savunmaktı. Biz ve bizim gibi bu yolu takip eden şairler, sanki batılılara durun demek istediler. (Sizde ne var ki bizde de vardır). Ey Batılılar siz, bizden daha ilerde olduğunuzu iddia ederken topraklarımızı işgal etmişsiniz. Bize gelişmemiş ülkeler olarak adlandırılırsınız. Ülkelerimizi geliştirmek için geldiğinizi iddia edersiniz. Ne yazık ki kültürümüzün ve geleneklerimin yerine sizin gelenekleriniz ve kültürlerinizi hâkim kılmak istersiniz."

116

Abdullah et-Tayyib eski ve modern şiirler yazdı. 1940'lı yıllarda "tefîle" tarzında şiir yazan ilk kişilerden biridir. Ancak şair, "tefîle" şairleri geleneğe aykırı oldukları ve özellikle Batı edebiyatı hayranı oldukları için yeni şiirlerinden nefret

¹¹⁴ 1946 yazdığı modern şiirin tarzında, "Kırılmış Olan Bardak" şiiri, *Nil Yankıları* adlı şiir kitabı, s.79.

¹¹⁵ Abdullah Et-Tayyib, *Saktu'l Zindu'lcadid (Yeni Tetiğin Düşenleri)* şiir kitabı, Hartum, 1976, s.6.

¹¹⁶ Abdullah Et-Tayyib, *a.g.e.*, 1976, s.8

ediyordu. Taha Hüseyin, Abdullah et-Tayyib hakkında şunları söylüyor: “Genç bir çağdaş şairdir, eskilerin üslubunu kullanarak bildiğimiz çağdaş tema ve konularda şiirler yazmıştır”.¹¹⁷

Mustafa Avadullah Buşara, "Sudan'da Şiir Akımı ve Abdullah et-Tayyib'in Şiirindeki Güzellik Özellikleri" adlı makalesinde et-Tayyib'in edebî kimliği hakkında şunları söylemektedir: “Şairimiz Aziz Abaza, Ali Mahmut Taha ve Abulgasim eş-Şâbbî gibi yeni klasik ekolün şairlerindedir. Ama Abdullah et-Tayyibe göre şiir bir sanat gibidir, onunla çok uğraşılması gerekir ve daima bakması ve düzeltilmesi lazım.”¹¹⁸ Bu nedenle şiir yazmak için Arapçayı korumayı amaçlar ve Allah'tan yardım diler. Aşağıdaki dizelerinde görüldüğü gibi:

“Ey Rabbim, bana yardımını gönder
Sen yardım etmezsen, kim bu fasih dili korur?
Kim bu Kur’an’ı anlayıp da âyetleri tefsir eder?
Kim bu belagatle Kur’an mucizelerini rivayet eder?”¹¹⁹

Abdullah et-Tayyib'e göre Arap şairleri kendi edebiyatlarını bırakarak Batı edebiyatını taklit etmeye başlamışlardır. Ancak Batı edebiyatının büyük isimleri Arap edebiyatından etkilenmiştir. Bunun bir örneği Thomas Stearns Eliot'tur. Abdullah et-Tayyib, Eliot'ın şiirleri hakkındaki görüşlerini açıklamak için ünlü makalesini bu yüzden yazmıştır.

Abdullah et-Tayyib'e göre Arap şairleri kendi edebiyatlarını bırakarak Batı edebiyatını taklit etmeye başlamışlardır. Ancak Batı edebiyatının büyük isimleri Arap edebiyatından etkilenmiştir. Bunun bir örneği Thomas Stearns Eliot'tur. Abdullah et-Tayyib, Eliot'ın şiirleri hakkındaki görüşlerini açıklamak için “Eliot'ın Fitesi” adlı ünlü makalesini bu yüzden yazmıştır.¹²⁰

¹¹⁷ Abdullah Et-Tayyib, **El-Murşid ilâ-Fehmi Eş'âri'l- Arab (Arap Şiirini Anlama Rehberi)** 1. Kitabın mukaddimesinde, s.19.

¹¹⁸ Mustafa Avadullah Buşara, “Sudan’da Şiir Hareketi ve Abdullah Et-Tayyib’in Şiirindeki Güzelliğin Özellikleri”, *Sudarress Dergisi*, 14. Sayı, Mart, 2007, s.18-26.

¹¹⁹ Abdullah et-Tayyib, **Ağani'l-Asıl (Akşamüstü Şarkıları)**,3.baskı Dâru'l-Asâle, Hartum 2004, s, 42.

¹²⁰ Suliman Nasır, **a.g.e.**, 28.

Bu makalede Abdullah et-Tayyib, Eliot'ın alıntılarını en çok eleştiren kişiydi. Diğer edebiyatlardan alıntı olarak aldığı her şeyi yazarken, Arap edebiyatı ile ilgili herhangi bir not tutmamıştır. Ancak o dönemde Arap edebiyatı İngilizce ve Fransızca gibi dillere çevrilmiştir. Eliot gibi büyük bir şairin Arap edebiyatını bilmemesi imkansızdır. Aynı zamanda Arap dili ve edebiyatını tenkit ettiğine dair bir bilgimiz de yoktur.¹²¹

Abdullah et-Tayyib'in edebiyatta yeni klasik akımın öncülerinden biri olması eleştirilere yol açmıştır. et-Tayyib, Abbasi şairlerinden etkilenmiştir. El-Mütenebbî, Ebu Temmam, El-Buhturî vb. Bazılarına göre et-Tayyib onu sadece yazar sınıfına almış ve klasik Arap edebiyatı hayranı olduğu için şiirlerinde taklitçi olduğunu söylemişlerdir.

Bazı eleştirmenlere göre et-Tayyib yirminci yüzyılın en büyük şairlerinden biridir. Taha Hüseyin başta olmak üzere Sudanlı, Mısırlı ve birçok Arap yazar bu grubu teşkil etmektedir. Abdullah et-Tayyib'e bazen sorulduğu zaman, “falanca eleştirmen sizi eleştirdi ne düşünüyorsunuz? Şu cümleyi kullanmıştır: “Eleştirmenin işi eleştirmek, şairin işi şiir yazmaktır.”¹²²

Abdullah et-Tayyib'in kimliğini oluşturan unsurlardan biri de aldığı eğitimidir. Erken yaşta yurt dışına gitmenin faydaları onun düşünce tarzına yansımıştır. Çünkü kendi dilinin yanı sıra yabancı dillere de hâkim olma imkanına sahip olmuştur. İngilizcesi ve Fransızcası bu kadar iyi olmasaydı bugün gördüğümüz eleştirmen Abdullah et-Tayyib'i göremeyecektik. Çünkü bu kadar ciddi eleştiri yapabilmek için bu iki dile hâkim olması gerekiyor.

Eserleri bakımından Abdullah et-Tayyib, şiiri küçük yaşta yazsa da kitap olarak yayımlanması için çok geç kalınmıştır. Şiir kitapları şunlardır: 1) *Esdâ-ûn-Nil* (Nil'in Yankıları) 1957'de ilk şiir kitabıydı. 2) 1976'da *Eğâni'l-Esîl* (Akşamüstü Şarkıları), 3) 1968'de *el-Lîvâ'üz-Zâfir* (Zafer Sancağı), 4) *Bânâtû Râma* (Râma Palmiyeleri), 5) *Sektû'l-Zin-El-Cedid* (Yeni Tüfeğin İlk Ateşleri) 1976 yılında yayımlanmıştır. Bu

¹²¹ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 26.

¹²² Sıddık Ömer Sıddık, *Melâmû'n-Nekdi Leda Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib'de Eleştiri Yöntemleri)*, editör; Sıddık Ömer Sıddık, **Makalâtûn-Hevl-Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib Hakkında Makaleler)**, Hartum Basın Yayınları, Hartum, 2014., s. 134.

kitabında, şairin gençliğinde yazdığı şiirlere yer verilmiştir. 6) *Berkû'l-Medet bî Adet ve bîlâ Adet* (Sayılı ve Sayısız Medet Şimşekleri) bu şiir, Hz. Muhammed'e bir methiye olarak yazılsa da şiirde adeta İslâm tarihini anlatır ve İslâmî düşüncelerinin tecelli ettiği bir şiir kitabı haline gelmiştir. Son şiir kitabı ise 7) *Erba'tû Dem'ât* (Dört Gözyaşı Damlası) 1978 yılında neşretmiştir. Abdullah et-Tayyib'in şiirlerinin yanı sıra oyunları da bulunmaktadır. İngiliz edebiyatından etki ve modern Arap edebiyatının belki de ilk örneğini veren Ahmed Şevki'nin izinden giderek manzum oyunlar yazmıştır. Bunlar: 1) *Zevâcûs-Semer* (Eğlence Evliliği) 1958, 2) *Nekbetû'l Beramka* (Bermkilerin Felaketi), 3) *El-Ğaramu'l Mekkûn* (Gizli Aşk) 1958, 4) *Kıyamû's-Saat* (Kıyamet Kopması) 1959 ve 5) *Meşrû's-Sidre* (Sidre Projesi) adlı şiirsel oyunlar yazmıştır.

Abdullah et-Tayyib'in mensur eserleri bunlar: 1) *El-Mürşid ilâ-Fehmi Eş'âri'l-Arab* (Arap Şiirini Anlama Rehberi) (beş cilt) 2) *Semirû'l Tilmiz* (Öğrencelerin Dostu, 3) *Abtalû'l-Arab* (Arap Kahramanları), 4) *Min-Nâfizetü'l Kıtâr* (Tren Penceresinden). 5) "Anıların Çantası, 6) *Storis Of African Sand* (Afrika Kumlarından Hikâyeler) . 7) *Abi et-Tayyib'le*. 8) *İki Arkadaşın Hatıraları*. 9) *et-Tabi'tü-Fi Eş'âri'l-Mütenbbî* (El-Mütenbbî Şiirlerinde Tabiat), 10) *Nüvveü'l Gutn* (Pamuk Çiçekleri). 11) *Kelimatün-Min Fas* (Fas'tan Kelimeler), 12) *Beyn eş-Şems ven-Nur* (Güneş ile Işık Arasında), 13) *El-Kasîdetü'l Mâdiha* (Öven Kaside), 14) *Kitâbü'l-Miraç* (Miraç Kitabı), 15) *Medârisün-Nesr Fi-s-Sudan* (Sudan'da Modern Nesir Ekolleri), 16) *Hâze es-Sevt, Sevtün -Min- es-Semâ* (Bu Ses, Ya Da Gökten Bir Ses) adlı el-Meczûb ailesinin soyu ile ilgili bahseden bir çalışmadır, 17) *el-Hamâsetü-s-Sûğâ* (Küçük Hamaset) ve 18) *el-Ahâci-es-Sudaniyye* (Sudan Bilmeceleri) gibi eserler kaleme almıştır.¹²³

1958-1969 yılları arasında Sudan'ın ulusal radyosunda Şeyh Sıddık Ahmed Hamadun ve Şeyh İbrahim Kemal ed-Din tilavetiyle Kur'an-ı Kerim'i tüm Sudanlıların anlayabileceği bir dille tefsir etti. Bu program halen Sudan ulusal radyoda devam etmektedir. Abdullah et-Tayyib, sadece Sudanlı Müslümanlar için çalışmamaktadır. Tüm Afrika ülkelerindeki Müslümanlara Kur'an-ı Kerim'i basit Arapça ve yalın bir dil ile anlatmak için Çad, Mali, Somali, Moritanya radyo istasyonları Kur'an-ı Kerim tefsirini kaydettiği gibi herkes istifade etsin diye Amerikan Kongre Kütüphanesi için

¹²³ Suliman Nasır, a.g.e., s.24.

Kur'an-ı Kerim tefsirini kaydetmiştir. Ayrıca özel ve resmi dersleri, televizyon programları ve çevirileri de mevcuttur.¹²⁴

Abdullah et-Tayyib'in eserleri sadece kitaplar değildir. Bıraktığı öğrenciler, aydınlattığı çiftçiler, radyo ve televizyonlarda günümüze kadar devam eden programlardır. Bunlarla birlikte şairin yazıp yayımlamadığı eserler veya yarım kalan programlar ile hazırlanmamış eserler de vardır. Şu anda Hartum Üniversitesi "Abdullah et-Tayyib, Arapça Enstitüsü" tarafından hazırlanmaktadır.

Abdullah et-Tayyib'in hayatının çok verimli geçtiği, bıraktığı eserlerden ulaşılmaktadır. Ayrıca bu kişi eğitim hayatı boyunca farklı görüşlere saygı ve açık görüşlülük göstererek sorunları hep farklı yaklaşımlarla çözmeye çalışmıştır. Abdullah et-Tayyib, 2000 yılına kadar ilmi ve eğitim hayatını sürdürmüştür. Vefatından sonra üzerinde onlarca çalışma yapılmıştır. Müsvedde halinde bıraktığı eserler incelendikten sonra yayımlanmakta. Abdullah et-Tayyib'in çalışmalarını takip eden kıymetli eşinin vefatından sonra bu görevi Abdullah et-Tayyib Vakfı üstlenmiştir.

Bu çalışmada görüldüğü gibi et-Tayyib'in hayat hikâyesinden onun nasıl bir edebî kimliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için Sezai Karakoç ve Thomas Stearns Eliot'ın hayatları ve edebî kimlikleriyle karşılaştırmak uygun görülmüştür.

1.4. ŞAİR-DÜŞÜNÜRLERİN HAYATLARI VE EDEBİ KİMLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bu üç ismin en önemli ortak yanı, hepsinin yazar-düşünür, oyun yazarı ve şair olmalarıdır. Abdullah et-Tayyib, Sudan kültürünün önde gelen isimlerinden biridir. Sezai Karakoç'un Türk kültürünün temsilcisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu çalışmada Batı'yı ve kültürünü temsil eden kişi Thomas Stearns Eliot'tır. Sezai Karakoç'un medeniyet konulu eserler yazdığı bilinirken Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in sadece farklı eserlerinde medeniyet konusunu işledikleri tespit edilmiştir.

Bu bölümde görüldüğü gibi üç şair de kendi kültür ve medeniyetlerinde önemli rol oynamışlardır. Unutulmaması gereken nokta, Sezai Karakoç'un hayatı ve edebî kimliğinin merkezinde "diriliş fikri" yer alırken, Abdullah et-Tayyib'in hayatında ve

¹²⁴ Abdullah et-Tayyib'in tefsiri bugün internette bulunmaktadır. <https://124.im/UZL6FA>, (Erişim Tarihi:13.05.2019).

edebî kimliğinde "eğitimin gelişmesi" önemli bir yer tutmaktadır. Eliot'ın hayatında ve edebi kimliğinde önemli olan anlayışı, "Batı medeniyetinin yeniden inşasıdır." Yani nasıl "diriliş fikri" Sezai Karakoç'un hayatında kendini gösterirse, "eğitimin gelişmesi" de Abdullah et-Tayyib'in eserlerinde kendini göstermektedir.

Şairlerin edebî kimliğini oluşturan diğer unsurlardan biri de aldıkları eğitimidir. Bu eğitimde farklı deneyimler kazanarak ve kendilerinden önceki edebî akımları ve ekolleri kullanarak kendi üslup ve çizgilerini çizebilmişlerdir. Meslek hayatlarında tanıştıkları şahsiyetlerden de etkilendiler. Örneğin; Sezai Karakoç deyince akla Necip Fazıl, Yahya Kemal, Mehmet Âkif, Mevlâna ve Yunus Emre gelmektedir. Abdullah et-Tayyib deyince et-Ticani Yusuf Beşir, Muhammet Sait el-Abbasi, Muhammed Ömer El-Benna gibi isimler akla gelmektedir.

Eliot'ın edebi kimliğinin oluşmasında Bertrand Russell, Jean Jules Verdenal, Ezra Pound, Francis Herbert Bradley, Dante, Baudelaire, Wordsworth gibi isimler ciddi bir rol oynamıştır.¹²⁵ Bu edebî kimlikleri şekillendiren unsurlardan biri de şairin okumalarıdır. Kimliğini oluşturan okumalar gelenek, kültür, medeniyet ve tarihe dayanmaktadır. Bu durum şairlerin yazılarına da yansımıştır. Ayrıca bu üç isim, sadece tarihi okuyan şairler değil, objektif bir bakış açısıyla tarihini özeleştiriyen kişilerdir.

Türk edebiyatı dünyanın en zengin edebiyatlarından biridir. Bunu görmek için Türk edebiyat tarihine bir bakışta anlamak mümkündür. İslâm öncesi Türk geleneklerinden beslenerek Fars ve Arap edebiyatıyla karşılaştıktan sonra zenginliğini zenginleştiren bir edebiyattır.¹²⁶ İslâmiyet sonrası edebî eserlerde dahi son derece çeşitlilik gösteren bir edebiyattır. Divan edebiyatından ikinci yeni akımına kadar gelen edebî beslenen Sezai Karakoç, dünya edebiyatına açık bir şair-düşünür olarak hem gelenekten hem de dünya edebiyatından yararlanmaktadır.

Sezai Karakoç'un edebi kimliğini oluşturan unsurlarda biri de kendine has bir sanat ve düşünce anlayışına sahip olmasıdır. Sezai Karakoç'un öncüleri peygamberler ve büyük şahsiyetler olduğundan, hazırlıklı olunması gerektiğini düşünür ve onların izinden gitmeye inanmaktadır. Bu inancın yansımaları ise şiir ve nesirlerine bakıldığında

¹²⁵ T.S. Eliot, **The Letters of T. S. Eliot Volume 1**, s. 253.

¹²⁶ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.53.

özellikle üzerinde durulan “diriliş” fikrinde görülmektedir. İslâm medeniyetinin evladı Sezai Karakoç, edebî kimliğini hak medeniyetini diriltmeyi görevi olarak görmektedir.¹²⁷

Daha önce de bahsedildiği gibi Thomas Stearns Eliot’ın hayatına bakıldığında önemli bir ayrıntı görülmektedir. Amerika’da doğmuş ama İngiliz asıllı bir ailenin çocuğudur.”¹²⁸ "Hayatının ilk günlerini Amerika'da geçirmiş, ilkokul ve üniversiteyi Amerika'da okumuştur. Sonra İngiliz vatandaşlığını tercih ederek Avrupa'ya taşınmıştır. Avrupa'da Oxford, Sorbonne gibi köklü üniversitelerde eğitim görmekle birlikte Almanya'da da eğitim almıştır. Bu eğitim hayatı sayesinde Eliot’ın düşüncesinde iki farklı dönem görünmektedir.¹²⁹

1927 yılına kadar eserlerinde sergilediği tavır ile 1927 yılından sonra gösterdiği tavır arasında büyük fark vardır. Doğuştan Katolik’ti, ancak Anglikanizm’e geçmeden önce yazılarında din, gelenek ve göreneklerinden bir şey olarak görülüyordu. Bir inancı var ama o inancın savunucusu değildi. Yani herhangi bir Hristiyan kadar dindar ama hayatında dinin etkisi o kadar büyük değildir. Bu nedenle o döneme kadar yazılarında din mevcuttu ama dava haline gelmemiştir. 1927’de Anglikanizm’e geçmesiyle, “Hristiyanlık Kültürü” bir dava olmuştur.¹³⁰

Thomas Stearns Eliot, o zamandan beri yazdığı her eserde insanlara inançların unutulduğunu ve maddi hayata bağlandığını vurgulamıştır. Batı Hristiyan medeniyetini yeniden inşa etmeye çalışan isim olmuştur. Bu durum, Eliot’ın medeniyet algısını oluşturmasında büyük rol oynamıştır. Bu nedenle Eliot’ın ikinci dönemindeki sergilediği tavırdan dolayı Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib ile karşılaştırılmak üzere seçilmiştir.

Abdullah et-Tayyib'in edebi kimliği, farklı Sudan kültürlerinden etkilenmiştir. Sudan'ın en büyük ve manevi merkezinden olan ed-Damer’de doğan ve babasıyla birlikte birçok şehirde yaşayan sanatçı, küçük yaşlardan itibaren farklı kültürel

¹²⁷ Fikri Kula, **a.g.e.**, s.36.

¹²⁸ Paul Sutherland, “T. S. Eliot's Changing Position in The Literary Canon And Postscript”, <https://124.im/n1HP>, (Erişim Tarihi: 10.11.2022).

¹²⁹ Lyndall Gordon, **Eliot’s Early Years**, Oxford University Press, 1977, s. 122.

¹³⁰ Lyndall Gordon, **a.e.**, s. 128.

kaynaklara maruz kalmıştır. Özellikle Kesala şehrinde kaldığı süre boyunca Sudan'ın doğusundaki aşiret geleneklerinden ve tasavvuf hareketlerinden beslenmiştir.¹³¹

Aldığı ilk eğitimde Arap dili ve edebiyatının en güçlü metinleri ile Kur'an-ı Kerim'i ve çok sayıda hadis ezberleyebilmiştir. Sudan ve Müslüman kültüründe yetişmiştir. Eğitim için İngiltere'ye gidişiyile Batı medeniyetinin özelliklerini öğrenmiştir. Bu iki kültürü daha yakından tanımak Abdullah et-Tayyib'in kimliğini oluşturmaktadır.¹³²

Bu üç ismin hayatları ve edebî kimlikleri pek çok açıdan birbirine çok benzer. Hepsinin davası vardır. Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib, İslâm kültür ve medeniyetinin ihyası için adeta davanın iki tarafını tutup birbirini tamamlayıcı roller üstlenmişler. Thomas Stearns Eliot, önce Batı uygarlığını, sonra da Hıristiyan kültür ve uygarlığını yeniden inşa etmeye çalışmıştır.

¹³¹ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 63.

¹³² Suliman Nasır İ. ABDALLAH **a.g.e.**, s. 24.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DOĞUNUN VE BATININ BAZI MÜTEFEKKİRLERİNDE MEDENİYET ALGISI

Bu çalışmanın konusu medeniyet algısı olduğu için literatür taramasında “medeniyet algısı” kavramı üzerine yapılan çalışmalara bakmak ve bu çalışmaları yapanların görüşlerini ortaya koymak gerekmektedir. Aynı zamanda konunun daha detaylı anlaşılması için ortaya atılan görüşlerin Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in algıları ile karşılaştırılarak incelenmesi, çalışmanın amacına ulaşması bakımından uygun olacaktır. Medeniyet algısının tespitine yönelik olarak ele alınan düşünürlerin görüşlerinden yararlanılarak elde edilecek sonuçlar Sezai Karakoç, Abdullah et-Tayyib ve Thomas Stearns Eliot'un medeniyet algılarını ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, bu konudaki en küçük detayın çalışmanın tamamlanmasına yardımcı olacağından şüphe yoktur.

Sosyal bilimler ve özellikle edebiyat alanında bir konuyu sınırlarını çizmeden incelemek mümkün değildir. Çünkü bu alan, hayatın genişliği kadar geniştir. Medeniyeti ortaya çıkaran insan olduğuna göre; o zaman edebiyatın da ilk insan varoluşuyla başladığını söylemek yanlış olmaz. M. Fatih Andı bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Hayat ve edebiyat... Biri diğerini kolaylıkla çağrıştıran iki kelime... Fakat bu iki kelime, hayat bir kafiye olmanın çok ötesinde, biri diğerini kapsayan, kapsananın dönüp kapsayanı kapsadığı iki alanı karşılayan iki kavramı da ifade etmekle asıl önem ve zenginliğine kavuşmaktadır.”¹³³ Bunun için bu alanda tartışılacak bir kavram varsa öncelikle kavramın tanımlarının ortaya konulması ve sorgulanması gerekir.

Edebiyat alanında genel olarak “medeniyet algısı” üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Dolayısıyla karşılaştırmalı edebiyat alanında bir çalışma konusu olarak

¹³³ M. Fatih Andı, **Hayata Edebiyatla Bakmak**, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 7.

“medeniyet algısı”nın çok nadir olarak incelendiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada “medeniyet algısı”nın bazı Batılı düşünürlerinde nasıl tezahür ettiği incelenecek ve elde edilen sonuca göre nasıl bir “medeniyet algısı”na sahip oldukları tespit edilecektir. Bunu tam anlamıyla gerçekleştirmek oldukça zor olsa da Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algılarını tespit etmek zorunlu bir faaliyet olacaktır çalışmanın amacına ulaşabilmesi için.

"Medeniyet" kavramı, her yüzyılda sosyal bilimcilerin, farklı alanlardan düşünürlerin ve filozofların tanımlamak istedikleri kavramlardan biridir. Aynı şey "algı (idrak)" kavramı için de geçerlidir. Ancak son yıllarda psikoloji açısından algının ortaya konuluşu ve ona yönelik yeni yönelimler söz konusu olmuştur. "Medeniyet algısı" kavramını tanımlayabilmek için öncelikle “medeniyet” ve “algı” kavramlarını tanımlamak gerekir. Bu nedenle bazı İslâm düşünürlerinin ve bazı Batılı düşünürlerin medeniyet algısı üzerinde durulması gerekir. Çalışmanın bu bölümünde Batı ve İslâm medeniyetlerinden belli sayıda düşünür seçilerek medeniyet anlayışları karşılaştırılmıştır.

2.1. MEDENİYET ALGISINA DAİR

Medeniyet, dil bakımından şehir anlamındaki “hadar” kökünden türemiş bir kelime olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan el-İsfahânî'nin tanımına göre medeniyet, "Göçebelerin, yani bedevilerin yaşadığı yerin zıttı veya bugünkü anlamıyla kentleşmedir."¹³⁴ Arap Dil Kurumu, “medeniyet”i “sosyal ve edebî gelişmeler” olarak tanımlamaktadır.”¹³⁵ Medeniyet tanımlarının çeşitliliğine yol açan etkenlerden biri de herkesin bu kavramı kendine göre tanımlamasıdır. Hatta yapılan her tanımdan sonra eleştirilip yeni tanımların geliştirildiği söylenebilir. Sosyal bilimler alanında matematik ve fizik gibi net ve kesin tanımlamalar yapmak zordur. Bundan dolayı, çevresindeki maddi ve manevi ya da soyut ve somut kavramların, toplumun gelişmesiyle birlikte yeni açılan ufuklara göre yeniden değerlendirilmesi gerekliliği hissedilir ve buna özen gösterilir. Bu yüzden bu alanda sürekli yenilenen teori ve görüşlerle yaşatılabilir ve gelişmelere ayak uydurulabilir. Burada söz konusu olan

¹³⁴ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **el-Eğânî**, Dâru'l-Meârif, Mısır, s.183.

¹³⁵ Arap Dil Kurumu Dergisi, 60. Sayısı, <http://mohamedrabeea.net/list.aspx?bookId=16129> (Erişim Tarihi: 12.03.2022).

medeniyetin yenilenmesi acil yeniliklere cevap vermek anlamına gelmektedir. Ancak bu tepki, insanların inançları açısından oluşturduklarından ve tarihsel deneyimin mirasından biriktirdiklerinden gelir. İnsanlardaki uygarlık anlayışı, uzun vadeli koşulları ifade eden referans çerçevelerinden kaynaklanmaktadır. Bu, iç ve dış siyasi koşullarında, maddi ve manevi çıkarlarında, ahlaki ihtiyaçlarında ve sosyal oluşumlarında temsil edilen her şeyde tezahür eder.¹³⁶

Ammar Bedevî'nin eserinde medeniyet şöyle tanımlanmaktadır: "Medeniyet, bireylerin kültürel miraslarını geliştirmelerine yardımcı olan sosyal bir sistemdir."¹³⁷ Başka bir deyişle medeniyet, "bireylerin yaşamlarında uyguladıkları bir alışkanlık veya daha iyi bir yaşam elde etmek için doğadaki her şeyi keşfetmeye yönelik bir dizi insan girişimidir". Başka bir tanıma göre "uygarlık; dünyevi, dini, manevi, maddi veya zihinsel ve farklı yönleriyle ilgili tüm insani faaliyetlerdir."¹³⁸

Oxford sözlüğünde "uygarlık", "bir toplumun veya yerin sosyal ve kültürel gelişmesinde ve örgütlenmesinde ileri bir aşamaya ulaşma süreci" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre uygarlık, toplumun gelişme noktasına ulaştığı en üst düzeyi temsil etmektedir. Aynı sözlükteki ikinci tanım ise, "Belirli bir bölgenin toplumu, kültürü ve yaşam biçimidir." şeklindedir. Medeniyet, hem bir toplumda bir yaşam biçimi hem de bir kültür biçimidir. Bu tanımda kültürü inşa eden unsurun medeniyet olduğu görülmektedir.

Medeniyeti tanımlayanların ortak noktası, onun bir "yaşam tarzı" olmasıdır. Ancak bu tanımlar, kişinin bakış açısına göre değişir. Tanımlardaki farklılık, konunun doğasından kaynaklanmaktadır. Çünkü dün olduğu gibi, bugün de yarın da "medeniyet" kavramının sınırlarını çizmek hemen hemen imkânsız olmuş ve olacaktır. Yani bu kavramın hangi açıdan tanımlandığına bakılmalı ki eksikliği veya fazlalığı değerlendirilebilsin.

Örneğin: Hüseyin Mûnis, "Medeniyet, insanların yaşam şartlarını iyileştirmek için gösterdikleri her çabadır. Bu çabanın bir sonuca ulaşip ulaşmaması, maddi veya

¹³⁶ Tarık Beşir, Medeniyetin Yenilenmesi, Arap Çalışmaları Yayınları, Beyrut, 2015, s.72.

¹³⁷ Ammar Bedevi (2005), **Kur'an-ı Kerim Perspektifinden Medeniyetin İnşası ve Çöküşüne Etkileyen Faktörler**, En-Nejah Ulusal Üniversitesi, Filistin. s. 9.

¹³⁸ Ammar Bedevi (2005), **a.g.e.**, s. 9-13.

manevi bir sonuca varması fark etmez, çünkü bunların hepsi medeniyete götürür”¹³⁹ demektedir. Başka bazı düşünürlerse medeniyet kavramının sadece maddi gelişmeden ibaret olduğunu söylemektedirler.

Medeniyet kavramı, hayatın farklı yönlerini şekillendiren bir olgu olarak görülmelidir. Çünkü medeniyet kapsamında siyaset, toplum ve maddi gelişmeler de vardır. Tahsin Görgün onun hakkında şunları söylüyor: “Çünkü Medeniyet esas itibariyle üç alanda kendisini izhar etmektedir: Bunlardan birisi mimarî ve fizikî dünyanın imanı, ikincisi toplumsal ve siyasî kurumlar ve nihayet üçüncüsü ilimler ve düşünce. Biz medeniyet değiştirmeye teşebbüs ederken bu üç alanda eskiden sahip olduğumuz şeyleri, Batı'dan üstlendiklerimizle değiştirmeye teşebbüs ettik. Bu çerçevede mimarîmiz tamamen değişti. Bugünkü şehir ve ev mimarîmizin iki yüzyıl öncesi ile neredeyse bir irtibatı yoktur; neredeyse tamamen Batı'dır veya örnekleri Batı'dan alınma anlamında, Batı "kaynaklı"dır. Toplumsal ve siyasî kurumlarımız neredeyse tamamen, ifade edildiği anlamda, Batı kaynaklıdır. Üniversitelerimizde öğretilen hemen bütün disiplinler, muhtevaları ve terimleri ile birlikte, neredeyse tamamen Batı "kaynaklı"dır.”¹⁴⁰

“Medeniyet” kavramı, son asırlarda tartışma konusu yapılmış olmasına rağmen geçmişte farklı isimler altında varlığını korumuştur. Bazen “umran”, bazen “imar” adıyla bazen de farklı isimlerle anılmıştır. Bundan dolayı çoğu zaman medeniyet denilince akla gelen ilk kavramlardan biri “tarih” kavramıdır. Çünkü medeniyetin gelişmesi zaman alır. Bu gelişme süresince insanlar bilgi ve deneyimlerine dayalı olarak medeniyetlerini geliştirirler. Bu nedenle hiçbir medeniyet bir gecede veya aniden ortaya çıkmaz. Tıpkı bir ağacın meyvesinin yavaş yavaş olgunlaşması ve belli bir süre sonra pişmesi gibi medeniyetler de gelişmektedir.¹⁴¹

Medeniyet eski bir mahsul olduğu için sadece bir ulusa ve bir coğrafyaya hasretmek doğru olmaz. Nurettin Topçu bu hususta şöyle der: “İlim de eskidir, sanat da eskidir, medeniyet de eskidir. Çünkü bunlar eskinin mahsulüdür. Bütün dünya ve

¹³⁹ Hüseyin Münis, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁴⁰ Tahsin Görgün, “Batı Medeniyeti İçerisinde İslâmî İlimler Mümkün Müdür? Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meselelerine Temelli Bir Bakış”, **Modem Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri**, İSAM, 2007, s. 12-30.

¹⁴¹ Hüseyin Münis, **a.g.e.**, s. 14.

bütün hayat, yaşanmış olan eskiden, maziden gelen akışın bir tecellisi, evrim kanununun bir meyvesidir.”¹⁴² Medeniyete bu açıdan bakıldığında daha geniş ve insanlığın bıraktığı birikime dayalı olduğu anlaşılacaktır.

Medeniyete bu şekilde bakan düşünürlerin yanında, kavramı kasten bir millet ve coğrafi bölge ile sınırlayan düşünürler de vardır. Onlar, “az gelişmiş” ve “gelişmemiş ülke” olarak adlandırılan ülkelerde medeniyetin olamayacağını iddia etmektedirler. Bu fikir, Batılı düşünürlerden gelse de “az gelişmiş” veya “gelişmemiş” ülkelerde de onları taklit eden bazı aydınlar da mevcuttur. Bu yüzyılın en büyük felaketlerinden biri körü körüne taklittir. Az gelişmiş ülkelerdeki insanlar psikolojik olarak ezildikleri için başkalarının fikirlerini taklit ederek bir yere varacaklarını zannederler. Ancak taklitçi kendi iradesi olmadığı ve uygun bir yol haritasına sahip olmayıp kendi durumunu anlayana kadar bağımsız olamaz.

Bu bağlamda İbrahim Kalın'ın medeniyet kavramına dair şu cümleleri çok önemlidir: “Aydınlanma sonrası Batı düşüncesinde medeniyet kelimesine farklı anlamlar yüklenmiş ve özellikle barbarlığın ve ilkeliliğin karşıtı olarak kullanılmıştır. Medeniliği ve medeniyeti Avrupa'nın akıllı ve tarihiyle özdeşleştiren Aydınlanma düşünürleri, Batı-dışı toplumları medeniyetten yoksun ve yarı-medeni topluluklar olarak gördüler.”¹⁴³ Aslında Doğu'daki Batılılaşma hareketinin kaynağı da budur. Batıyı taklit edenlerin yakalamak istedikleri, medeniyet zannettikleri şeydir. Çünkü bu anlayışa göre medeniyet Batı'ya ait bir kavramdır ve medeni olmak isteyen Batı'ya uymalıdır.¹⁴⁴

İbrahim Kalın, bir başka eserinde inanç merkezli bir medeniyetten söz etmektedir. Bu anlayışın Müslüman düşünürler arasında yaygın olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Din, milletleri birleştiren ve bağlayan unsurdur. Doğru anlaşıldığı takdirde, mükemmel bir medeniyet ortaya çıkarabilir. Aşağıdaki ifadelerde görüldüğü gibi:

¹⁴² Nurettin Topçu, **Yarıncı Türkiye**, 5. Baskı, Dergâh Yayınları, 1999, s. 203.

¹⁴³ İbrahim Kalın “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”, Akıl ve Erdem, Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, cilt 15 sayı: 29, (2010/2), s. 1-61

¹⁴⁴ İbrahim Kalın “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”, Akıl ve Erdem, Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, cilt 15 sayı: 29, (2010/2), s. 10-60.

“Kısa sürede Arap Yarımadası'nın dışına yayılan İslâm, Arap olmayan toplumlar tarafından benimsendi. Fars, Türk, Afrikalı, Hintli, Afgan, Orta Asyalı, Çinli ve Malay pek çok topluluk hızla İslâm'a girdiler ve hem dinî hem d kültürel manada bir İslâmlaşma süreci yaşadılar. Bu süreçte farklı topluluklar müslümanlaşırken, aynı zamanda klasik İslâm kültürünün zengin mozağini de oluşturmaya başladılar. Bir medeniyet ve dünya kültürü haline gelen İslâm, muhtelif coğrafya ve kültürlerde farklı renk ve biçimlerde hayat alanı buldu. Doğu Afrika'dan Endonezya'ya, Bosna'dan Afganistan'a Fas'tan Irak'a, Anadolu'dan Endülüs'e kadar farklı İslâmî kültür formlarının ortaya çıkmasının temel sebebi budur. Bu, küresel bir medeniyet haline gelen her dinin yaşadığı doğal bir süreçtir.¹⁴⁵

Bu açıklama, adeta İslâm'ın büyük düşünürlerinin medeniyet anlayışını temsil etmektedir. Bunun kaynağı ise onların inançlarıdır. Çünkü İslâm, bütün insanlık için gönderilmiş bir dindir. Belirli bir kavme veya coğrafyaya tahsis edilerek gönderilmemiştir. İslam coğrafyası denilince Müslümanların yaşadığı ülkeler olarak anlaşılmaktadır ancak bu kavram da yeniden değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. Çünkü Hindistan ve Çin'de yaşayan Müslümanların sayısı bazı Müslüman ülkelerde yaşayan nüfustan fazladır. Bu durum, Avrupa ve Amerika için de geçerli. Bu nedenle medeniyet kavramıyla birlikte coğrafya kavramı da sıklıkla ele alınmaktadır. Hatta coğrafyayı bir medeniyet unsuru olarak kabul edilir.

Mehmed Âkif ve Necip Fazıl Kısakürek, medeniyet kavramına ilişkin görüşlerini birçok yazısında dile getiren önemli isimler arasında anılmaktadır. Mesut Koçak, doktora tez çalışmasında bunları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Buna göre: “Âkif bir toplumun dünya üzerinde var olabilmesi için çalışmaya ve gayret etmeye eğilimli fertlerden meydana gelmesi gerektiğini, böyle toplumların bütün milletleri geride bırakıp büyüklük ve şeref gayesine erişebileceğini belirtir.”¹⁴⁶

Bazı düşünürler tümdengelimci bir yaklaşımla ele alırken, bazıları tümevarımcı bir yaklaşımla değerlendirir. Medeniyetin unsurlarına dayalı medeniyet fikrini ortaya koyan düşünürlerden birinin de Necip Fazıl olduğunu söylemek mümkündür. Mesut

¹⁴⁵ İbrahim Kalın, **Ben, Öteki ve Ötesi, İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016, s.45-47.

¹⁴⁶ Mesut Koçak, **a.g.e.**, s.212.

Koçak bunu şu cümleleriyle tespit etmektedir: “Necip Fazıl da Âkif gibi medeniyet kavramına müstakil bir tanımlama getirmemiştir. Bununla birlikte gerek fikir yazılarında gerek çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda medeniyet konusuna doğrudan ya da dolaylı olarak değinir.¹⁴⁷

Bu tür kavramlar üzerinde çalışılırken konuşulacak çok şey varken, asıl konuya inebilmek için birkaç başlıkta getirilmedikçe bir sonuca varmak neredeyse imkânsız. Bu yüzden buraya kadar “medeniyet algısı” kavramını oluşturan iki kelimedenden sadece ilki, yani medeniyet kelimesi hakkında bazı görüşler verilmiştir. Kavramı oluşturan diğer kelime ise "algı" kelimesidir. Algı kavramına değinilerek bu bölümün çerçevesi çizilecek lazım oldu.

Medeniyet kavramında da görüldüğü gibi literatürde farklı yaklaşımlar, tanımlar ve tasavvurlar bulunmaktadır. Bu sebeple “Algı kelimesi ne anlama gelir?” sorusuyla başlamak mantıklıdır. Bu sorunun kesin bir cevabını vermek kolay değildir. Çünkü birçok soruyu akla getirmektedir. Bu nedenle, en yaygın anlamların burada tartışılacağını belirtmekte fayda var. Algı ya da idrak kavramı, medeniyet kavramı kadar tartışılmasa da son yıllarda farklı boyutlar kazanmıştır.

Örneğin: Sözlüklerde şöyle bir tanım verilmektedir: "Algı, bir şeyin duyular aracılığıyla farkına varılmasıdır." Başka bir deyişle, “bir şeyi görme, duyma, dokunma, tatma, koklama ve hissetme ya da farkında olma yeteneğidir.”¹⁴⁸ Başlangıçta doğal bir süreç gibi görünse de önemli bir anlamı vardır. Bu tanım algının temel unsurlarını ortaya koysa bile “algı” kavramı, basit gibi görünen en karmaşık kavramlardan biridir.

Merriam-Webster Sözlüğü aşağıdaki tanımları listelemektedir: “Algı kavramı: zihinsel bir tasavvur, bilinç, fiziksel duyum yoluyla çevrenin unsurlarının algılanması, gözlemlenmesi, farkındalığının bir sonucudur. Ya da deneyim ışığında yorumlanan fiziksel bir duyum. Hızlı, keskin ve sezgisel biliş: takdir etme ve anlama kapasitesidir.”¹⁴⁹ Buna göre algının hem soyut hem de somut yönleri vardır.

¹⁴⁷ Mesut Koçak, **a.g.e.**, s.213.

¹⁴⁸ <https://www.dictionary.com/browse/perception>, (Erişim Tarihi: 13.03.2021).

¹⁴⁹ Merriam-Webster Dictionary, <https://124.im/0lKtSJY>, 15.09.2020.

Lanre Olaodu Amodu, “Algı, deneyimlerden anlam çıkarma sürecini temsil eder”.¹⁵⁰ diye tanımlamaktadır. Bu tanıma göre algının oluşması için bir süreye ihtiyaç vardır. Çünkü bir insanın deneyim kazanabilmesi için aynı şeyi birden fazla tekrar etmesi gerekir. Aynı zamanda analiz etme ve yorumlama yeteneğine de sahip olmalıdırlar.

Algı fikri, yıllar boyunca entelektüel değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Hume'ın düşünceleri, bu çalışması için büyük bir önem arz etmektedir. Bir filozof olan Hume'a göre “İnsan düşüncesi sınırsızdır.” “İnsan bedeni tek bir gezegenle sınırlı olsa da zihin bir anda evrenin en uzak ve en ücra köşelerine dolaşabilir.” Ayrıca “insan zihninin içeriğinin duyular ve deneyimler tarafından bize verilen maddelere indirgenebileceğini” söylemekte ve bu maddelere algılar adını vermektedir. Hume'a göre “zihnin algıları iki şekildedir; izlenimler ve fikirler. Bu iki algı biçimi zihnin tüm içeriğini oluşturur.”¹⁵¹

Algının anlamı ile alakalı Perreault ve McCarthy şunları söylemektedirler: “Algı, çevremizdeki dünyadan bilgileri nasıl topladığımız ve yorumladığımızdır. Sürekli olarak çevremizden bilgi toplayıp yorumladığımız için algının bir eylem değil, bir süreç olduğunu söylemek doğru olur.”¹⁵²

Susan Mary ise algı ile ilgili olarak şöyle der: “Algı, psikolojide uzunca tartışılmıştır. “Algı” anahtar sözcükleri ile genel bir internet araması, okuyucuyu, bilgilerin değerlendirilmesinin tartışıldığı çok sayıda psikoloji web sitelerine yönlendirir. Bu siteler, görme ve duyma, dokunma, tatma ve koku alma mekaniği ile ilgilendirir. Bunların hepsi bireye yönelik ve belirli ve kişisel bir şekilde yorumlanan uyaranlardır.”¹⁵³

¹⁵⁰ Lanre Olaodu Amodu, “Perception: A Determinant for Effective Communication”, SOPHIA, An African Journal of Philosophy, Volume 9 No. 1, September 2006, s. 148-153.

¹⁵¹ Lanre Olaodu Amodu, **a.g.e.**, s.149.

¹⁵² Perreault, Jr. E. & McCarthy, J. Basic Marketing: **A Global Managerial Approach**, New York, 2005, s. 161.

¹⁵³ Susan Mary Mcdonald, “Perception: A Concept Analysis”, A manuscript submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of, Doctor of Philosophy, Department of Nursing, The University of Texas at Tyler, 2011, s. 6.

H. Joseph Reitz'e göre: “Algı, duyuşal uyarınları veya verileri alma, seçme, organize etme, yorumlama, kontrol etme ve bunlara tepki verme süreci olarak tanımlanabilir.”¹⁵⁴ Bu tanıma göre “algı” hayatımızdaki anlamlandırma sürecinde en etkili faktördür.¹⁵⁵ Çünkü insanoğlunun bir şeyleri anlamlandırabilmesi için öncelikle gelen verileri alıp sınıflandırması gerekir. Daha sonra kategorize edilmelidir. Diğer bir deyişle anlatım, anlama sürecinde anlaşmaya götüren bir süreç denilebilir.

Algı, karmaşık merkezi sinir sisteminin çevremizdeki dünyayı anlamak için bilgileri tanımlaması, organize etmesi ve yorumlaması için beynin duyuşlardan gelen bilgileri işleme sürecidir. Bu süreç insan bilincinin dışında gerçekleşir. Duyusal bir süreç olarak kabul edilir. Bu süreç bireyseldir. Birçok insan aynı olayla karşı karşıya kalır, ancak herkes bunu farklı algılar.¹⁵⁶

2.1.1. Medeniyet Algısı ve Zaman

“Medeniyet” ve “algı” kavramlarını tanımlandıktan sonra bu iki kavramdan oluşan “medeniyet algısı” kavramı hakkında da bazı açıklamalarda bulunmak gerekmektedir. “Medeniyet” kavramı, insanın hayat tazını ilksel durumdan ileri bir seviyeye ulaştırmak için üretilmiş her şeydir.” Algı ise, “İnsanların hayatlarındaki eşyaları nasıl gördüklerini, nasıl anladıklarını ve anlamlandırdıklarını” ifade eder. Şu hâlde, “medeniyet algısı”, insanın zihnindeki medeniyetin anlamı veya medeniyet için kurduğı tasavvurdur.”¹⁵⁷

Elbette “ilksel” kavramına zaman açısından bakmak gerekir. Çünkü insanoğlunun önceki ilk deneyimleri, "ilksel" olarak nitelendirilen süreçten oluşmaktadır. Dolayısıyla medeniyet unsurlarından biri de zamandır. Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalara göre medeniyetler: zamanla değişir, gelişir, olgunlaşır ve ölür. Sonuç olarak her medeniyet kendi zamanında yükselir veya düşer, gelişir veya çöker.

¹⁵⁴ Richard J. Robertson, **Perception of Reality and the Fate of a Civilization: Ordinary People as Virtual Pioneers in Critical Times**, 2003, s. 17.

¹⁵⁵ Talya Bauer- Berrin Erdogan, **An Introduction to Organizational Behavior**, Unnamed Publisher, 2012, s. 130.

¹⁵⁶ <https://opentext.wsu.edu/psych105/chapter/5-2-sensation-versus-perception/>, (Erişim Tarihi: 13.03.2022).

¹⁵⁷ Davut Ateş, “Civilization and Universal History In Conceptualizing Globalization”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 8, 2008, ss. 173–174.

Araştırmanın yöntemi ve uygulaması doğru ve eksiksiz olsa bile farklı zamanlarda ortaya çıkan medeniyetler incelenirken bu husus dikkate alınmazsa elde edilen sonuçlar gerçeği yansıtmaz.¹⁵⁸

Medeniyet tanımına yakından bakıldığında farklı bakış açılarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmektedir. Bu farklılıkların sayısınca yorum yapmak da mümkündür. Çünkü insan, “medeniyet” kavramını tanımladığında onu kendi değerlerine göre algılamakta ve zihninde bir tasavvur oluşturmaktadır. Söz konusu zihinsel tasavvur, kavrama yüklenen anlam biçiminde kendini gösterir. Örneğin: İslâm inancına göre dünya sonradan yaratıldığı için bir başlangıcı vardır. Nasıl bir çocuk dünyaya geldiği ilk günlerden itibaren hem fiziksel hem de zihinsel olarak gelişim ve değişim süreçlerine hazırsa, insanın ürettiği her şey de baştan başlar ve zirveye ulaşır.

Bu nedenle zaman, medeniyet inşasında vazgeçilmez bir unsurdur. Medeniyet inşa etme süreci, insan, toprak ve düşünce kadar zaman da gerektirir. Bunlar medeniyet yapısındaki en önemli unsurlardır. Herhangi bir medeniyetin inşası, icat, ibda’ ve üretim gücüne bağlıdır. İcat, ibda’ ve üretim ise, insanın zamanını ne ölçüde kullandığına bağlıdır. İnsan çalıştığı kadar icat, ibda’ ve üretir, bu durum toplum da geçerlidir. Öyle ki, bir medeniyetin varlığı, kolektifin maddi ve manevi mahsulüne bağlıdır.¹⁵⁹

Zamanın değerini ve ona yatırım yapmanın önemini bilmek, onu bir nimet ve değer olarak görmek, herhangi bir endüstriyel ve toplumsal rönesansın önemli temellerinden biridir. Ne yazık ki birçok insanın zamanını boşa harcadığını ve değersiz bir meta gibi değerlendirdiğini, medeniyetimizin sermayesinin bilmeden heba edildiğini görmekteyiz. Birkaç yüzyıldır, bazı istisnalar dışında, özellikle İslâm toplumunda, bireysel veya toplu düzeyde yaşamın gelişiminde zamanın önemini henüz yeterince anlamadıkları ve değerlendiremedikleri fark edilmektedir.¹⁶⁰

Gereksiz şeylere zaman harcamak, gereksiz şeylere para harcamaktan daha kötüdür. Ülkelerimizde ne kadar çok insanın zamanını boşa harcadığına ve zamanı

¹⁵⁸ Davut Ateş, **a.g.e.**, s. 173–188.

¹⁵⁹ Ammar Bedevî, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁶⁰ Abdullah Ahmed El-Yusuf, “Medeniyet İnşası Zamana İhtiyacı Vardır”, <https://124.im/EbD>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021).

ucuz bir meta olarak gördüğüne baktığımızda, içinde bulunduğumuz durumun nedeni anlaşılır. İstatistiklere göre, üçüncü dünya ülkelerinde günde geçek çalışma zamanı 15 dakika olarak gösterilirken gelişmiş ülkelerde gerçek çalışma zamanının günde 6 saat olduğu belirtilmektedir.

Hâlbuki yeryüzüne halife olarak gönderilen kişi Müslüman'dır. Medeniyetimizin geri kalmışlığının ya da ger kalmış olarak kabul ve takdim edilmesinin en önemli sebebi, “zaman”ı hakkıyla kavrayamamak ve gerektiği ölçüde değerlendirememektir. Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde gündüz çalışıp gece dinlenmenin önemine vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte, birçok insan, zamanlarına hak ettiği düzeyde saygı duymak ve değerlendirmek suretiyle medeniyetin gelişmesine katkıda bulunmak hususunda tembellik veya atalet göstermektedirler.

İnsanlar, zamanın önemini anlamaları ve zamanlarını üretkenliklerini ve verimliliklerini artırmaya ayırmaları ve içinde buldukları toplumun kültürel yapısına katılmaları çok önemlidir. İslâm, zamanı iyi işler için kullanmayı, başarı ve refaha giden bir yol olarak kabul etmiştir.¹⁶¹ Modern dünyada zamanını doğru kullanmayanların gerçek anlamda başarıya ulaşması imkansızdır. Dünyadaki son gelişmeler zamanını doğru değerlendirenler tarafından yapılmıştır. Çünkü zamanında gelmek ve geç kalmak bazen kaybedilen bir dakikaya bağlıdır.¹⁶²

Medeniyet algısı tek taraflı bir kavram değildir. Bu kavramın en belirleyici unsurlarından biri de zaman unsurudur. Düşünürler, zaman tasavvuruna göre kendi “medeniyet algısı”nı oluşturmaktadırlar. Bazı düşünürlere göre medeniyetin başka mühim unsurları da mevcuttur ve bunlar: *mekân*, *insan* ve *topraktır*. Bunlara din, düşünce ve tabiat unsurlarını katanlar da vardır. Ama *din*, *zaman*, *insan* ve *mekân* unsurları, düşünürlerin üzerinde durdukları diğer bütün unsurları da kapsamaktadır.

¹⁶¹ Savaş Ş. Barkçin, **Medeniyet Aklı İnsan Mekân Zaman**, Mostar Yayınları, 2017.

¹⁶² Kenneth Abban, “Understanding the Importance Of Time Management”, **International Journal of Scientific & Engineering Research**, Volume 3, Issue 12, December-2012.

2.1.2. Medeniyet Algısı ve İnsan

Kronolojik olarak ele alındığında “medeniyet algısı” konusunda zamandan daha ziyade insandan bahse başlamak gerekir. Fakat söz konusu medeniyetin başlangıcı olduğu için zamanla başlamanın daha uygun olacağı düşünülebilir. İbn Haldun, “İnsanın, doğası gereği reis olarak tanımlanacağını”¹⁶³ söyler. Ona göre, insan yeryüzüne bir halife olarak gönderilmiştir, dolayısıyla her zaman görevlidir. Bu nedenle, insan, doğası gereği toplum içinde yaşamak zorundadır. Toplum içinde yaşadığı için farklı roller oynamak durumundadır. Yani her insan, toplum içinde yerine getirmesi gereken görevden sorumludur.¹⁶⁴

Abdolvahap El-Mesiri, *İnsan ve Medeniyet* adlı kitabında, medeniyet inşasında insanın medeniyet algısının rolüne dikkati çeker. Kitapta farklı insan algılarından bahseder, ama Doğu insanının medeniyet algısı ile Batı insanının medeniyet algısını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Ona göre, “Medeniyet, insanla karşılıklı güçlü bir ilişkiye sahiptir. Çünkü bilinçli toplumun düşünsel, duygusal ve davranışsal temellerini yansıtan üretim ya da çalışma yoluyla medeniyeti kuran insandır. Bunun için söz konusu insan, tüm insanlığın mutluluğunu sağlamayı amaçlayan üstün değerler ve ilkeler çerçevesinde hareket eder. Medeniyet aynı zamanda kendi değerlerini benimsemeye devam eden, geliştiren ve onları yok olmaktan veya bozulmaktan koruyan insanlar inşa eder.”¹⁶⁵

İnsan ve medeniyetten bahsettiğimizde karşımıza farklı insan tipleri çıkmaktadır. Mesela peygamberler, medeniyetlerin en temel unsurlarını inşa ederek medeniyetin temellerini atarlar. İmanı tebliğ ile ameller üzerinden medeniyeti inşa ederler. Bazı peygamberler sadece tebliğle yükümlü oldukları halde, imanın değerlerini ihya edip insanları hazır hale getirmişler, iman etmelerini sağlamakla onlar tarafından yeni medeniyetler inşa edilmesini temin etmişlerdir. Bazı peygamberler tebliğ misyonunu yerine getirerek hem manevi hem de maddi temelli medeniyetler kurmuşlardır.¹⁶⁶

¹⁶³ İbn Haldun, **Mukaddime**, Darücciyil Yayınları, 2008, s.64.

¹⁶⁴ İbn haldun, **a.e.**, 2008, s.66

¹⁶⁵ Abdolvahap El-Mesiri, **El-İnsanû-vel-Hadâre (İnsan ve Medeniyet)**, Dar’ul-Hilal Vakfı, 2002, s.88.

¹⁶⁶ Şaban Teoman Durallı, **Çağdaş Küresel Medeniyet**, Kuala Lumpur, 1999, s. 60.

Günümüzdeki bazı medeniyet araştırmaları kaynaklarında “İslâm medeniyeti”, “Hristiyan medeniyeti” ve “Yahudi medeniyeti”¹⁶⁷ olarak adlandırılan medeniyetler bunun en açık örnekleridir. Bunlara bakıldığında üç peygamberin getirdiği dinlere dayalı medeniyetler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yani Hz. Musa'nın getirdiği "Yahudilik", Hz. İsa'nın getirdiği "Hristiyanlık" ve Hz. Muhammed'in getirdiği "İslâmiyet". Medeniyetler, bu dinleri kabul eden kişiler tarafından genişletilip büyütülmüştür. Aynı zamanda bu üç dinin değerlerine sahip oldukları için söz konusu medeniyetleri benimsemiş ve müdafaa etmişlerdir.

Böylece ilk peygamber Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar her peygamberin getirdiği ve ihya ettiği iman değerleri ile istikameti düzgün farklı medeniyetler kurulmuştur. Elbette bu görüşlere karşı çıkanlar az da olsa bulunmaktadır. Azınlıkta kalan bu görüşe göre medeniyet hiçbir dine bağlı değildir. Medeniyetin sadece maddî bir boyutu olduğunu savunan bu gibi kişiler, dinin medeniyete engel olduğunu zannetmektedirler. İnsandan ve medeniyetten bahsederken bu görüşün sahiplerini de unutmamak gerekir. Çünkü onlar da medeniyet algısını oluşturan görüşlerden birini teşkil etmektedir.¹⁶⁸

Diğer bazı görüşlere göre medeniyet her zaman dinden bağımsızdır. Din ve medeniyet arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Ancak bazen insanları bir araya getirmek için dini kullanarak istenilen amaca ulaşmak mümkündür.¹⁶⁹ Bu tür görüşler tarih boyunca var olmuştur. Dini araç olarak görür veya kullanırlar. Bunun için günümüz medeniyet algısına bakıldığında hangi görüş tarafından oluşturulduğuna dikkat etmek gerekir. Bu çalışmanın amaçlarından biri de “doğru medeniyet algısını” ortaya çıkarmaktır. Çünkü ne kadar düşünür varsa o kadar “uygarlık” fikri var

¹⁶⁷ Paul Kriwaczek, **Yahudi Medeniyeti**, (Editor: İbrahim şener) Pegasus Yayınları, 2007, s.95.

¹⁶⁸ Jonathan Fox, “The rise of religion and the fall of the civilization paradigm as explanations for intra-state conflict”, Cambridge Review of International Affairs, <https://124.im/mSN>, (Erişim Tarihi: 03.11.2022).

¹⁶⁹ Tibor Máhrík, “The End Justifies the Means – Ethical Analysis”, <https://124.im/NAYb>, (Erişim Tarihi: 22.07.2021).

demektir. Bu hususta fikir beyan eden düşünürleri değerlerine, inançlarına, geleneklerine ve kültürlerine göre gruplara ayırmak mümkündür.¹⁷⁰

Medeniyet algısı hususunda insan tipleri, farklı bakış açılarına göre sınıflandırılabilir. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak gönderilen insan; bu insan tipinin temsilcileri olan peygamberler ve peygamberlerin getirdiği dinlere inananlardır. Bazen kendini tanrı olarak gören bir insan tipi vardır. Bu insan tipinin temsilcileri Firavun ve Firavun'un takipçileridir. Bazen medeniyet düşmanı olan, görevi bozan, yıkım yapan bir insan tipi de vardır. Temsilcileri Moğollar ve Moğol benzerleridir.

İnsan, zihnindeki “medeniyet algısına göre medeniyeti tanımlar ve medeniyet kavramını oluşturur. Diğer medeniyetlerin varlığını kabul eder veya tek medeniyetin kendi medeniyeti olduğunu düşünür.

İnsan cennetteyken, istediğini elde etmek için güçlerini harekete geçirmesi, düşüncelerini meşgul etmesi veya çaba göstermesi gerekmiyordu. Ancak insan cennetten inip Allah'ın halifesi olarak yeryüzündeki görevini yerine getirmesi istendiğinde, Allah'ın kendisine verdiği nimetlerden ve sahip olduğu yeteneklerden yararlanarak kendi çabasıyla kendi medeniyetini kurması istenmiştir. Medeniyetini ve istediği cenneti inşa etmesi için ihtiyaç duyduğu ayetler, yol gösteren elçiler ve hidayet kitapları gönderilmiştir. Aynı zamanda kendi medeniyetini kurarken istediği yolu seçmekte özgür kılınmıştır.

Başlangıçta insan, beden gücüne dayanarak hayatta kalmaya çalışmıştır. Sonra doğaya bakıp hayatını kolaylaştırabilecek ne varsa onu kullanmaya başlamıştır. Bunun için önce taşları kullandı çünkü doğada hem sert hem de keskin taşlar var. İnsan, yiyeceğe ihtiyacı olduğu için avcılık hayatına girmek zorunda kalmış. Ona en yakın besin kaynağının çevresindeki hayvanlar olduğunu anlamıştır.¹⁷¹ Zamanla, insan gerekli aletleri geliştirmiştir. Bu nedenle insanlık tarihinde bu dönem "Taş Devri"

¹⁷⁰ Sekou Marava Toure, El-alaket'ül Cedeliyetü beyne'd-dini vetedeyüni fil-hadareti ve'l hayat'ül-medeniyyeti" (Din Ve Dindarlık", Sivil Yaşam ve Medeniyet Arasındaki Diyalektik İlişki), <https://124.im/cIdbjq0>, (Erişim Tarihi:09.11.2022).

¹⁷¹ Richard Rudgley, **The Lost Civilizations of the Stone Age**, Touchstone, Rockefeller Center, New York, 2000, S.13.

olarak adlandırılmaktadır.¹⁷² Ancak İslâm tarihi açısından böyle bir dönem adlandırması söz konusu değildir.

Günümüzde insanlar, bilgi birikimlerini kullanarak içlerindeki enerjinin farkına varmışlardır. Bedenin, ruhun ve aklın enerjisi doğru kullanıldığı sürece hak ve hukuka dayalı bir medeniyete ulaşılır. Burada kastedilen "hakikat" medeniyetidir. Bu, hakikat üzerine kurulu bir medeniyet, yani vahye dayalı bir medeniyettir. Gayrimüslimler farklı isimlerle bundan söz etseler de insanlıktaki medeniyet; iyilik, hakikat, fazilet ve güzellik medeniyetidir. İnsanları mutlu edecek tek medeniyet budur demek yanlış olmaz.¹⁷³

Görüldüğü gibi medeniyet, insanın yeryüzünü yeniden imar etmesiyle başlayan entelektüel, kültürel, maddi ve manevi bir hareketten ortaya çıkmaktadır. İnsanın ortaya koyduğunu düşünülürse medeniyetin değerinin insana bağlı olduğunu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Böylece insan, dünyanın merkezi ve hayatın kalbi durumundadır demek yanlış olmaz. Bir yerde insanın kıymeti bilinmiyorsa oradaki medeniyetin geleceğinden söz edilemez. Bu durum, mevcut medeniyetin sonunu getirecek bir göstergedir. Çünkü insan medeniyetin merkezidir; medeniyeti kurmakla mükellef olan da odur.

Medeniyet algısı ve insandan bahsederken önemli bir unsurla konuyu sonlandırmak doğru olacaktır. Medeniyet kuran insanın merkez noktası ailedir. Birey ailenin çekirdeğini temsil ederken, aile toplumun ruhunu temsil eder. Tek tanrılı dinlerin ele aldığı en önemli konulardan biri de aile meselesidir. İslâm medeniyetinde, annesine ve babasına iyilik etmeyen insandan hayır beklenemez düşüncesi benimsenmiştir. İslâm, erkeği ailesine, eşine ve çocuklarına bakmakla yükümlü kılmıştır. İnsan bu konuda sorumluluklarını yerine getirmediği takdirde Allah katında günahkâr sayılır. Bu da durumun öneminin en açık kanıtıdır. Tarih boyunca önemli başarılarla imza atanların hayatlarında ailenin rolü büyüktür. Ailenin etkisi kişiden kişiye değişebilir, biri ahlak alanında, diğeri de iş disiplini alanında rol oynamaktadır.

¹⁷² Richard Rudgley, *a.e.*, s. 209.

¹⁷³ Durmuş Günay, "Medeniyet" Kavramını Açıklamak İçin Bir Yaklaşım", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı: 72, 2020, s. 76-92.

Bazıları helal kazanç noktasında etkili olurken, bazıları ise azim ve kararlılık noktasında etkilidir. Ailenin olumlu bir etkisi olduğu gibi olumsuz bir etkisi de olabilir.

2.1.3. Medeniyet Algısı ve Mekân

Medeniyete zaman açısından olduğu kadar mekân açısından da bakmak gerekir. Çünkü dünyada gelip geçen bütün medeniyetler belirli coğrafi bölgelerde kurulmuştur. Buradaki söz konusu mekânın Doğu veya Batı ile hiçbir ilgisi yoktur. Doğu ya da Batı fark etmeksizin bugüne kadar kurulan medeniyetlerin belli coğrafi sınırları vardır. Dolayısıyla bu duruma bakılarak medeniyetin temel unsurlarından birinin mekân olduğu tespit edilebilir.

Modern medeniyetler tüm dünyaya yayılmış olsa da ilk medeniyetlerin yerlerini belirlemeye yönelik medeniyet çalışmaları halen devam etmektedir.¹⁷⁴ Çünkü yer, söz konusu olduğunda sadece bir yerleşim alanı değildir. Mekânın içinde; Coğrafya, tabiat, ibadethaneler (cami, kilise, mabet, ...), ülke, dünya, şehir, deniz, okyanus, nehir gibi farklı adlar bulunsa da nihayetinde medeniyetin üzerine inşa edildiği bir zemin oluşturmaktadır. Medeniyetin inşa edildiği mekâna göre kendi değerlerini oluşturur ve geliştirirler. Böylece o medeniyetin mirasçıları olacak nesillerin değerleri ve karakterleri belirlenmiş olacaktır.¹⁷⁵

Konuyla ilgili olarak M. Fatih Andı *İnce Ayar Hassas Mi'yar* adlı kitabında medeniyet unsurlarını şu ifadelerle tanıtmaktadır: “Tarih insanlarla, fakat mekânlarda var olur. Tarih bilgisi, tarih bilinci veya tarih sevgisi, aynı zamanda mekân bilgisi, bilinci ve sevgisidir. Bu iki unsurun tamamlayıcılık ilişkisi, aslında hayatı yapan iki kutbun örtüşmesidir. Zaman ve mekân. Biri olmadan diğerinin olamayacağı iki varlık zemini.”¹⁷⁶ Bu unsurların olmazsa olmazı olan zaman ve mekân, medeniyetin yapı taşları olarak nitelendirilebilir.

Modern dünyada medeniyet denilince akla gelen ilk şey lüks şehirlerdir. Bu düşünce yanlış olmamakla birlikte sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü

¹⁷⁴ Osbert Guy Stanhope Crawford, “The Birthplace of Civilization”, **Geographical Review** Vol. 16, No. 1, 1926, pp. 73-81.

¹⁷⁵ Muhammad Hifdil Islam, “Islam and Civilization (Analysis Study on The History of Civilization in Islam)”, **Jurnal Al-Insyiroh: Jurnal Studi Keislâman**, Vol. 5, No. 1, 2019, s. 22-39.

¹⁷⁶ M. Fatih Andı *İnce Ayar Hassas Mi'yar*, Ketebe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020, s.54.

unutulmamalıdır ki insanlar, bir şehri coğrafi şartlarına bakarak kurarlar. Bunun nedeni, insanların bir yere yerleşmeden önce temel ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmayacağını sorgulamalarıdır. Bu temel ihtiyaçlar; sadece yemek ve içmek meselesi değildir. Aynı zamanda güvenliklerini sağlayacak bir yer ararlar. Bu nedenle medeniyetlerin merkezlerine dikkatlice bakıldığında hepsinin su kaynakları ve verimli topraklar üzerine kurulduğu görülür.¹⁷⁷

Medeniyet algısı oluşturan mekânlar arasında en etkili olanı ibadethanelerdir. Burada bahsedilen ibadethaneler, “Müslümanlar için cami ve mescit”¹⁷⁸ ibadet yerleridir. Fakat bir müslüman için her yerde namaz kılabilir. Yeryüzünde inşa edilen ilk mescit, Kabe’dir. Kur’an -i Kerim’de Hz. İbrahim tarafından yine inşa edilmiştir. O zamandan bugüne kadar farklı dönemlerden geçerek kıyamet gününe kadar devam edecektir.¹⁷⁹

Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ, Müslümanlar için en kutsal ibadet yerleridir. Hz. Peygamberimiz Medine’ye hicret ettiğinde yaptığı ilk iş mescidi inşa etmek oldu.¹⁸⁰ Böylece İslâm medeniyetinin ilk mihenk taşı cami olmuştur. Mescit sadece ibadet yeri değildir. Bugünkü anlamıyla hükümet konağı, danışma kurulu ve yönetim merkezidir. Tüm dünya tarihini değiştirecek kararlar camiden çıkmış. Dünyanın gördüğü en büyük ve en görkemli fetih orduları camiden yola çıkmış. Bu nedenle cami, İslâm geleneğinde yerleşim yerlerinde ilk inşa edilen yerlerden biridir.

Hristiyanlar için kilise, ibadet yerini temsil eder. Ancak kilisenin tarihi, Hristiyanların inanışlarına göre, Hz. İsa’nın ölümünden yaklaşık 50 gün sonra havarilerin bir araya gelmesiyle ilk kilise kurulmuştur. Farklı İncilere göre kilise sadece bir bina değildir. Çünkü Hristiyan cemaatine kilise demek mümkündür.¹⁸¹ Tarih boyunca farklı mezheplere bölünerek yayılan kiliseler, birçok şey değişse de

¹⁷⁷ Muhammad Hifdil Islam, **a.g.e.**, s.22-39.

¹⁷⁸ İslâm’da Cami ve Mescitlerin târihi ve yeri ile ilgili Bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/cami>, (Erişim Tarihi: 23.11.2022).

¹⁷⁹ Mensur El-Rifai, Mekanatü’l Mescidi ve Risaletihî (Mescid’in Yeri ve Rolü), Eddarü’l Arabiyye, 1997, s. 63.

¹⁸⁰ Mensur El-Rifai, **a.e.**, s.70.

¹⁸¹ “Birth of the Church”, Harvard College and the Pluralism Project at Harvard University, www.pluralism.org, 14.11.2022.

hala aynı amaç için kullanılmaktadır. Hristiyanlar için bir ibadet yeridir. Dolayısıyla medeniyet algısında etkili bir role sahiptir.

Yukarıda Müslümanlar için cami ve Hristiyanlar için kiliseden bahsedilmiştir. Yahudiler için Sinagoglar bir ibadet yeridir.¹⁸² Budistler için tapınaklar vb. ibadet yerleri olarak kullanılmıştır. Bu mekanlar ibadet merkezlerini simgeledikleri için medeniyet algısını oluşturmakta önemli bir rol oynamaktadır.

Medeniyet algısı ve mekân ile ilgili üzerine değinilmesi gereken bir diğer mekân da şehirdir. Bütün medeniyetlerin kuruluşu bir şehirden başlamış desek yanlış olmaz. Medeniyet kelimesi bile Arapça "medine" kelimesinden türemiştir.¹⁸³ Günümüzde medeniyet denilince akla "Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat, Semerkant, Buhara, İstanbul, Atina, Roma, İskenderiye, Londra, Paris, New York ve Şam gibi şehir isimleri gelmektedir. Çünkü bu şehirler farklı dönemlerde medeniyetlerin başkenti olmuştur.

Medeniyetin inşasında şehir kadar önemli rol oynayan bir diğer kavram da "dünya" kavramıdır. Dünyaya bir mekân olarak bakıldığında geçmiş uygarlıkların amaçlarından biri de tüm dünyaya hâkim olmaktır. Başta bir dine bağlı medeniyetler olmak üzere dünyadaki her insana ulaşma hedefi vardır. Bu nedenle Platon'un Devleti,¹⁸⁴ Fârâbi'nin Erdemli Şehri¹⁸⁵ ve diğer düşünürlerin tasavvur ettiği dünya ve şehirler medeniyet algısı açısından önemlidir.

Medeniyet algısının genel bir değerlendirmesinin ardından çizilen bu çerçevede düşünürlerin medeniyet algılarının daha net bir şekilde incelenebileceğini düşünüyoruz.

¹⁸² Elizabeta K. & Patrick R. S., **Places of Worship and Holy Sites in Europe and the Middle East**, Globethics.net, 2021, s. 156.

¹⁸³ Ahmad Shaikh Husayn, "İbn Haldûn'a Göre Medeniyetin Gelişimi ve Çöküşü", Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2020, Sayı: 2, s. 773-796.

¹⁸⁴ Erdal Yıldız- Engin Yurt, "Platon'un Devlet-Toplum-İnsan Anlayışı", Tabula Rasa, Sayı: 29, Aralık 2018, s. 125-139.

¹⁸⁵ Demokaan Demirel, "Fârâbi'nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir", **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2014, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 358-369.

2.2. BAZI BATILI MÜTEFEKKİRLERE GÖRE MEDENİYET ALGISI

Medeniyet kelimesinin kullanımına ilişkin sözlüklerdeki anlamlardan hareketle dil açısından farklı kullanımlarına değinilerek kavramsal olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu tanımlamaların temel amacı, bazı İslâm ve bazı Batılı düşünürlerinin medeniyet algılarını ortaya koymak ve bu çalışmada karşılaştırılan şairlerin medeniyet algılarının Batılı ve İslâm düşünürlerinin kendi nesir ve şiirlerindeki medeniyet algılarını yansıtıp yansıtmadığını ortaya koymaktır. Dolayısıyla yansıttıkları algılar, sonraki nesilleri nasıl etkiledikleri ile örneklendirilmektedir.

Medeniyet algısı, her zaman kişiden kişiye değıştiği için burada tek bir algıyı görülmeyeceği düşünölmektedir. Ayrıca bu bölümde dört Batılı düşünürün yanında üç Müslöman düşünürün alınmasının nedeni, çalışmada Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib'in yanı sıra Thomas Stearns Eliot'ı tek Batılı düşünür olarak olmasıdır. Böylece çalışmanın tamamında beş Batılı ve beş Müslöman düşünürün medeniyet algıları incelenmiş olacaktır.

Çalışmanın bu kısmında Oswald Spengler, Will Durant, Edward Burnett Taylor, Samuel Phillips Huntington, İbn Haldun, Aliya İzzetbegoviç ve Mâlik b. Nebî 'nin medeniyet algıları irdelenecektir. Bu isimlerin her birinin fikir dünyasında yadsınamaz bir değeri vardır. Bunun için onların medeniyet algısını tespit ederek bu tezin akışını sağlayacağımıza şüphe yoktur, çünkü bu isimler medeniyet üzerine ciddi çalışmalar yapmış ve kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır.

Aynı zamanda bu bölümde ulaşılan her sonuç veya ipucu, Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algılarının belirlenmesine yardımcı olacaktır. Ancak burada belirtilmesi gereken, her düşünürün medeniyet anlayışının eleştirildiği, nakledildiği veya olduğu gibi kabul edildiğidir. Çünkü her düşünür, medeniyete farklı bir açıdan bakmış olabilir. Dolayısıyla tek bir medeniyet algısına ulaşmayı hedeflememekteyiz.

2.2.1. Oswald Spengler¹⁸⁶

Alman tarihçi ve filozof Oswald Spengler (1880-1936) Almanya'nın Blakenburg şehrinde doğdu ve Münih'te öldü. Spengler'in fikirlerinin sadece tarihe değil, tarih felsefesine ait olduğu söylenebilir. Kendisinin ansiklopedik bir fikri var. Spengler, insan medeniyetlerini canlı organizmalara benzetir. Ona göre “medeniyet, çocukluk ve gençlikle başlayan, yaşlılık ve ihtiyarlığa doğru çözülme ve ölümlerle son bulan bir geçiş evresinden geçen canlılar olarak görmektedir.” Ünlü kitabının yayınlanmasından sonra iki dünya savaşı arasındaki dönemde fikirleri büyük bir yayılma yaşamış. Ancak fikirleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra biraz gerilese de 20. yüzyılın sonlarında yeniden popüler olmaya başlamıştır.¹⁸⁷

Spengler, toplumun mirasının en derin değerlerini keşfeden muhafazakâr bir devrim ilkesini savunmuştur. Ancak kısa bir süre sonra Avrupa kültürünün sona yaklaştığını, bu nedenle Avrupa'nın sadece devam eden medeniyetle yetinmekten başka çaresi olmadığını iddia etmiştir. Kültürü medeniyetten ayıran Spengler, kültürün katılaştığında, taşlaştığında ve donduğunda medeniyete dönüştüğünü ve gerilemenin başlangıcı olduğunu söylemiştir. "Medeniyet, kültürün kaçınılmaz kaderidir" vurgusu yapmıştır.¹⁸⁸

Görüldüğü gibi Spengler, 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren modern zamanların en önemli entelektüel kitaplarından biri olan "The Decline of The West"i yazdıktan sonra büyük ün kazanmış, kitabıyla, farklı derecelerde de olsa tüm okuyucuların ilgisini çekmiştir. Bu kitapta Spengler, medeniyetlerin kapalı döngüsünü anlatmaktadır. Savaştan önce yazdığı ilk bölümde Spengler, tarihi halkların ve kültürlerin hikayesi olarak sunarken, ikinci bölümde geleceği ele alır ve karamsar bir şekilde gelecekte "ilkelerin veya ideallerin mücadelesi değil, insanların mücadelesi"¹⁸⁹ olacağını söylemektedir. Yani her şey insanın gücüne bağlı olacaktır. Egemenlik gücünün olacaktır.

¹⁸⁶ Oswald Spengler, (1880-1936) Alman tarih felsefecisi. Tarihi kör bir doğa oyununa benzetip tarihte bir amaçlılık aramanın boşuna bir çaba olduğunu savunmuş olan Spengler, dünya tarihinin morfolojisini, felsefi ve bu arada biyolojik esaslara göre açıklamaya çalışmıştır.

¹⁸⁷ Oswald Spengler, **The Decline of The West**, Alfred· A· Knopf: New York, 1926, s.31.

¹⁸⁸ Oswald Spengler, **a.e.**, s.31.

¹⁸⁹ Oswald Spengler, **a.e.**, s.143.

Spengler'in medeniyet algısını belirleyen bu çalışmasında medeniyet ve kültür ayrımını ortaya koyarak medeniyetin maddi boyutunun altını çizmiştir. Spengler, civilization ile kultur kavramları arasında şu şekilde ayırım yapmaktadır: Kültür, herhangi bir uygarlığın ulaşabileceği en yüksek noktadır ve hiçbir güç ya da irade onun oraya ulaşmasını engelleyemez, çünkü bu doğal ve doğuştan gelen bir süreçtir. Spengler'e göre kültür, medeniyetin çöküşünün başlangıcıdır, zira zirveye medeniyet olmakla ulaşır ve ne kadar zirvede kalırsa kalsın sonunda düşmeye mahkûmdur.¹⁹⁰

Bu, insanların sanayinin gelişmesine dayalı olarak özellikle şehirlerde tarım dışı faaliyetlerin yoğunlaşması ve kentsel alanların genişlemesi durumundan ve sürecinden geçerek uygarlaşması demektir. Geleneğe saygı duymaktansa gerçekçilik olarak kabul etmek demektir. Öte yandan, ortada hâkim olan ilimdir, kalplerde dinin tesiri azalır, bundan da hayat idealinin maddî meselelerde cisimleştiği sonucu çıkar. Burada kültür ve kültürü temsil eden tüm gelenekler (Kilise, Sanat, Aileler) arasında bir çatışmanın çıkması göstermektedir.¹⁹¹

Medeniyet kavramı: Spengler, tarihin organik canlı organizmalardan oluştuğunu, yani medeniyetlerin insanlara çok benzer şekilde medeniyetlerin doğuşu, gelişimi ve refahından sonra çöküş aşamasından oluştuğunu savunmaktadır. Medeniyet, tüm canlılar gibi biyolojik bir süreçten geçtiğini söylemektedir. Her medeniyetin aşamaları vardır, dolayısıyla tüm medeniyetler bu konuda eşittir. Spengler, medeniyetin potansiyellerle dolu bir ruh olduğuna inanır, birçok güçle kaos dünyasına girer ve bu dağılıma karşı kendi imajını öne çıkarmaya başlar ve sonra kendini ispatlar, bu güçlerle verilen mücadeleler bir yaşam öyküsü olur.¹⁹²

Medeniyet bu mücadelede pek çok başarıya imza atabilir. Ancak bu mücadelenin ruhu, zaman geçtikçe bazı sebeplerin etkisiyle zayıflamakta ve gücünü kaybetmeye başlamaktadır. Mücadele ruhunu zayıflatan ilk faktör, yeni ve daha güçlü bir rakibin ortaya çıkmasıdır. Var olan medeniyetin enerji harcamasıyla içsel potansiyelini tükettiğinde farkına varır. Zayıflamanın diğer sebebi ise din, sanat, bilim ve siyaset gibi alanlarda büyük başarılar elde ettikten ve zirveye ulaştıktan sonra yavaş

¹⁹⁰ Oswald Spengler, **a.e.**, s.143-144.

¹⁹¹ Oswald Spengler, **a.g.e.**, s.95.

¹⁹² Oswald Spengler, **a.g.e.**, s.399.

yavaş zaman alabilir ama sonunda alanı başkalarına bırakması, yani çözülmesi ve çökmesi zorunda kalır.¹⁹³

Böylece kültür, yani entelektüel yaratıcılık gerilerken, uygarlık teknik ilerleme nedeniyle büyümeye ve gelişmeye devam ediyor. Daha önce kültür ve medeniyet ayrımına göre kültürün son halinin medeniyete dönüştüğünü söyleyen Spengler, bilimsel ve endüstriyel başarıların bir kültür yaratmadığını, aksine insanların pratik yeteneklerini artırdığını ifade etmektedir. Teknoloji medeniyettir diyenlere karşı teknoloji, kültürel özgünlük yaratabilecek bir fikir olmadığını belirtir.¹⁹⁴

İnsan ve Teknoloji adlı kitabında, demografik büyümenin ürettiği ve desteklediği mekanik yeniliklere dayanan teknik uygarlığı yansıtmaktadır. Bu bağlamda çağdaş teknolojinin eşya ve varoluş üzerindeki hakimiyetini eleştirir. Bu nedenle Spengler, hayvan davranışı ile insan davranışı arasındaki farklarına değinerek, insanı hayvandan ayıran şeyin, geleceğe bakmasını sağlayan kaygı olduğunu ve hayvan kaygısının ânla sınırlı olduğunu gösteriyor. Üreten elin yetenekleri ne kadar dikkate alınırsa alınsın, otomatik teknolojinin insan yaşamının gereklilikleri ile çatışmak üzere olduğunu da vurgulamaktadır. Çünkü insan becerileri ile ilgili her şey ortadan kalkar ve yerini teknolojinin sağladığı imkanlar alır.¹⁹⁵

Spengler, insan yapımı savaşların yanı sıra klasik savaşlardan sonra yeni bir dönemin başladığını söyler. Sonsuz bilgi ve nihai zevk için kendini açgözlülükle şeytana sattıktan sonra kötülüğün savunucusu Faust'un¹⁹⁶ trajedisine benzer şekilde iyi ve kötü arasında bir çatışmanın varlığından bahseder. El kültürü, söz kültürü ve üretim kurumu kültüründen sonra Spengler, gelişmek için ahlaki değerleri ve ahlaki idealleri feda eden bir toplumun karakterini göstererek, çökmekte olan Batı Avrupa kültürünün özelliklerini tespit eder. Spengler'e göre, teknik hayal gücü kadim bilgeliğin kontrolünden kaçır. Bu nedenle teknik, buluş tutkusu ile buluşun insanlar üzerindeki ciddi sonuçları arasında ayırım yapmayı gerekli görmektedir. Gelecekteki bir sahneyi

¹⁹³ Oswald Spengler, **a.g.e.**, s.369.

¹⁹⁴ Oswald Spengler, **a.g.e.**, s.376.

¹⁹⁵ Oswald Spengler, **Man and Technics A Contribution to a Philosophy of Life**, Alfred· A· Knopf: New York, 1963, s.35.

¹⁹⁶ Alman yazar Goethe'nin (1749-1832) oyununun kahramanı Faust'a atıfta bulunmaktadır.

düşünürken Spengler, bu devam ederse güçlü bir metafor olan "makine bulantısı" üzerine kafa yorar. O zaman asıl tehlike başlayacaktır.¹⁹⁷

Spengler, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde kurulmuş sekiz küresel kültürü inceledikten sonra çalışmasında Avrupa merkezliği eleştirmiştir. Spengler'e göre uygarlık sınıflandırması şu şekildedir: Antik, Mısır, Babil, Hindu, Ulusal Çin, Meksika, Arap ve Batı kültürü.¹⁹⁸ Bu kültürlerin her birinin kendine has özellikleri ve sembolleri vardır. Örneğin, eski Yunan kültürü izole edilmiş fiziksel beden sembolünü temsil ediyordu. Batı kültürü sonsuz boşluğu sembolize eder. Arap kültürünün simgesi mağaradır. Mısır kültürünün simgesi aynı zamanda insanın hayatta izlediği tek yoldur. Yani kişinin yoldan çıkmayacağını sembolize eder. Bu semboller farklı olduğu için Spengler, kendi yörüngesinde dönen her kültürün diğer kültürlerle giremeyeceğini ve onlardan ne etkilendiklerini ne de etkilendiklerini düşünür.¹⁹⁹

Tüm kültürler dört ana aşamayı içeren bir döngüden geçer: ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış ve bir döngünün ortalama ömrü yaklaşık bin yıldır. Bu farklı dönemlerde çeşitli değişimler yaşanır, örneğin "ilkbahar"da kültürün saflığı nedeniyle güçlenir ve sorunsuz bir şekilde gelişirken, "yaz" döneminde kültürel farkındalık (siyasi ve askeri) elitten alt tabakaya yayılır. Kültür, siyasi örgütlenmeden başlayarak, çeşitli bilim ve sanat dallarında büyük eserler vermeye dönüşür. Bu aşamada zirveye ulaşmış olacaktır.²⁰⁰ Kültür, "sonbahar" dönemine doğru ilerler; burada, klasik eserlerin eleştirisi gerçekleştirilir, tek veya ortak bir amaç etrafında birleşmeyen ve onları birbirine bağlayan kimlikleri olmayan insanların bir karışımını içeren büyük şehirler ortaya çıkar. Bu aşamaya geldikten sonra "kış" aşamasına geçilir. Bu aşamada, yaratıcı enerjisi tükenirken kültürün çökeceği yeni bir kaos modeline yol açar.²⁰¹

¹⁹⁷ Oswald Spengler, **Man and Technics A Contribution to a Philosophy of Life**, Alfred· A· Knopf: New York, 1963, s.46.

¹⁹⁸ Hasan Aksakal, "Aydınlanma" Çağından "Karanlık" Yüzyıla Politik Romantizm ve Modernite Eleştirileri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 168.

¹⁹⁹ Abdurrahman Bedevi, **Spengler**, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1982, s. 49.

²⁰⁰ Oswald Spengler, **Decline of the West Volume 1 Form and Actuality**, Random Shack, 2016, s. 87 – 95.

²⁰¹ Oswald Spengler, **a.g.e.**, s.102.

Oswald Spengler, kültür, medeniyet ve tarihe göstermiş olduğu anlayış, ondan sonra gelen düşünürlerin üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Mesut Koçak, bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise Spengler ve Toynbee’nin tarih üzerine düşünceleri dikkati çeker. İlki bir, ikincisi iki dünya savaşı yaşamış bu düşünürler, modern dönemin çizgisel tarih anlayışını tamamen dışlayıp Antik Çağ’ın döngüsel tarih anlayışına dönerler. Böylece tarihin çember teorisi onlarla yenilenmiş olur.”²⁰² Elbette tarihin çember teorisi Spengler ile yenilenmiştir, ancak bu teorinin tüm medeniyetler için geçerli olmadığını söylemek mümkündür.

Oswald Spengler, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar yaşasaydı belki de birçok fikri değişebilir; belki de Batı medeniyetine daha karamsar bir gözle bakabilirdi. Kısaca, Spengler’in düşüncelerindeki medeniyet ve kültür algısı, günümüze kadar gelen medeniyet algısını etkilemiş ve etkilemektedir. Spengler, kültürün medeniyetten üstün olduğunu söyleyerek, sonraki düşünürlerin ikiye bölünmesine sebep olmuştur. Kimilerine göre medeniyet kültürden üstündür. Kimileri ise Spengler’in algısını benimsemiş ve savunmuştur.

2.2.2. Will Durant ²⁰³

Will Durant, ansiklopedik bir çalışma yaptığı ve medeniyetin tanımını, medeniyetin inşasına yardımcı olan faktörleri, medeniyetin çöküşüne neden olan faktörleri detaylı bir şekilde irdelediği için medeniyet konusunda bir çalışma yapıldığında akla gelen ilk isimlerden biridir. Medeniyet inşasının şartları ve bu şartların gerçekleşmesi ile ilgili yapılması gerekenleri açıklamaktadır. Batılı yazarlar arasında Doğu ve Doğu medeniyetlerine nispeten adil davranan ender yazarlardandır. Çalışmalarında verdiği bilgiler ve yaptığı analizler tamamen doğru olmasa da diğer yazarlara göre gerçeğe en çok yaklaşan araştırmacılardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

²⁰² Mesut Koçak, “Mehmed Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç’un Eserlerinde Coğrafya, Tarih, Medeniyet Düşüncesi”, Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2016, s. 24.

²⁰³ William James "Will" Durant (1885-1981) Amerikalı bir yazar, tarihçi ve filozoftur, s.235.

Burada dikkat edilmesi gereken şey, İslâm medeniyeti hakkında yazdıklarının, verdiği bilgilerin oryantalistlerin düşünceleri olması nedeniyle eleştirilmesidir. İslâm medeniyeti, Müslümanların bakış açısıyla okunmamıştır. Muhammed Celal El-Kassas'ın bu konuda yazdığı "Durant Yalan Söylediğinde" başlıklı seri yazılarında Durant'ın Hz. Peygamberimiz hakkında açık veya gizli bir şekilde söylediği 14 yalanı ortaya çıkarmış ve yorumlamıştır.²⁰⁴ Buna rağmen bu çalışmada onun farklı "medeniyet algısına" yer verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Böylece medeniyet alanında çalışan düşünürlerin fikirleri incelenerek Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algısının incelenmesine bir zemin hazırlamak amaçlanmıştır. Bunun için Durant gibi düşünürlerin medeniyet algıları da dikkate alınmalıdır.

Will Durant'ın *The Story of Civilization* adlı kitabının birinci ciltte doğunun mirası için tahsis etmiştir. Özellikle İskender'in ölümüne kadar Mısır ve Yakın Doğu'da Medeniyet, Başlangıcından Günümüze Hindistan, Çin ve Japonya'da Medeniyetin Tarihi; medeniyetin Doğası ve Temelleri Üzerine Bir Giriş, başlıklar altında medeniyetle ilgili düşüncelerini yazmıştır. Sonraki kitap ciltlerinde medeniyet örnekleri ve analizlerini incelemiştir. Bu bölümde medeniyeti tanımlar ve medeniyetin inşasına etki eden faktörleri sıralar. Daha sonra bu faktörlerin rolünden ve karşılanmadıkları takdirde neler olabileceğinden bahseder.

"Medeniyet, insanın kültürel üretimini artırmasına yardımcı olan sosyal bir sistemdir."²⁰⁵ Medeniyet dört unsurdan oluşur, bunlar şunlardır: ekonomik kaynaklar, siyasi sistemler, ahlaki gelenekler ve bilim ve sanat gelişimi. Will Durant, medeniyetin; kaosun, kargaşanın ve kaygının bittiği yerde başladığını belirtmektedir. Ona göre, "eğer insan korkudan emin olursa, içindeki arzu, yaratıcılık ve yaratma faktörleri serbest bırakılırsa, o zaman doğal dürtüler onu, hayatı anlamaya iter ve harekete geçirir." Durant, ekonomik durumu medeniyetin şartları arasına koyduktan sonra detaylı bir şekilde açıklar. Çünkü medeniyet adımlarını hızlandıran veya engelleyen bir dizi faktör vardır. Bunlardan ilki jeolojik faktörlerdir. Zira medeniyet

²⁰⁴ Muhammed Celal El-Kassas, "Durant Yalan Söylediğinde", <https://124.im/ym63X>, 13.10.2021.

²⁰⁵ Will Durant, *The Story Of Civilization, I. Our Oriental Heritage*, Simon And Schuster New York: 1954, s. 1.

iki buzul çağının ortasında bir aşamadır. Bu nedenle, buz ve sel akıntıları her an Dünya'ya dönebilir. İnsanın kuruttuğu sistemi kar ve taş yığınlarıyla yerle bir edebilir. Böylece hayatı bu dünyanın dar bir alanına hapsedebilir. Uykusundayken şehirlerimizi inşa ettiğimiz deprem iblisi, omuzlarının hafif bir hareketiyle bizi midesinde yutabilir.²⁰⁶

Medeniyetlerin adımlarını hızlandıran veya engelleyen ikinci faktör ise coğrafi faktörlerdir.” Durant'a göre “tropikal ülkelerin sıcaklıkları ve bu ülkelerde yaygın olan parazitler medeniyete ulaşmaya yardımcı olmaz. Bu ülkelerde, erken olgunlaşma ve erken yaşlanma ile bilinen uyuşukluk ve hastalık nedeniyle, onları medeniyetin temeli olan yaşam lükslerinden uzaklaştırır. Tüm çabalarını açlığı ve yaşamı tatmin etmeye yönlendirir. Böylece sanat, düşünce ve güzellik alanında harcayacak güçleri kalmaz.²⁰⁷ Yağmur da önemli bir faktördür, çünkü su yaşamın aracıdır veya yaşam için güneş ışığından bile daha zaruri olabilir. Çeşitli nedenlerle yağmur hiç yağmazsa, kuraklık kentleşmeyi ve geliştirmekte olan ülkeleri yok edebilir. Ninevâ²⁰⁸ ve Bâbil²⁰⁹ kuruluş ve yıkılışları sadece örneklerdendir. Diğer bir etken ise ana ulaşım ve iletişim güzergahından çok uzakta olmamasıdır. Güç ve zenginlik, ulaşım ve iletişim yollarına yakın şehirlerde hızlanmaktadır. Çünkü her türlü ticari imkân sağlanmaktadır. Büyük Britanya'da veya Puget Sound'da olduğu gibi. Eğer o bölgenin toprakları yiyecek ve mineralleri sağlarsa, nehirleri başkalarıyla kolay alışveriş imkânı temin ederse, kıyıları ticaret filosu için doğal limanlarla doluyorsa veya dünya ticaretinin ana güzergâhı üzerinde ise; Atina, Cartagena, Floransa ve Venedik'in konumu gibi, coğrafi faktörler medeniyetin ahlaki karakterini oluşturmaya bile medeniyetin ortaya çıkış ve gelişme sebeplerinden biri olabilir.

Ekonomik faktörler de çok önemlidir, çünkü insanlar organize sosyal kurumlara ve yüksek bir ahlaki kurallara sahip olabilir ve hatta küçük sanatlar, Yerli Amerikalılarda olduğu gibi insanlar arasında gelişebilir, ancak varlığı avlanmaya

²⁰⁶ Will Durant, **a.e.**, s. 1.

²⁰⁷ Will Durant, **a.e.**, s. 3.

²⁰⁸ Ninevâ kuruluşu ve tarihiyle ilgili Bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İSLÂM ansiklopedisi, Ninevâ maddesi, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/nineva>, (Erişim Tarihi:17.11.2022).

²⁰⁹ Bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İSLÂM ansiklopedisi, Bâbil maddesi, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/babil>, (Erişim Tarihi: 17.11.2022).

bağlıysa, barbarlıktan medeniyete tam olarak dönüştürülemez. Bedevi kabileleri, Arap Bedevileri gibi ender zekalara ve hatta cesaret, cömertlik ve yüce gönüllülük gibi ahlak göstergelerine sahip olabilir, ancak zekâları asgari bir kültürle desteklenmezse, geçim kaynaklarına ve ticaretin gerekliliklerine harcarlar. Bir medeniyet inşa etmek için yeterli zekaya veya güce sahip olmayacaklar. Kültürün ilk biçimi tarımla ortaya çıkmıştır. Çünkü insan yiyecek bulamayacağı günler için toprağı işler, yiyecek stoklar bunun için bir yere yerleşmeden kendini kentleşmeye adayamaz. Böylece insan, su ve yiyecek kaynağını temin ettikten sonra, dar huzur çemberinde kendisi için evler, tapınaklar ve okullar inşa eder, üretimde kendisine yardımcı olan makineler icat eder ve köpekleri, eşekleri ve domuzları evcilleştirir. İnsanlık mirasını bilgi ve ahlak yönünden dürüstçe aktarabilme yeteneğini artırır. Medeniyet nasıl şehirle bağlantılıysa, kültür de tarımla bağlantılıdır. Medeniyet, bir anlamda, muamelede yumuşaklık, muamelede yumuşaklık, şehir halkının özelliğı olan nezakettir.²¹⁰

Medeniyetin bilgeliğı, yalnızca şehirlerde kalanlar tarafından formüle edilir. Çünkü doğru ve yanlış ancak şehirde bir araya gelir, aklın zenginliğı ve dehası şehirde tecelli eder.

Ayrıca buluşun faydalarını ve endüstrinin konfor, lüks ve eğlence araçlarını çoğaltmadaki rolünü de göstermektedir. Şehir aynı zamanda tüccarların bir araya gelip mal ve fikir alışverişinde buldukları yerdir. Ticaret yolları şehirde birleşiyor, böylece zihinler besleniyor, zekâ keskinleşiyor ve yaratma ve yenilik yapma gücü harekete geçirilmektedir. Aynı şekilde bir grup insan da şehirde maddi şeyler üretme ihtiyaç duymadıkları için kendilerini bilim, felsefe, edebiyat ve sanat üretmeye adanlar. Evet, medeniyet çiftçinin kulübesinde başlar ama sadece şehirlerde gelişir.

Medeniyet belirli bir ırka bağlı değildir, bu kıtada veya bu kıtada ortaya çıkabilir ve bu renkten veya bu tenden doğabilir, medeniyet Pekin veya Delhi'de, Memphis veya Babil'de veya Londra'da yükselebilir.²¹¹ Medeniyet yapan büyük ırk değil, insanları yapan büyük medeniyettir; çünkü coğrafi ve ekonomik koşullar, insanların kültürlerini, kültürlerin de insanların yaşam tarzlarını şekillendirir. Örneğin:

²¹⁰ Will Durant, **a.g.e.**, s. 2.

²¹¹ Will Durant, **a.g.e.**, s. 3.

İngiliz medeniyeti, ona göre, İngiliz halkının eseri değildir, İngiliz halkı, medeniyetin eseridir. Tumbuktu'dayken takım elbise giydiğini görseniz; Orada kendi medeniyetini yeniden yarattığı anlamına gelmez, aksine o uzak yerlerde bile kendi medeniyetinin etkisini gösterir. Aynı maddi koşullar başka bir insan ırkı için sağlanırsa, onun da aynı sonuçları elde etmesi mümkündür. Örneğin: 20. yüzyılda Japonya, 19. yüzyılda İngiltere'deki durumu yakalar. Dolayısıyla uygarlık insan ırkıyla ilgili olmayıp, Will Durant'a göre yavaş yavaş çeşitli unsurlar arasında karşılıklı evliliklerin meydana geldiği bir aşamadan sonra homojen bir nüfus oluşturabilecektir.²¹²

Will Durant, medeniyetin ortaya çıkmasına katkıda bulunan faktörleri sıraladıktan sonra medeniyetin çöküşüne neden olan bazı faktörleri açıklar. Ona göre medeniyetin gelişmesine neden olan unsurlardan biri bile sağlanmadığında medeniyetin temelleri sarsılabilir. Medeniyetin yok olmasına yol açan sebepler arasında: Tehlikeli jeolojik depremler, şiddetli iklim değişikliği ve salgın hastalıklar, örneğin, Roma İmparatorluğu'nun nüfusunun yarısını yok eden bir salgın gibidir. Ayrıca toprak verimliliğinin kaybolması nedeniyle geçim kaynağını da kaybeder. İnsanlar şehir yaşamına alıştıkça ve kırsal yaşamdan kaçtıkça tarım gerilir. Yani başka ülkelerden gelen aralıklı ürünlerden geçimini sağlamak zorunda kalır. Sadece bunlar değil, doğal kaynakların ve hammaddelerin tükenmesi, ticaret yollarının değişmesi, bir milleti dünya ticaret yolunun ana yolundan uzaklaştıran bir değişiklik de medeniyeti etkiler. Kent yaşamının yol açtığı zihinsel veya ahlaki bozulma, sosyal sistemin dayandığı geleneksel kuralların yıkılması ve ardından bunların yerine yenilerinin getirilememesi nedeniyle medeniyetin çökmesine yol açabilmektedir. İnsanları sınıf savaşlarına, insanları sınıf savaşlarına, yıkıcı devrimlere ve mali iflaslara sürükleyen adaletsiz zenginlik yoğunlaşması da medeniyetlerin gerilemesine yol açan etkenler arasındadır. Bunlar medeniyetin yok olmasına yol açabilecek faktörlerden bazılarıdır. Çünkü medeniyet insan doğasında var olan bir şey değildir ve yıkılma potansiyeli yüksektir. Ayrıca medeniyet, her neslin yeni bir şekilde elde etmesi gereken bir şeydir, yani gelişme faktörlerinde veya nesilden nesle aktarım yöntemlerinde ciddi bir bozulma olursa medeniyetin yok olmasına yol açabilir. Böylece İnsan, hayvanlardan

²¹² Will Durant, *a.g.e.*, s. 4.

bir Őeyle ayrılır, o da medeniyetin nesilden nesle aktarılmasının yolu olan bilinçli eğitimidir.²¹³

Durant'ın saydığı fiziksel ve biyolojik faktörler, medeniyetin ortaya çıkması için gerekli koşullardır. Ancak bu unsurlar medeniyeti inşa etmek için yeterli değildir. Çünkü bunlara başka psikolojik faktörlerin de eklenmesi gerekir, bu nedenle bir siyasi sistem gereklidir. Bundan dolayı Durant'ın medeniyet algısındaki medeniyeti oluşturan şartlarının *ikincisi*: “siyasi sistemdir”. Ona göre Rönesans'ta Floransa ve Roma'da olduğu gibi, siyasi sistem ne kadar zayıf olursa olsun, insanları kendisine yaklaştırıp bir araya getirecektir. İnsanlar hayatlarının her aşamasında sadece ölümü ya da devletin talep edeceği vergileri beklemelerine gerek olmadığını anlarlar. Böylece kendilerine bakar, hayatta daha önemli işler olduğunu fark ederler. Örneğin: insanlar arasında fikir alışverişinde bulunmak için bir iletişim diline ihtiyaç olduğunu yavaş yavaş hissederler. Onları birbirine bağlayan bir kilise, aile, okul veya ahlaki bir yasa gerektiğini de fark ederler. Aralarındaki davranışları hükmedecek bir yasaya hissedince, o yasaya karşı çıkanların bile varlığını kabul edeceklerini bilir ve bu yasaya göre davranmaya başlarlar. Böylece insanların davranışları bir şekilde düzenlene girer ve onlar için ortak bir amaç ve motivasyon oluşturur.²¹⁴

Dolayısıyla toplumun yönetimi bu kurulan siyasi sistem üzerinden sağlanacaktır. Böylece kültürün bir nesilden diğerine geçmesi için eğitim ne kadar ilkel olursa olsun gerekli bir araç olduğunu görülmüştür. Siyasi sistemle de gençlerin milletin mirasına, ruhuna, menfaatlerine, bilgilerine, ahlâkına, geleneklerine, ilim ve sanatlarına sahip çıkmalarına yol açacaktır. Çünkü siyasi sistemle devlet anlayışı, kral, başkan veya yöneticilik özelliklerini öğrendikleri zaman gelecekte kültürün ilerlemesini temin ederler. Durant, savaşın devlete yol açtığını iddia etmektedir. Çünkü savaşlar insanları ittifak kurmaya ve birbirlerini desteklemeye iter ve bundan güçlü liderler çıkar. Böylece savaş stratejisi oluşturabilen liderler, zayıf liderleri yenip kendi devletlerini kurarak güçlerine güç katarlar. Devletin kurulmasıyla birlikte insanların hayatı daha düzenli hale gelecektir. Yavaş yavaş ilkel yasalardan ileri yasalara geçer. Aile gibi toplumun birincil kurumlarına önem verilmeye başlanır. Kanunların detayları

²¹³ Will Durant, *a.g.e.*, s. 4.

²¹⁴ Will Durant, *a.g.e.*, s. 3.

bu kurumlarla başlar. Örneğin, aile kurumuna ilişkin evlilik kurallarının belirlenmesi gerekmektedir. Öyle ki toplumu geliştirecek ve güçlendirecek tüm sistemler kurulduktan sonra dışa açılır, bilmediklerini öğrenir ve kültür daha görkemli hale gelir.

215

Siyası sistemi kurduktan sonra ve sürekli büyüyen toplum haline geldikten sonra şehirleşme aşamasından geçilmelidir. İnsanlar şehirlere yerleşir yerleşmez, bazı ahlaki sorunlarla karşılaşmaya başlarlar. Bunun için medeniyetin **üçüncü şartı**: ahlak sistemidir. Hiçbir toplum düzen olmadan ve hiçbir düzen düzenleme olmadan var olamayacağından, içgüdünün gücünün düşüncelerin çokluğuyla ters yönde değişmesi gibi, geleneğin gücünün de yasaların çokluğuyla ters orantılı olarak değiştiğini tarihin bir kuralı olarak kabul edebiliriz. Gruptan gruba farklı bir şekilde tezahür edebilir; fakat, hayat oyunu için bazı kurallar gereklidir. Bu kurallar sözleşmeler, gelenekler, ahlâk kuralları veya yasalar olabilir. “Sözleşmeler”, “bir halk tarafından uygun bulunan davranış biçimleridir”. “Gelenekler”, “deneme yanılma ve eleme yoluyla doğal seçimden sonra birbirini izleyen nesiller tarafından kabul edilen geleneklerdir. “Ahlak”, “grubun refahı ve gelişimi için hayati önem taşıdığını düşündüğü geleneklerdir”. Yazılı kanunların olmadığı ilkel toplumlarda, bu hayati örf ve adetler insan varlığının her alanını düzenler ve toplumsal düzene istikrar ve süreklilik kazandırır. Ahlak, parçanın bütünle ve her grubun daha büyük bir bütünle iş birliğidir. Elbette ahlak sistemi olmazsa medeniyet olması imkânsız olurdu.²¹⁶

Will Durant, ahlak sisteminin temel konularını şöyledir: **İlk**: evliliktir. Evlilik konusuyla alakalı alt başlıklar olarak incelemiştir. Evliliğin anlamı, Biyolojik kökenleri, Cinsel komünizm, Deneme evliliği, Grup evliliği, Bireysel evlilik, Çok eşlilik, Dış evlilik, Hizmet yoluyla evlilik, Yakalanarak evlilik, Satın alma yoluyla evlilik, İlkel aşk, Evliliğin ekonomik işlevi gibi konuları açıklayarak evliliğin medeniyet inşası konusundaki oynadığı rolü ortaya koymak istedi. Ahlak sisteminin **ikinci** temeli: cinsel hayat ahlakı ve kuralları.²¹⁷ **Üçüncü** temeli: Sosyal Ahlak olarak adlandırmıştır. Bu başlığın altında: Erdemlik ve kötülüğün doğası, açgözlülük,

²¹⁵ Will Durant, **a.g.e.**, s. 20.

²¹⁶ Will Durant, **a.g.e.**, s. 36.

²¹⁷ Will Durant, **a.g.e.**, s. 44.

sahtekârlık, şiddet, cinayet, intihar, bireyin toplumsallaşması, fedakârlık, misafirperverlik, görgü kuralları, kabile ahlakının sınırları, ilkel ve modern ahlak, din ve ahlak konularına ait ahlak kurallarından bahsetmiştir. ²¹⁸ Ahlak sistemini oluşturan **dördüncü** temeli dindir. Durant, ilkel ateistlerden başlayarak genel olarak din konusunu ele almıştır. Burada doğru ya da yanlış din söz konusu değildir. Onun için önemli olan insanların neyi din olarak kabul ettikleridir. Durant: dinin kaynakları, dinin temelleri, dinin yöntemleri ve dinin ahlak işlevi konuları irdelemektedir. Dinin ahlaki işlevine, din ve devlet ilişkisine, tabulara, cinsel tabulara, dinin geri kalmışlığına ve sekülerleşmeye odaklanır. ²¹⁹

Son olarak medeniyetin zihinsel şartlarından bahseder. Zihni şartların üç temel unsurdan oluştuğunu belirtir. Zihinsel şartın **birinci** unsuru edebiyattır. ²²⁰ Bu başlık altında dil, dilin hayvansal kökeni, dinin insanın kökeni, dilin gelişimi, dilin sonuçları, eğitim, dilin başlangıcı, yazı ve şiir gibi konulara yer vermiştir. Zihinsel şartın **ikinci** unsuru bilimin gelişmesidir. ²²¹ Bilim başlığı altında bilimin kökenleri, matematik, astronomi, tıp ve cerrahi gibi konuları ele almıştır. Medeniyetin kurulması ve gelişmesinde rollerini incelemiştir. Zihinsel şartın **üçüncü** unsuru sanattır. ²²² Durant'a göre sanatın içinde: güzelliğin anlamı, ilkel güzellik hissi, resim, kozmetik, dövme, kazıma, giyim, süs eşyaları, çömlekçilik, heykel, mimari, dans, müzik ve medeniyete ilkel hazırlığın özeti konular vardır. Bunlarla ilgili yazdıkları hem sanat anlayışını hem de medeniyet algısını belirlemektedir.

Durant'a göre "ilkel" kavramı büyük önem taşır. Çünkü medeniyet, vahşi veya barbar olarak hitap edilenlerle başlamıştır. Aksine çok zor bir dönemde medeniyet yolunda ciddi adımlar atacak kadar emek vermiş insanlardır. Aslında, onları bugüne kadar yaptıklarının bir kısmı hala kullanılıyor. Bu yüzden onlara vahşi ve barbar demek onların çabalarını hiçe saymaktır. Ancak medeniyetin pek çok alanında onlara borçlu olduğumuzu bilmek gerekir.

²¹⁸ Will Durant, **a.g.e.**, s. 51.

²¹⁹ Will Durant, **a.g.e.**, s. 56-69.

²²⁰ Will Durant, "The Mental Elements of Civilization", **a.g.e.**, s. 72.

²²¹ Will Durant, "The Mental Elements of Civilization", **a.g.e.**, s. 78.

²²² Will Durant, "The Mental Elements of Civilization", **a.g.e.**, s. 82.

Will Durant, medeniyetlerin birbirinin mirasçısı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, farklı medeniyetler, insan nesilleri gibidir, birbirini takip eden nesiller birbirine bağlı olduğu gibi, ailenin de çocuklarını büyütmesi, ardından babaların mirasını çocuklara aktaran yazı sayesinde, aynı zamanda aile için de tercih sebebidir. İnsanlar arasındaki bağları birbirine bağlayan matbaa, ticaret ve diğer binlerce araç, medeniyetler arasındaki bağları birbirine bağlamaya ve böylece korumaya çalışabilir. Böylece gelecek nesle sağlam bir şekilde teslim etmek lazımdır.²²³

Durant'ın medeniyet tanımından hareketle medeniyet algısına ulaşmak mümkündür. Çünkü onun için uygarlık doğuştan gelen bir şey değildir. Aksine insan çalıştığı zaman istediği medeniyet seviyesine ulaşabilir. Ayrıca insan çalışmadığı sürece istediği medeniyeti kurmak gibi bir sonuç da olmayacaktır. Dolayısıyla Durant'ın medeniyet algısını diğer düşünürlerden ayıran şey, diğer medeniyetleri bizzat görmesi ve onlar hakkında birtakım hükümlere ulaşmasıdır.

2.2.3. Edward Burnett Taylor

İngiliz bilim adamı Edward Barnett Taylor (1832-1917), Sosyal bilimler çalışmasının tarihinde büyük öneme sahiptir. Özellikle beşerî bilimler alanında; Edward Taylor, kültürel antropolojinin kurucusu olarak kabul edilir. 2 Ekim 1832'de bir İngiliz şehrinde doğdu. İlk eğitimini Tottenham'da tamamladı. Londra'nın soğuk havasından dolayı sağlık sorunlardan yaşamıştır. Bu yüzden doktorların tavsiyesi üzerine Meksika'ya gitmiştir. Meksika gezisi sırasında Henry Christie ile tanışmıştır. Henry Christie, Taylor'ın içindeki okuma hevesi görünce ilkel medeniyetleri incelemesini tavsiye etmiştir. İlk kitabı Meksika gezisinin sonucuydu. *Meksika ve Meksikalılar* adlı kitabı, oradayken tanıştığı insanların bazı inanç ve uygulamalarını anlatan küçük bir kitaptır. Taylor'ın medeniyet ve kültürlerle karşı ilgisini hem artıran hem de zenginleştiren başka bir faktör de Oxford Üniversite Müzesi'nde çalışmasıdır. Ardından Oxford Üniversitesi'nde ilk antropoloji profesörü olarak atanmıştır. Taylor ayrıca "Oxford English Dictionary"nın ilk baskısının hazırlanmasında danışman

²²³ Will Durant, *The Story of Civilization, I. Our Oriental Heritage*, Simon, and Schuster New York: 1954, s.5.

antropolog olarak görev yapmıştır. Bu konudaki uzmanlığının göstergesidir. Taylor, 2 Ocak 1917'de vefat etmiştir.²²⁴

Taylor'ın medeniyet üzerine çalışmaları son derece önemlidir. Çünkü medeniyeti veya kültürü şöyle tanımlar: “Kültür veya Medeniyet, geniş etnografik anlamıyla alındığında, insanın toplumun bir üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür.”²²⁵ Ona göre farklı insan toplulukları arasındaki kültürel durum, düşünce ve insan eylemi yasaları, genel ilkelerin incelenebileceği bir çalışma konusudur. Bir yandan, medeniyeti çevreleyen birlik hali, birliğin sebeplerine ve eylemine atfedilebilir; Öte yandan, çeşitli medeniyet dereceleri, gelişimin bir sonucu olarak veya gelişme veya evrim aşamaları olarak görülebilir. Geçmiş, tarihi ve geleceğin tarihini şekillendirmede önemli bir rol oynar. Taylor'ın kitabın ilk cildinde medeniyetin birlik ve çeşitlilik ilkelerini ele almıştır.²²⁶ Burada sunduğu tanımın başında kültür veya medeniyet olarak başlar. Buradan Taylor için bu iki kavramın birlikte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Her ikisi de insan yaşamını kuşatan kavramlardır.

Bu nedenle Edward Taylor kültürel çalışmalara önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca "evrim akımının öncülerinden biri" olarak kabul edilir. Bu nedenle medeniyet/kültür meselelerini evrimci bir yaklaşımla ele aldığını söylemek mümkündür. Darwin'in evrim teorisini kabul eden ve benimseyenlerden biridir. Karşılaştırmalı din bilimlerinin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Eserlerinde kültürün sürekli gelişimi ile dinin rolünü vurgulamış ve tartışmıştır. Taylor, kültürün basit bir biçimden karmaşık bir biçime dönüştüğüne inanmaktadır. Kültürel mirasın vahşilikten barbarlığa ve kibarlığa doğru evrimini sınıflandırdığı aşamalar konusunda Morgan'la hemfikirdir.²²⁷ 1869'da *İnsanlığın Erken Tarihi ve Medeniyetin Gelişimi*

²²⁴ Sir Edward Barnett Tylor British anthropologist, <https://www.britannica.com/topic/cultural-evolution>, (Erişim Tarihi: 18.11.2022).

²²⁵ Edward Burnett Taylor, **Primitive Culture: Research into the Development of Mythology, Philosophy, Religion Language, Art, And Custom**, Vol. I., John Murray, Albemarle Street, London, 1903, s. 2.

²²⁶ Edward Burnett Taylor, **a.g.e.**, s. 6.

²²⁷ Lewis Henry Morgan, <https://www.britannica.com/biography/Lewis-Henry-Morgan>, (Erişim Tarihi: 22.11.2022).

Üzerine Araştırmalar, 1871'de *İlkel Kültür* adlı kitapları, fikirlerini evrimci bir bakış açısıyla ortaya koymuştur.²²⁸

Taylor'ın kültür tanımından kültürün unsurlarını tespit etmek mümkündür. Buradan medeniyet algısına da ulaşılabilir. Ona göre medeniyetin kurucusu herhangi bir insan değildir. Dolayısıyla medeniyet kurabilen toplumun özelliği toplumun bir üyesi olmasıdır. Yani toplumdan uzak duran insan medeniyet kuramaz. İnsanın kazandığı ilim ve inançtan, sanat ve ahlaktan, örf ve geleneklerden ve diğer yeteneklerden elde edilen her şey medeniyetin bütünüdür.²²⁹

Taylor'ın kültür tanımı, o dönemin en önemli tanımlarından biri olarak görülse de bilimsel gelişmelerin ve alan araştırmalarının yaygınlaşmasıyla bu tanım eskisi kadar önem taşımamaktadır. Bu tanımın sınırlılığı, gezginler tarafından kaydedilen betimleyici etnografik çalışmalara dayanması ve yalnızca kültürün öğelerinin ve içeriğinin betimsel bir açıklaması olması gerçeğinde ortaya çıkmaktadır.²³⁰

Taylor, kültürü, insanı diğer tüm canlılardan ayıran tarihsel bir olgu olması ve insanın içinde yaşadığı toplumdan öğrenerek edinmesi nedeniyle, insanlık tarihini anlamaya yardımcı olan bir araç olarak düşünmüştür. Bu anlayışla Taylor, kültürün her zaman bir grup-topluluk kültürü olduğunu görür. Ancak aynı zamanda, kültürü birçok bireysel eylemin sonucu olarak kabul ederek, bireyin zihinsel süreçlerini incelemeyi de ihmal etmez.²³¹

Bu nedenle Taylor, kültür çalışmasının, insan alışkanlıklarının ve geleneklerinin basit bir durumdan daha karmaşık bir duruma gelişiminin tarihsel ve zihinsel süreci olarak toplumdaki bireyin gelişim tarihinin incelenmesi olduğunu varsayar. Bununla birlikte, Morgan'ın aksine Taylor, kültürün gelişme aşamalarını vahşiden barbara sıralamakta ısrarcı görünmez, çünkü medeniyet bağlayıcı bir zorunluluktur ve aynı zamanda en düşükten en yükseğe doğru evrimsel ilerleme ilkesini korur. Bu nedenle ilkel insanların ateş yakma yöntemlerini ve çömlekçilik

²²⁸ Thomas, Northcote Whitridge, **Anthropological Essays Presented to Edward Burnett Tylor in Honour of His 75th Birthday, Oct. 2**, 1907, Oxford, Clarendon press, 1907, s. 15.

²²⁹ Edward Burnett Taylor, **a.g.e.**, s. 395.

²³⁰ Hugh J. Dawson, "E. B. Tylor's Theory of Survivals and Veblen's Social Criticism", **Journal of the History of Ideas**, Vol. 54, No. 3, Published by: University of Pennsylvania Press, 1993, pp. 489-504.

²³¹ Edward Burnett Taylor, **Primitive Culture**, Vol. 1. London: John Murray. 1871, p. 23.

endüstrisini bilmeyen gruplar için sıcak taşlarla pişirme yöntemini ilk inceleyenlerden biri Taylor olmuştur.²³² Ayrıca yabancılar arasındaki evlilik sistemini ve anne nesebiyle evlilik sistemini de dikkatle inceleyerek toplum üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Taylor, kültürel gelişim için psikolojik açıklamalara göre yorumlanabileceğini düşünmektedir.²³³

Taylor, kültürü bitkilere benzetir, çünkü bitkiler gibi kültürün yayılmakla karakterize edildiğini söylemektedir. Bunun gibi insanların komşularından öğrenerek çoğu zaman kendileri keşif ve icat ettiklerinden daha fazlasını aldıklarına inanmaktadır. Hatta keşiflerin çoğu tek bir yerde ortaya çıkıp sonra oradan yayıldığını söyler. Örneğin, Amerika'da yaygın olan çanak ve çömlek Meksika'dan yayıldığına inandığı gibi Hindistan'da ortaya çıkan yay, ok ve satranç, Pasifik Okyanusu yoluyla Meksika'ya kadar yayıldığını düşünmektedir. Bu görüşler, Taylor'ın insan ruhunun birliğine olan inancından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, benzer durumlarda her yerde yansımaları benzer hale gelir, ancak evrimci yazılarda bir çelişki yaratabilir. Bununla Taylor, bazı yönlerinde, özellikle kültürel yayılma konusundaki sözlerinde kendini gösterse de tüm fikirlerinde evrimci bir eğilim taşır. Ve alttan üste, mantıksızdan mantığa ve basitten karmaşığa doğru ilerleyen evrimi savunur.²³⁴

Kültürel sistemleri evrimsel bir tarihe sahip olarak kaydetmesine rağmen, aynı zamanda kültürel durgunluk ve gerileme vakalarının varlığını da kabul etmiş, ancak bunlar genel gelişme tablosunda aşağıdan yukarıya radikal bir değişimi temsil etmediğini söylemektedir. Anaerkil sistem, ataerkil sistemden daha eskidir ve kovada ritüelleri, anaerkil sistemin ataerkil sistemle karıştırıldığı iki sistem arasında bir ara aşamadır; kovada ritüelleri, öncekilerin varlığını gösteren “kültürel kalıntıları” temsil eder ve mevcut formun içinde oluşur.²³⁵

Din ve inanç çalışmaları alanında Taylor, “animizm” kavramını dini ve onun küresel gelişimini açıklamak için bir teori olarak sunmuştur. Amerika Birleşik

²³² Edward Burnett Taylor, **a.g.e.**, s.36.

²³³ Edward Burnett Taylor, **a.g.e.**, s.354.

²³⁴ Edward Burnett Taylor, “On A Method of Investigating the Development of Institutions; Applied to Laws of Marriage and Descent”, **Selected Writings of Edward Burnett Taylor**, The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 18, 1889, pp. 245-272.

²³⁵ Edward Burnett Taylor, **a.e.**, pp. 245-272.

Devletleri'nin güneybatısındaki Pueblo halkının Amerikan Kızılderili kabileleri üzerine yaptığı saha çalışmasından, tüm dini inançların, rüyalar, hastalıklar, uyku ve ölüm gibi insanların maruz kaldığı bazı fenomenlerin yanlış yorumlanması sonucu ortaya çıktığı sonucuna varmıştır.²³⁶ Ona göre insanın inanç düşüncesine yön vermede en büyük etkiyi rüya olgusu ve ölüm olgusunun oluşturduğuna inanır. İnsana ruh ve beden fikrini esinleyen şey rüyalar, çünkü ilkel insan uykudayken kendini bir yerden başka bir yere hareket ettiğini zanneder ve hatta kendini uykudayken yapamadığı eylemleri gerçekleştirirken bile görebilir. Bu nedenle, onda ruhun uyku sırasında bedeni terk edip başka dünyalara gittiği ve sonra uyandığında ona döndüğü söylemeye başlamıştır. Ölüm se ruhun seyahati esnasında bedene dönmemesi demektir. Taylor, bu fikirlerin ataların ruhlarına adak sunma alışkanlığının yanı sıra ritüeller ve geleneklerle ilişkili olduğunu keşfet edip anlamlandırmıştır. Animizm (ruhçuluk) terimi, yani ruhların, tanrıların, cinlerin, şeytanların ve Taylor'ın her tür dini inancın kültürel kaynağı olarak saydığı diğer görünmez varlığına olan inanç fikrine dönüşen bu nedenle animizm (ruhçuluk) terimi buradan geliştirmiştir. Bu durum medeniyet aşamada yüce bir tanrıya dönüştüğünü söylemiştir.²³⁷

Taylor'ın görüşleri, 18.Yüzyıl bilgileri, Avrupalıların inançlarıyla ilgi ritüel uygulamalarını metafiziksel olarak incelerken, Taylor onları içsel anlamları açısından anlaşılması ve genel ilerleme dereceleriyle karşılaştırılması gereken kültürel ritüeller olarak görmüştür. Taylor, "Hayatta kalma yasası aşamasının bilimsel bir anlamı yoktur, çünkü metafizik inançlar dediğimiz şeylerin çoğu buraya aittir, bu nedenle bunlara rasyonel bir açıklama getirilebilir" demiştir. Taylor'a metafizik nitelikteki uygulamalar ve ritüeller, daha önceki bir gelişme aşamasının kalıntılarından başka bir şey değildir. O zaman bu kalıntıların ne anlama geldiğini sorar. Bu nedenle "Survival In Culture" (Kültürün Hayatta Kalma) fikrini geliştirdi. Kültürler ölümsüz olduğunu ve pasif olsalar da hayatta kalmaya devam ettiğini savunmuşlardır.²³⁸

Edward Burnett Taylor'ın medeniyet ya da kültür tanımından onun kendi medeniyet anlayışını anlamak mümkündür. Onun için medeniyet ve kültür kavramları

²³⁶ Edward Burnett Taylor, **Primitive Culture**, Vol. 1. London: John Murray. 1871, p. 442.

²³⁷ Bu konuyla ilgi Bkz., **a.e.**, s. 417-501.

²³⁸ Edward Burnett Taylor, **a.g.e.**, s.70.

eş anlamlıdır. Aynı zamanda medeniyet, bireysel değil, toplumsal olduğunu söylemektedir. Ayrıca Taylor'a göre medeniyet/kültür ölmez, ama pasif olabilir. Diğer bir nokta da ilkel kültürün yararsız olmadığını savunmasıdır. Ona göre medeniyet alt seviyeden üst seviyeye, basitten karmaşığa ve irrasyonelden mantığa doğru evrilmektedir.

2.2.4. Samuel Phillips Huntington

Batılı düşünürler denilince akla gelen önemli isimlerden biri de Samuel Phillips Huntington'dur. Çünkü medeniyet konusunda ciddi bir çalışma yapmıştır. Özellikle ortaya koyduğu medeniyet anlayışı birçok düşünür tarafından eleştirilse de kendisinden sonra gelenlerin medeniyet anlayışını etkilemiştir. Samuel Huntington bir siyaset düşünürü olduğu için onun medeniyet anlayışını siyasetten uzak tutmanın mümkün olmadığını düşünürüz. Samuel Huntington'ın eleştirilen fikirlerinden biri de medeniyeti tanımlarken belli bir coğrafyaya bağlamak gerektiğini söylemiştir. Ancak bu tanımın İslâm medeniyeti için geçerli bir tanım olmadığı açıktır. Örneğin: Bu tanıma uygulamak istediğimizde Batı ülkelerindeki Müslümanlar İslâm medeniyetine mi yoksa Batı medeniyetine mi mensuptur? Tanımına göre, Batı medeniyetine ait olmaları gerekir, ancak gerçekte değildirler. Çünkü İslâm sınır tanımayan bir dindir. Dolayısıyla Müslümanlar nerede olurlarsa olsunlar İslâm medeniyetine ait ve bağlıdırlar.²³⁹

"Modernleşmenin de etkisiyle küresel siyaset kültürel çizgiler üzerinden yeniden şekillenmektedir. Benzer kültürlere sahip insanlar ve ülkeler bir araya gelir. Farklı kültürlere sahip insanlar ve ülkeler birbirinden ayrılır. İdeoloji ve süper güç ilişkilerinin belirlediği hizalanmalar, yerini kültür ve ideolojilerin tanımladığı hizalanmalara bırakır." Medeniyet. Siyasi sınırlar, kültürel olanlarla çakışacak şekilde giderek yeniden çizilmektedir: etnik, dini ve medeniyet. Kültürel topluluklar, Altın Savaş bloklarının yerini alır ve medeniyetler arasındaki fay hatları, küresel siyasette çatışmanın merkezi hatları haline gelir."²⁴⁰

Yukarıdaki paragrafta olduğu gibi, Samuel Huntington'ın medeniyet hakkındaki düşüncelerini açıkça ifade ediyor. Karamsar bir yaklaşımla medeniyetlerin

²³⁹ Mian Muhammad Tahir Ashraf, "The Clash of Civilizations? A Critique", **Pakistan Journal of Social Sciences**, (PJSS) Vol. 32, No. 2., 2012, pp.521-527.

²⁴⁰ Samuel P. Huntington, **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**, SIMON & SCHUSTER, 1996, s. 125.

geleceğine dair inanç ve düşüncelerini kaleme alır. Burada yazdığı her şey kabul görmese de siyasi açıdan ABD siyasetini yansıtır. Huntington ısrarla gelecekteki savaşlardan bahseder. Soğuk savaşın ardından dünyanın yeni bir düzene girdiğini düşünenlere rağmen, Huntington burada yansıttığı düşüncelerle savaştan kaçış olmadığını göstermektedir.

"Medeniyet en yüksek kültürel varlıktır."²⁴¹ Aynı ülkedeki köyler ve bölgeler arasındaki kültürel farklılıklar buna bir örnektir. "Köyler, bölgeler, etnik gruplar, milliyetler ve dini grupların tümü, değişen derecelerde kültürel heterojenliğe ve farklı kültürlere sahip olduklarını söylemektedir. Medeniyet algısında aynı ülke içinde farklı bölgelerde farklı kültürler bulunması mümkün olduğunu savunmaktadır. İtalya'daki köyler arasında farklı kültürler olsa da Alman köylerinden farklı özelliklere sahiptirler, ama sonuçta aynı medeniyete ait oldukları için paylaştıkları bazı özellikler vardır. Ancak Avrupa toplulukları, onları Çin veya Hindu topluluklarından ayıran kültürel özellikler açısından ortak özelliklere sahiptir. Böylece Çinliler, Hindular ve Batılılar daha yüksek bir kültürel varlığın parçası olmadıkları için farklı medeniyetler kurabilmiştir."²⁴²

Bununla yetinmeyerek medeniyeti daha geniş bir perspektifte tanımlamaya çalışır. Ona göre, insanoğlunun en yüksek kültürel gruplaşması ve insanlar arasındaki en geniş kültürel kimlik düzeyi olan medeniyet, insanı diğer türlerden ayıran şeydir.²⁴³ Dil, tarih, din, gelenekler ve kurumlar gibi unsurlar, medeniyetin temel taşlarını oluşturur. Diğer bir deyişle Huntington'a göre medeniyet, insan kimliği ile eş anlamlıdır.

Önceki medeniyetlerin evrensel devletlerinin hepsi imparatorluklardı. Bununla birlikte, demokrasi Batı medeniyetinin siyasi biçimi olduğundan, Batı medeniyetinin ortaya çıkan evrensel devleti bir imparatorluk değil, daha ziyade federasyonların, konfederasyonların ve uluslararası rejimlerin ve örgütlerin bir bileşimidir. 20. yüzyılın ana siyasi ideolojileri olan liberalizm, sosyalizm, anarşizm, korporatizm, Marksizm,

²⁴¹ Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Simon and Schuster, New York 1996, s. 43.

²⁴² Samuel Huntington, *a.e.*, s. 44.

²⁴³ Samuel Huntington, *a.e.*, s. 45.

komünizm, sosyal demokrasi, muhafazakarlık, milliyetçilik, faşizm ve Hıristiyan demokrasinin ortak bir yanı vardır: Batı medeniyetinin ürünleridirler. Başka hiçbir medeniyet önemli bir siyasi ideoloji üretmemiştir. Ama Batı hiçbir zaman büyük bir dinin başlangıç noktası olmadı. Dünyanın belli başlı dinlerinin tümü Batılı olmayan uygarlıkların ürünleridir ve çoğu durumda Batı öncesi uygarlıkların zamanına aittir.

.²⁴⁴

“İnsanlık tarihi, medeniyetler tarihidir. İnsanlığın evrimini başka terimlerle düşünmek imkansızdır. Medeniyet tarihi, eski Sümer ve Mısır medeniyetlerinden klasik, Mezoamerikan, Hıristiyan ve İslâm medeniyetlerine ve Çin ve Hindu medeniyetlerinin birbirini izleyen tezahürlerine kadar gelen nesilleri kapsar.”²⁴⁵ Huntington'a göre uygarlık tarihi, insanlık tarihine tekabül eder. Ona göre medeniyetler insanlarla başlamış ve insanlar arasında nesilden nesle devam etmiştir. Nesilden nesle günümüze kadar gelen medeniyetlerin gelecekte kendi aralarında savaflara dönüşmesi ilginçtir. Buradaki soru şudur: Şimdiye kadar hiçbir çatışma olmamasına rağmen gelecekte neden bir medeniyetler çatışması yaşanıyor? Elbette bu sorunun cevabı kolay olsa da bunu bilimsel olarak kimse söyleyemez, çünkü büyük güçler güçlerini savaş ticareti üzerinden sürdürürler.

Samuel Huntington'ın medeniyet algısını anlamak için *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* adlı kitabında ele aldığı konuları incelemekte fayda var. Çünkü bizim çalışmamızı ilgilendiren kısım bu eserde sergilenen medeniyet algısıdır. Hızlıca bakıldığında karamsar bir medeniyet algısına sahip olduğunu tespit etmek mümkündür. Samuel Huntington, Soğuk Savaş sonrası dünyasında ortaya çıkacak çatışmaların siyasi, ideolojik veya ekonomik faktörlere değil, kültürel ve dini nedenlerle medeniyetler çatışmaları olacağına inanmakta bir düşünür.²⁴⁶

Samuel Huntington'ın bir siyaset düşünürü olarak siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler teorilerinden etkilendiğini söyleyebiliriz. Ona göre uluslararası siyaset çok kutupludur ve artık dünyada tek bir medeniyet değil, farklı medeniyetler vardır.

²⁴⁴ Samuel Huntington, **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**, s. 54.

²⁴⁵ Samuel Huntington, **a.e.**, s.40.

²⁴⁶ Samuel Huntington, **a.g.e.**, s. 47.

Medeniyetler arasındaki güç dengelerindeki değişim ve farklılıklarla birlikte Samuel Huntington, Batı etkisinin azalmaya başladığından bahseder. Asya medeniyetlerinin çeşitli ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda güçlendiğini görür ve İslâm dünyasının gerçek bir güç haline geldiğini ve komşu medeniyetler için tehdit oluşturduğunu söyler. Öte yandan, Avrupalıların dünya nüfusunun toplam sayısına göre düşüşünü gösteren bir dizi istatistik sunmuştur. Öte yandan Asyalıların ve Müslümanların sayısının arttığına dikkate çekip uyarıda bulunmuştur.²⁴⁷

Samuel Huntington'ın kitabındaki medeniyet kavramı gerçekten de çatışma üzerine kuruludur. Örneğin: İslâm'ın ortaya yayılışından bahsederken, İslâm'ın hem nüfus hem de coğrafya açısından yayılmasından bahsetmiştir. İslâm ülkelerinin yerleşim alanlarının yüzde 21'e yakın bir kısmını oluşturduğunu söyleyen Huntington, Müslüman sayısının 1 milyara ulaştığını ifade etmiştir. Sanki "Uyan ey Batılılar, Müslümanlar çoğalıyor" demeye çalışır gibi. Hatta Müslümanların en zayıf noktasının ekonomik sorunlar olduğunu, yani ekonomik kalkınmaya ulaştıklarında teşekküllü bir güç haline geleceklerini göstermektedir.²⁴⁸

Ardından Huntington, ortaya çıkacak olan yeni dünya düzeninden söz etti. Bu nedenle Batılı ülkeler arasında ve özellikle kendi medeniyetleri içindeki gruplarla iş birliği yapılmalıdır. Çünkü giderek diğer medeniyetler arasında iş birliği kurulmaya başlar. Hatta zayıf medeniyetlerin fırsat bulduklarında kalkınma arayışına girecekleri ve Batı'ya rakip olacakları konusunda uyarıda bulunmuştur. "Ortak kimliğe sahip ekonomik gruplaşmalardan oluşan, medeniyete dayalı yeni bir uluslararası düzenin ortaya çıkacağını söyler. Kurulacak yeni sistemin başarısının sebebinin ortak bir kimliğe sahip olması olduğunu söylüyor. Örnek olarak, Huntington 13 eski İngiliz kolonisinden oluşan CARICOM grubunu gösterir."²⁴⁹ Huntington'a göre dünya beş medeniyete bölünecektir. Çin medeniyeti, Japon medeniyeti, Hindu medeniyeti, İslâm medeniyeti ve Batı medeniyeti. Latin Amerikalıları Batı'dan ayıran farklı bir kimliğe

²⁴⁷ Samuel Huntington, **a.g.e.**, s. 82.

²⁴⁸ Samuel Huntington, **a.g.e.**, s. 84.

²⁴⁹ Samuel Huntington, **a.g.e.**, s. 132.

sahip olduğunu görür ama onları Batı medeniyetine katar. Son olarak Afrika medeniyeti (muhtemelen) ayrı bir Afrika medeniyeti tanımadığını söylemektedir.²⁵⁰

Görüldüğü gibi Huntington'ın medeniyet anlayışında çatışmaya dayalı karamsar bir teori vardır. Bu teoriye göre yakın gelecekte medeniyetler arası çatışmalar olacaktır. Bu kez çatışmanın nedeni ne coğrafi ne de ekonomik, aksine bir kültür ve medeniyet savaşı olacaktır. Medeniyetler çatışması teorisinin yayılmasına rağmen diğer düşünürler onu kabul etmemiş ve eleştirmişlerdir. Bu teoriye karşı çıkanlar arasında Batılı ve Batılı olmayanlar var. Diğer bir deyişle, Huntington'ın fikirlerini kabul etmeyen Batılı düşünür sayısı az değildir.

Medeniyetler çatışması teorisini eleştiren düşünürlerden biri olan Muhammed el-Cabri, Batı ve Doğu'daki bazı bilim adamlarına göre modern değil, eski olduğunu söylüyor. Samuel Huntington'ın bu fikirleri yeni bir şekilde yeniden formüle ettiğini ve dünyaya sunduğunu söylemiştir.²⁵¹ Edward Said, Huntington'ın Medeniyetler Çatışmasında ortaya koyduğu görüşleri eleştirenlerden biridir. Edward Said, Huntington'ın kitabında belli bir yöntem izlemediğini eleştirdi. Çünkü o medeniyetler çatışmasının sebeplerini ortaya koyarken belli bir kriter koymadığı için bazı medeniyetlere yakışmayan bir kriter kullanmıştır. Örneğin coğrafi veya bölgesel değerlendirme yöntemi İslâm medeniyetine uygun değildir. Öte yandan medeniyetler arası çatışmanın tek sebebinin kültürel veya medeniyetsel sebepler olduğunu söyledi. Ancak çatışmanın başka nedenleri de var. Bir örnek, Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya arasındaki ticaret anlaşmazlığıdır.²⁵²

Son olarak Samuel Huntington'ın medeniyet algısını özetleyecek şu ifadesine yer vermek lazımdır. Diyor ki:

"Kısa vadede, Doğu Avrupa ve Latin Amerika'daki toplumları Avrupa'dakilere yakın kültürlerle bütünleştirmek için kendi medeniyeti içinde, özellikle de Avrupalı ve

²⁵⁰ Samuel Huntington, **a.g.e.**, s. 47.

²⁵¹ Muhammed Abid el-Cabri, **Vechetü Nazar (Bakış Açısı)**, Dirasatü'l -Vihdatül' Arabiyye, Beyrut, 1992, s.168.

²⁵² Edward Said, "The Myth of 'The Clash of Civilizations'", Executive Producer & Director: Sut Jhally, Editor: Sanjay Talreja, Media Education Foundation MEF, featuring a lecture by Edward Said, Columbia University and author of Orientalism 1998.

Kuzey Amerika bileşenleri arasında daha fazla iş birliği ve birliği teşvik etmek, Batı'nın çıkarını sağlamaktadır. Batılı ülkeler, Rusya ve Japonya ile iş birliği ilişkilerini güçlendirmek ve sürdürmekle yerel medeniyetler arasındaki çatışmaların medeniyetler arasında büyük savaflara dönüşmesini önlemektir, Konfüçyüsçü ve İslâm ülkelerinin askeri gücünün genişlemesini sınırlamak, Batı'nın meşru çıkarlarını ve değerlerini yansıtan uluslararası kurumları güçlendirmek ve Batılı olmayan ülkelerin bu kurumlara katılımını artırmaktır.”

Bu, Samuel Huntington'ın medeniyet anlayışından anlaşılması gereken önemli bir noktadır. Asıl mesele Batı'nın çıkarlarını korumaktan başka bir şey değil. Bu çıkarların korunması için yapılması gerekenlerin reçetesini yazdı ve Batılı ülkelere sundu. Bu nedenle, gelecekteki çatışmaları kazanmak için öncelikle diğer medeniyetlerin güçlerini zayıflatmak ve mümkünse yeni ittifaklar kurmaktır.

2.3. BAZI İSLÂM MÜTEFEKKİRLERİNE GÖRE MEDENİYET ALGISI

İslâm düşünürlerinden bahsetmeden önce İslâm medeniyeti hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. Çünkü medeniyet algısını oluşturan unsurlardan biri de din unsurudur. Dolayısıyla "İslâm medeniyeti" kavramından bu medeniyetin İslâm dininin medeniyeti olduğu anlaşılmaktadır. "İslâm" kavramı ise Müslümanlara göre bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dindir. Aynı zamanda Hz. Muhammed efendimize indirilen İslâm dini, diğer peygamberlerin getirdiği dinlerin bütünü ve tüm insanlığa hitap eden son dindir.²⁵³

İslâm medeniyeti, “İslâm esaslarına dayalı medeniyettir”.²⁵⁴ İslâm düşüncesiyle inşa edilmiştir ve hayatın çeşitli yönlerini içinde barındıran bir insanlık

²⁵³ Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân Suresi- 19. Ayet Tefsiri, “(Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.)”, Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 1 Sayfa: 522-525, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C3%821-.i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/312/19-ayet-tefsiri>, 17.11.2022.

²⁵⁴ Ahmed Hasan Farhat, El-İslâmü ve'l Hadare (İslâm ve medeniyet), <https://124.im/zCT>, 17.11.2022.

medeniyeti demek yanlış olmaz. Aynı zamanda peygamber efendimizin getirdiği talimatlara dayanan ilahî bir medeniyettir.²⁵⁵

İslâm, doğası gereği, dinin hükümlerine uygun olmak şartıyla, insanı bütün ilimlere açık kılmıştır. Bu nedenle İslâm medeniyeti, kendisinden önceki çeşitli medeniyetlerden istifade etmiştir. Çünkü doğruyu yanlıştan, haramı helalden ayıran bir vahye sahip olduğu için diğer medeniyetlerden üstünlük sahibi olmuştur. İslâm medeniyeti, istişare, adalet, eşitlik, özgürlük ve çeşitli insan hakları mertebesini yükselterek kalkınma ve yükseltme şartlarını sağlamıştır.²⁵⁶

İslâm medeniyetinin, İslâm dinine giren kavimlerin kültürlerinden istifade edip kültürlerarası etkileşimi sonucu olarak otaya benzersiz bir medeniyet çıkardığını söylenebilir. Aynı zamanda İslâm medeniyeti, İslâm'ın tarih boyunca ulaştığı alanlardaki medeniyetler arası etkileşimin de bir özetidir. İslâm fetihleri veya ticaret ve Müslüman tüccarlar vasıtasıyla dünyanın en ücra köşelerine kadar ulaşmış ve oradaki milletleri kültürleriyle kucaklamıştır.²⁵⁷

Çalışmanın bu bölümünde de görüldüğü gibi bazı Batılı düşünürlerin medeniyet algıları ele alınmıştır. Bölümün geri kalan kısmı ise bazı İslâm düşünürlerinin medeniyet algısı açısından bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Medeniyet konusu geniş ve konuşulmaya açık bir konu ama burada sadece üç İslâm düşünürü tartışılacak. “Medeniyet” kavramı, tarih boyunca sosyal bilimciler, antropologlar, tarihçiler vs. tarafından tartışılmış ve birçok farklı şekilde tanımlanmıştır. Halen yer, zaman ve coğrafyaya göre çalışılmaktadır. Medeniyet, genellikle doğu-batı ve daha spesifik olarak, Hıristiyan Batı ve Müslüman Doğuda olarak tartışılmıştır.²⁵⁸

Bu bağlamda Batılı düşünürlerden beş düşünür seçildiği gibi İslâm düşünürlerinden de beş isim seçilmiştir. Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algıları bu çalışmanın konusunu oluşturduğundan bu bölümde bunlara

²⁵⁵ Constantine K. Zurayk, *Fî Ma' rakereti'l-ḥaḍâre: Dirâse fî mâhiyyeti'l-ḥaḍâre ve aḥvâlihâ ve fi'l-vâkı 'i'l-ḥaḍârî*, Beyrut 1981, s. 86.

²⁵⁶ Constantine K. Zurayk, *a.e.*, s. 87.

²⁵⁷ Muhammed Abid el-Cabri, *El-İsâmû v'l Ğarb (İslâm ve Batı), eş-Şebekü'l- Arabiyyeti-lin-Neşr*, Beyrut, s. 42.

²⁵⁸ Muhammed Abid el-Cabri, *a.e.*, s. 59.

değinilmeyecektir. Ayrı bir bölümde Thomas Stearns Eliot ile incelenmektedir. Burada İslâm düşünürlerinden, İbn Haldun, Aliya İzzetbegoviç ve Mâlik b. Nebî, ele alınacaktır.

2.3.1. İbn Haldun'da Medeniyet

Medeniyet üzerine ciddi çalışmalar yapan düşünürlerin ilkinin İbn Haldun olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla medeniyet algısı konusunda ilk irdelenmesi gereken isimdir. İslâm medeniyeti düşünürleri sayısızdır ancak medeniyet kavramı üzerinde çalışmış birkaç ismin incelenip Sezai Karakoç Abdullah et-Tayyib ve Thomas Stearns Eliot'ın medeniyet algıları anlaşılmaya çalışıldığı için ilk İslâm düşünürü olarak İbn Haldun seçilmiştir.

İbn Haldun, medeniyet kavramını tanımladıktan sonra medeniyetin ortaya çıkışına etki eden faktörleri incelemiş ve bunlar hakkında ayrıntılar vermiştir. Medeniyetin gelişme ve çöküşünün etkili nedenleri hakkında da yazmıştır. İbn Haldun tarih, sosyoloji, coğrafya ve bilimden bahseden ansiklopedik bir düşünürdür. Yönetim, insan doğası, davranış ve beşerî bilimlerdeki engin deneyimine ek olarak, İbn Haldun'u ayıran ve modern sosyolojinin kökleri olarak kabul edilen bazı görüşleri ortaya koyacak kadar yeterli birikime sahipti. İbn Haldun, etrafındaki hayatı analiz etmesine ve gözlemlerini bilimsel yollarla tartışmasına yardımcı olan olağanüstü bir araştırma ve analiz yeteneğine sahipti. Bu nedenle o, medeniyetin söz konusu bile olmadığı bir dönemde medeniyetten söz ederken asırlarca alimlerden önce gelmiştir.²⁵⁹

İbn Haldun'un medeniyet algısıyla ilgili düşünceleri bir bütün olarak değerlendirmek lazımdır.²⁶⁰ "Medeniyet" terimini modern anlamına yakın bir şekilde ilk kullanan İbn Haldun'dur. Bu nedenle "mukaddimesinde" medeniyeti kapsamlı bir şekilde değerlendirir. İnsanlarının tüm yaşamında zirveye ulaşmak, mutfaklarda, giysilerde, binalarda ilerlemek, toplumsal, tarihsel, istikrarlı sosyal ilerleme bağlamında toplumun büyüme olarak tanımlanmıştır."²⁶¹

²⁵⁹ Ahmad Shaikh Husayn, **a.g.e.**, s. 773-796.

²⁶⁰ Ahmed Albayak, "İbn Haldun'un Medeniyet Tasarımı ve İnsan", **Journal of Islamic Research**, 2010;21, s. 1-19.

²⁶¹ İbn Haldun, **Mukaddime**, Haz: Süleyman Uludağ, 17. Baskı, Dergâh Yayınları, Mayıs 2018., 1988, s.216.

İbn Haldun'un medeniyete olan önemi ve ilgisi, medeniyetlerin gelişme sebepleri ve yok olmalarına neden olan faktörler üzerine yaptığı araştırmalarla kanıtlanmıştır. Ona göre ümran'ın büyümesinde ve yok oluşunda birçok faktör etkili olmuştur. Onlardan: Umranın gelişmesinde coğrafi doğanın önemli bir rolü olduğuna inanmaktadır, çünkü ılıman bölgelerdeki ümran, sıcak ve soğuk gibi diğer bölgelere göre farklılık göstermektedir.²⁶² İbn Haldun, medeniyetin inşasında etkili olan unsurlardan birinin de tabii coğrafi unsurlar olduğunu düşünür. Bu nedenle insanların coğrafyası ve doğal yaşamı, davranış ve yaşam tarzları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu nedenle dağlarda yaşayan insanların karakter olarak sert, mizaç olarak farklı olduklarını iddia eder. Ova ve yaylalarda yaşayanlar da daha dengeli ve mutlu insanlar olduklarını vurgulamaktadır. Ayrıca sıcak bölgelerde yaşayanların daha tembel olduğunu, yaşam koşullarının daha zor olduğunu, düşünce biçimlerinin yavaş olduğunu ve medeniyet kurmaya zamanlarının olmadığını söylüyor. Ona göre insanların yaşadıkları coğrafyada yeme biçimleri ve yedikleri besinler düşüncelerine de yansır. Bu nedenle et yiyen insanların hayvani tarafları sürekli olarak üstün olduklarını bir gerçek olarak kabul etmektedir. Soğuk iklimlerde yaşayan insanlar da medeniyet kurmakta zorlandıklarını düşünürler ve çoğu zaman soğuk davranırlar.²⁶³

İbn Haldun, coğrafi şartların insanların binalarının şeklini, yani evlerin tasarımını, hatta inşa ediliş şekillerini ve evlerde kullanılan malzemeleri belirlediğini düşünür. Örneğin sıcak bölgelerde yaşayan insanlar evlerini yaparken genellikle saman ve otu daha uygun bulduklarını düşünür. Aksine soğuk, ılıman ve istikrarlı iklimlerde yaşayan insanlar taş, tuğla gibi yapı malzemelerini daha çok kullandıklarını vurgulamaktadır.

İbn Haldun'a göre medeniyetin inşasında büyük etkisi olan faktör, insanların göçebe hayattan şehirlere veya şehirlere geçişleridir. İnsanlar göçebe iken bir yerde barınmadıkları için çok fazla imar veya İbn Haldun'un tabiriyle ümranı gerçekleştirmezler. Aslında, göçebelerin ev inşa etme konusunda endişelenmelerine

²⁶²Ahmad Shaikh Husayn, a.g.e., s. 773-796.

²⁶³ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve divânü'l-mübtede' ve'l-ḥaber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-âşarahüm min-zevi's-sulṭâni'l-ekber*,3. Baskı, Darü'l-Fikr, Beyrut, 2001, s. 153.

gerek yoktur. Çünkü aynı yerde en fazla birkaç ay kaldıkları ve başka yerlere göç ettikleri için ümrana önem vermezler. Ama ne zaman bir yerde istikrarlı bir yaşam kursalar, o zaman binaları yapmak zorunda kalırlar. Bu yapılar saray, ibadethane, çarşı ve şifahane olabileceği gibi normal evler da olabilir. Zaman geçtikçe ve sabit bir yerde kaldıkça evleri dekore etmeye, mimari şekillerini geliştirmeye ve her şeyin en güzeline sahip olmak için kendi aralarında yarışır. Bunun için belli bir süre sonra mimara ve yapım noktasında hâkim olurlar ve kalıcı eserler ortaya çıkarmaya başlarlar.²⁶⁴

İnsanlar bir yerde sabit bir şekilde kaldıktan sonra sosyal olarak yaşamaya başlarlar. Bu istikrar yüzünden, siyasete ihtiyaç duyulacaktır. Çünkü medeniyetin inşasında siyasetin önemli bir rolü vardır. Toplumların hayatında bir liderin varlığı, o toplum için bir vizyon oluşturur ve hedefleri yükseltir, onları çalışmaya ve çabalamaya sevk eder. Aksi takdirde insanlar dağılacak ve belli bir süre sonra toplum fertleri başka yerlere giderek yok olacaktır. Ancak güçlü bir siyaset olunca, halkta asabiyet duygusunu uyandırıp, birleştirip tek vücut halinde getirip devlet olma yoluna girerler. Devlet olduktan sonra yerleşim alanlarını sürekli genişleterek bedevileri şehir ve köylere yerleşmeye teşvik etmiştir. Dolayısıyla nüfus sayısı artırılarak bir vicdan birliği sağlanır ve eğitim, kültürel faaliyetler, gelenek ve görenekler gibi unsurların kaynaşp birleşmesi ile bir medeniyet inşa edilir.²⁶⁵

İbn Haldun'un medeniyet anlayışında zenginleşmenin medeniyet kurma ve inşa etmedeki etkenlerden biri olduğunu söyler. Çünkü yoksulluk insanı temel ihtiyaçları ile meşgul eder. Ancak medeniyeti kuran insanların hem bedenlen hem de ruhen rahat bir durumda olmaları gerekir. İbn Haldun'a göre medeniyet bir refah düzeyidir. İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılamadan refah düzeyine ulaşmalarının mümkün olmadığı bilinmektedir.²⁶⁶ Günümüz medeniyetlerinin eserlerine baktığımızda en güzel eserler, maddi yönden en külfetli olanlardır. Endülüs'teki El-hamra Sarayı, İstanbul'daki Süleymaniye Camii, Mısır'daki El-Ezher-i Şerif Camii veya Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi olsun, ciddi mali harcamalar yapmadan bunları bu hale getirmek mümkün değildir.

²⁶⁴ İbn Haldun, **a.g.e.**, s.32.

²⁶⁵ İbn Haldun, **a.g.e.**, s.35

²⁶⁶ İbn Haldûn, **a.g.e.**, s. 334.

İbn Haldun'a göre medeniyet ve şehirleşmede adaletin rolü önemlidir. Bu nedenle adalet unsuru medeniyet hayatını etkileyen unsurlardan biridir. Bu nedenle İbn Haldun adalet kavramı üzerinde özellikle durmuş ve onu detaylı bir şekilde açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Çünkü ona göre adalet, insanları bir arada tutan, aralarındaki bağları kuvvetlendiren, sevgiyi besleyen, ticarete, günlük hayat alışverişlerinde, geçimlerini sağlama çabalarında veya insan haklarının korumasında güvenlerini sağlayan unsurdur. Egemenliğin ve devletin direği adalettir. Adalet direği çökerse o devlet, medeniyet yıkılmaya mahkumdur.

İbn Haldun bir yandan medeniyetin gelişmesini etkileyen faktörleri ele alır: doğal ve coğrafi faktörler, göçebelikten medeniyete geçiş faktörü, siyasetin şehirleşme ve medeniyet üzerindeki etkisi, medeniyet ve şehirleşmede zenginliğin rolü, Medeniyet ve şehirleşmede adalet ise: Medeniyet ve şehirleşmenin çöküş sebepleri: Araplar ülkelerde egemenlik, çünkü ona göre Arapların o dönemde yaşadıkları bölgede yaşam şartları zordu, dolayısıyla mizaçları sertti ve davranışları kabaydı. Bu durum medeniyete aykırı olduğunu söyler. Bir başka çöküş sebebi: Rahat bir hayata alışmak, lüks bir hayata ulaşmak. İnsanlar rahatlık bulduklarında çalışmaktan vazgeçerler ve yavaş yavaş sahip olduklarını kaybederler. Çöküşün nedenlerinden biri de güç çatışmaları ve bir ülkenin ikiye bölünmesidir. Çatışma medeniyeti zayıflatır ve onu dış güçlere karşı savunmasız bırakır. Adaletsizlik faktörü, medeniyetin çöküşüne giden kısayoldur. Her şeyin alt üst olmasına neden olabilir. Son olarak İbn Haldun'a göre medeniyetlerin vardığı son nokta “umranın” yükseldiği noktadır. Bu noktadan sonra çöküş yolculuğu başlayacaktır. Ona göre medeniyet bir canlı gibi doğar, gelişir, olgunlaşır, yaşlanır ve ölür.²⁶⁷

2.3.2. Aliya İzzetbegoviç'te Medeniyet

Aliya İzzetbegoviç, medeniyet bilinciyle İslâm dünyasının düşüncesini etkileyen düşünürlerden biridir. Nitekim son asırlarda İslâmi fikirler zayıfladıkça İslâm dünyası üzerinde umutsuzluk rüzgârları esmeye başlamıştır. Müslümanlar arasında yeniden ayağa kalkmanın imkansızlığına dair bazı fikirler yayılmaya başlasa da Aliya İzzetbegoviç gibi düşünürlerin ortaya çıkmasıyla ümitsizlik bulutlarını

²⁶⁷ İbn Haldûn, a.g.e., s. 336.

dağıtmaya çalıştılar. Modernist akıma karşı muhafazakâr hareketin ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir.²⁶⁸

Aliya İzzetbegoviç'e göre bu iki akımın İslâm dinini olumsuz etkilediğine inanıyor. Modernistler dini bir kenara bırakıp Batı'yı taklit etmeyi tercih ederken, muhafazakâr akım dini dondurduğuna inanmaktadır.²⁶⁹ Onun fikirlerine göre, muhafazakâr akımın iyi niyetlerine rağmen Batı'dan gelen her şeyi reddederek, İslâm'ın getirdiği geniş ufku, yani İslâm'ın her türlü müsbet bilgiye, davranışa ve faydalı yeniliklere açık olduğunu daraltırlar.²⁷⁰

Aliya İzzetbegoviç, medeniyet ve kültür arasındaki değerlendirmesinde diğer düşünürlerden farklı olarak iki kavrama farklı anlamlar yükler. Elbette bu düşünce ilk olarak İzzetbegoviç'in düşüncesiyle ortaya çıkmadı. Fakat bu iki kavramı manevi ve maddi boyutlarıyla ele aldığı için İslâm dünyası için büyük önem taşımaktadır. Böylece kişi bu iki kavramı anlayarak ne konuşulduğunun farkına varabilir ve düşünce ve inancı için kendini doğru yere koyabilir.

“Medeniyet, insan tarafından kullanılan ilk makinenin ortaya çıkmasıyla ortaya çıkmıştır. Bir odun parçası mı yoksa bir av aleti mi? ne olursa olsun onunla başlamıştır. “İnsanın ortaya çıkışıyla yani var oluşuyla ilgili iki zıt gerçek var: birincisi alet ve ikincisi ibadettir.”²⁷¹ Bu iki gerçek sadece insanın kendini gerçekleştirilmesiyle ilgili değil, iki tarihin başlangıcıdır. Tarih, kültür ve medeniyet arasındaki ilişki neyse ibadet ve alet arasında da aynı bağlantıya sahiptir.²⁷²

İzzetbegoviç'e medeniyetin tamamen teknik ve maddi ilerlemeden ibarettir. Medeniyet, teknik ilerlemenin bir devamı olup çevreyi muhafaza etmek ve yeniden kazanmayı amaçlar. Sanat eseri ve işlerin en iyi bir şekilde yapma sanatıdır²⁷³ diyor ki: “medeniyetin kendisi iyi veya kötü bir şey değildir. Nefes almak ve yemek yemek

²⁶⁸ Aliya İzzetbegoviç, **İslâm Deklarasyonu**, (çev. Sanela Crnovršanin & Mirela Crnovršanin Kurtali), Yarın Yayınları, 2018, s.4.

²⁶⁹ Sameh Odeh, <https://124.im/17nRTvN>, (Erişim Tarihi: 12.9.2022).

²⁷⁰ Aliya İzzetbegoviç, **a.e.**, s. 13.

²⁷¹ Aliya İzzetbegoviç, **Inescapable Questions Autobiographical Notes**, Translated by Saba Rissaluddin & Jasmina Izzetbegović, The Islamic Foundation Leicester, England, 2004, s.95.

²⁷² Mehmet Özcan, “Aliya İzzetbegoviç'in Medeniyet Tasavvuru”, **International Journal of Society Researches**, Cilt:11, Sayı:18, 2019,

²⁷³ Aliya İzzetbegoviç, **a.e.**, s.95.

gibi kullanıŖa bağlıdır. Medeniyet, insan ve doğa arasındaki maddi değişimin tek boyutlu bir devamıdır. "İnsan ve doğa zihin, zekâ ve zekâ kullanılarak yapılır. Ona göre medeniyet, bilim yoluyla doğanın kullanımı ile ilgilenmektedir". Bilim, teknoloji, şehirler ve tüm Ŗlkeler medeniyete aittir. Medeniyet araçları ise düşünce, dil ve yazıdır."²⁷⁴

İzzetbegoviç'e göre "kŖltür daha derin bir yapıdır". İnsan, kŖltürün sırrını tamamen çözmeye zordur. Ona göre, entelektüel, eğitilmeye kadar "aydınlanmaya" ve hazır olana kadar öğrenmeye ihtiyaç duyuyor. KŖltür insanın özünü, kimliğini derin benliğin, köklerini aradığı yerdir. KŖltür, insan ile aradığı cennet hayatı arasındaki bir arama yeridir. Din, sanat, ahlak ve felsefeyi içeren kŖltür, insanın gökten indiği gökyüzü ile ilişkisi dâhilindeki her şey."²⁷⁵ Aliya İzzetbegoviç, geçmişteki İslâm medeniyetini farklı kılan en önemli özelliğin teknik daha üstün olmadığıdır. İslâm kŖltürü insanlar arası ve insan ile diğer varlıkla ilişkisini düzenlemiştir. Bu yüzden uyum içerisinde yaşanabilir bir dünya oluşturmuştur.

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde KŖltür ile medeniyet ilişikisinden bahsedilirken bazı kavramların Batılı tanımlarına göre kullandığını söylenebilir. Bu geçeği fark edilmediği takdirde bu kavramlar yanlış anlaşılabilir. Mesela; din kavramını kullanırken, sadece insan ile Tanrı arasındaki ilişkiden söz etmektedir. Halbuki İslâm medeniyetinde dinin anlamı, bütün hayatı kapsamaktadır. Bunun sebebi, Aliya, eserlerinde ele aldığı konuların bir kısmı sadece müslümanlara hitap etmez, Batılı toplumlarına da hitap etmek istemiştir.²⁷⁶

Fatih Ali Hasan, İzzetbegoviç'in medeniyet algısını yansıtan fikirlerinden bazılarını *Bilinmeyen Aliya* adlı kitabında "İslâm ve Batı Medeniyeti Hakkındaki Sözleri" başlığı altında kaleme almıştır. Bu düşünceler ışığında okunduğunda daha iyi anlaşılacak diye söylenebilir. İzzetbegoviç'in bir bilge olduğunu gösteren

²⁷⁴ Aliya İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s. 96.

²⁷⁵ Aliya İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.94.

²⁷⁶ Gaňşuba Ahmed, "Ali İzzetbegoviç'in "Doęu ile Batı Arasında İslâm" kitabı üzerinden kŖltür ve medeniyet ikiliği", **Hukuk ve Beřerî Bilimler Dergisi**, 5. Sayısı, 2012-06-11 s. 395-402.

düşüncelerdir bunlar. Çünkü zor dönemlerde bile gerçeği görür müslümanlara yolu aydınlatmak için çaba göstermiştir.²⁷⁷ İşte söz konusu düşüncelerden:

“Müslümanlar çok zor bir tercihte bulunuyorlar. Onların bu iki tarafın birini tercihten kaçınmaları daha uygun olur. Bunlardan birisi Batı uygarlığını tam olarak reddetmek veya ona kör bir teslimiyetle bağlanmak. İkisi de aynı derecede tehlikelidir. Eğer gerektiği kadar yardımlaşmazsak bu bizi zayıflatır. Bu da sonsuza kadar devam eder. Eğer bu uygarlığın faydasını ve zararını ayırt etmezsek kimliğimiz, öz benliğimiz hasar görür. Kendimizi dünyadan geri çekemez ve koparamayız. Hz. Peygamber Efendimizin şu sözüne uymamız gerekir: "Hikmet müminin yitiğidir, onu bulduğu yerde alır."²⁷⁸

Bu düşünceler içinde baş döndürücü durumlardan kurtulmanın reçetesini yazar. Bir Müslüman her zaman mevcut seçeneklerden birini seçmek zorunda olmadığı gibi hepsini de reddetmek zorunda değildir. Müslümanın yolu her zaman doğruyu, iyiyi ve faydalıyı seçmek, yanlış, kötüyü ve zararlıyı reddetmekten geçer. Konuyla ilgili sözlerini şöyle devam der:

“Burada zihnimize gelen iki hakikati anlatmamız gerekir. Birinci hakikat: Bu uygarlık, çok çeşitli dinlere ve uluslara mensup bilginlerin yer aldığı dünyanın müşterek ürünüdür. İkinci hakikat: Batı'nın gücü sadece iktisadi ve askerî güç değildir. Bunlar onun dışı bakan bir yönüdür. Batı'nın esas gücü eleştirel düşünmeden gelmektedir. İşte bu, bizim anlamamız gereken ve hayatımızda uygulamamız gereken şeydir.”²⁷⁹

Geçmişte dünyayı sömüren Batı'nın yeni hamlesini deşifre eden Aliya, İslâm âlemini aldanmaması konusunda uyarır. Nitekim onun *İslâm Deklarasyonu* adlı kitabının konusu, Müslümanların izlemesi gereken yolu göstermektir.

“Aliya, Batı uygarlığını dış görünüşünü taklit etmek konusunda uyarıyor. Bunu çocuk taklidi olarak isimlendiriyor. Bu tarz taklit, fark edilmeden iç benliği

²⁷⁷ Hüseyin BAL, “Aliya İzzetbegoviç ve Bilgelik Tezahürleri”, Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, 2019, Cilt 5, Sayı 9, s. 358-391.

²⁷⁸ Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif, **Bilinmeyen Aliya**, (çev. Ali Cançelik), Sule Yayınları, 2018, s.143-143.

²⁷⁹ Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif, **a.e.**, s. 143.

tahrip eder. Bu, Haçlı Savaşlarından beri İslâm ve Müslümanlara duyulan kin ateşi ve derin nefret örneğidir. Bu, çocuklarımızın bu uygarlığı nasıl ölçü aldıracağını, onunla gözlerinin kamaştığını, aşağılık kompleksine kapıl Haklarını bize açıklamaz. Yine İslâm düşmanlarının ruhunu, tarihini nasıl içselleştirdiklerini de açıklamaz. Bundan Sonra bizde modernite tutkunları ve Batı bağılıları ile geleneğe taassup derecesinde bağlı olanlar arasında bir mücadele baş göstermektedir. Bu mücadele Müslüman toplumunu birbirinden ayırmakta ve çok felaket sonuçlara sebep olmaktadır.”²⁸⁰

Aliya sorumluluktan kaçmadan önce görevimizi yapalım da Batı'nın kurduğu tuzağa düşmek üzere olan çocuklarımızı kurtaralım diyor. Batı medeniyetini tek seçenek olarak bırakmamak için İslâm medeniyetini yeniden dünyaya hâkim kılmak ve gelecek nesillerin tutunacağı bir dal olması gerekmektedir. Aksi takdirde saha boş bırakılır ve bu nesillere Batı'yı taklit etmeyin denilemez.

2.3.3. Mâlik b. Nebî

İbn Haldun'dan sonra İslâm toplumlarını inceleyen ve İslâm medeniyeti üzerine çalışmalar yapan sosyolojinin en önemli isimlerinden biri de Mâlik b. Nebî'dir. Ne yazık ki, yaşamı boyunca eserleri ve fikirleri olması gereken ilgiyi görmedi. Aslında bu durumun İbn Haldun için de geçerli olduğu söylenebilir.²⁸¹ Bu iki düşünürün çalışmalarının değerinin pek bilinmediğini söylemek yanlış olmaz. Bunun delili ise, genel olarak medeniyetlerin gelişme ve zayıflık sebepleri ile İslâm medeniyetinin gelişme ve zayıflık sebepleri açıkça ortaya konulmasına rağmen, bu fikirlerden istifade edilememesi ve İslâm medeniyetinin durumunun değiştirilememesidir.

Mâlik b. Nebî'nin medeniyet algısı ve medeniyet tanımları, onun kitaplarında ve çeşitli eserlerinde serpilmiş halindedir. Hatta bütün kitaplarına bakıldığında ana temasının "İslâm Medeniyeti" olduğu görülür. Bu nedenle eserinin en önemli özelliği, incelediği konuyla ilgili mevcut bakış açıları, teorileri, kültürel kavramları ve farklı yaklaşımları masaya yatırarak görüş ve fikirlerine derin bir okuma ve analiz yoluyla

²⁸⁰ Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif, a.e., s. 144.

²⁸¹ Ahmed Hasan Farhat, "El-İslâmû ve'l-hâdâre" (İslâm ve Nedeniyet), <https://124.im/amRGLf>, 12.11.2022.

ulaşmasıdır. Denilebilir ki insanın çevresindeki varlıklardan, gördüğü olaylardan ibret alarak, dünyanın gidişatından hülasalara ulaşarak kendi kanaat ve fikirlerini oluşturması önemlidir.²⁸²

Mâlik b. Nebî, “medeniyeti, belirli bir toplumun her bir üyesine varoluş aşamalarında gerekli desteği ve yardımı sağlayan manevi ve maddi koşulların toplamı olarak tanımlar.”²⁸³ Mâlik b. Nebî'nin medeniyet anlayışını oluşturan çok önemli bir üçlü denklem vardır. Mâlik b. Nebî 'ye göre medeniyet kurmak için insanların bir araya gelmesi gerekir. Dini fikirlerle birbirine bağlanan insanlar, üzerinde medeniyet inşa etmeye uygun bir vatan yaparlar. Medeniyetin doğuşuna şahitlik edecek zemini hazırlamak için gerekli çabayı gösterirler. Ancak medeniyet inşası bir günde olmayacak bir iş olduğundan zaman faktörü gerekli olacaktır. Diğer bir ifadeyle Melik bin Nebî, medeniyet inşa etmenin unsurlarını "Medeniyet = insan + toprak + zaman" şeklinde özetlemekte ve bu unsurların "dini fikir" üzerinden bağlanması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁸⁴

Mâlik b. Nebî, medeniyetin ortaya çıkışını farklı açılardan incelemiştir. Bunlardan en öne çıkanı, medeniyetin yapısını ve unsurlarını ve medeniyetin amacını anlama, toplumsal sistemlerin kendi benlik ve kanaatlerini benimseme döngüsüdür. Yaptığı çalışmalar sayesinde medeniyetin inşasına etki eden unsurlara ve bu medeniyetin toplumlarda taşıdığı mesaja ulaşmayı başarmıştır.²⁸⁵ Dolayısıyla Mâlik b. Nebî'nin medeniyet anlayışına göre medeniyet sadece maddi ve manevi kazanımlar değil, aynı zamanda inşa etme, yükseltme, yenilik yapma ve verme yeteneğidir. Bütün bunların sonucunda medeniyet, fikirlerini benimseyen toplumların bağımsızlığına göre gelişir ve ilerler. Sağlam değerlere ve kapsamlı bir vizyona dayanan bu yaratıcılık ve entelektüel üretim, toplumu başışa ve yaratıcılığa yönlendirir.²⁸⁶

²⁸² Mâlik b. Nebî, **Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu**, Ankara Okulu Yayınları, 2016, s.124.

²⁸³ Mâlik b. Nebî, **Âfâk Cezâ' iriyye (Cezayirli Ufuklar)**, Cezayir 2000, s. 48.

²⁸⁴ İbrahim Okuyan, “Medeniyet Denkleminin Temel Unsurları ve Dinin Yeri”, <https://www.bimesele.com/medeniyet-denkleminin-temel-unsurlari-ve-dinin-yeri>, (Erişim Tarihi: 25.06.2022).

²⁸⁵ Mâlik b. Nebî, **Kur'an-ı Kerim Mucizesi; Kur'an Hakkında Bir Araştırma Denemesi**, (çev. Ergun Göze), Boğaziçi Yayınları, 2003, s. 89.

²⁸⁶ Mâlik b. Nebî, **a.g.e.**, s. 104.

Kesin bir sonuca varmak için kişinin önüne gelen tüm bilgilerin analiz edilmesi ve öğrenme niyetiyle hareket edilmesi gerekir. İnsan, bu bakış açısıyla okumaya başladığında zamanla gerçeğe daha kolay ulaştığını görür. Bu tutum, bazı insanlarda samimiyetin tezahürü ve diğer insanlara göre objektif bakmanın bir sonucu olarak tanımlanmaktadır. Bu durumun tanımı ne olursa olsun, öğrenmenin doğru yöneme, niyete ve bakışa bağlı olduğunu göstermektedir. Burada bahsedilen unsurlar, Mâlik b. Nebî'nin medeniyet algısını oluşturan unsurlardır.²⁸⁷

Mâlik b. Nebî'nin medeniyet anlayışında dinin rolü büyüktür. Çünkü ona göre medeniyetin maddi aktörleri bütün milletlerde mevcuttur. Ancak o, bu faktörlerin varlığının bir medeniyet kurmak için yeterli olmadığını savunur. İbn Haldun insanları harekete geçirenin "asabiyet" olduğunu söylerken, Mâlik b. Nebî de itici güç olarak "dini fikri" göstermektedir.

"Dini fikir" insanları birbirine bağlar ve aralarındaki sınırları kaldırarak birlik ve beraberliği sağlar. "Dini fikir" rabıtası ile bir araya gelen bu kişiler, fikir alışverişinde bulunarak güçlerini güçlendirme fırsatı aramaya başlarlar ve böylece medeniyetin inşasının önünü açarlar. Dolayısıyla "dini fikrin" medeniyetlerin kurulmasında, gelişmesinde ve yayılmasında büyük etkisi vardır. Mâlik b. Nebî'ye göre "dinî fikir" bütün dinler için geçerlidir. Yani İslâm'a veya Hristiyanlığa özgü bir şey değildir.²⁸⁸

Medeniyet döngüsü konusunda sosyologların, antropologların ve tarihçilerin ısrarla üzerinde durdukları konulardan biridir. İbn Haldun, Samuel Huntington, Hegel, Will Durant gibi isimler bu konuda görüşlerini dile getirmişlerdir. Mâlik b. Nebî, konuyla ilgili çalışmaları incelemiş, gerektiğinde tenkit etmiş ve kendi görüşlerine varmıştır. Ona göre uygarlık döngüsü; Yükselme, zirve ve düşüş aşamalarından oluşur. İlk başta insanlar dini fikirlerin rehberliğinde medeniyet inşa etmeye teşvik edilir. Dolayısıyla bu amaca ulaşmak ve medeniyeti kurmak için ellerinden geleni yaparlar. Ancak zirveye ulaştıktan sonra dini fikrin rolü zayıflar ve insanlar maddi yönlerle

²⁸⁷ Mâlik b. Nebî, **Mîlâdü'l-Müctemâ (Toplumun Doğumu)**, (çev. Abdussabûr Şâhin) Dârû'l-Kıkr, Suriye, 2018, s. 53.

²⁸⁸ Mâlik b. Nebî, **a.e.**, s. 53.

odaklanmaya başlar. Bu sebeple medeniyetin son safhasına varır, yani manevî saikleri kaybederek aşağı doğru yolculuğuna başlar.

Mâlik b. Nebî'ye göre kültür, “bireyi doğumdan itibaren etkileyen, bilinçaltında, bireyin doğduğu çevredeki yaşam biçimi ile davranışlarını birbirine bağlayan bir ilişki haline gelen bir dizi ahlaki özellik ve toplumsal değerler.” Mâlik b. Nebî'nin medeniyet anlayışında kültürün ayrı bir yeri vardır. Bu anlayışa göre kültür, medeniyetin kurulmasında en önemli unsurlardan biridir. Kültürde sorun varsa medeniyete, medeniyette sorun varsa kültüre yansır. Kültürel sorunları çözerek medeniyetin sorunlarını ortadan kaldırmak mümkündür. Mâlik b. Nebî, kültürün medeniyetin bir parçası olduğuna inandığı için bu iki kavramın birbirinden ayrı olduğunu söyler. Ona göre kültür, medeniyetin dayandığı toplumsal değerleri, davranışları ve ahlaki değerleri içerir.²⁸⁹

2.4. BAZI DOĞULU VE BATILI MÜTEFEKKİRLERİN MEDENİYET ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Medeniyet algısı, medeniyet tanımına bağlı olarak zaman, mekân ve insan bazında tanımlanmış ve algılanmıştır. Medeniyet ve kültür kelimeleri çoğunlukla aynı anlamda kullanılmaktadır. Medeniyetler arasındaki etkileşim kimsenin inkâr edemeyeceği bir geçektir. Bu noktada, İslâm medeniyetinin Batı medeniyetindeki etkisi gibi, Abbasiler döneminde başlayan tercüme hareketi ile İslâm medeniyetinin diğer kültür ve medeniyetlerden etkilendiğini ve faydalandığını görmekteyiz. Belki bazı sesler dünyada tek bir medeniyet olduğunu ve sadece Batı medeniyetinin olduğunu söyler. Öte yandan dünyada İslâm medeniyetinden başka bir medeniyet olmadığını söyleyenler de vardır.

Çalışmanın bu bölümünde Sezai Karakoç, Abdullah et-Tayyib ve Thomas Stearns Eliot'ın şiir ve nesirlerinde medeniyet algısını karşılaştırmak üzere öncelikle bazı batı mütefekkirlerin görüşlerini inceleyip İslâm mütefekkirin medeniyet algılarını karşılaştırılması için farklı isimler seçilmiştir. Ki, istenilen çalışmayı belirli bir görüş ve anlayışların ışığında icra edilsin. Burada Batı mütefekkirlerden dört isim, İslâm

²⁸⁹ Mâlik b. Nebî, a.g.e., s. 68.

mütefekkirlerden üç isim alınmanın sebebi de çalışmadaki Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algılarını detaylı bir şekilde ele alınacağındandır.

Bu çalışmadaki İslâm düşünürlerinden İbn Haldun ve Batı düşünürlerinden Will Durant, medeniyetin iklimlerden etkilendiğine inanmaktadır. Bazıları kültürü, ruh, akıl, duygularla ilişkin olduğunu, medeniyet ise fiziksel ve maddi ağırlıklı olduğunu çalışmalarından belli ederken, diğerleri için kültür ile medeniyet aynı anlamda kullanılması uygundur. Ne kadar farklı görüşlere sahip olsalar da birbirinden etkilenmişlerdir. Bugün medeniyet alanında araştırma yapan herkes, bilimsel bir çalışma yapması için İbn Haldun'a bakmakla mükelleftir ve aynen hakeza ister Doğulu olsun veya Batılı olsun fark etmez, Will Durant'a, Oswald Spengler... de bakması şarttır.

Bazı Batılı düşünürlere göre medeniyet, kalkınma demektir. Başka bir deyişle, maddi ilerleme ile eş anlamlıdır. Günümüz dünyasında medeniyet denilince akla gelen ilk şey teknolojidir. İslâm düşünürlerine göre gerçek medeniyet hem maddi hem de manevi olmalıdır çünkü insanın birinci görevi Allah'a ibadet etmek ve bu ibadetle dünyayı yeniden kurmaktır. Bu nedenle "İslâm medeniyeti" denilince akla imar kavramı gelmelidir çünkü imar maddi olabileceği gibi manevi de olabilir. Müslüman düşünürler arasında medeniyet ve kültür arasındaki çizgiyi net bir şekilde ortaya Aliya İzzetbegoviç, Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezine ve oluşturmak istediği algı tarzına karşı çıkararak İslâm alemini uyarmıştır.

Batılı ve Müslüman düşünürlerin medeniyet algıları ne kadar farklı olursa olsun bazı ortak noktaları vardır. Örneğin, bu çalışmada ele alınan bazı isimler "uygarlık döngüsü" konusunda hemfikirdir. Ancak "medeniyet döngüsü"nü tanımlamada farklılık göstermektedirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SEZAI KARAKOÇ, T. S. ELİOT VE ABDULLAH ET-TAYYİB'İN MEDENİYET ALGISI

Çalışmanın bu bölümünde daha önceki çalışmaların bittiği yerden devam ederek tezimin ana konusuna bir derinleşme söz konusudur. Çünkü bir önceki çalışmada genel olarak ve özellikle bazı Batılı düşünörlere ve bazı İslâm düşünörlere göre medeniyet algısı ele alınmıştır. Burada Türk şair Sezai Karakoç (1933-2021), Sudanlı şair Abdullah et-Tayyib (1921-2003) ve İngiliz şair Thomas Stearns Eliot'ın yazdığı şiir ve nesirlerde tema titizlikle ve detaylı bir şekilde incelenerek medeniyet algısının mahiyetinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Karşılaştırmalı edebiyat kapsamında detaylandırılacaktır. Elbette bu konular daha önce ayrı ayrı ele alınmış ve bu üç şair-düşünör hakkında yüzlerce çalışma yapılmıştır ancak diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışma üç ismin yan yana karşılaştırılmasıdır.

Bu bölüm, bu şair düşünörlerin uygarlık algılarını dikkatle incelemeye ayrılmıştır. Çünkü önceki bölümlerde incelenen medeniyet anlayışından farklı olarak ne yazdıklarını tespit etmek gerekmektedir. Bunun en kestirme yolu da yazdıkları şiir ve nesirlerden geçmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde şair-düşünörlerin bizzat ürettikleri eserlere yer verilecektir.

Bu üç şair-düşünör çok yönlü oldukları için eserlerinde hayatın farklı konularına değinilir. Bu nedenle medeniyet algılarının tespit edilebilmesi için ele alınan konuların bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde medeniyet algıları tek bir perspektiften incelenirse eksik kalır. Hem bütüncül bir çalışma yapabilmek hem de konuyu dağıtmadan incelemek adına her ana başlığın altında konularına göre alt başlıklara yer verilmiştir. Bütüncül bir çalışma yapmak ve konuyu gecikmeden incelemek için her ana başlık altında konularına göre ayrılmıştır. Bu bölümün ana başlığı "Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in Medeniyet Anlayışları" olduğundan "Şairlere Göre Kültür Medeniyet

İlişkisi", "Şairlere Göre Kültür Medeniyet İlişkisi", Medeniyet Oluşumunda Dinin Rolü", "Şairlere Göre Doğu ve Batı Medeniyetleri" ve Değerlendirme gibi alt başlıklarda ayrıntılı bir biçimde tartışılmıştır.

Burada verilen altyazılar bile ayrı çalışma problemlerinin boyutudur. Bununla birlikte, konular çalışmanın amacına göre tartışıldığından, bazı konuların ayrıntılarına girmeden açıklanmaktadır. Aksi takdirde, medeniyet kavramı basit görünen ancak farklı anlamları vardır. Sınırları çizmeden çalışmayı yapmak mümkün değildir. Baştan beri medeniyet kavramı için farklı tanımlar bahsedilmiştir. Bu tanımlara dayanarak, bu üç şairin medeniyet algıları incelenmiştir. Bu nedenle, çalışmanın bu bölümünde, bu algılar, şairlerin eserlerine atıfta bulunarak daha spesifik olarak belirlenip ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Örneğin Ammar Bedevî, medeniyeti şöyle tanımlar: "medeniyet, dünyevi, dini, manevi, maddi veya zihinsel olsun, farklı yönlerle ilişkili tüm insan faaliyetleridir."²⁹⁰ Bu tanıma göre, tüm hayatı kapsayan bir kavram var. Kimse sınırlandırmadan çalışamaz. Ancak, örnekler vererek çalışmak mümkündür.

Medeniyet kavramında olduğu gibi, algı kavramı da geniş ve derindir. Çünkü "medeniyet algısı" iki kapsayıcı kavramdan oluşmaktadır. "Algıyı bir şeyin bilinci veya başka bir deyişle görme, işitme, anlama veya farkındalık olarak tanımlarsak, çalışmanın sınırlarını çizmek gerekir. Joseph Reitz'e (1841-1930) göre algı, "bireylerin duyuşsal izlenimlerini çevrelerine anlam kazandırmak için düzenleme ve yorumlama süreci olarak tanımlanabilir."²⁹¹ Yani, varlıkların ve her şeyin anlaşılması, kavranması ve yorumlanmasıdır. Dolayısıyla medeniyet algısı, medeniyeti anlamak ve anlamlandırmak anlamına gelmektedir.

Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algısı hakkında ne düşündükleri incelenmeden medeniyetin tam olarak anlaşılamayacağı söylenebilir. Çünkü bu üç şairin fikirleri, içinde yaşadıkları toplumlarla ilgili fikrî meseleleri yorumlaması açısından oldukça önemlidir. Bu şairlerin isimleri anıldığında benimsedikleri ve toplumu yönlendiren fikirleri akla

²⁹⁰ Ammar Bedevî, **Kur'an-ı Kerim Perspektifinden Medeniyetin İnşası ve Çöküşüne Etkileyen Faktörler**, An-Najah Ulusal Üniversitesi, 2005, s. 9-13.

²⁹¹ Richard J. Robertson, **Perception of Reality and the Fate of a Civilization: Ordinary People as Virtual Pioneers in Critical Times**, s. 17 2003

gelmektedir. Bu konu; edebiyatla sınırlı olmayıp kültür, sanat, medeniyet ve eğitim gibi önemli bütün meseleleri kapsamaktadır. Yani medeniyetler inşa etmenin, toplumları güçlendirmenin ve kültürleri düşmekten korumanın temel direklerini ele alan bu üç şairin fikirleri, toplumun tarafından benimsemiştir. Bu nedenle toplumsal fikirleri oluşturan unsurlardan biri olmuş vazgeçilmez bir parçası oluşturmuşlardır.

Bu şairlerin fikirlerini tahlil etmek, onların bakış açılarından içinde yaşadıkları toplumun meselelerini tahlil etmek demektir. Fikirlerinin önemi buradan kaynaklanmaktadır. Zira belli bir konudaki fikirlerini ele aldığımızda o dönemin hâkim fikirlerine yönelik eleştirilerini ve toplumlarının fikrî ve medenî gelişimini sağlayan alternatifini temsil eden yeni fikirleri ortaya koydukları görülmektedir. Onların zamanında neler olduğu, ileri sürdükleri görüşlerden de bilinebilir. Onlar, bu toplumların edebiyatçılarıdır. Yani bu toplumların edebî sesini, aynı zamanda onlar toplumların zihinlerini, yani aklın ve düşüncenin sesini temsil etmektedirler. Böylece düşünce, edebiyat, sanat ve toplum ruhunu birleştiren kişiler olarak incelenmeli. Başka bir deyişle, fikirleri doğru okunduğu takdirde, o dönemdeki sosyal hayatın tüm yönlerinin genel resmini temsil ettiklerini ortaya koymak mümkündür.

Dolayısıyla bu üç şair-düşünürün medeniyet algıları, eserleri ışığında incelenmektedir. Her birinin bıraktığı eserlerden, kendisi hakkında yapılan çalışmalardan istifade edilmektedir. Tez çalışmasının amacı doğrultusunda yapılan bu incelemeler sonucunda elde edilen neticelere göre bir sonraki bölümde örnek metinler seçilerek yorumlanacaktır.

3.1. SEZAI KARAKOÇ'UN MEDENİYET ALGISI

"Medeniyet, ruhun dışı vuruşudur. Onun kavgaları, içimizin kavgalarıdır. Bıçak ve kurban alışverişi, tarihin ve toplumun olduğu kadar içimizin de bir alışveriştir."²⁹² Bu anlamı vurgulayan Sezai Karakoç'un medeniyet algısında en önemli unsurlardan biri insandır. Medeniyet bir yerde, bir zamanda doğmadan önce, o zamanın insanların içinde başlamaktadır. Bu insanların içlerinde taşıdıkları bu medeniyet değerlerini çevrelerindeki her şeye yansıtarak yayarlar. İnsanda yeşeren bu

²⁹² Sezai, Karakoç, **Yitik Cennet**, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2013, s.78.

medeniyet tohumları, bir ağacın dalları gibi insanın dışına da gölgesini saçar ve böylece medeniyet doğmaktadır.

İslâmî kaynaklara göre Hz. Âdem ile başlayan İslâm dini son peygamber Hz. Muhammed ile mükemmelliğin zirvesine ulaştı. Ancak o zirveye ulaşmadan önce bütün peygamberler bu zincirin bir halkasıydı. İslâm medeniyeti, tarih boyunca vahye dayalı olarak inşa edilen medeniyetlerin de kaynağı olmuş ve vahye dayanmayan medeniyetlere bile ilham kaynağı olmuştur.

Bu anlayış çerçevesinde Sezai Karakoç, medeniyeti şöyle tanımlar: "Uygarlık, bazı tarih düşünürlerinin iddia ettiği gibi, bazılarının da bu iddiayı eleştirdiği gibi, sadece toplum sistemi veya örgütlenişinden ibaret değildir kuşkusuz. Ondan önce inançlar, ülküler, düşünce ve sanatlar temelde yer alır. Ama, yine de bütün bu teorik yapılar, ancak toplumun onu kavraması ve devlet kanalıyla eşyaya hakketmesi ile uzun süre yaşama imkânına kavuşurlar."²⁹³ "Sezai Karakoç'un şiirlerinde ve düşünceye dayalı verimlerinde ise medeniyetin başat unsur olduğu söylenebilir. Şiirlerindeki kimi temalar, imajlar ve göndermeler medeniyet merkezlidir. Düşüncesi ise "Diriliş" adı altında başlı başına medeniyet meselesi üzerine bina edilmiş ve çerçevenilmiş bir düşüncedir."²⁹⁴ Bu sözlerle Mesut Koçak Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışı vurgulamaktadır.

Sezai Karakoç'un medeniyet algısı bütüncül ve kapsayıcıdır. Medeniyet derken, hayatın tüm alanlarını ve yönlerini kasteder. Sanattan tarıma ve ticarete kadar uzanır. Aşağıdaki cümlelerde bir medeniyetin yaşaması veya ölmesi o medeniyetin temsilcilerine bağlıdır. O medeniyet tehlikede olduğunda, onu yeniden inşa etmek ve diriltmek için toplumun her bireyine görev düşer.

"Bir medeniyet de batış çanlarını çaldı mı, onun gerçek sahipleri, durumu bütün acılığıyla görmeli ve hemen bir "diriliş noktası" etrafında toplanmalıdırlar ki, inanç, düşünce, sanat, edebiyat, ahlâk ve davranışlardaki olağanüstü medeni- yet oluşumu

²⁹³ Sezai, Karakoç, **a.g.e.**, 2013, s.84.

²⁹⁴ Mesut Koçak, **a.g.e.**, s. 212.

duraklamaya yüz tutmuşsa, o tohum gibi olan noktadan yeniden yüz göstereyin, boy versin, neşvünema bulsun.”²⁹⁵

Müslüman toplumların geri kaldığı iddia edilse de mevcut medeniyetlerin temelinde kesinlikle İslâm medeniyetinin etkisi vardır. Bu yüzden Sezai Karakoç’un medeniyet algısını incelerken “İslâm Medeniyeti, İnsanlık Medeniyetinin dolunay hali, en mükemmel ve üstün halidir”²⁹⁶ ifadesiyle evrensel ve tarihsel bir insan uygarlığı algısına ulaşılabilir. Sezai Karakoç’a göre medeniyet-din, ulus-medeniyet ve millet-devlet her zaman birbirinin temelini oluşturmuştur. Aslında biri olmazsa diğeri de otomatik olarak yok olur. Medeniyet kapsamlı bir kavram olduğu için farklı boyutlardan oluşmaktadır. Maddi boyutuyla birlikte manevi boyutu, somut boyutuyla birlikte soyut boyutu da vardır. Aslında, dünyadaki en küçük şeylerden en büyüğüne kadar birbirine bağlıdırlar. Kâinatın merkezinde insan olduğu için medeniyet her alana girebilir, çünkü medeniyetin merkezinde insan vardır.

Bir "diriliş nesli" yetiştirmeye çalışan Sezai Karakoç, kendi amacını açıkça ortaya koymakta ve bu doğrultuda çalışmaktadır. Hak medeniyetine inandığı için son zamanlarda iyice gerilmiş bir İslâm medeniyetini diriltmeye çalışmaktadır. Ama her şeyden önce inandığı bu gerçek medeniyeti doğru bir şekilde anlamak ve hayatına yansıtma istemektedir. Bu konuyla ilgili şu ibarelerine bakılmalı: “Hedeflerimin en önemlilerinden biri de kendi uygarlığımın, yani inandığım uygarlığın, hakikat olarak benimsediğim ve ta özünden kavrayarak ruhuma ve hayatıma geçirmeye, mal etmeye niyet ve azmettiğim İslâm medeniyetinin kendini tam anlamıyla çağda yansır bulmasıdır.”²⁹⁷

Burada hem medeniyet algısını ortaya koyar hem de modern zamanların sorunlarına değinir. Son zamanlarda İslâm dünyasında yenilik adına taklitçiliğe karşı duruşunu dile getirmiştir çünkü ona göre İslâm her zaman ve mekâna uygundur. Bir gerilim varsa bu İslâm’da değil, Müslümanların İslâm anlayışındadır. Bu nedenle Sezai Karakoç, Müslümanların dünyayı diriltten İslâmî fikirlerden beslenerek kendi ayakları üzerinde durmalarının iradesine bağlı olduğunu düşünür.

²⁹⁵ Sezai, Karakoç, **a.g.e.**, s.38.

²⁹⁶ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 18.

²⁹⁷ Sezai, Karakoç, **Diriliş Neslinin Amentüsü**, Diriliş Yayınları, 2012, s.29

Sezai Karakoç'un da İslâm ve yenilik konusunda açık bir görüşü var. Çünkü çoğu insan, İslâm anlayışını asra göre yorumlamak gerektiğini düşünür. Ancak asırlar, İslâm'a göre uyum sağlamak zorundadır. Çünkü İslâm bir rehberdir ve rehberi uyması gereken varsa o da çağın insanlarıdır. Bunun için geçen cümlelerine şöyle devam eder: "...yani onu çağa uydurmak değil, çağın ona uymasına çalışmak. Evet, inancıma göre, müslüman, inanmış kişi, daima çağdaş olmalı. Ama neyle çağdaş olmalı? Başkalarıyla çağdaş olmak değil, burada kastettiğimiz çağdaşlık. Kendi kendisiyle çağdaş olmalı. İdeal İslâm'la çağdaş olmaya çalışmalı sürekli olarak. Geçmişteki büyük İslâm yaşantısına hayran olmakla yetinmemeli. O yaşantıyı bugün de gerçekleştirmeyi bir görev bilmeli."²⁹⁸

Bir yanda İslâm'a karşı Batı medeniyetini yenilik adına savunanlar var, diğer yanda İslâm medeniyetinin geçmişiyle sürekli övünen, günümüz hayatıyla ilgili hiçbir şey yapmayan, İslâm medeniyetinin geleceği için çaba göstermeyen bir kesim var. Sezai Karakoç'a göre her iki grup da haksız. Bunun için İslâm medeniyetini diriltme adımları için bir yol haritası çizer. Ayrıca geçmişle nasıl ilişki kurulacağını açıklar ve mevcut görevleri belirler. Bu nedenle bu görevi yerine getirecek erleri aşağıdaki satırlarda anlatmaktadır.

“Bir fecrin erleri
Batmış medeniyetimizin
Ruhumuzun arkeologları
Çıkıp Çıkıp bir lânetli geceden
Geliyorlar
Işık tut Rabbim
Büyük ışığını esirgeme bizden
Koruyan acımana
Güzeller güzeli adlarına
Sığınman bu erlere”²⁹⁹

²⁹⁸ Sezai, Karakoç, **a.e.**, s.29.

²⁹⁹ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, Diriliş Yayınlar, s. 420.

Dünyada milliyetçi hareketlerin egemen olduğu dönemlerde İslâm medeniyetinin ne kadar kapsayıcı olduğunu savunan Sezai Karakoç, bu şiirinde hak medeniyetine inanan bir insana yakışır bir tavırla kendi durumunu ortaya koymaktadır. Bu şiirde geçen isimlerden ona neden hak medeniyet dediği anlaşılmaktadır.

“Görmedim Bağdat'ı ne kadar görmek istemişken
Bizi mahrum bırakmışlar birbirimizden
Kendimiz mahrum bırakmışızdır kendimizi kendimizden
Bağdat ki Kerbelâ şehitlerinin kanıdır harcı
İslâm Uygarlığının Başkenti
Harun Resit barısı
İmam-ı Âzam adaleti
Cüneyd'in gözleri
Geylâni'nin gönlü
Ve Halid'in zikri
Binbir gece ülkesi
Binbir gündüz gerçeği
Fuzuli' nin günü”³⁰⁰

Sezai Karakoç'un medeniyet algısının bir diğer önemli yönü de açtığı ufuktur. Buna göre; Medeniyetin düşüşü büyük bir problem değil, asıl problem o düşüşten ders almamaktır. Çünkü düşmeyi bir hastalık olarak algılaysak, bağışıklık sistemimizi güçlendirdiğini de biliriz. Bu nedenle gelecekte herhangi bir zorlukla karşılaşsak, kazanılan deneyimle bunların üstesinden gelmek daha kolay olacak diye düşünülebilir.

Bu konuyla ilgili onun ifadelerine dikkat edilmelidir. Sezai Karakoç diyor ki: “Düşmemiş medeniyet var mı? Olsaydı ne değeri olurdu? Önemli olan bir medeniyetin düşmeyişi değil, düşüşü dirilmesiz ölüme dönüşmeden doğrulmasını bilmesidir. Böyle olursa, düşüş, doğruluşun ve dirilişin bir bağışıklığı gibi o uygarlığın ömür boyu yeni düşüşlere karşı direnişini sağlayacaktır.”³⁰¹ Bu anlayışla medeniyet kavramının ne

³⁰⁰Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 633

³⁰¹ Sezai, Karakoç, **Yitik Cennet**, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2013, s.11.

kadar insana bağılı olduğunu göstermektedir. İslâm inancına göre herkes hata yapabilir ama insanın en güzel yanı hatalarından ders çıkarması ve bir daha aynı hataları yapmamasıdır.

Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışı bütüncül olduğu için hayatın maddi ve manevi yönlerini kapsayan bir kavram olarak görülmektedir. Bunun için ümmetin geçmişinden, geleneğinden, tarihinden ve tecrübesinden beslenen mirasına sahip çıkan, içinde bulunduğu zamanı yaşayan, geleceği düşünen ve planlar yapan bireylerden oluşan bir nesil yetiştirme çabasıdır. Sezai Karakoç'un "hak medeniyet" anlayışı her zaman ön plandadır. Bu hak medeniyeti adalet, hukuk, kararlılık, basiret ve şuur gibi özelliklere sahiptir.

Sezai Karakoç'un medeniyet algısına detaylı bir şekilde bakmak için Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışlarına da bakmak gerekir. Bu üç isim karşılaştırılarak okunacağı için öncelikle her birinin nasıl bir medeniyet algısına sahip olduğunu tespit etmek gerekir. Bu nedenle Eliot ve et-Tayyib'e de ayrı ayrı bakılacak ve ardından Sezai Karakoç ile okunacaktır.

3.2. T. S. ELIOT'IN MEDENİYET ALGISI

Thomas Stearns Eliot (1888-1965), modern şairlerin önde gelen şairlerinden biridir. Adeta kendi çizgisinde devam edenlerin öncüsü ve lideri gibidir. Medeniyet kavramı ve özellikle İngiliz kültürü, geleneği ve düşüncesi üzerinde sadece kendi ülkesinde değil, Arap edebiyatı ve Türk edebiyatında da etkisi görülen bir şahsiyet haline gelmiştir. Dolayısıyla karşılaştırmalı edebiyat yöntemi kullanılarak Eliot gibi büyük bir şair-düşünürün medeniyet kavramına diğer şair-düşünürlerden farklı bir yaklaşıma sahip olup olmadığının tespit edilmesidir. Thomas Stearns Eliot'un şiir alanındaki etkisi yadsınamaz, onun düşünce dünyasında medeniyet kavramı gibi kavramları tanımlama ve yorumlamalarının son derece önemli ve yol gösterici olduğu düşünülmektedir.³⁰²

Eliot'ın medeniyet algısının kültür algısıyla hemen hemen aynı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bütün eserlerinde net bir tanım koymamıştır. Ancak

³⁰² John A. F. Hopkins, **The Universal Deep Structure of Modern Poetry**, Cambridge Scholars Publishing, 2020, s.85-89.

Eliot'ın kişiliğine bakıldığında yazılarındaki medeniyet algısı ile şiirlerindeki medeniyet algısı birbirinden biraz farklı olsa da ikisi de muğlak, gizemli ve anlaşılması güçtür.

Bir yandan klasik ve gelenek üzerine yazılarında dile getirdiği düşüncelerde bir gelenekçi olarak görünmektedir. Öte yandan birinci ve ikinci dünya savaşlarını yansıtan “The Waste Land”, “Journey of the Magi”, Hz. İsa'ya giden bir kervan (Hıristiyanlığa yolculuk) diyebileceğimiz şiirlerinde modernizm ile klasisizm'i bir araya getirmeye çalıştığı görülmektedir. Bunun en bariz örnekleri “The Love Song of J. Alfred Prufrock”, “The Hollow Men” ve “Four Quartets” şiirleridir.

Abdullah et-Tayyib'e göre, “Thomas Stearns Eliot'ın "Four Quartets" şiiri doğunun kayıp hazinesidir, bu şiir diğer şiirlerle birlikte okunduğunda hem klasisizm hem de modernizm yansımalarını görmek mümkündür.”³⁰³ Bu kafa karışıklıkları ve çelişkilerle Eliot'ın medeniyet algısını anlamak için onun doğu medeniyetlerine, eski Yunan ve Roma medeniyetlerine nasıl baktığını incelemek gerektirmektedir.

Eliot, mezhebini değiştirdikten sonra dindar veya dindar biri olarak kendini kanıtlamaya çalışıyordu. Aşağıdaki cümlelerden anlaşılmalıdır. Konuyla ilgili olarak şöyle diyor: “The Hollow Men” şiirinde elbette motifler karışıktır ve bu nedenle Hıristiyanlığa geçen kişi, dini mezhep değiştirme nedenlerini analiz etmeli, kötülerini itiraf edip reddetmeli ve iyileri elinde tutmalıdır. Örneğin Sanskritçe, Pali edebiyatına ve Bergson'un felsefesine olan ilgim, o boşluk durumun göstergesidir. Bu nedenle, kendimi bir felsefe profesörü yapmaya yönelik başarısız girişimimin dini bir meşguliyetten kaynaklandığına inanmaktayım.”³⁰⁴

Aynı durum medeniyet algısı üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü bu kavramları anlamlandırırken kendi düşüncesindeki çelişkilerden yola çıkarak bir sonuca bağlamaya çalışır. Ancak daha sonra yapılan değişiklikler bu kavramların anlamlarında kendini göstermektedir.

Eliot'un bir başka gizemi de neden bu kadar az yazdığıdır. Londra'da yaşadığı elli yıl boyunca yazdığı şiirler göz önüne alındığında, diğer İngiliz şairleri arasında en

³⁰³ Abdullah et-Tayyib, a.g.e., s.19.

³⁰⁴ T.S. Eliot, **T. S. Eliot The Poems Volume I**, 1936, s. 107.

az şiir yazdığı kabul edilir. Ancak, en ünlü ve etkili figürlerden biri olmayı başardı. Bu nokta takdire şayandır. İngilizce'de başka hiçbir büyük şair bu kadar yavaş çalışmadı ya da bu kadar kolay tatmin olmadı. Eliot, metafizik şiirin bir baskısının 1921 tarihli bir incelemesinde şunları göze aldı: “Şu anda var olan medeniyetimizde şairlerin zor olması gerektiğini söyleyebiliriz. Medeniyetimiz büyük bir çeşitlilik ve karmaşıklık içindedir ve bu çeşitlilik ve karmaşıklık, çeşitli ve karmaşık sonuçlar üretmek için incelikli bir duyarlılıkla oynamalıdır.”³⁰⁵

Richard Badenhause Thomas Stearns Eliot ile ilgili yazdığı kitabında bu ifadeyi kullanmaktadır: “Eliot, Yunan uygarlığının öğretici bir ideal olduğuna inanıyordu çünkü o, her bireyi sanatı ve dini kendi yeteneğine göre ve toplumun iyiliği için keşfetmeye teşvik eden bir çerçeve sağlıyordu. Bu, farklı zamanlarda Hıristiyanlık ve Komünizm'de gördüğü avantajlardan sayılıyor.”³⁰⁶ Açıklamaya baktığımızda Eliot'ın neden Amerika'dan İngiltere'ye, İngiltere'den Fransa'ya ve tekrar İngiltere'ye döndüğünü daha iyi anlayabiliriz. Aynı zamanda mezhep değiştirirken hangi fikir ve düşünceleri esas aldığının da bir göstergesidir.

Eliot'ın medeniyet algısındaki karışıklık, zihnindeki medeniyetin adını ortaya çıkarmaya çalıştığında kendini gösterir. Bu nedenle bazen “Batı kültürü bazen Batı medeniyetini, bazen Hristiyan medeniyetini veya Hristiyan kültürünü kullanır ama bir diğer dikkat çeken kavram da “Avrupa uygarlığı” kavramıdır. Çünkü burada coğrafi bir kavram tanımını yaparak açıklıyor. Bu yüzden diyor ki: “Avrupa uygarlığı”, kendini korumak istiyorsa... her şeyden önce Fransa ve İngiltere arasındaki kültürel akrabalığı korumalıdır. Dahası hem İngiltere hem de Fransa birbirlerinin devalüasyonundan vazgeçmelidir. Fransa ve İngiltere'nin kendilerine olan inançlarını yeniden kazanmaları gerekiyor. Çünkü doğru nedenlerle kendilerine inandıkları sürece birbirlerine de inanacaklardır.”³⁰⁷

³⁰⁵ T. S. Eliot, **The Poems Volume One**, s.57.

³⁰⁶ Richard Badenhause, **T. S. Eliot And The Art Of Collaboration**, Cambridge University Press, 2005, s. 125.

³⁰⁷ T.S. Eliot, **The Complete Prose of T. S. Eliot. - Volume 7**, A European society, 1947–1953, edit Iman JAVADI & Ronald SCHUCHARD, faber and Faber, London, 2019, s.16.

Burada Avrupa kültürü ve medeniyeti hakkındaki fikirlerini nasıl ilerleteceğini açıklıyor. Değnilmesi gereken nokta buydu, çünkü bir Hristiyan medeniyetinin inşası için her şeyden önce Avrupa kültürüne ihtiyacı vardır. Ancak bu kültürlerarası çatışma devam ettiği sürece yeniden kurmak istediği medeniyeti kuramayacak diye düşünmektedir. Bu yüzden önce birliği sağlamak gerekir.

3.3. ABDULLAH ET-TAYYİB'İN MEDENİYET ALGISI

Sezai Karakoç ve Thomas Stearns Eliot'ın medeniyet anlayışına bir giriş yaptıktan sonra bu çalışmanın üçüncü ismi olan Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışına değinmek gerekmektedir. Dolayısıyla et-Tayyib'in medeniyet kavramına nasıl yaklaştığını incelemek, çalışmanın omurgasını oluşturan faktörlerin doğasını anlamak demektir. Alt başlıklarda yapılan karşılaştırmalarda bunun önemi ortaya çıkmaktadır.

Abdullah et-Tayyib'e göre medeniyet bir kimliktir, insan önce kendi kimliğine inanacak, sonra hayatını bu kimlik inancına göre inşa edecektir. Bu inanç, kültür ve medeniyetin ilk tohumudur. İnsan kimliğini kaybetmekle hem kültürünü hem de medeniyetini kaybetmeye mahkumdur. Ona göre kültürün medeniyette, geleneğin kültürde, toplumun yaşam tarzının gelenekte, inancın yaşam tarzında yansımaları vardır. Toplumun en küçük halkasındaki insanlar kendi kimliklerine güvenmezlerse, bu toplumun kendi iradesi ve kimliğiyle yaşayacağından şüphe vardır. Bu düşüncelerini önce *El-Mürşit* adlı kitabında dile getirmiş, ardından "Arap Aydınlarının Krizi"³⁰⁸ adlı konuşmasında daha ayrıntılı olarak açıklamıştır.

Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algısını oluşturan sebeplere baktığımızda onun mücadelesinin sebepleri ile aynıdır. Çünkü İslâm dünyasında sömürgecilik dönemiyle başlayan ve daha sonra modernleşme adı altında devam eden değişim hareketinin getirdiği tehlikelerin durdurulması gerektiğini düşünüyor. Bu hareket önce dilleri bozup eğitimi zayıflatmış, sonra da klasik eğitimin yerine yeni bir eğitim sistemi getirerek İslâm'ı ve İslâm'a bağlı her şeyi ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Ancak İslâm medeniyetinin inşasının mihenk taşları olan fıkıhtan astronomiye, tıptan

³⁰⁸ Profesör Abdullah et-Tayyib'in Katar'daki Jasra Kulübü'nde "Arap Aydınlarının Krizi" konferansından

felsefeye kadar faydalı ve temel metinlerin yanı sıra Kur'an ve hadisler milletin kalbinde yani ezberlenmektedir. Bu nedenle et-Tayyib'e göre bu miras sadece ezberden ibaret olmamalı, amel etmeyi bir zaruret saymalıdır. Böylece eğitim mücadelesine başlamıştır.

Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışını belirlemek için şiir kitapları tek tek incelenmeye başlandığında, onun nadide şiirleri dışında medeniyet kavramı hakkında doğrudan bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu durumun meseleyi net olarak ele almadığına inanan ve sadece kültür algısından bahsettiğini söylenmek üzereyken Abdullah Tayyib'in *Müslüman Topluluklar Üzerine Düşünceler* adlı kitabına nihayet ulaşılmıştır. Bu eser, et-Tayyib'in ölümünden sonra taslak halinde bulunmuştur. Bu kitabında Abdullah et-Tayyib'in şiirlerinde bahsetmediği medeniyetten bahsediyor. Kitabın başından sonuna kadar medeniyet konusu anlatılmaya çalışılmıştır.

Abdullah et-Tayyib burada medeniyet ve bilim ilişkisini ele almakta ve İslâm medeniyetinin bir ilim medeniyeti olduğundan bahsetmektedir. Biliyoruz ki, bütün peygamberler insanlara Yaraticı'yı tanıtmak için gönderilmiştir. İslâm medeniyeti dışındaki medeniyetler ise varlıkların kendilerinden geliştiğini kabul etmekte ve kendiliğinden ortaya çıktıklarından söz etmektedirler. Ancak İslâm anlayışına göre "ilimsiz medeniyet olmaz" demek mümkündür."³⁰⁹ Diye düşünmektedir. Bunun için hayatını eğitime adadı. Öğrencileri ile olan ilişkisini ölümüne kadar sürdürmüş, yetiştirdiği öğrencilere örnek olmuştur.

Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışını tespit etmek için dikkatle bakmak lazım. Yukarıdaki ifadelerden İslâm gibi hak dinden veya din dışı topluluklardan bir medeniyetin doğabileceği anlaşılmaktadır. Ancak kavram açısından medeniyet ve kültür arasındaki anlam karşılıklılığını da görmek mümkündür. Bu nedenle bu üç ismin medeniyet algıları karşılaştırıldığında birinci alt başlıkta kültür ve medeniyet ilişkisinin incelenmesi bir gereklilik olmuştur. Çünkü aynı anlayış Thomas Stearns Eliot'ta da bulunmaktadır.

³⁰⁹ Abdullah et-Tayyib, *Müslüman Toplulukları Üzerine Düşünceler*, Abdullah Et-Tayyib'in Vakfı, Hartum, 2017, s. 50.

3.4. ŞAİRLERE GÖRE KÜLTÜR VE MEDENİYET İLİŞKİSİ

Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'i karşılaştırmalı edebiyat bağlamında değerlendirmek için öncelikle medeniyet ve kültür ilişkisini nasıl ele aldıklarına ve nasıl tanımladıklarına bakmak gerekir. Bu isimlerin konu hakkındaki görüşleri, uygulamalı açıklamalar da içerdiği için çok önemlidir. Onlar Türk ve Sudan düşünce ve edebiyatına damgasını vurmuş isimlerdir. Cezayirli düşünür Mâlik b. Nebî'nin tespit ettiği gibi, "Arap ve İslâm dünyasının temel sorunu kültür-medeniyet-bilim ilişkisidir."³¹⁰ Bu üç isim farklı coğrafya ve koşullarda yaşamalarına, farklı kültür ve medeniyetlere mensup olmalarına rağmen, bu iki kavram arasındaki ilişkiyi çözmeye önem vermişlerdir. Sezai Karakoç, Eliot ve et-Tayyib'in eserleri, yaşam tarzları, felsefeleri ve üslûpları incelendiğinde, bütüncül bir bakış açısına sahip oldukları tespit edilebilir. Dolayısıyla onlara göre kültür, medeniyet ve bilim, hayatın her alanıyla alakalıdır.

Bu düşünürlerin kültür ve medeniyet ilişkilerini tespit edebilmek için yapılacak ilk iş, onların hayatlarından ve eserlerinden hareketle çalışma konusu hakkında tespitler yapmak ve bu tespitler ışığında bu çalışmayı sürdürmektir. Bu nedenle üç ismin düşüncelerini oluşturan ana davalardan başlamakta fayda var. Sezai Karakoç'un Türk edebiyatı ve düşüncesindeki yeri, çizdiği yol ve döneminde bırakmış olduğu etki aşikârdır. Sezai Karakoç gibi bir şair-düşünürün sadece Türkiye'de bilinmesi dünya edebiyatı ve düşünce hayatı için büyük bir kayıptır. Sezai Karakoç'un edebi ve fikri eserleri dünyaya tanıtılmış olsaydı, herhalde, Eliot'ın eserleri ve düşünceleri kadar dünya edebiyatında etki sahibi olabilirdi.

Sezai Karakoç'un fikirlerini incelerken en önemli yapı taşının "diriliş" kavramı olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü o, bu kavram üzerine edebî eserler kaleme almış, fikir üretmiş ve söylevler vermiştir. Hatta Sezai Karakoç'un "dava"sının bu kavrama dayandığını söylemek mümkündür. Ona göre İslâm âleminin içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmanın tek çaresi "diriliş"tir. Bu nedenle, gerçekleştirilmesi gereken acil bir iştir ve gerçekleştirilmelidir. Aksi takdirde durumu şöyle özetlemektedir: "Sonunda, bugünkü, din, medeniyet, kültür, politika, ahlak ve ekonomi alanında içinde

³¹⁰ Mâlik b. Nebî, **Müşkilâtü's-Sekâfe**, (Kültürün Sorunu), çev. Abdulsabur Şahin, Dâru'l-Fikr 2000, s. 83.

bulduğumuz iflas durumuna gelip çatarız.”³¹¹ Bu nedenle Sezai Karakoç’un “dava”sının bu noktadan başladığı ve "diriliş fikri" etrafında şekillendiği söylenebilir.

"Diriliş" kavramına benzer fikirler bulunsa da icra ve tasavvur açısından Abdullah el-Tayyib’de bu kavram mevcut değildir. Dolayısıyla Sezai Karakoç’un bu konuda her zaman bir adım önde olduğu söylenebilir. Çünkü “diriliş” gibi bir konunun varlığı, şair-düşünürün tüm çalışmalarını merkezi bir tema etrafında odaklamasına sebep olmuş, yıllar içinde ürettiği fikir ve sanat eserlerinin edindiği deneyimlerle yoğunlaşarak zenginleştirilmiş eserler ortaya koymasına imkân sağlamıştır.

Abdullah et-Tayyib’in benimsediği, etrafında fikir ve sanat ürettiği dava, daha ziyade Arap dilinin önemi ve korunması meselesidir. Çünkü Abdullah el-Tayyib’e göre “Arap dili”, Müslümanlar ve özellikle Araplar için en önemli düşünce kaynağıdır. Buna inandığı için, Arapça kaldırılırsa İslâm düşüncesine büyük bir darbe indirileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla Batılılar bu konuyu erkenden dikkate alıp sömürgecilik hareketiyle İslâm dünyasına geldiklerinde ilk yapmaya çalıştıkları şey Arapça’yı bozmak olmuştur. Bu dili Müslümanların hayatından çıkarmak için her türlü oyuna başvurmuşlardır. Bu oyunlar sonucunda, 19. ve 20. yüzyıllara kadar dillerini Arap alfabesi ile yazan İslâm ülkelerine baktığımızda, yavaş yavaş Arap alfabesinden uzaklaşarak Latin alfabesini kullanmaya başladıkları görülmektedir.³¹²

Arap olmayan ülkeler kendi dillerini Latin alfabesiyle yazmaya başlarken, Araplar için çok farklı bir oyun oynanıyordu. İngiliz ve Fransızlar, yetiştirdikleri Arap aydınları ya da aydın olarak gösterilen kişiler aracılığıyla Arapların Arapça’ya olan özgüvenlerini sarsmakla işe başladılar. Belli bir ölçüde başarılı olduklarını söylemek de mümkündür. Abdullah et-Tayyib, ömrünü Arapça’ya karşı kaybedilen bu özgüveni yeniden kazanmaya adanmıştır. Bu sebeple ürettiği fikir ve sanat eserlerinde temel dava; Arap dili, eğitim ve klasik İslâmî eğitim sistemi üzerinde görüşler serdetmiştir.³¹³

³¹¹ Sezai, Karakoç, **İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, Diriliş Yayınları, İstanbul 2013, s. 58.

³¹² Abdullah et-Tayyib, **El-Murşid ilâ-Fehmi Eş’âri’l- Arab**, Hartum Üniversitesi Yayınları, I. Cilt, 1995, s. 214.

³¹³ Arap dili ile ilgili yapılan tartışmalar, sömürge dönemiyle başlamıştır. Bazı aydınlar Batılılaşma hareketinden etkilenip Arap dilini eksik ve gelişmeye engel olarak görmüşlerdir. Arap dilinin yazılışını ilk eleştirenlerden **Ahmed Lütfi El-Sayed** 1891’de Ansiklopedi

Şair-düşünürlerin ana davalarıyla ilgili olarak Thomas Stearns Eliot'ın eserlerine bakıldığında da benzer bir durum görülebilir. Eliot'ın entelektüel ve sanatsal eserlerinde temel bir dava olup olmadığı kolayca cevaplanabilecek bir soru değildir; ancak eserleri incelendiğinde ilk ürettiği eserler ile son ürettiği eserler arasında büyük farklılıklar görülmektedir. Eliot'ın temel bir arzusu bulunduğunu tespit edebiliriz. Bu arzu; "Batı Toplumu"nun ve "Batı kültürü"nü tüm dünyaya hâkim olmasını sağlama ve onu üstün kılma arzusudur. Bu arzunun en belirgin delili, "The Idea of a Christian Society"³¹⁴, yani "Hristiyan Toplumun Düşüncesi" başlıklı yazısında dile getirmektedir.

Bu çalışmada görüleceği üzere, Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib'in hayatın önemli meselelerine karşı benimsedikleri yaklaşımlar baştan sona tutarlıdır; aynı denilebilecek kadar yakın yaklaşımlar onların medeniyet ve kültür anlayışlarına da yansımıştır. Thomas Stearns Eliot'ın olaylara bakış açısı ise, hayatındaki değişim ve geçişlerden dolayı sürekli değişmektedir. Dolayısıyla T. S. Eliot'ta, Sezai Karakoç ve Abdullah el-Tayyib örneğinde olduğu gibi, istikrarlı bir yaklaşım görmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü Thomas Stearns Eliot'ın kimlik ve mezhep değişiklikleri, onun edebi eserlerine de yansımıştır. Bu nedenle Eliot'ın medeniyet ve kültür ilişkisini bu bağlamda ele almak gerekir.

dergisinde yazdığı yazıda bu görüşünü dile getirmiş ve Arap dilinin, yapısına giren harflere bağlı olarak hareketler ekleyerek Arap dilinin kolaylaştırılmasını istemiş fakat büyük bir tepki alınca geri adım atmıştır. Ondan sonra, Kahire'deki Arap Dil Kurumu üyesi olan şair **Abdülaziz Fehmi** dili kolaylaştıracak bir öneriyi Arap Dili Kurumuna sunmuş, önerisinde bilimin ve ilerlemenin önünde bir engel olmaması için kolaylaştırılması gerektiğini iddia etmiştir. Ona göre dilin harflerini, yazım şeklini mutlaka değiştirmek ve -Latince'de olduğu gibi- hareketlerin yerine ünlüleri kullanmak gerekir. Abdullah et-Tayyib'e göre bu iddia Kur'ân-ı Kerim'e açık bir saldırıdır. Çünkü yazılış şeklinde yapılan herhangi bir değişiklik, zamanla, Kur'an Arapçasıyla aralarının açılmasına ve artık Kur'an dilini okuyamaz hale gelmelerine sebep olur. Bu uygulama insanları cahil bırakır... Bu konuda farklı yöntemlerle yapılan saldırılar sürdürülmüştür. Bu nedenle söz konusu saldırılara karşı durmak, et-Tayyib'in temel davası olmuştur. (Bkz, Abdullah et-Tayyib, el-Âmmiyetu ve'l-Fusha (Standart Arapça ve Konuşma Dili), Abdullah Et-Tayyib'in Vakfi, Hartum, 2013, s. 56-68).

³¹⁴ T. S. Eliot, **Collected Poems 1909-1962**, Harcourt~ Brace & World, Inc. New York, 1964, s. 285-291.

3.4.1. Medeniyet ve Kültüre Bakış

Kültür, din ve edebiyat gibi kavramların kendine özgü bir anlamı vardır ve diğer kavramlarla ilişkilidir. Bu nedenle bir milleti diğer milletlerden ayıran özelliklere sahiptir. Malik b. Nebî'nin *Müşkilâtü's-Sekâfe* 'de belirttiği gibi, kültür, bir milletin veya topluluğun miras aldığı örf ve adetlerin, yaşayış ve geleneklerinin edebiyat yoluyla nesilden nesle aktarılmasını sağlayan unsurdur. Din, kültür ve medeniyetin oluşmasında önemli bir etkidir.³¹⁵

“Kültür, insanın hayata uyum sağlamak için geliştirdiği yaşam biçimi olarak da adlandırılabilir.”³¹⁶ Kültür, geçmişten günümüze ve geleceğe doğal olarak devam eden bir yaşam biçimidir. Kültüre bu şekilde bakıldığında; çeşitli toplulukların yaşam tarzlarını, inançlarını, geleneklerini, edebiyatlarını ve düşünce tarzlarını kapsar. Her toplum çevresinden etkilenerek hayatına yeni unsurlar katarak yaşadığı zamana ayak uydurmaya çalışır. Ancak genel olarak, kültürler temel özelliklerini uzun süre koruyabilirler.³¹⁷

"Yeni Tarihselcilik" ismini ilk kullanan yazar olan Stephen Greenblatt edebiyat eleştirisi tartışmalarının 1980 ertesinde kilit figürlerinden biri olmuş, “kültür” kavramını da, Raymond Williams'tan mülhem, yeniden sorunsallaştırmıştır. Edebi metnin kültür tarafından yapılan ve kültürü yapan bir varlık olarak sonsuz ve sürekli değişen simgeler âlemindeki yerini anlamak için kültürü yeniden tanımlamak derdine düşen Greenblatt, kültürü ve tarihi yeniden tanımlamaya çalışırken bu iki alanın temel yürütücüsü olarak iktidar ilişkilerinin yapısını da çözümlenmek durumunda kalmıştır. Greenblatt, edebiyat metnini bir tezahür olarak kavramsallaştırır. Bu kavramsallaştırma dahilinde özneyi saran -kültür, ideoloji, geçmiş söylemler, iktidar sistemi gibi-simgeler sisteminin ona ne kadar özgürce kendini oluşturma imkânı bıraktığını sorgular. Onun, Amerikan edebiyat araştırmalarında çok görülmeyen bir tavırla kıta Avrupa'sında üretilmiş bir kuramı kendi çalışmalarına yedirmesi önemlidir. Ona göre kültürel güçler iktidar ilişkilerine ev sahipliği yapmaktadır. Rönesans edebiyatçılarının muhalif ve yıkıcı üretimlerinin daha kuvvetli bir iktidar tarafından nasıl içerildiğini ve böylece direnişin nasıl *kültür* içine alındığını gösterir. Bu noktada kültür merkezi kavram olarak tesis edilmiştir.³¹⁸

³¹⁵ Malik b. Nebî, *Müşkilâtü's-Sekâfe, (Kültürün Sorunu)*, 2000, s. 26.

³¹⁶ Malik b. Nebî, *a.g.e.* s.26-27.

³¹⁷ Larry A. Samovar and Richard E. Porter, *Communication Between Cultures, Cengage Learning*, Boston USA, 2015, s. 35.

³¹⁸ Mehmet Fatih Uslu, “Greenblatt'ın Yeni Tarihselci Eleştirisi”, *Edebiyatın Omzundaki Melek / Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*, haz. Zeynep Uysal, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.32-53.

Bu tarzda kültürü tanımlayan çalışmaların ortak özelliği; bir ulusun tüm yaşam tarzıdır. Yani maddi ve manevi çeşitli yönleriyle milletin yaşam biçimini içinde barındırır. Aynı zamanda “kültür” insanların kabul ettiği fikirler, inançlar, gelenekler, görenekler, değerler, düşünce biçimleri, davranış kalıpları, iletişim ve ulaşım araçlarıyla temsil edilen bir kavramdır. Bu anlamda kültür, bireyin ve toplumun maddi, manevi, ekonomik, sosyal ve politik alanlarını veya tüm yaşamını kapsar. Bu yüzden; hayatta olduğu gibi kültürün de farklı yönleri vardır. Örneğin selamlaşma kültürü, ağırlama kültürü, evlenme kültürü, yeme içme kültürü, giyim kültürü vb. Bunlar kültürün boyutlarından sadece birkaçıdır.

Çok yakın anlamlara sahip olduğu kabul edilen medeniyet ve kültür kavramları, insan hayatını etkilediği gibi toplum hayatını da etkilemektedir. Abdulvahab el-Mesîrî'ye göre, "Medeniyet durağan ve ölü bir başarı değil, çeşitli, sürekli ve dinamik bir süreçtir" veya "medeniyet, insanların yeryüzünde ürettiği her şeyin toplamıdır."³¹⁹ El-Mesîrî'nin bu cümlesinden de anlaşılacağı gibi kültür, medeniyetin bir parçasıdır.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki “Medeniyet” maddesinde, İlhan Kutluer şöyle demektedir: “Medeniyet teriminin düşünce tarihi boyunca kazandığı anlamların ortak noktası şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim, düzey ve fırsatları ifade ediyor olmasıdır. “Bununla birlikte kelime çeşitli zihniyet dünyalarında farklı şekilde kavranmış ve tanımlanmıştır.”³²⁰

Görüldüğü gibi medeniyet kelimesinin tanımını ortaya koyanlar, kavramı hep ortak özelliklerinden hareketle bir genelleme yaparak tanımlamışlardır.

Bu kavramlara sadece "Batı" dünyasında değil, İslâm dünyasında da önem verilmiştir. İnsanı, hayatı ve evreni anlamak için bu çerçevede ciddi çalışmalar yapılmıştır. İslâm tarihinde medeniyet üzerine ilk çalışma yapanlardan biri de *el-Medinetü'l-Fâzıla* eserinin sahibi Fârâbî'dir. Fârâbî'ye göre medeni, medine ve

³¹⁹ Abdulvahab El-Mesîrî, *El-İnsânu-ve'l-Hadâra (İnsan ve Medeniyet)*, Kahire, Hilal Yayınları, 2020, s. 82.

³²⁰ İlhan Kultuer, “Medeniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Çevrimiçi, <https://İslâm ansiklopedisi.org.tr/medeniyet>, (Erişim Tarihi:14.04.2022).

temeddün; “Bir toplumun birlikte mutluluk amacı ile kabul ettiği erdem, paylaşma, dayanışma, iş bölümü ve yardımlaşma gibi değerler çerçevesinde toplum olarak yaşamaktır. Bunu *el-Medinetü'l-Fâzıla* adlı eserinde ifade etmiştir.”³²¹ Fârâbî'den sonra İbn Sina ve İbn Miskeveyh gibi önemli isimler bu alanda tanımlamalar ve izahlarda bulunmuşlardır.

Bu konudaki en çok bilinen çalışma İbn Haldun'a aittir.³²² İbn Haldun'da en önemli kavramlar, "bedevilik" in karşılığı olan "hadar" ve "ümran" kavramlarıdır. İbn Haldun'un medeniyet tanımında en büyük rolü oynayan durum; zamanının Arap dünyasındaki yaşam tarzıdır. Çünkü İslâm öncesi göçebe olarak yaşayan bu kabile ve aşiretler şehirlere yerleşerek medenileşmişlerdir. Kıl çadırlarından, tuğla ve taştan yapılan evlere yerleşerek Bedevi sıfatından "hadarî" sıfatını alan topluluklar oluşturmuşlar.³²³

Günümüzde İslâm medeniyeti, Batı medeniyeti ve Uzak Doğu medeniyetleri denilince, bilhassa İslâm ve Hristiyanlık üzerinde düşünmek gerekmektedir; çünkü bu medeniyetlerin inşasında en önemli unsurlardan biri dindir. İslâm medeniyetinden örnek verilirse Hz. Muhammed, Mekke döneminde gerçek bireyler yetiştirdi ve İslâm toplumunun ilk temellerini attı. Medine'ye hicret ettikten sonra İslâm'ın merkezini Medine'ye taşıdı ve İslâm medeniyetinin ilk devletini kurdu. Aynı şey Batı medeniyeti için de geçerlidir. Çünkü Batı medeniyetini oluşturan ülkeler arasındaki en güçlü bağ, Hristiyanlık ve Hristiyanlığın farklı mezhepleridir. Uzak Doğu'da Hinduizm ve Budizm gibi dinler, oradaki medeniyetlerin inşasında önemli rol oynamaktadır.

Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışlarının evrenselliği İslâm inancından kaynaklanmaktadır. İslâmiyet, bütün insanlığa gönderilmiş bir din olduğu için, bütün medeniyetlere kaynak olma imkânına sahiptir. Öte yandan Thomas Stearns Eliot'ın anlayışına göre, Hristiyanlık ve Batı medeniyeti bütün medeniyetlerin kaynağıdır. Çünkü Eliot'ın inancına göre gerçek din Hristiyanlıktır.

³²¹ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, Nâfiza Yayınları, Mısır, 2014, s.86-93.

³²² İbn Haldun, “Genelde Beşerî Ümran”, *Mukaddime*, haz., Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 17. Baskı, Mayıs 2018, s. 211-276.

³²³ Fârâbî, *e-Medinetü'l-Fâzıla*, Nâfiza Yayınlar, Mısır, 2014, s. 86-87.

3.4.2. Medeniyet ve Kültür İlişkisi

Kültür ve medeniyet arasındaki ilişkiyi belirlemek için sürdürülen tartışmalar yüzyıllarca devam etmiş, bu konuda belli bazı mesafeler kat edilmiş, fakat tartışmaların ardı arkası henüz kesilmemiştir. Bu hususta yapılan tartışmanın kaynağı ise bu iki kavramdan hangisinin daha kapsamlı olduğu noktasında toplanmaktadır. Bu konuyu bilimsel olarak çözmek oldukça zor olsa da kavramların tanımlarına ve bu bağlamda ileri sürülen tasavvurlara göre bir tercih yapmak mümkün ve gereklidir.

Bu konu hakkında en çok görülen tanım şu şekildedir: “Kültür, bir toplumun veya milletin yaşam biçiminin, medeniyet ise kültürlerin bir araya gelip ortaklaşa oluşturdukları yaşam biçiminin bütünüdür.”³²⁴ Hem medeniyet hem de kültür iki yönlü yani maddi ve manevi yönleri kapsayan kavramlardır. Dolayısıyla medeniyet kavramı içerisinde farklı kültürlerin olması mümkün iken, kültür içerisinde farklı medeniyetlerin ortaya çıkması mümkün değildir.

Will Durant'ın tanımına göre; "Medeniyet, kültürel yaratıcılığı teşvik eden bir sosyal düzendir."³²⁵ Bu, tanım kapsamında sosyal yönün de etkili olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla kavramları oluşturan unsur toplumdur. Çünkü her ikisi de toplum yaşamıyla ilgilidir. Medeniyet; toplumsal düzen ile ilişkili sosyal, politik, ekonomik, etik ve estetik değerlerden yeni ve sürekli değerlerin üretilmesi demektir. Medeniyet dört şartla kaim olur. Bunlar: "ekonomik", "politik", "ahlaki" ve "manevi" şartlardır.³²⁶

Yapılan tanıma yakından bakıldığında kültür ve medeniyet ilişkisinin iç içe geçtiği görülmektedir. Bu da bir kavramın diğer kavramın desteği olmadan tanımlanmasının mümkün olmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Bu nedenle, medeniyet ve kültür, halen üzerinde çalışılan ve farklı bakış açılarına göre tanımlama

³²⁴ Abdullah Et-Tayyib, *Nazaratun fil-Muctema'l İslâmi* (Müslüman Topluluğun Üzerine Düşünceler), Abdullah Et-Tayyib'in Vakfı, Hartum, 2017, s. 38.

³²⁵ Will Durant, Ariel Durant, *The Story Of Civilization- Part 7- The Age Of Reason Begins*, Simon & Schuster, 2011, s. 107.

³²⁶“Türkiye'nin Stratejik Vizyonu 2023, Değerler İnşası Medeniyet İnşası Türkiye Vizyonu Çalıştay – 1 Sonuç Raporu” https://tasam.org/Files/Etkinlik/File/Deklarasyon/DITC1_rapor_TR.pdf_a874ecb2-dfe4-4465-80b4-2ba4d5b14e5b.pdf, (Erişim Tarihi: 02.04.2022).

girişimlerinde bulunulan kavramlardır. Muhammed El-Cevheri³²⁷ bu bağlamda şunları söylemektedir:

“Bu iki kavramla ilgili ilk çalışmalar 1780-1850'lerde Avrupa'da maddi hayatın bir etkisi olarak manevî hayatın gözden düşmesiyle ortaya çıkan boşlukları doldurmak için başlamıştır. Ancak Avrupa'daki çalışmalar İslâm dünyasındakilerden farklıdır. Çünkü İslâm dünyasında manevi hayat bozulmamıştır. Zamanla İslâm dünyasındaki çalışmalar Avrupa'yı taklit etmeye başlayınca durum değişmiş ve kaotik bir hal almıştır.”³²⁸ Dolayısıyla kavramın tanımlanmasındaki en büyük etken “inanç” ve “manevî hayat”tır.³²⁹

Bu durum, Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in yaklaşımlarında da tespit edilmiş ve bu bağlamda değerlendirmeler yapılmıştır. Medeniyet kavramı söz konusu olduğunda birçok maddenin ve konunun iç içe ve yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bu noktada “din, kültür, gelenek, görenek, tarih” gibi kavramları bir arada ele almak ya da düşünmek bir gerekliliktir.

Kültür ve medeniyet kavramlarının tanımlanması konusunda düşünürlerin farklı görüşlere sahip olmaları olağan bir durumdur. Bu tür hayati kavramların ne anlama geldiği veya hangi alanları kuşattığı hususunda farklı görüşler ortaya çıkmasının sebebi, bunların tarihî süreç içinde iç içe kullanılmış olmalarıdır. Bunun için yapılan çalışmalarda hem kültür hem medeniyet kavramları ile alakalı tespitler ve izahlar yapılmaktadır.

3.4.3. Medeniyet ve Kültür İlişkisiyle İlgili Görüşler

Daha önce de belirtildiği gibi kültür ve medeniyet kavramları yıllardır tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda dile getirilen görüşlerin her biri okuyucu tarafından

³²⁷ Mısırlı şair, yazar ve sosyoloji profesörü olan Muhamed, el-Cevheri, 1939 yılında Kahire'de doğdu. 1960 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun olduktan sonra öğretim görevlisi olarak atandı. 1985-1993 yılları arasında Kahire Üniversitesi'nde Rektör Yardımcılığı yaptı. 1993-1997 yılları arasında Helvan Üniversitesi'nde rektörlük yaptı ve 1997-2003 yılları arasında Kahire Üniversitesi'nde çalıştı. Medeniyet, kültür ve sosyoloji alanlarında ciddi çalışmalar yapmıştır.

³²⁸ Mohamed, el-Cevheri, *es-Sekâfe ve 'l-Hadâre: 'İhtilafu 'n-Neş'eti ve 'l-Mefhûmi (Kültürler ve Medeniyetler: Köken ve Kavram Farkı)*, Mısır-Lübnan Yayınevi, Mısır, 2009, s. 17-48.

³²⁹ Henry Bergson, *Manevi Enerji*, çev. Murat Batmankaya, Şule Yayınları, İstanbul, 2022.

doğru kabul edilebilir. Ancak “en doğru görüşün bu” olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Bu nedenle her çalışma yaklaşımına göre uygun gördüğü görüşleri benimseyebilir. Muhamed El-Cevheri, “kültür ve medeniyet ilişkisine dair görüşlerini üç kategoriye ayırmaktadır.”³³⁰ Bu kategoriler şu şekilde özetlenebilir:

Birinci görüş: İki kavramın aynı şeyi ifade ettiğini ve sadece dilden dile veya kişiden kişiye farklılık gösterdiğini savunanların görüşüdür. Bu görüşe göre, medeniyet ve kültür eşanlamlı terimlerdir. Her ikisi de "yaşam tarzı" anlamına gelmektedir. Ancak bu görüşün zaafı, bu iki kavramı birbirinden ayırmaması ve her toplumun bir medeniyete sahip olduğunu belirtmesidir.³³¹ Halbuki dünyada kültürler kadar medeniyet yoktur. Hatta örnek verilecek olursa: sadece İslâm medeniyeti ve Batı medeniyeti içinde bile binlerce farklı kültür bulunmaktadır.

İkinci görüş: Bu görüşe göre “kültür”, medeniyetten daha kapsayıcı bir terimdir ve hayatın hem maddi hem de manevi yönlerini kapsamaktadır. Medeniyet ise hayatın sadece maddi tarafını içerir. Bu görüşe göre ahlâk, ideoloji ve değerler gibi unsurlar sadece kültürde bulunurken, maddi gelişme, altyapı, teknoloji, binalar, ulaşım araçları ve iletişim araçları vb. maddi imkânlar hem medeniyetin hem de kültürün unsurlarıdır.³³²

Üçüncü görüş: İkinci görüşün tam tersidir. Bu görüşe göre; Medeniyet, farklı kültür ve yaşam biçimlerinin oluşturduğu genel bir yaşam biçimidir. Bunun için kültür, medeniyetin kurucu unsurlarından biridir. Kültür bir millete, bölgeye veya ülkeye ait iken medeniyet ise milletlerin, bölgelerin ve ülkelerin oluşturduğu ortak değerler ve bu ortak değerlerin oluşturduğu yaşam tarzıdır.³³³

Arap dilinde "medeniyet" kelimesi "medine" kelimesinden gelmektedir. Türkçe'de "medine" kelimesi şehir / kent anlamına gelir.³³⁴ “Medeni insan”, bir şehirde

³³⁰ Muhamed, el-Cevherî, *es-Sekâfe ve'l-Hadârah: 'İhtilafu'n-Neş'eti ve'l-Mefhûmi (Kültürler ve Medeniyetler: Köken ve Kavram Farkı)*, s. 66.

³³¹ Muhamed, el-Cevherî, *a.g.e.*, s.67.

³³² Muhamed, el-Cevherî, *a.g.e.*, s.68.

³³³ Muhamed, el-Cevherî, *a.g.e.*, s.68.

³³⁴ El-Kâmus'l-Muhit, Çevrimiçi, <https://www.almaany.com/ar/dict/arar/%D8%AD%D8%B6%D8%A7%D8%B1%D8%A9/>, (Erişim Tarihi: 13.04.2022).

/ kentte yaşayarak gelişmiş bir yaşam tarzına sahip olan kişi demektir.”³³⁵ Şehirliler, şehirde yaşayan kimselerdir. "Medeni" kelimesi "bedevi" kelimesinin zıt anlamlısıdır.

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre: “Sivil, uygar olma durumu, medeniyet, medenilik” anlamına gelir.³³⁶ “Medeniyet”, “Bir ülkenin, bir toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, fikir, sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü demektir.”³³⁷ Kültür ise “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin” demektir.”³³⁸ Bu tanımlara göre kültür daha eski bir kavramdır ve nesilden nesle aktarılma özelliğine sahiptir.

Ralph Piddington, medeniyet kavramını şöyle tanımlamaktadır: "Bir milletin medeniyeti, bu insanların sosyal ve hayati ihtiyaçlarını karşılamak ve çevrelerine uygun olarak uyum sağlamak için kullandıkları fikri ve maddi araçların bütünüdür." ³³⁹ Medeniyet tanımları kültür ile karşılaştırmalı olarak okunduğunda bu iki kavram arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılacağı düşünülebilir.

Yusuf Kaplan medeniyeti şöyle tanımlamıştır: “Medeniyet kelimesi bize ait ama içeriği, muhtevası Batıya aittir. Yani Batılılar uygarlıktan anlıyorsa biz de onu anlıyoruz. Oysa sivilizasyon arasındaki benzerlik sadece strüktürel açıdandır. Sivilizasyon tek boyutludur. Fizik dünyadan ibarettir, halbuki medeniyet hem fizik hem de fizikötesini ihata eder. Daha önemlisi de din, Medine, medeniyet arasında hem etimolojik hem semantik hem de tarihi açıdan kopmaz irtibatlar vardır. Din asıldır, medeniyet usul. O yüzden Mekke + Medine = Medeniyet / Sünnet-i Seniyye diye tarif ediyorum.”³⁴⁰

³³⁵ El-Kâmus'l-Muhit, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 13.04.2022).

³³⁶ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Çevrimiçi, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.04.2022).

³³⁷ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, a.e., 13.04.2022.

³³⁸ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, a.e., 13.04.2022.

³³⁹ Ralph Piddington, *An Introduction To Social Anthropology*, Volume 1, Auckland University, 1962, s.132.

³⁴⁰ Yusuf Kaplan, *Medeniyet Tasavvuru (Fütûhât-ı Medeniyye'ye Giriş)*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2022, s.18

Yusuf Kaplan'ın burada ifade ettiği husus, Sezai Karakoç'un eserlerinde çok daha geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Sezai Karakoç'a göre, "Bütün peygamberlerin dini olan İslâm, medeniyetin kaynağıdır."³⁴¹ Dolayısıyla medeniyet denilince daha kapsamlı bir alandan bahsetmek gerekir. O takdirde medeniyet ile kültür, kültür ile din ilişkisinin nasıl bir çerçeveye sahip olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

3.4.4. Sezai Karakoç'a Göre Medeniyet ve Kültür İlişkisi

"Medeniyetimizin, çağımızda, bir tekniği, bir sanat ve estetik ifadesi, bir düşünce dinamiği, bir bilim ağı olmalı"³⁴² diyen Sezai Karakoç, ümmetin derdiyle dertlenen bir fikir ve sanat adamıdır. Sezai Karakoç, Kur'ân-ı Kerim'in ve İslâm Peygamberi Hazreti Muhammed'in emrettiği üzere, önce gerekli manevi ve maddi hazırlıkların tamamlanması, ondan sonra düşmanlara karşı çıkılması gerektiğini düşünmektedir. Bu durumu bir eserinde şöyle ifade etmektedir: "Batı uygarlığıyla savaşılabilelim ve benliğimizi koruyabilelim."³⁴³

Bu ifadeler bağlamında düşünülürse şöyle denilebilir: Sezai Karakoç'a göre medeniyet, kültürü içeren, dine dayanan ve hayatın tüm alanlarını kapsayan bir kavramdır. Medeniyet, bir milletin kültürünü, geleneğini, tarihini, mimarisini, ahlâkını, davranışını, teknolojisini, düşünce tarzlarını ve tüm yaşam tarzlarını içine alan, hemen hemen her şeyi kapsayan bir kavramdır.

Yine bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere Sezai Karakoç, eserlerinde ve konuşmalarında "insan merkezli medeniyet" anlayışına sahiptir. Sezai Karakoç'un bu medeniyet anlayışının İslâm'ın emirlerine göre şekillendiği söylenebilir. Yani ırk, renk, cinsiyet gözetmeksizin tüm ümmeti birleştiren bütüncül bir anlayışa sahiptir. İslâm'ın yönlendirmesiyle oluşturulmuş bir yaşam biçimi tasavvur etmektedir. Çünkü ona göre tek benlik vardır.

Sezai Karakoç'un eserlerinde dikkat çeken "İslâm medeniyeti"³⁴⁴ kavramının bu bütüncül anlamın bir göstergesi olduğu açıktır. Ona göre "Bütün peygamberlerin

³⁴¹ Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 21.

³⁴² Sezai Karakoç, *Diriliş Neslinin Amentüsü*, 116. Baskı, Diriliş Yayınları, 2022, s.32

³⁴³ *Diriliş Neslinin Amentüsü*, s.35.

³⁴⁴ Bu konuyla ilgili Mesut Koçak'ın, "Medeniyet" ve "Mehmed Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç'ta Medeniyet" başlıklarına sahip şu çalışmasına bkz: "Mehmed Âkif Ersoy, Necip Fazıl

tebliğ ettiği din, “İslâm”dır.”³⁴⁵ Buna binaen, medeniyetin ana kaynağının İslâm olduğunu kabul ettiği ve medeniyete evrensel bir anlam yüklediği söylenebilir. Bunun için Münire Kevser Baş, Sezai Karakoç’un “medeniyet” kavramını ele alırken şöyle der: "Sezai Karakoç'un düşünce dünyasının temel ve anahtar kavramı medeniyettir."³⁴⁶

Sezai Karakoç’un perspektifine göre, medeniyet ile kültür ilişkisini, önemli bir sorunun cevabıyla açıklamak daha yerinde olacaktır. Medeniyet kavramı içerisinde bir kavram olarak kültürün yerinin ne olduğu sorusunun cevabı Sezai Karakoç’un şu cümlesinde yatmaktadır; "Medeniyet, kültürün içerisinde değil, kültür medeniyetin içerisinde dir."³⁴⁷ Bu sebeple Sezai Karakoç diyor ki “Tarih ve toplum kavramları, ister istemez kültür ve medeniyet kavramlarına bitişir. Bundan da çıkan kaçınılmaz sonuç, her Müslümanın kültür ve medeniyetine bağlılığı, inancının ayrılmaz bir unsuru olduğu gerçeğidir.”³⁴⁸

Bu anlayışa göre bir medeniyet içerisinde farklı kültürler bulunabilir. Sezai Karakoç’un bu anlayışı sadece İslâm medeniyeti için kullanılmamakta, benzer bir anlayış "Batı Medeniyeti" için de gösterilmektedir. Dolayısıyla günümüzde Türk kültürü, Arap kültürü, Malay kültürü ve Afrika kültürünün "İslâm Medeniyeti" içinde var olduğu söylenebilir, ancak hepsi için sadece "İslâm Medeniyeti" tasavvuru kullanılmaktadır. Aynı şey "Batı Uygarlığı" için de geçerlidir. Örneğin bunlara Fransız, İngiliz, Portekiz, Amerikan medeniyetleri değil, Fransız, İngiliz, Portekiz ve Amerikan kültürleri de denir. Bu durum, diğer medeniyetlere de sirayet etmiştir.

Mesut Koçak, Sezai Karakoç’un medeniyet algısı hakkında şunları söylüyor: “Sezai Karakoç’un şiirlerinde ve düşünceye dayalı verimlerinde medeniyetin başat unsur olduğu söylenebilir. Şiirlerindeki kimi temalar, imajlar ve göndermeler medeniyet merkezlidir. Düşüncesi ise “Diriliş” adı altında başlı başına medeniyet meselesi üzerine bina edilmiş ve çerçevelenmiş bir düşüncedir. Bu sebeple Mehmed

Kısakürek ve Sezai Karakoç’un Eserlerinde Coğrafya, Tarih, Medeniyet Düşüncesi”, Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2016.

³⁴⁵ Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 40.

³⁴⁶ Münire Kevser Baş, *Sezai Karakoç’un Kavram Haritası*, Diriliş Yayınları, 2018, s. 206.

³⁴⁷ Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 38.

³⁴⁸ Sezai Karakoç, *a.g.e.*, s.41.

Âkif ve Necip Fazıl'a göre hem nicelik hem nitelik itibariyle daha geniş bir medeniyet tanımı görülür onda."³⁴⁹

Buradaki ifadeler, Sezai Karakoç'un düşünce açısından nasıl üstün bir idrake sahip olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca kültür anlayışında da böyle bir farkındalığı ve geniş perspektifi söz konusudur. Bunun için Sezai Karakoç'un aşağıdaki dizeleri, onun ne kadar geniş görüşlü ve bütüncül düşünüş tarzına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sezai Karakoç bir şiirinde şöyle der:

“Git Sümbülefendi'ye servilerden sor olup biteni,
Merkezefendi'de tüket maddeyi yırt maddeciliğin kefenini,
Bağdat'ta ebedî bağı ruhun ve ilâhî hikmetlerin,
Şam'da son sınırı manevî medeniyetlerin,
Kozmik bakış metafizik sezgi, Bağdat'tan dal
Şam'dan yaprak Diyarbekir'den çizgi,
Hep İstanbul'da kırık dökük,
Parçalanmış silinmiş sönmüş.”³⁵⁰

Sezai Karakoç burada sadece hangi medeniyeti ele aldığını anlatmakla kalmaz, diriliş davasının nedenlerini de açıklar. Bu geniş coğrafyada yer alan şehirleri "medeniyet" algısı etrafında birleştirirken, aynı coğrafyada yaşayan insanların farklı kültürlere sahip olduğunu vurgular. Bu tarihi açıdan da önemli bir tespittir.

3.4.5. T.S. Eliot'a Göre Medeniyet ve Kültür İlişkisi

Thomas Stearns Eliot, kültür ve medeniyet ilişkisinden ilk kez *Kültürün Tanımı Üzerine Düşünceler* adlı kitabında bahseder. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın girişinde Eliot, kültür ve medeniyet hakkındaki düşüncelerini özetlemektedir. Bu

³⁴⁹ Mesut Koçak, “Mehmed Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç'un Eserlerinde Coğrafya, Tarih, Medeniyet Düşüncesi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2016, s.212.

³⁵⁰ Sezai Karakoç, *Alınyazısı Saati – Şiirler VIII*, Diriliş Yayınları: İstanbul, 2003, s.38.

eserden de anlaşılacağı üzere kültür ve medeniyet kavramları birbirine yakın anlamlar taşımaktadır. Anlam olarak benzer, bazen birbirinin yerine kullanılan ve tartışmalı olan iki kavramdır.³⁵¹ Thomas Stearns Eliot'a göre yüksek bir kültür inşa etmenin üç özelliği vardır:

Birinci özellik; Kültürün organik ve doğal bir yapıya sahip olması, yani belirli bir toplumda doğal olarak gelişip nesilden nesle aktarılan bir olgu olmasıdır. *İkinci özellik;* analiz edilebilir kapasiteye sahip olmasıdır. Başka bir deyişle, yerel kültürlerin coğrafi analizine özgü kültür olmasıdır. *Üçüncü özellik;* dengeli olmasıdır. Özellikle burada bahsedilen denge, dinlerin birliği veya çeşitliliği arasındaki dengeyi korumaktır.³⁵² Çünkü farklı dine mensup ama aynı kültüre sahip olan toplumlar vardır.

Eliot, bu özellikleri sıralayarak kültürün planlanmaz ve doğal olarak gelişen bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle o, planlayarak kültürü değiştirmenin mümkün olmadığına, aksine yaşam tarzının doğal olarak evrim geçirmesi ve zaman içinde biçimden biçime değişmesi gerektiğine inanmaktadır.

Kültür, doğal bir yapı olduğu için, insana benzer. Bir insanın hayatını birden değiştirmesi mümkün olmadığı gibi kültürünü de tamamen değiştirmesi mümkün değildir. Ancak kişinin hayatındaki bazı özellikleri değiştirip yerine yenisini geliştirmesi mümkündür. Kültürü değiştirmeye çalışmak, bir insanı değiştirmeye çalışmak gibidir. Değiştiklerinde insanlar farklı kimliklere dönüşür. Tıpkı bir kişinin zaman içinde farklı alışkanlıkları olabileceği gibi, kültürler de sürekli olarak gelişmektedir. Ama insanın özünde ciddi bir değişiklik yapıldığında bambaşka bir insana dönüşür. Söz konusu kültürün özünde ciddi bir değişiklik yapılırsa bambaşka bir kültür haline gelir.³⁵³

Bazı düşünürlerin I. ve II. Dünya savaşlarına yeni bir medeniyet inşa etme savaşları olarak baktıklarını söyleyen Eliot, kültür yerine medeniyet kelimesini kullanmakta ve her çağın farklı bir medeniyeti olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla

³⁵¹ T.S. Eliot, "Notes Towards the Definition of Culture", *The Selected Prose of T. S. Eliot*, edited by Professor Frank Kermode, Faber&Faber, 1975, s. 294.

³⁵² T.S. Eliot, *a.g.e.* s. 295.

³⁵³ John Monaghan, Peter Just, *Social and Cultural Anthropology: A Very Short Introduction (Very Short Introductions)*, Oxford University Press, 2000.

ona göre “medeniyet” zamanla değişen bir kavramdır. Buradaki “medeniyet” kelimesinden kastedilen kültürdür. Bunun en önemli örneği Eliot’ın şu sözleridir: “Düşünürlerin kapsayıcı ufukları olmasa, bir 18. yüzyıl düşünürü, 19. yüzyıl uygarlığını görünce çok şaşıracaktır. Aynı durum, 20. yüzyıl düşünürleri de geçerlidir, onlar da 21. yüzyıl uygarlığını/kültürünü gördükleri takdirde şaşıracaklardır.”³⁵⁴

Thomas Stearns Eliot’ın eserlerinde medeniyet ve kültür ilişkisini yansıtan şiirlerden biri de "Çorak Ülke" adlı şiiridir. Eliot bu şiirde farklı kültürlerden aldığı ilham ve yaptığı göndermelerle Avrupa kültürünün durumunu anlatmaya çalışmıştır. Eliot’ın “Çorak Ülke” şiirinin sonuna eklediği notlarda bazı kaynaklar gösterilmiştir.³⁵⁵ Avrupa’nın yaşadığı duruma benzer ir durumun daha önce de yaşandığını göstermek istediği düşünülebilir. Bu metinde Eliot, I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan çaresizliği kırmak için hem kendi iç duygularını hem de Avrupalıların duygularını aktarabilmiştir.³⁵⁶ Eliot’ın düşüncesine göre, Avrupa medeniyetinin savaşıla birlikte parçalandığını söylemek mümkündür. Avrupa’daki her ülkenin kendi kültürü ile yetindiğini gören Eliot, farklı kültürleri bir araya getirmek ve Hristiyan medeniyetini yeniden inşa etmek istemiştir. Böylece "Çorak Ülke" şiiri Eliot’ın yaşadığı en zor zamanlarında yazılmış bir şiirdir. Dolayısıyla medeniyet ve kültür kavramları hakkında yansıttığı düşüncelerin sonraki dönemlerde değiştii görülmektedir.³⁵⁷

Eliot’ın, *Kültürün Tanımı Üzerine Düşünceler* adlı eserini yazma sebeplerinden biri, kültür ve medeniyet kavramları arasındaki yanlış kullanımı ortadan kaldırmaktır; ancak bu düşünceyle birlikte söz konusu iki kavram arasına net bir çizginin çizilmesinin de imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Bunun için, kültür

³⁵⁴ Bkz. “Önsöz”, *a.g.e.* s.IV.

³⁵⁵ Abdullah et-Tayyib'e göre şiirinin Notlar kısmında bahsedilen kaynaklarda Eliot’ın yazmadığı birçok kaynaktan ilham alınmıştır. Et-Tayyib bu durumu şöyle anlatır: "Eliot’ın ""Çorak Ülke" şiirindeki toprak, Arap çölünden başka bir şey değildir. Ancak Arap çölü, İslâm’ı ve İslâm dünyasını temsil ettiği için şair bundan bahsetmek istememiştir." Bkz. Abdullah et-Tayyib, Et-Tayyib, Abdullah, Et-Tayyib, Abdullah, “Hattama Nahnu Ma’IFitneti Bi Eliot, (Ne Vakte Kadar Eliot’ın Fitnesiyle), Eljesra Kültür Merkezi, Doha, Katar, 1991, s. 46.

³⁵⁶ Semy Rhee, “Post-War Europe: The Waste Land as a Metaphor”, A Senior Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for graduation in the Honors Program, Liberty University, Spring 2012.

³⁵⁷ T.S. Eliot, *The Complete Poems and Plays of T. S. Eliot*, Faber&Faber, 2011, s. 73.

kavramını tanımlamak için yazdığı bu eserinde bile kavramı tanımlayamamıştı. Hatta medeniyet ve kültür kavramlarının birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığını iddia etmiş ve eş anlamlı olarak kullanılabileceğini söylemiştir. Ayrıca bu eserinde iki kavrama, "din" kavramını de ekleyerek daha karmaşık hale getirmiştir. Bu anlam Eliot'ın şu cümlesinden anlaşılmaktadır: "...Dinsiz medeniyet veya kültür olmadığı gibi medeniyetsiz veya kültürsüz bir din de olamaz", "din ile kültürü ayırmak zor bir konudur, hatta imkansızdır."³⁵⁸

Kültür ve medeniyet kavramları birbirinden ayrılmaz kavramlardır. Bu nedenle birçok düşünür ve yazarın bu iki kavramı bir arada kullandığı görülmektedir. Thomas Stearns Eliot gibi büyük bir şairin kültür ve medeniyet kavramlarını bu şekilde kullanmasına şaşmamak gerekir. Ancak burada garip olan, asıl amacı medeniyet ve kültür kavramları arasındaki karışıklığı gidermek olan bir kitapta bile aynı belirsizliğin sürdürülmüş olmasıdır.

3.4.6. Abdullah et-Tayyib'e Göre Medeniyet ve Kültür ilişkisi

Abdullah et-Tayyib'de kültür ve medeniyet kavramları zaman zaman iç içe geçmiş biçimde kullanılmakta, ancak genellikle farklı eserlerinde ayrı kavramlar olarak geçtiği tespit edilmektedir. Sudan radyosundaki programında "Sudan Kültürünün Kökenleri" başlıklı konuşması, bu iki kavramın birlikte kullanıldığını gösteren bir örnektir. Bu konuşmada bazen "Eski Sudan Medeniyeti, bazen de "Eski Sudan kültürü" diyerek konuşmasını sürdürmüştür. Ardından kültür ve medeniyet kavramları üzerine kısa bir konuşma yapmış, bu konuşma esnasında konuyla alakalı şöyle bir izahta bulunmuştur: "Bu iki kavram birbirinin yerine kullanılabilir; çünkü her ikisi de bir toplumun yaşam tarzının bütünlüğünü ifade etmektedir."³⁵⁹

Abdullah et-Tayyib'in bir başka konuşmasında kültür ve medeniyet kavramları iki ayrı kavram olarak kullanılmaktadır. Doha'da, "Arap Aydınlarının Krizi"³⁶⁰ konulu

³⁵⁸ T. S. Eliot, "Notes Towards the Definition of Culture", *The Selected Prose of T. S. Eliot*, edited by Professor Frank Kermode, Faber&Faber, 1975, s. 297.

³⁵⁹ Et-Tayyib, Abdullah, "Sudan Kültürünün Kökenleri", (Arapçadan Türkçeye, araştırmacı tarafından aktarılmıştır), *Kapsamlı Ulusal Strateji Konferansı* 01/12/1991, <http://sudanknew.blogspot.com/2014/12/blog-post.html>, (Erişim Tarihi: 25.04.2022).

³⁶⁰ Abdullah, Et-Tayyib, "Arap Aydınlarının Krizi", (Arapçadan Türkçeye, araştırmacı tarafından aktarılmıştır, Eljesra Kültür Merkezi, Doha, 1996.

konuşmasında yaptığı tanımlamalarda bunu özel bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu konuşmasında bir yandan tek bir İslâm medeniyetinden bahsederken diğer yandan farklı Arap kültürlerinden bahsetmektedir.

Aynı konuşmada, Arap dünyasında İslâm medeniyetinin “Arap medeniyeti” olarak tanımlanmasının aksine, “İslâm medeniyeti”nin çok daha geniş bir anlama sahip olduğunu vurgulamakta ve “Uzak Doğu'dan Batı Afrika'ya, Maveraünnehir'den Avrupa'ya ve Amerika'ya kadar uzanan geniş medeniyeti, “İslâm medeniyeti” olarak tanımlamaktadır.³⁶¹

Abdullah et-Tayyib konuyu anlatırken şu ifadeyi kullanır: "Bütün bu milletler, farklı kültürlerine rağmen tek bir medeniyet çatısı altında birleşmişler ve İslâm medeniyetini sınır tanımayan bir medeniyet olarak sunmuşlardır."³⁶² Abdullah et-Tayyib bu durumu kendi şiirlerine yansıtmış, özellikle *Sayıli ve Sayısız Medet Şimşekleri* adlı şiir kitabında İslâm dünyasından, İslâm medeniyetinden ve Müslümanların kültürlerinden bahsetmiştir.

Abdullah et-Tayyib'in eserlerinde medeniyetin temeli din olarak görülmektedir. Bu nedenle aynı dine mensup milletlerin farklı kültürleri ile ortak bir medeniyet kurmalarının normal bir sonuç olduğunu defalarca vurgulamaktadır. Bu nedenle kültür yereldir ve bir millete veya topluma aittir, medeniyet ise milletlerin farklı kültürlerini birleştiren bir kavramdır. Sezai Karakoç'ta olduğu Abdullah et-Tayyib'de de medeniyet kavramının öncelenmesi, bu kavramının kökünün “İslâm” ile, İslâm'ın esas kaynaklarıyla ilgili, ondan türemiş özgün bir medeniyet olduğu³⁶³ idrakine dayanmaktadır.

Tahsin Görgün, tarihselcilik ve yeni tarihselciliğe ilişkin eserinde bu hususa bilhassa dikkati çekmekte ve İslâm'ın öncelikle “medeniyet” perspektifine sahip

³⁶¹ Abdullah, Et-Tayyib, “Arap Aydınlarının Krizi”, Eljesra Kültür Merkezi, Doha, 1996.

³⁶² Abdullah, Et-Tayyib, *Sayıli ve Sayısız Medet Şimşekleri*, Afrika Üniversitesi Yayınları, Hartum, 1996, s. 7-13.

³⁶³ Sezai Karakoç, *Çıkış Yolu Medeniyetimizin Dirilişi*, 4. B., Diriliş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 117-168.

olduğunu ve ancak bu perspektiften bakılarak anlaşılabilirliğini ifade etmektedir.³⁶⁴ Recep Şentürk de *Açık Medeniyet* eserinde, İslâm medeniyetinin “açık medeniyet” kavrayışına sahip olduğunu ancak diğer medeniyetlerin kendi bünyesine uygun gördüğü- değerlere de açık olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁵ Eliot’un “kültür”ü öncelenmesi de onun Hristiyan olmasına ve Hristiyanlığın bir kültür olarak mevcudiyetine ilişkin bir alımlamadır. Batı hermenötik felsefesi de bu kavramı yeniden öne çıkartmış ve formatlamıştır.³⁶⁶

Abdullah et-Tayyib'in şu sözleri konuyu açıklamaktadır: “Araplar cahiliye devrinden beri kendi dillerine büyük hürmet göstermişlerdir... İslâm'ın yayılmasıyla birlikte Arapça medeniyet dili olmuş ve bütün Müslüman milletler bu dile hürmet ve hürmet göstermişlerdir. Onu kutsal bir dil olarak görmüşler.”³⁶⁷ Bu sebeple İslâm medeniyetinin dili Arapça olduğu için Müslümanların diğer dilleri ile ortak iletişim dili Arapça olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple son iki yüzyıla kadar İslâm dünyasındaki dillerin çoğu Arap harfleriyle yazılmaktaydı.

Ebu Hatim El-Razi³⁶⁸ “ez-Ziyne” adlı kitabında; “Arapçanın Fars ve Türk dili ve edebiyatlarında nasıl kullanıldığını anlatmaktadır. Önce Farsça Arapçadan, daha sonra Türkçe Farsçadan etkilenmiştir. Bu nedenle Arapça yavaş yavaş İslâm dünyasında medeniyet dili haline gelmiştir. Her ulus kültür dili olarak kendi dilini kullanmıştır”³⁶⁹

Kültür ve medeniyet kavramları pek çok açıdan irdelenmektedir. Fakat bu iki kavram uzun zamandır iç içe kullanıldığı için onları tamamen ayırmak hemen hemen

³⁶⁴ Tahsin Görgün, *Tarihselcilik*, Tire Kitap Yayınları, İstanbul, 2022; “Çağdaş Dünyayı Yorumlamada İslâm İlim Geleneğinin Bize Sağladığı İmkanlar”, *Entelektüel Bağımlılığı Aşmak*, Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2009, s. 62-82.

³⁶⁵ Recep Şentürk, *Açık Medeniyet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2018; “Usûlsüz Metincilik: Tarihselcilik veya Selefcilik Arasında Çağdaş İslâm Düşüncesi”, *Modernleşme, Protestanlaşma ve Selefileşme*, s. 303-316.

³⁶⁶ İsmail Çetişli, *Batılı Edebiyatında Akımlar*, AÖF, Eskişehir, 2011.

³⁶⁷ Abdullah, Et-Tayyib, *Sayı ve Sayısız Medet Şimşekleri (Mukaddime)*, Afrika Üniversitesi Yayınları, Hartum, 1996, s. 13.

³⁶⁸ Ebû Hâtim Muhammed b. İdris b. Münzir er-Râzî (ö. 277/890), Rey'de doğdu, önemli bir hadis âlimidir.

³⁶⁹ Abdullah, Et-Tayyib, *Müslüman Topluluğun Üzerinde Düşünceler*, (Arapçadan Türkçeye araştırmacı tarafından aktarılmıştır) Abdullah Et-Tayyib'in Vakfi, Hartum, 2017, s. 52.

imkânsız hale gelmiştir. Bu nedenle birçok yazar ve düşünür bu konuyu araştırıp incelemiş ve kanaat serdetmiştir. Bazıları sonuca varmış bazıları ise bu hususta kesin neticeye ulaşamamıştır. Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib bu konuyu hassasiyetle ele alan ve düşüncelerini şiir ve nesir metinlerinde ayrıntılı denilebilecek şekilde yazmışlardır.

Görüldüğü gibi Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in, benzerlikleri ve farklılıkları mukayeseli bir biçimde değerlendirildiği takdirde, medeniyet ve kültür ilişkisi bakımından ayrıntıda farklılık göstermekle birlikte genelde ve esasta birbirine benzer, hatta çok yakın anlayışlara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib esasen "İslâm medeniyetinin evrenselliği"ni savunmaktadırlar. Onlara göre İslâm medeniyeti, tüm dünyayı kapsayabilen bir medeniyettir. Onlara göre İslâm kültürü, İslâm medeniyetini oluşturan zemindir. Thomas Stearns Eliot'ta da tanımlama bakımından benzer bir anlayış vardır. Fakat bu anlayış, önce "Batı medeniyeti" iken zaman içinde dönüşüm geçirerek bilhassa "Hıristiyan kültürü" için kullanılır duruma gelmiştir.

Thomas Stearns Eliot'ın eserlerinde bu konuyla alakalı iki farklı görüş mevcuttur. *İlk görüş*; Eliot'ın Anglo-Katolik'e dönüşmeden önce yazdığı şiirlerinde metafiziğe önem vermeyen ve sadece maddi yaşamla yetinen bir toplumu yansıtan görüştür. *Diğer görüş* ise Eliot'ın Anglo-Katolik'e dönüşmesinden sonra maneviyat, din ve metafiziği kapsayacak şekilde ürettiği eserlerde görülmektedir. Bu görüş, medeniyet ve kültür arasındaki ilişkiye de yansımakta ve medeniyet, kültür ve din gibi kavramların birbiriyle çok yakından ilişkili olduğu ve farklı dönemlerde birbirinin yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sezai Karakoç, kültürü "medeniyetin bir parçası" olarak tanımlar. Kültür ve medeniyeti koruma ve yaşatmanın, sadece geçmişte ortaya konulanları muhafaza etmek şeklinde bir müzecilik süreci olmadığını belirtir. Asıl görevin, kültür ve medeniyetin canlılığını asırdan asra aktarmaya çalışmak olduğunu söyler ve bunu savunur. Kültür ve medeniyet sahasında bir durgunluk meydana geldiği takdirde, yeni bir "diriliş çağı"ni başlatarak medeniyeti ilerlemeye, kemale erdirmeye teşvik etmek gerekir. Sezai Karakoç'un eserlerinde "kültür", medeniyetin en önemli unsuru olarak tezahür etmekte ve medeniyet-kültür ilişkisinde tamamlayıcı bir rol oynamaktadır.

Bu bağlamda Sezai Karakoç'un, vazıh bir tavır ve tanım ortaya koyabildiği için, kendisini Abdullah et-Tayyib ve Thomas Stearns Eliot'tan ayıran bir farkındalığa ve seviyeye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Sezai Karakoç, kültür ve medeniyet kavramlarını açıklıkla tanımlamış ve iki kavramın arasındaki ilişkinin sınırlarını çok açık bir biçimde tespit etmiştir. Dolayısıyla Sezai Karakoç'un medeniyet ve kültür arasındaki sınırları çizmeye çalışan birçok düşünürden bu bakımdan üstün olduğu söylenebilir.

Abdullah et-Tayyib'de ise hâkim anlayış; kültürün, medeniyetin bir parçası olduğu şeklindedir. Eserlerinin çoğunda bu şekilde yansıtmış olsa da bazen bu iki kavramı birbirinin yerine kullandığı da fark edilmektedir. Bu anlayışı çeşitli eserlerinde ortaya koyan Abdullah et-Tayyib, örneğin, *Trenin Penceresinden* adlı kitabında anılarını anlatırken, "Modern Sudan Medeniyeti"nin, "Eski Sudan Medeniyetlerinden, gelenek ve göreneklerinden etkilendiğini" söylemektedir.

Bu kitabında "Sudan kültürü" için "Sudan medeniyeti" ifadesini kullanırken, aynı bağlamda "Modern Sudan Kültürü"nü "İslâm Medeniyeti"nden etkilendiğini söylemesi, kavramlar arasında net bir sınır çizmediğinin göstergesidir. Öte yandan diğer eserlerinde, özellikle "Arap Aydınlarının Krizi" başlıklı konuşmasında, bu kavramı tanımlarken medeniyetin kültürden çok daha kapsamlı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla et-Tayyib de Sezai Karakoç gibi, medeniyetin kültürden daha kapsamlı olduğu konusunda bir anlayışa sahip gözükmektedir.

Bu üç şair-düşünürün kültür ve medeniyet ilişkisiyle ilgili göstermiş oldukları dikkat ve yapmış oldukları çalışmalar, kendi kültürlerine ve insanlık kültürüne bu bağlamda ciddi bir hizmet olarak kabul edilebilir. Çünkü açtıkları bu yolda birçok düşünür yürüyecek, temelini atıp tamamlamadıkları çalışmalara sahip çıkacak, böylece yolun aydınlatılmasında rol oynayacaklardır. Kültür ve medeniyet gibi kritik kavramların öz düşüncelerine uygun tasavvuru, şair-mütefekkirlerin mensur ve manzum metinlerinde görüldüğü üzere, ancak bu doğrultuda gayretlerle yeni nesillerin zihinlerinde doğru bir şekilde yerleşecek ve o takdirde gelecekte arzulanan "medeniyetin dirilişi", "medeniyetin inşası" ve "medeniyetin ihyası" gerçekleştirilecektir. Takipçilerinin giderek artması, üç şair-mütefekkirin görüş ve tutumlarının kabul gördüğünün işareti olarak yorumlanabilir.

Şiirlerinde medeniyet ve kültür kavramlarını sıklıkla işleyen Sezai Karakoç, "Hızır ile Kırk Saat" şiirinde bu iki kavramın kaynağının vahiy olduğunu tespit etmiştir. Aynı zamanda Sezai Karakoç'un şiirlerinin tamamında İslâm medeniyetinin unsurlarını ele aldığı görülmektedir. Bu nedenle Karakoç'un şiirleri büyük bir dava (İslâm Medeniyetinin Dirilişi) etrafında toplanmıştır. Thomas Stearns Eliot'ın şiirleri ise medeniyetten çok kültürel unsurları ele alır. Ayrıca medeniyet algısı, Eliot'ın yaşadığı değişimlerden etkilenecek dönemden döneme farklılık göstermektedir. Abdullah et-Tayyib'in şiirlerinde medeniyet ve kültür algısını Batı medeniyeti ve kültürüyle karşılaştırarak ele aldığını söylemek mümkündür. Abdullah et-Tayyib'in nesir eserlerinde bu iki kavrama daha geniş yer ayırdığı görülmektedir.

Bu tür karşılaştırmalar ile edebiyatçıların medeniyet ve kültür kavramlarının gerek zihniyet dünyalarına bağlı olarak tahakkuk eden boyutları gerekse bu bağlamda gerçekleştirilen araştırmalarındaki rolü daha ayrıntılı bir biçimde belirlenmek suretiyle farklı milletlerin edebiyatlarını inceleme fırsatı sağlanabilir. Tabii bu noktada, medeniyet ve kültür meselesi bağlamında üzerinde durulması gereken en önemli alanlardan birinin edebiyat olduğu muhakkak vurgulanmalı ve dikkate alınmalıdır. Çünkü edebî şahsiyetler, milletlerinin duygu ve düşüncelerini zarif bir dil ve seçkin bir üslûpla yansıtır ve onları dil açısından da daha kalıcı kılarlar. Bu çalışmanın da çerçevesi bu hususta bir katkı sağlamaktan ibarettir. Elbette bu alan başka çalışmalara da açıktır.

3.5. ŞAİRLERE GÖRE MEDENİYETİN OLUŞUMUNDA DİNİN ROLÜ

Toplumun varlığı her zaman dinin varlığını gerektirir. Çünkü din insan hayatında vazgeçilmez bir unsurdur. Yani her insanın inandığı doğru ya da yanlış bir din vardır. Dinin varlığı ise kültür, gelenek, görenek gibi unsurların varlığını gerektirir. Bu gerçek neredeyse insanlık tarihi boyunca kabul edilmiş ve bu konuda fikirler üretilmiştir. Dinin bulunduğu her ortamda insanların birbirine kenetlenmesinde büyük rol oynar. Çünkü insanları bir araya getiren bir inanca sahip olduklarında kendi davalarını kendileri belirler ve bu amaca hizmet edecek yeni faaliyetler üretirler. Bu tür faaliyetler çerçevesinde düşünce ve duygularını ifade edecek biçimde iletişim dilleri oluşmaktadır. Kanunlar, kurallar ve sınırlar toplumun uyumunu sağlayacak şekilde çizilir. Dolayısıyla toplumlar bireylerden oluştuğu için söz konusu bireylerin

davalarına göre şekillenir, gelişir ve bir devlet halini alır. Zamanla o devlet güçlenir, diğer devletleri yener ve kendi medeniyetini ortaya koyar veya o medeniyetin temel taşlarını atar.

İbn Haldun'a göre “medeniyetlerin oluşmasında sosyal, kültürel, coğrafi, ekonomik, ahlaki faktörler ve zaman koşulları çok önemlidir.”³⁷⁰ Toplumsal hayat, insanların yaşam koşullarına göre başlar, ilerler, gelişir ve kökleşir. Ancak bu insanları bir arada tutabilecek önemli bir bağ daha olmalıdır ki ne olursa olsun birlikteliklerini sürdürebilsinler. O bağ, dinin bağıdır. Örneğin: "Bedevi hayatı, şehir hayatının başlangıcı ve ilk aşamasıdır. İnsanlar kırsal alanlardan, çöllerden, yaylalardan, göçebe hayattan gelip, istikrarlı bir şekilde yerleşmek için yerleri işgal ederler. Zamanla sabit evler yaparak şehirler oluştururlar. " İnsanların yerleştiği yerlerde oluşan şehirler, genellikle ibadethaneler etrafında kurulur, gelişir ve ilerler ve zamanla medeniyet özellikleri ortaya çıkmaya başlar.³⁷¹

Burada şair-düşünürler Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah Et-Tayyib'in dinin medeniyetin oluşumundaki rolüne nasıl baktıklarını inceleyerek bu konuya nasıl baktıklarını tespit etmek mümkündür. Bu üç ismin hayatları incelendiğinde dinin ne kadar önemli olduğu anlaşılır. Sezai Karakoç ve et-Tayyib eserlerinin çoğunda dinin medeniyetin oluşumundaki etkisini, rolünü, önemini ve yerini okuyucuya açık bir şekilde sunar. Eliot'ın din anlayışı biraz farklı olsa da onun Hıristiyanlığa bağlılığı konusunda hiç şüphe yok. Bu anlayış onun şiirlerinde ve düşünce yazılarında belirgindir.

Sezai Karakoç, bütün eserlerinde din ve medeniyet kavramını konu edinerek dini anlatmaktadır. Hatta bu kavramlara dinden bağımsız bakmanın mümkün olmadığı bile söylenebilir. Örneğin “diriliş kavramı”, “hakikat medeniyeti”, “diriliş nesli”, “diriliş amentüsü” bu kavramlardan hangisi dinden bağımsız olarak açıklanabilir? Aslında "İslâm medeniyeti" kavramından da anlaşılacağı üzere İslâm dininin kurallarına göre inşa edilmiş bir medeniyettir. Bu nedenle Sezai Karakoç bu medeniyeti, “hakikat medeniyeti" olarak tanımlar. Bu bağlamda müminler, namazda

³⁷⁰ İbn-İ Haldun, **Mukaddime I**, s. 161.

³⁷¹ İbn-İ Haldun, **a.e.**, s.162.

olduğu gibi hayatın her alanında Allah'ın huzurunda olduklarını bilirler ve buna göre hareket ederler. Hayattaki en küçük şeylerden en büyüğüne kadar gölgesini hissettikleri bu inanç doğrultusunda hareket ederler. Kendi deyimiyle anlatmak için aşağıdaki metne bakmak yeterlidir.

"Hakikat Medeniyetinde Devlet, kavuşulan bu mânevî lûtfun, toplumu buyruğuna alışıdır. Allah'ın halifeliği, inanmış ruhları böyle bir safta toplama vazifesidir. İnanmış insanlar seve seve bu buyruk düzenine girerler. Bu halifelğin özelliği, namazın özelliği gibidir. Allah önünde olma ruhu, her işte, toplumun bütün yaşayışında, devletin bütün karar ve uygulamalarında, insanların birbirlerine, öbür yaratıklara ve tabiata karşı davranışlarında, namazdaki gibi yansıyacak, namazdaki gibi yayılacak, namazdaki gibi, iç oluş ve dışa vuruşlarda fizikötesi bir anlam kazanacaktır. İnsanın ve toplumun üstünde hep böyle ebedî bir kartal gölgesi bulunacaktır. Bu anlamın ışıkları altında, oluşun gölgesi, bir ikinci gölgesi gibi uzun ve derindir"³⁷²

Görüldüğü gibi Sezai, Karakoç'un din ve medeniyet kavramlarını ayırım yapılamayacak kadar birbirine bağlı görmektedir. Ona göre gerçek medeniyetlerin temeli dindir. Dini esas almayan bir medeniyetin gerçek medeniyet olması mümkün değildir. Buradaki din kelimesinden, hak din olan dinlerdir. Yani Allah'ın indirdiği dinleri kastetmektedir.

Thomas Stearns Eliot'ın din ve medeniyet ilişkisi incelendiğinde farklı görüşler vardır. Çünkü Eliot, hayatının ilk yıllarında dini hayatı eleştirmiş ve o hayatla adeta dalga geçmişti. Sonraki dönemlerde önce Anglikan Kilisesi'ne geçmiş ve inancında bir devrim yaşamıştır. Son zamanlarda dini eserler vermeye başlayan ve Hristiyanlığı savunan hatta kiliseye bağlı olan bir Eliot'ı görmek mümkün. Eliot'ı eleştirenler, İngiliz vatandaşlığını alarak mezhebini değiştirdiğini düşünmektedirler Onun yaşadığı değişimini bir pragmatizm olarak görmektedirler.³⁷³

Eliot'a göre din duygusu, toplumların gelişmesinde ve ilerlemesinde anlamlı ve önemli bir yere sahiptir. Çünkü din duygusu, toplum üyeleri arasında ortak değerlerin

³⁷² Sezai, Karakoç, **a.g.e.**, 2013, s.88.

³⁷³ Timothy, Materer, "T. S. Eliot and his Biographical Critics", **Essays in Criticism**, Volume 62, 2012, s. 41-57.

oluşmasını ve güçlenmesini sağlar. Bu nedenle nesirlerinde açık bir biçimde dinin rolünü ortaya koyarken şiirlerinde sembolik olarak ele almıştır. Eliot'ın metinleri, hayatındaki değişimler ışığında okunmalıdır. Aksi takdirde yanlış anlaşılabilir.

“Din, farklı kültürlere sahip topluluklar arasında ortak bir kültür yaratan bir güçtür... Bugün Hristiyan birliğinden bahsetmiyorum ama Avrupa'yı birleştiren bu ortak Hristiyan geleneğinden ve Hristiyanlığın getirdiği ortak kültürel unsurlardan bahsediyorum.”³⁷⁴ Eliot'ın buradaki ifadesi ile onun medeniyet ve din ilişkisi tespit edilebilir. Dolayısıyla bu ilişkinin hem nesir hem de şiirde farklı şekillerde ifade edildiğini görmek mümkündür. Eliot, toplumları birbirine bağlayan değerlerin din olduğunu söyler. Bu nedenle medeniyet ve kültürün oluşumunda dinin rolünü önemli bulmaktadır. Eliot'ın son dönem eserleri incelendiğinde din etkisinin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle Batı medeniyeti yerine “Hristiyan topluluğu ve Hristiyan medeniyeti” kavramlarını sıklıkla kullanması dikkat çekicidir.

Abdullah et-Tayyib'in düşüncesinde din kavramı, tüm hayatı şekillendiren bir unsur olarak tanımlanır. ³⁷⁵ Bunun için kurulan medeniyetler, dinin öğretilerine uydıkları sürece var olmaya devam edebilirler. Din her şeyi bilen Tanrı'dan geldiği için insanların anlayamadığı sorunlara çözümler sunabilir. Örneğin: insanları birleştiren unsurlar olduğu gibi, insanları birbirinden nefret ettiren unsurlar da vardır. Din eğitimiyle rehberini seçen toplumlar, uyum içinde yaşayabilir ve istikrarlı bir medeniyet kurabilirler.

Aksi halde ayrılığa düşmeye mahkumdurlar. En basit sebeplerle bile savaşa kalkışan bu toplumlar, birlik ve beraberliğe engel olan sebepleri bilemedikleri için gaflete düşerler. Örneğin bu engellerden biri ırkçılıktır. Abdullah et-Tayyib'in sözleriyle: “İrkçilik, insanlık tarihinin en büyük sorunlarından biridir. Çünkü bir yerde ırkçılık varsa uyum sağlamak mümkün değil. Çünkü insan, doğası gereği hor gördüğü insanlardan bir şeyler öğrenebileceğine inanmaz. Bu nedenle insanlar arasındaki

³⁷⁴ T.S. Eliot, **Notes Towards the Definition of Culture**, Harcourt Publishing Company, 2014, s. 91.

³⁷⁵ Abdullah et-Tayyib, **Nazaratun Fi'l-muctama'ul İslâmi (Müslüman Topluluğun Üzerine Düşünceler)**, Abdullah Et-Tayyib'in Vakfi, Hartum, 2017, s.25.

ilişkiler ve bağlar her zaman zayıf kalır. Böylece inşa etme yeteneklerini kaybeder, yıkıcı güce dönüşürler.”³⁷⁶

Halbuki bir medeniyet inşa etmek için bütün toplumu birleştiren değerlere ihtiyaç vardır. Bu değerler etrafında kenetlenmek ve cinsiyet, renk, ırk gözetmeksizin her bireye bu değerleri yaşatarak bir bütünlük oluşturmakla mümkün olabilir. Yani bir birlik kurarak medeniyetler kurulabilir. Ancak mezhepçilik, kabilecilik ve ırkçılık, oluşturulması gereken birliğin önünde engeldir.

Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışında, İslâm dininin nasıl bir toplum inşa ettiğini göstermek için önceki kölelik sistemini anlatır. Dünyaya hâkim olan kölelik sistem ile İslâm'ın ilk günlerinden itibaren büyük bir mücadele başlamıştır. Ancak insanların alışkanlıklarından kurtulmak için zamana ihtiyaçları olduğu için adım adım ilerlemiştir. Kölelik konusunda bile İslâm dini insanları kölelikten vazgeçmeye teşvik ederek değiştirmiştir. Böylece toplum huzurunu bozmadan insanların ilişkilerini pekiştirerek yeni bir toplum inşa etmiştir. Bu yeni toplumun çeşitliliği, İslâm'ı benimseyen kabilelerin kaynaşmasını kolaylaştırmıştır.³⁷⁷

Arapların yaşadığı çöllerde temel taşları atılan İslâm medeniyeti, Hz. Ali ile Hz. Bilal, Hz. Ömer ile Hz. Süheyb, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Selman, aynı meclisi paylaşarak dünyaya öncülük etmişti. Bu nedenle tarih boyunca kurulan İslâm devletleri, bu medeniyetin temsilcisi oldukları için İslâmî değerlere uygun hareket etmeye çalışmışlar ve bu konuda hassasiyet göstermişlerdir. Abdullah et-Tayyib, bu konuda şöyle bir misal verir: “Osmanlı Devleti'nde seyahati sırasında İngiliz bir gazetecinin uğradığı bir şehirde hem bir kadı hem de zenci bir vali görmüş, şaşırmış ve şöyle demiş; “Bu kapı Batı'da hala kapalı. Beyaz bir toplumda bir siyahının böyle bir makama gelmesi hâlâ mümkün değil” dedi³⁷⁸ Günümüzde bile Batı medeniyetinin aynı sorunla karşılaşması normal iken, İslâm dini ilk günlerden itibaren bu soruna çözüm üretmiştir.

Medeniyetin inşasında dinin büyük rolü olduğu açıktır. Çünkü din insanlara belli kurallar öğretir. Bu kuralları benimseyen ve onlara bağlı kalanlar başarıya ulaşır.

³⁷⁶ Abdullah et-Tayyib, **a.e.**, s.27.

³⁷⁷ Abdullah et-Tayyib, **a.e.**, s.35.

³⁷⁸ Abdullah et-Tayyib, **Müslüman Topluluğun Üzerine Düşünceler**, 2017, s. 25.

Kurallara uymayanlar bir yere varamaz ve medeniyet kuramazlar. Kim gerekli koşulları sağlarsa güçlü bir medeniyet inşa edebilir. Bu yasaları kim uygularsa bu konuda başarılı olacaktır. İslâm medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran husus, İslâm medeniyetinin asıl amacının Allah'ın emrine itaat ederek dünyayı yeniden inşa etmek olmasıdır.

Medeniyet aynı zamanda bir toplumun gücünü temsil eder. Toplumların güçleri maddi ve manevi boyutlarıyla bir bütün oluşturur. Bir toplum sadece maddi alanda güçlüyse, o toplumun manevi alanında eksiklik var demektir. Aynı şekilde manevi alan güçlü, maddi alan zayıfsa aynı sonuçlara neden olur. Bu nedenle, maddi ve manevi yönlerini dengeleyen bir medeniyet inşa etmek her zaman gereklidir. Aslında bir medeniyetin gücü ve üstünlüğü, ancak maddi ve manevi boyutlarının bir arada bulunmasıyla elde edilebilir.

3.6. ŞAİRLERE GÖRE BİR BEŞERÎ MİRAS OLARAK MEDENİYET

İnsanlık tarihi boyunca insanlar geçmişin birikimlerinden yararlanarak yeni şeyler üretmeye çalışmışlardır. Kimi zaman var olanı geliştirmiş, kimi zaman var olanı kabul etmeyerek farklı olanları ortaya çıkarmıştır. Mevcut boşlukları doldurmak için yeni icatlar yaratılıyor. Bazen eksiklikleri gidermek için mirastan ilham alınarak daha iyi sonuçlar elde edilir. İnsanlar atalarının iyi ve kötü alışkanlıklarını miras aldıkları gibi kültür ve medeniyetleri de miras alabilirler. Çünkü geleneklerin, kültürlerin ve medeniyetlerin oluşması uzun zaman alır, bazen nesiller boyu hatta yüzyıllarca sürer. Bu nedenle medeniyetler nesilden nesle veya bir milletten sonra gelen bir millete aktarılır.

İnsanoğlu, doğumdan ölüme kadar öğrenerek kendini geliştirmeye çalışan bir varlıktır. Bir ulusun komşu ülkelerden öğreneceği çok şey, öğreteceği bilgi ve aktaracağı deneyimler vardır. Çünkü başkalarının tecrübelerinden olumlu şekilde istifade etmeyen bir milletin veya devletin gelişmeleri takip etmesi mümkün değildir. Bu durumda ya geri kalmaya mahkumdur ya da yerinde durup kendini yenilemediği için zamanla milletler karşısında zayıflar. Medeniyet, bir miras olarak gelişmek ve güçlenmek için bir aktarım sürecinden geçmek zorundadır. Bugün bile ülkeler arasındaki etkileşim sayesinde her gün yeni icatlar ve keşifler ortaya çıkıyor. Aksi

takdirde insan yaşamı, aynı yerde kalmak ya da durmak zorunda kalacaktı. Dolayısıyla milletler arasında aktarılan her birikim medeniyetin bir parçasını oluşturmaktadır.³⁷⁹

Bazen medeniyetin neden insanlığın bir mirası olarak görüldüğü sorulur. Bu sorunun cevabı kalıtım kavramını anlamakla başlar. Çünkü miras kavramı zamanlar arasındaki bağlantıyı açıklamaktadır. Geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman ile ilgili bir kavramdır. Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in inanç ve gelenekleri onlara miras kalmıştır. Çünkü İslâm ve Hristiyanlık dinleri nesilden nesle aktarılmıştır. Aynı şekilde medeniyetleri ve kültürleri de mirastır.

Bu nedenle bu çalışma, şair-düşünürlerin miras ve medeniyet ilişkisine ilişkin fikir ve görüşlerini inceleyerek mirasa verdikleri önemi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Medeniyet algılarını tanımlayabilmek için medeniyet birikimini nasıl ele aldıklarına bakmak gerekir. Aynı zamanda medeniyetlerin inşası ve gelişmesinde bilgiden nasıl yararlanılacağına dair fikirleri ışığında da algılanmalıdır. Dolayısıyla uygarlığın asırlardır tüm insanlığa ait olduğu ve uygarlığın kökeninin, renkleri, biçimleri ve özellikleri ne olursa olsun insanlığın yeniden birleşmesi olduğu düşünüldüğünde, kültürel mirasın oynadığı rollere ilişkin konularının bilinmesi gerekmektedir. İnsan uygarlığının temsil ettiği insan mirasının doğasına ilişkin düşüncelerini de ortaya koyarlar.

Sezai Karakoç'a göre medeniyetlerin kaynağı dindir. Buradaki din, İslâm dini demektir. İslâm, bütün peygamberlerin dini olduğu için, ilk insandan günümüze kadar kurulan medeniyetlerin varisidir. Dolayısıyla medeniyet bir insanlık mirasıdır. Sezai Karakoç'un konuyla ilgili aşağıdaki açıklamaları dikkatle değerlendirilmelidir. Diyor ki: "Bir medeniyet de doğar, gelişir, başlangıçta bir tek problemi vardır: Varolmak problemi. Fakat sonradan buna sürebilme, devam edebilme problemi eklenir. Zaman unsurunun, tarih faktörünün çıkageldiği görülür. Bu bir kriz gibi gösterir kendini. İnsanoğlu nasıl ki başlangıçta zamanın çıkageldiğini hissedince öleyazdığını sandı. Aslında insan için dünya o kadar yabancı değildi"³⁸⁰

³⁷⁹ Zekeriya Beşir İmam, **Abdullah et-Tayyib: Zâlike'l -Bahru'z-Zâhir (Engin Deniz Olan Abdullah et-Tayyib)**, Sudan, 2004, s. 68.

³⁸⁰ Sezai, Karakoç, **Yitik Cennet**, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2013, s.42.

Sezai Karakoç'un düşüncesinde ilahî kaynaklı bir medeniyet vardır. Fakat kurulan her medeniyetin uzun süre yaşayabileceği gibi düşebileceğini düşünmektedir. Doğma, gelişme ve zirveye ulaşmak süreçlerden geçebileceği gibi, zayıflama, hastalanma sürecinden geçerek çökebilir. Bu düşüncelerden anlaşılmalıdır ki, insanın ortaya koyduğu her şey, özünden uzaklaştığında yıkılmaya mahkumdur. Bu aynı zamanda medeniyet ve diğer kavramlar için de geçerli bir durumdur. Ancak bilinmelidir ki, medeniyetin kaynağı olan İslâm dini, kıyamete kadar baki ve kaim kalacaktır. Dolayısıyla İslâm medeniyetinin hiçbir zaman yok olmayacağını söylemek mümkündür. Yeri ve zamanı değişebilir, dış ve iç özellikleri de değişebilir ama cevheri hep sabit kalacaktır. Bu nedenle uzun süre İslâm ülkelerini birleştiren bir "hilafet" olmamasına rağmen "hilafet"ten sonra kurulan ulusal ülkelerde İslâm kültürü ve İslâm medeniyetinin özellikleri korunmuştur. Çünkü "hilafet" kaldırılmış olsa da İslâm dini bu toplulukların temel inancı olarak devam etmektedir.³⁸¹

Sezai Karakoç'a göre medeniyetin bir miras olarak varlığı önce geçmişe bakar ve geriye kalan birikimleri hesaba katar, aldığı derslerle kendi rotasını çizer. Ancak hayatta kalma bedelini ödemeyen medeniyetler hayatta kalmaz. Dünyada iyi ve kötü arasındaki çatışmalar devam ettiği sürece, erdemli insanlar bu dünyanın kurallarına göre hareket etmezlerse varlıkları tehlikede olacaktır. Çünkü dünyada bazı kurallar var, bu kurallara göre hareket ederseniz mutlaka başarılı olursunuz ama bu kurallara göre hareket etmediğiniz sürece doğru insanlar bile başarıya ulaşamaz. Bu kuralların istisnası yoktur. Sezai Karakoç'un konuyla ilgili şu açıklamaları manidar.

Sezai Karakoç diyor ki: “Medeniyetler de böyle bir saf ve masum çocukluk ve Cennet hayatını yaşarlar, sonra bir nevi dişilerini doğururlar, sonra onunla olan diyalogdan dışa açılış, öbür medeniyetlerle boy ölçüşme başlar. Bu öylesine çetin bir varoluş sınavıdır ki, bunu başaramayan medeniyetler kaçınılmaz düşüşe uğrarlar, tarihin dehlizine, bodrumuna gömülürler, ama bu imtihandan başarıyla çıkıp kendi olgunluğunu bütünleyenler, tekrar Cenneti bulmuşçasına kurtuluşa ererler. Aşağıların aşağısından yücelerin yücesine yükselirler yeniden”³⁸²

³⁸¹ Abdullah et-Tayyib, **Min Hakibeti-z-Zikriyat, (Hatıraların Heybesinden)** Hartum Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 124.

³⁸² Sezai, Karakoç, **a.g.e.**, 2013, s.18.

Hayatta medeniyeti kim kurarsa kursun, dünyanın kurallarına uymazsa kurduğu medeniyetin yıkılacağı kesindir. Sezai Karakoç, başarısının sırrını burada açıklamaktadır. Hepimiz bu hayatın içinde olduğumuza göre, hayatın kurallarına göre hareket etmekle yükümlüüz. Bu nedenle hayatın değişmez kurallarını öğrenebilmek için bizden öncekilerin yaptıkları hataları tekrarlamamak, başarılı oldukları noktalarda hangi yöntemleri kullandıklarını bilmek ve doğru kullanmak gerekmektedir. Çoğu medeniyet, kendinden önceki uygarlıklardan yararlandığı için medeniyeti bir miras olarak görmek mümkündür.

İnsanlığın bir mirası olan medeniyet, hayatın her alanından etkilenmekte, şiir ve şairlerin oynadığı rollerle reklamlarını dünyanın dört bir yanına yayarak en uzak yerlere kadar yükselmektedir. Bunun için Prof. Dr. Hasan Akay'ın sözleriyle: "medeniyeti şiirin dışında düşünmek gaflettir. Medeni değerleri şiir dışında ne taşıyabilir ki? ne taşıyabildiği ki? varisi olduğu medeniyetin beyni İlim ve sanat, kalbi iman ve aşk, ruhu hikmet ve şiirdir. Bu medeniyetin de bu medeniyetin dirilişinin de şahidiyiz biz."³⁸³

Bunun bir örneği de yıllardır akıllarda kalan Sezai Karakoç'un harika kaleminden çıkan mısralardır. Bugün "İslâm medeniyeti" denilince zihne bir sanatçı levhası gibi bu satırlar gelmelidir.

"Git Sümbülefendi'ye servilerden sor olup biteni
Merkezefendi'de tüket maddeyi yırt maddeciliğin kefenini
Bağdat'ta ebedî bağı ruhun ve ilâhî hikmetlerin
Sam'da son sınırı manevî medeniyetlerin
Kozmik bakış metafizik sezgi
Bağdat'tan dal Sam'dan yaprak Diyarbekir'den çizgi
Hep İstanbul'da kırık dökük
Parçalanmış silinmiş sönmüş
Hayaletler gibi kaçmış gizliliklere"³⁸⁴

³⁸³ Akay, Hasan, **Anlamın Çağrısı**, " Varisi Olduğumuz Medeniyetinin Beyliğini İlim ve Sanat Kalbi İman ve Aşk Hikmet ve Şiiridir", Şule Yayınları, İstanbul, 2017, s. 319.

³⁸⁴ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 659

Medeniyet mirasını temsil eden sembollerin sayıldığı bu şiirin her bir ifadesi, "İslâm medeniyeti"nin dirilttiği toprakları ve fethettiği gönülleri minnetle anmaktadır.

Thomas Stearns Eliot, "Tradition and the Individual Talent", "What is a Classic?" ve "The Function of Criticism" yazılarında onun medeniyete nasıl baktığını ortaya koymaktadır. Bütün bu yazılarında medeniyetin önceki dönemlerde yaşayan insanların birikimlerinden yararlanarak olgunlaşan bir şey olduğunu belirtir. Yani geçmişine dayanmayan bir insanın veya medeniyetin olgunlaşması hem zordur hem de uzun zaman alır" diye düşünmektedir.

Thomas Stearns Eliot, "What is a Classic?" adlı yazısında şöyle diyor: "Klasik ile kastettiğim şeyin maksimumunu ifade eden bir kelime varsa, o da olgunluktur. Evrensel bir klasik ile onun dilindeki diğer edebiyatlara veya belli bir dönemin hayat görüşüne göre klasik anlamlarını birbirinden ayırmalıyım. Bir klasik ancak bir medeniyet olgunlaştığında ortaya çıkabilir; Bir dilin ve edebiyatın olgunlaşması için olgun bir akıl ve zihniyet gerekir. Klasiğe evrenselliğini veren, o uygarlığın ve o dilin önemi ve bireysel şairin zihninin kapsayıcılığıdır."³⁸⁵ Klasik tanımıyla bile medeniyetin bir miras olduğunu ifade eden Eliot, diğer eserlerinde de aynı görüşleri sergiler. Buna bir örnek "Şair ve Gelenek" adlı yazısıdır. Bu eserinde asıl şairi her şeyden önce kendi geleneğinden beslenip onunla yarışan ve kendini gerçekleştiren bir sanatçı olarak görmektedir.³⁸⁶

Bu anlayışa göre inşa edilen her yeni medeniyetin, önceki medeniyetlerden miras kalan birikimlerle beslendiğini, inşa edilebileceğini ve kendi ayakları üzerinde durabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla medeniyetin beslendiği birikim ne kadar sağlamsa medeniyet o kadar köklü ve uzun ömürlü olacaktır. Belki de bu nedenle, çoğu zaman çöken medeniyetler yerine yeni medeniyetler değil, mevcut medeniyetleri diriltmek ve canlandırmak için çaba gösterilmektedir.

Eliot'ın eserlerine baktığımızda Batı uygarlığının kökenlerinin Eski Latin ve Eski Yunan uygarlıklarından geldiği açıkça görülmektedir. Batı medeniyetinin kökeninin Hristiyanlık olduğunu zaman zaman vurguladığını görmek zor değil.

³⁸⁵ T. S. Eliot, *On Poetry and Poets*, London, 1957, s. 55.

³⁸⁶ T.S. Eliot, *The Complete Prose of T. S. Eliot: The Critical Edition The War Years, 1940–1946*, s. 24.

Böylece medeniyet tasavvurunda miras konusunun her zaman muhafaza edildiği söylenebilir. İlk zamanlarda "Hıristiyan topluluğu" olarak adlandırdığı medeniyet anlayışı, zamanla "Hıristiyan medeniyeti" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla da kalmayıp Eliot'ın şiirlerine baktığımızda eski şair ve düşünürlerden sürekli yararlandığını görmemek mümkün değildir. Bununla ilgili diyor ki: "Geçmişle barışık bir edebiyatımız yoksa eski edebiyatımızdan yavaş yavaş uzaklaşırız; Sürekliliği sağlamazsak geçmiş edebiyatımız bizden daha da uzaklaşacak ve bize yabancı bir milletin edebiyatı kadar yabancı olacaktır. Çünkü dilimiz sürekli değişiyor; çevremizdeki her türlü maddi değişimin baskısı altında yaşam tarzımız değişiyor ve olağanüstü bir duyarlılığa ve bizi geçmişimiz ile olağanüstü bir güçle birleştiren birkaç sanatçı, düşünür ve şaire sahip olmadıkça, kendi yeteneğimizi kaybettiğimizde mirasımız tamamen yok olacaktır."³⁸⁷

Thomas Stearns Eliot'ın yalnızca *The Waste Land* şiirine bakarsak bu gerçeği kanıtlayacak bir eserdir, çünkü Eliot'a göre bu şiir neredeyse tüm insanlığın ürünüdür. Burada kültürün çoğu bilinçdışı ve kültür, nesilden nesle aktarılan bir mirastır. Bu nedenle Eliot'a göre kültürün, medeniyetin de mirasını ortaya koyduğu "yaşam tarzı" anlamına geldiği söylenebilir. Eliot'ın eserlerine bu açıdan bakıldığında medeniyetin onun için de bir insanlık mirası olduğu anlaşılmaktadır. O, bu şekilde ifade etmese de eserlerinde görünmektedir. Yazdığı şiirler, neredeyse tüm dünya edebiyatını kullanılmış ve kendi kalıbına göre şekillenmiş bir miras levhası halindedir. Eserlerinde yazılı olsun veya olmasın, okunan eserlerde bu gerçeği görmek yeterli bir kanıttır.

Abdullah et-Tayyib ise ilk eseri *El-Mürşid İla Fehmi Eşâri'l Arab*'tan son eserine kadar ve bütün konuşmalarında günümüz hayatının geçmişe dayandığını vurgular. Bu nedenle mirası, doğal, somut veya manevi değerlerin, geleneklerin ve ataların birikimi olarak tanımlar. Mirası, medeniyetin mihenk taşlarından biri olarak kabul etmektedir.

Abdullah et-Tayyib'in erken dönem çalışmaları, onun Arap İslam medeniyetinin mirasını korumak için yazdığını her zaman vurgulamıştır. Eski Arap

³⁸⁷ T.S. Eliot, "The Social Function of Poetry", *On Poetry and Poets*, London, 1957, s. 21-23.

şiiirlerine önem vererek Arap dilini koruma ihtiyacı hissetmiştir. Abdullah et-Tayyib'e göre kadim Arap şiiirleri, İslam'ın kutsal kitabı Kur'an ve hadisleri anlamak için vazgeçilmez bir sözlüktür. Bugün bile eski Arap şiiirlerinin anlamlarına bakarak bir ayetin veya bir kelimenin anlamını anlamak mümkün ise bu sözlüğe sahip olmak hayati bir konudur. Bu nedenle Arapça'ya saldıranların temel amacı İslam ümmetinden bu mirası alıp birkaç asır sonra okunan ayet veya hadisleri anlaşılmaaz hale getirmektir.³⁸⁸

Ömrünü ilim ve irfan ile geçiren bir insan olarak Abdullah et-Tayyib, medeniyeti bir insanlık mirası olarak görmektedir. “Hz. Adem'den bugüne kadar gelen bütün milletlerin mirasıdır ve günümüz insanının da hakkı olarak bilip hareket etmektedir.”³⁸⁹ Bu nedenle lisansüstü eğitimini Avrupa'da tamamlamayı tercih ederken, sanatın İslâm medeniyetindeki yerini göstermek için şair Ebu Tammam'ın o dönemde Avrupa dillerine çevrilen şiiirlerini kendi geleneğine göre açıklamak için bazı çalışmalar yapmıştır.³⁹⁰

İngiltere'de eğitimini tamamlayıp Sudan'a döndükten sonra yaptığı araştırmalar, onun medeniyeti insanlığın mirası olarak gördüğüne dair pek çok kanıt gösterebilir. Örneğin, Sudan kültürü ve Sudan'ın eski uygarlıkları üzerine yaptığı çalışmalar.

Kur'an'ı tefsir ederken din ilimlerinden, tarihten, çağdaş bilimden, geleneklerden, atasözlerinden ve deyimlerden yararlanmıştıır. Abdullah et-Tayyib bir Müslüman olarak diğer dinlere İslâm'ın emrettiği gibi yaklaşır ve gayrimüslimlerle İslâm'a göre davranmıştır. Abdullah et-Tayyib bu sebeple hafız ve müfessir olmasına rağmen "Müslümanım, her şey ortada, İslâm'ın emirlerine göre sevip evlendim, o İslâm'la şereflenirse mutlu olurum, yoksa Müslüman olarak onunla davranmaya devam ederim."³⁹¹ diyerek gayrimüslim bir ailenin kızıyla evlenmiş, ancak İslâmi

³⁸⁸ Et-Tayyib, Abdullah, **El-Murşid ilâ-Fehmi Eş'ârî'l- Arabî (Arap Şiiirlerinin Anlama Rehberi)**, 4.c, 2. Baskı, Hartum Üniversitesi Yayınevi, 1992, s.257.

³⁸⁹ Sıddık Ömer Sıddık, **a.g.e.**, 54.

³⁹⁰ Abdullah et-Tayyib, **Min-Nâfizetü'l-Kıtâr (Trenin Penceresinden)**, s. 113.

³⁹¹ Abdullah et-Tayyib, **a.e.**, s. 86.

değerlerinden asla taviz vermemiştir. Hatta o kızın Müslüman olmasına yardım etmiş ve ailesine İslâm'ı en uygun şekilde anlatmayı başarmıştı.³⁹²

Abdullah et-Tayyib'in görüşlerinde medeniyetin insanlık mirası olduğunu gösteren bir diğer husus da eski Sudan medeniyetlerinden bahsetmeye olan ilgisidir. Çünkü Sudan, İslâm öncesi medeniyetleri tanıyan ve İslâm'ı ile gurur duyan bir ülkedir. Tarihinde farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Abdullah et-Tayyib, bu medeniyetlerle gurur duymakta ve onları bir zenginlik unsuru olarak görmektedir.

Derin bir geçmişe sahip olmayan ve mirasına sahip olmayan bir medeniyetin varlığından söz edilebilir mi? Mirası ve tarihi olmayan medeniyet kesinlikle yoktur ve mirasına sahip çıkmayan bir medeniyetin geleceği karanlıktır. Böylece kültür, gelenek ve görenekler mirasın ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Uygarlığı bir ağaca benzetilirse, o ağacın kökleri miras kalır. O ağacın kökleri ne kadar derine inerse o kadar sağlamlaşır ve devamlılığını sağlar.

Medeniyet öyle bir mirastır ki; İçinde barındırdığı değerler sayesinde toplumların oluşmasına öncülük eder. Dolayısıyla bu üç şair-düşünürün medeniyet algısı incelenerek mensubu oldukları milletlerin medeniyet anlayışları tespit edilebilir.³⁹³

3.7. ŞAİRLERE GÖRE MEDENİYETİN GEÇMİŞİ VE BUGÜNKÜ DURUMU

Bu şair-düşünürler medeniyeti bir miras olarak gördükleri için, bu mirasın dünü, bugünü ve geleceğini incelemeleri ve sıkıntılı gördükleri sorunları tespit etmeleri beklenmektedir. Dolayısıyla bu isimlerin hayatlarına bakıldığında medeniyetin geçmişte gücünü kaybettiği ve yeni bir diriliş, inşa ve ihya'ya ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır.

Çünkü yükseliş ve düşüş evrensel bir kural olarak kabul edilir. Her şey gibi medeniyetler de toplumlarının durumuna göre yükselir veya düşer. Bazı medeniyet tarihçilerine göre medeniyetler insan gibi doğar, yaşar ve ölür. Bu nedenle Sezai Karakoç durumu şöyle anlatıyor: “Güçlü uygarlığın, Âdem'in şeytanla karşılaşması,

³⁹² Zekeriya, Beşir İmam, **Abdullah et-Tayyib, Zâlike'l -Bahru'z-Zâhir**, Sudan, 2004, s.58.

³⁹³ İbrahim Kalın, a.g.e., 47.

yenilir gibi olup düşmesi, sonra tövbe yolunu tutup tekrar güçlenmesi gibi, başka uygarlıklarla büyük ve köklü karşılaşmalar yapması gereklidir”³⁹⁴

Sezai Karakoç'un "diriliş düşüncesi" bu görüşün kanıtıdır. “Güneş der ki: yeniden doğmağa değer, O günü o kuleyi o çocukları görmelidir.”³⁹⁵ Doğudan batıya, güneyden güneye uzanan İslâm, son asırlarda zirveyi başkasına bırakmış gibi görünse de medeniyetin zirveye dönmesini zaruri görmektedir. Aşağıdaki şiirlerinde bu konuyu ustaca anlatır: şöyle der:

“Hızır'dır öncüsü artçısı bu halkın
Onlar tek sahibi metafiziğin
Ruh ve hakikat medeniyetinin
Onun uygarlığıdır hayata anlam veren
Aklı da aklı asanı da fizikötesine götüren
Tabiatı verimlendiren
Ayı ay güneşi güneş eden
Çelişkileri bile ahenk olarak kullanan
Kavisleri bile dosdoğru
Zehir bile onda şifanın buyruğunda
Onlardır güneşi ve gölgeyi yerli yerine koyan
Bu dünya ve öteki dünya, hakikatin gölgesi
Tanrı askını yasayanlardır onlar
Mevlâna görünür bir uçtan
Konya'dan Kubbe-i Hadra'dan
Muhyiddin-i Arabi İmam-ı Gazali
İmam-ı Rabbani ve Hallaç esintileriyle dolu uygarlık
Pancurlar var Hallaç gibi”³⁹⁶

Böyle bir mirasa sahip olan Sezai Karakoç, "diriliş" davasını öne çıkarırken bu mirasın şerefini, haysiyetini ve kutsallığını düşünmüştür. Hayatının son anına kadar bu çizgiyi takip etmiştir. Geride bıraktığı eserlerde bu yolu izleyecek nesillere bir yol

³⁹⁴ Sezai, Karakoç, **Yitik Cennet**, s.10.

³⁹⁵ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, s.619.

³⁹⁶ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, s. 669.

haritası bırakmıştır. "İslâm medeniyeti" geçmişte hâkim olmasına rağmen son yüzyıllarda gerilimler yaşadığını ve olması gereken yerde olmadığını inanmaktadır. Bunun için yeni bir nesil yetiştirmeye ve bu medeniyetin olması gereken yerlere getirmeye çalışmıştır.

Başka yerlerdeki medeniyetler, toplumda her zaman olduğu gibi sonsuza kadar devam edecek. Şefkati, fedakarlığı, sevgiyi ve erdemi içinde barındıran bir medeniyet, bu duyguları yavaş yavaş kaybederse, ölüme giden yoldayken kimse tarafından fark edilmeyecektir. Ancak büyük ruhlu insanlar bu tehlikeyi sezer, neredeyse gizli bir dille seslenir, insanları rutini ve sıradanlığı terk etmeye çağırır. Ama insanlar bu çağrılara kulak vermez önemsiz olduğunu düşünürler. Bu büyük görevi üstlenen büyük zatlara ya hasta ya da deli derler. Sezai Karakoç, bu durumu şöyle dile getirir: "Gerçeğin söylenmesine razı olamazlar. Gerçek söylenmeyince sanki yok olacaktır. Susuldukça realitenin şahlanacağını, örtülen ateşin güçlenmesi gibi gittikçe içten içe gelişeceğini, kabarcığını unuturlar"³⁹⁷. Böylece medeniyetin dün, bugün gelecekteki durumunu tespit etmektedir.

Thomas Stearns Eliot, uygarlığın dünkü durumu ile bugünü arasında ciddi bir fark olduğunu düşünüyor. Bu yüzden inovasyon bayrağını alıp yükselmeye çalışmak istedi. İngiltere'de kültürün gerilemesinin bir belirtisi, yemek pişirme sanatındaki kayıtsızlıktır. Kültür, hayatı yaşanır kılan şeydir, yeni nesillere, kadim medeniyetin eserleri ve etkileri üzerine düşünürken "bu medeniyet var olmayı hak ediyor" dedirten kültürdür. Burada medeniyet ve kültürün iç içe kullanıldığı görülmektedir. "³⁹⁸

Bu nedenle toplumu eleştirerek mevcut medeniyetin sorunlarını çözmeye veya yeni bir medeniyet inşa etmeye çalıştığını birçok kez dile getirmiştir. Thomas Stearns Eliot, geçmişte ve bugünkü dinin medeniyette oynaması gereken rolü şöyle özetlemektedir: "Kilisenin doğrudan ilgilenmediği hem birey hem de toplum için iyi yaşamın birçok yönü vardır. Herhangi bir mezhep kilisesinin yanıtlaması gereken doğrudan soru, 'Kurtuluş için ne gereklidir?' Çeşitli zamanlarda ve yerlerde birçok kilise, kurtuluştan başka hiçbir şeyin gerekli olmadığına o kadar inanmıştı ki, bunun

³⁹⁷ Sezai, Karakoç, **Yitik Cennet**, s.36.

³⁹⁸ T. S. Eliot, **Selected Prose of T. S. Eliot**, ed. Kermode, London, 1975, s.287.

büyük zararı oldu."³⁹⁹ Fakat sonraki çağlarda tüm ülkelerin kiliseleri sanatın merkezi olmuş; Avrupa ve Asya dinleri, bu kıtaların en büyük sanat yapıtlarına destek sağlamıştır. Bunun için Avrupa ve Asya medeniyetleri, dinî temelleri olmadan düşünülemezdi. Yine de medeniyet ve daha yüksek kültür biçimlerinin gelişimi, dinî açıdan yalnızca yan ürünler olarak değerlendirilebilir."⁴⁰⁰ Bunun için Eliot medeniyetin geçmişine bakıldığında bu duruma dikkat edilmesi gerektiğini vurgular.

"Medeniyetin sağlam bir inanca ihtiyacı vardır. Otomatik olarak aydınlanmaya ve ilerlemeye götüren bir inanç. Nasıl ki insanoğlunun nesilden nesle gelişmesi doğalsa, inancın her sorunu çözebileceğinden şüphe edildiğinde, başka bir model inanca dönüşür. İnsanlar, bu inanç insanların tekrar umutsuzluğa kapılmalarını engelliyor ama medeniyet çok daha karmaşık bir şey çünkü hepimiz çok iyi biliyoruz ki farklı zaman ve mekanlarda medeniyetin temel değerleriyle yeniden kurulabilir, olduğundan daha yüksek seviyelere ulaşabilir."⁴⁰¹

Eliot burada uygarlığın geçmişten günümüze farklı biçimlerde varlığını sürdürdüğünü açıklamıştır. Kendi zamanındaki medeniyetin durumunun iyi olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle yeni bir medeniyete ihtiyaç duymuştur.

Abdullah et-Tayyib'e göre medeniyetin geçmişi ile bugünkü durumu arasındaki ilişkiyi anlamak için onu bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Aksi takdirde geçmiş ile şimdiki hayat arasına bir set çekilir. Ama şunu kabul ediyor; "Geçmişten günümüze kadar devam eden bir medeniyet olarak İslâm medeniyeti söz konusu olduğunda, geçmişi bugünün durumundan daha iyidir."⁴⁰²

İslâm medeniyetinin geçmişte geldiği noktayı göstermek için sadece Kur'an-ı Kerim'in tahsili ile ilgili bir olayı anlatmaktadır. "Üçüncü halife, Hz. Osman döneminde Kur'an'ın toplanması için sahabe ile istişare ettikten sonra, bütün Müslüman topraklarındaki Mushafların toplanması emrini verdi. Bu emirden sonra

³⁹⁹ T.S. Eliot, **To Criticize The Critic and Another Writings**, s. 115.

⁴⁰⁰ T.S. Eliot, a.g.e., s.115.

⁴⁰¹ T.S. Eliot, **The Complete Prose of T. S. Eliot, the critical edition, Volume 4**: English Lion, 1930–1933, Edited by Jason Harding and Ronald Schuchard, Faber and Faber Ltd and the Johns Hopkins University Press 2015, s. 441.

⁴⁰² Abdullah et-Tayyib, **Müslüman Topluluğun Üzerine Düşünceler**, Abdullah Et-Tayyib'in Vakfı, Hartum, 2017, s.16.

binlerce Mushaf'ın toplanmış olması, o karanlık dönemde "Cahiliye Dönemi"ni takip eden kritik dönemlerde bile İslâm dünyasındaki okuma yazma bilenlerin sayısını göstermektedir."⁴⁰³

İslâm medeniyetinden başka hiçbir medeniyette bu durumu rastlamak mümkün değildir. Çünkü hiçbir dinin mensupları kitaplarını Müslümanlar gibi ezberlememişlerdir. Hristiyan, Musevi, Budist gibi din mensupları veya her kimseler, dinî metinleri bilenlerin sayısı İslâm âlimlerinin sayısı kadar bile olamaz. Gayrimüslim topluluklarda en ufak bir konuda bilgi alabilmek için din âlemlerine, özellikle de din konusunda başvurmak zorundadırlar. Halbuki İslâm, bütün Müslümanlara hayatı yaşayabilmeleri için en azından temel bilgilere sahip olmalarını emretmiştir.

Bu sebeple İslâm dünyasında medrese talebeleri ve ilim ile uğraşan benzerlerinin sayısı diğer ümmetlere göre daha fazladır. Ancak son yüzyıllarda İslâm dünyasındaki gevşeklik nedeniyle durum değişti. İlme, irfana, akla ve mantığa yeterince önem verilmediği düşünülürse bir zamanlar öncülük ettiği bilimde (teknolojide) geri kalmıştır."⁴⁰⁴ Bunun için medeniyeti canlandırmak için gerekli mücadeleleri vermeye çalışmıştır.

Abdullah et-Tayyib'in eserlerinde hâkim olan görüşlerden biri, dil sorunu ve dilin tahsil üzerindeki etkisidir. Çünkü medeniyet inşasında vazgeçilmez unsurlardan biri de dildir. Bu nedenle Arap ve İslâm dünyasının bilimleri Batı'dan kendi dillerine aktarması açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü hiç şüphe yok ki insan ana dilinde öğretildiğinde bilimi yabancı dilde öğretilenden daha hızlı ve kolay anlayabilir. Yine de Batı dillerinde eğitime devam edilmesi Arap-İslâm milletlerinin kimliklerini ve değerlerini kaybetmelerine ve bu milletlerin gençlerinin kendi değerleriyle bağlarını koparmalarına neden olmaktadır. Bunun örneğini tarihte görebiliriz. Orta Çağ'da Avrupalılar bilimleri Latince okudukları için uzun süre karanlık dönemlerinde kalmışlardır. Düştükleri bu durumdan kurtulmak için çocuklarını Endülüs'e gönderip

⁴⁰³ Abdullah et-Tayyib, **a.e.**, s.23.

⁴⁰⁴ Abdullah et-Tayyib, Arapça, Ulusal ve Yerel Kültür Arasında Klasik ve Konuşma Dili, **Edebiyat Dergisi**, Haziran sayısı, 1972, S. 88-89.

okuttular, sonra memleketlerine dönerek öğrendikleri ilim ve ilimleri gençlerine ana dillerinde öğretmişler.⁴⁰⁵

Abdullah et-Tayyib, bu konuyla ilgili görüşlerini sürekli vurgulamaktadır. Avrupa'nın kalkınmasının sırrını: “bunun üzerine yeni bir öğretme ve öğrenme hareketi başlatarak kendi dillerine sahip çıktıktan sonra günümüz Avrupa'sının temellerini atabilmişlerdir”⁴⁰⁶ diye ifade etmektedir. Bunun için Batı'dan gelen bilimleri anlayıp idrak ederek ve diğer milletlerden istifade ederek kendi dillerimizle geliştirerek kendimizi yeniden yükseltmeliyiz diye düşünmekteydi. Yabancı dil öğrenmesiyle ilgili düşüncelerini de ortaya koymaktadır. Ona göre: “Yabancı dil öğrenmenin hiçbir zaman zararlı olmadığı ve olamayacağını da anlaşılmalıdır.” Anadilinde eğitim gören gençler bile en az bir yabancı dil öğrenmeleri gerektiğini düşünür. Çünkü bu devirde alanında uzman bir kişinin uluslararası yayınları ve dergileri okuması gerektiğini herkes bilir. Buna iki nedenden dolayı ihtiyacımız var: Birincisi, alanımızdaki yeni çalışmalardan haberdar olmak için yabancı dil bilmek şarttır. İkinci sebep ise, ümmetimize ve milletimize yeni ilimler tercüme edebilmemiz için yabancı dil bilmemiz lâzımdır.”⁴⁰⁷ Dolayısıyla kendimizi ifade edebilmek ve değerli fikirlerimizi, dünya görüşümüzü, açtığımız ufukları ve kimliğimizi başkalarına anlatabilmek için en azından İngilizce veya Fransızca öğrenmek zorundayız. Yani kendimizi tanıtmalıyız ki başkaları da bizden haberdar olsun gelip elimizdeki mücevherlerimize bakıp faydalansınlar. Biz bu anlayışı inancımızın bir gereği olarak görüyoruz” diye durumu izah etmektedir.⁴⁰⁸

Görüldüğü gibi bu üç şair-düşünür hepsinin de uygarlıklarının geçmişteki durumunun zaman bakımından şimdiki durumundan daha iyi olduğunu ve geleceğin geçmiş mirasına dayalı olarak bu yüzyıllara uygun ve çağın gereklerini karşılayacak şekilde medeniyet inşa etmesi gerektiğini kabul etmişlerdir.

⁴⁰⁵ Abdullah et-Tayyib, “et-Tercametü ve et-Tarib (Çeviri ve Yerelleştirme)”, **Arap Dil Kurumu Dergisi** 84. Sayı, Mayıs:1999, s.92-102.

⁴⁰⁶ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.73.

⁴⁰⁷ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.74.

⁴⁰⁸ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.74.

3.8. ŞAİRLERE GÖRE MEDENİYETİ CANLANDIRMANIN YOLU

Bir problemin doğru teşhisi konulduktan sonra sebepleri belirlenerek doğru ve uygun ilacın verilmesi gerekir. Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in yüzyıllar ve kendi medeniyetleri için önemli isimlerdir. Düşünürler, uygarlıkların aşağıdaki hallerinden çıkabilmek için önce çıkış yolunu ve reçetelerini belirlerler. Bu üç şair-düşünürün konuya nasıl yaklaştığını incelemek ve reçetelerinin içeriğini anlamak gerekiyordu. Medeniyetlerin yeniden canlandırılması konusunda filozofların, sosyologların ve bazen de siyasi liderlerin söylediklerinden ziyade sanatçının yönlendirmesi kadar etkili değildir. Medeniyetin inşasında öncülük edenlerden biri de Mevlâna Celaleddin Rumi'dir mesela. Şiirleri ve düşünceleriyle insanlara uygulamalı bir şekilde rehberlik etmiştir. Toplumları değiştirmek ve yanlışları düzeltmek için edebiyatta güzellik unsuruna vurgu yapmak gerekir. Medeniyet inşa etme süreci güzelliklerle dolu olmalıdır, aksi takdirde amacına ulaşamayacaktır. Böylece güzelliğin doğasını ve etkisini kullanarak, amaçları gerçeğe aktarmada edebiyat yardımıyla gerçekleştirir. Edebiyat, insan medeniyetlerinde ve özellikle İslâm medeniyeti tarihinde önemli bir rol oynamıştır.

Yazarlar ve sanatçılar, milletlerin en önde gelen isimlerinden olmuşlardır ve milletler denilince onlardan bahsetmemek mümkün değildir. Eliot'ın rubailerinden bahsederken Ömer Hayyam'dan bahsetmemek mümkün değil. Sezai Karakoç, Fuzuli, Yunus Emre ve Mevlâna'dan bahsetmeden anlamak mümkün değil. Ebû Temmam, Mütenâbî, Abbasi şairleri ve muallakât şiirlerini bilmeden de Abdullah et-Tayyib'in ne demek istediğini anlamak mümkün değildir.

Sezai Karakoç'a göre medeniyetini diriltmenin yolu, ümmetine diriliş fikrini yaymak, bedenlerine ruh üfleme ve hantal bedenlerini durgunluktan harekete geçirmektir. Böylece medeniyetin kaybolan yeşilliğini yeniden kazanmaktır. Bununla ilgili olarak şunları söylüyor: "Dokuz şehir kurtulsun, Kurtulacaktır Müslümanlar. İnsanlık kurtulacaktır, Diriliş fikrî gitmelidir bu dokuz şehre aktırmak gibi, Cennetten çağlayan, Işıklarla yıkanan"⁴⁰⁹ Bu kurtuluş reçetelerinin nasıl olması gerektiği Masal ve Ayinler gibi şiirlerde görülmektedir.

⁴⁰⁹ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.675.

"Hakikat medeniyeti, üç gücün bileşkesi sonucunda ya yükselişe ya durgunluğa ya düşüşe yönelir. Bu üç güç: yıkıcılık, yapıcılık, kuruculuktur. Bu üç güç, Kur'an'da, solcular, sağcılar, öncüler (yarışanlar) diye anılan üç topluluğa karşılıktır. Eğer yıkıcılar, öbür ikisinden daha ağır basarsa toplum düşüş ve yıkılış çağına girer. Yapıcılar ve kurucular daha ağır basarsa, o toplum ilerlemektedir. Denge halinde durgunluk var demektir"⁴¹⁰

Sezai Karakoç burada hak medeniyetinin unsurlarını dile getirirken medeniyetin ihyası için izlenecek yolu gösteriyor. Elbette burada söz konusu olan medeniyet herhangi bir medeniyet değildir. Dolayısıyla "diriliş" kuşağının inşa etmesi gereken medeniyet buradan aktarılmaktadır. İyi ve kötü arasındaki mücadelenin her zaman devam etmesi ve iyiliğin galip gelmesinin sonuçlarının olması son derece önemlidir.

Sezai Karakoç, kültür ve medeniyete dair düşüncelerini eserlerinin hemen tamamında dile getiren bir kişidir. Ayrıca fikirlerini nasıl hayata geçireceğini adım adım gösterir, yol haritasını belirler, hayata geçirecek kişileri hazırlar ve ortaya koyar. Bunun için diriltmek istediği medeniyetin nasıl olması gerektiğini şu ifadelerle açıklar: "Kültür ve medeniyetini yaşatmak ise, sadece geçmişte ortaya konanları muhafaza etmek gibi müze işlemi değil, aynı zamanda aynı kültür ve medeniyetin çağ içinde de doğurganlığını korumasına çalışmaktır. Eğer bir durgunluk varsa, yeni bir diriliş çığırını açmak suretiyle uygarlığı ilerleme yönünde kamçulamaktır"⁴¹¹

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki; Medeniyet ve kültür yaşayan varlıklardır. Yaşadığı çağa ve ortama göre kendini geliştirir ve uyum sağlar. Bunu yapamayan medeniyetler doğal olarak yerlerini başka medeniyetlere bırakmak zorunda kalmaktadır.

Bu manada müjdecî olan büyük peygamberin ümmeti olarak, en karanlık anlarda bile şüphe duymadan ve ümitsizliğe kapılmadan inandığı değerlere sınımsız sarılarak diriliş yoluna başvurur. Çıkış yolunun varlığını kabul ederek hareket eder. bunu şiirsel bir şekilde şöyle anlatır:

⁴¹⁰ Sezai, Karakoç, **Yitik Cennet**, s.80.

⁴¹¹ Sezai, Karakoç, **Diriliş Neslinin Amentüsü**, 116. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2022, s.31.

“Doğudan gelen o atlı siluetinin
Atının ayaklarından çıkan toz
Altın tozundan daha değerli
Bir at ki karnında taşıyor bir başkaldırısı
Bütün başkaldırıları eskitip değersizleştiren başkaldırısı
Bir başkaldırı ötesi medeniyetini taşıyan karnında o at
Ve o atlı
Nereden geliyor o atlı
Tanrı askından doğan o atlı
Yunus izli Mevlâna çizgili
Muhyiddin-i Arabi gölgeli Gazali hacimli
Develerin hörgücünde saklı hazineler
Moğol atlılarının Dicle'ye döktükleri
O hazinelerin gizli şifreleri
Ve bin bir Bağdat mitolojisi”⁴¹²

Örneğin; Burada şiirin ifade ettiği derinlik düşünüldüğünde, Sezai Karakoç'un inandığı "diriliş" kuşağı görünmez mi? Öyle bir nesildir ki, geçmişin derinliklerinden geleceğin ta zirvesine umut bağlamış, inancıyla donanmış, ufku ile hareket etmiş ve asla pes etmemek üzere yola çıkmış erlerden oluşmaktadır.

Thomas Stearns Eliot'ın uygun gördüğü çıkış yolu ve yeniden canlandırma modernleşme hareketidir. Bu nedenle “Çorak Ülke” şiirini yazarak eski Avrupa kültürünün çöküşünü haber vererek yeni medeniyete öncülük etmeye çalışmıştır.⁴¹³ Bu eserler farklı zamanlarda farklı şekilde görülebilir çünkü Eliot'ın hayatında sürekli değişimler olmuştur.

Thomas Stearns Eliot'ı romantizm, klasisizm ve diğer edebî akımlardan modernleşmeye iten sebep, bu akımlarda kendisini yeterince bulamamasıdır.

⁴¹² Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, 2018, s. 676.

⁴¹³ T.S. Eliot, “In Eliot's Own Words: The Waste Land”, *T. S. Eliot The Poems Volume I*, edited by Christopher Ricks and Jim McCue, 2015, 82.

Başlangıçta geleneği savunan Eliot, modernizme öncülük eden bir şair olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanan yıkım sonucunda yeni bir medeniyetin kurulması gerektiğine kanaat getirmişti. Avrupa medeniyetini canlandırmak yerine, onu bir Hristiyan medeniyetine dönüştürmek için bir değişiklik yapma arzusu vardı.⁴¹⁴ Son eserlerinde bazen dinî bir medeniyet ortaya koymak istediğine dair işaretler vardır.

Abdullah et-Tayyib'e göre sanat, felsefe, edebiyat, tercüme, sosyoloji ve fikrî eserleri gibi diğer bilimlerle birlikte her zaman onun anlayışındaki medeniyetin ilerlemesinde mihenk taşı olmuştur. Sanat, resim, mimarlık, dekorasyon, tasarım, görsel sanatlar vb. medeniyetin yükselişini sağlayan, bilimsel ve kültürel gelişimine katkı sağlayan çekirdeğiydi.⁴¹⁵

Daha önce de defalarca ifade ettiği gibi çıkış yolu eğitimden geçiyor. Bu medeniyet çukurundan çıkmanın yolu, yeniden eğitime erken yaşta başlamak, çocuklara önce Kuran'ı ve güzel metinleri ezberleterek kelime dağarcığını geliştirmektir. Böylece yeni ve çağdaş ilimlerine, düşünebilme, tahlil ve inceleme kabiliyetiyle sağlam bir temelle yaklaştıklarında, İslâm medeniyetinin yıldızını yeniden parlatacaklardır.

Abdullah et-Tayyib'in düşüncesine göre İslâm medeniyetinin unsurları şunlardır: "Adalet, insanların insanlık, bilim ve yaratılış bakımından eşitliğidir."⁴¹⁶ Dağınık İslâm dünyasını bu özellikleriyle yeniden bir araya getirmenin mümkün olduğunu düşünür. Batı Afrika'dan Uzak Doğu'ya, Hindistan ve Çin'den tüm dünyaya yayılan İslâm mensuplarını bağlı oldukları değerler etrafında birleştirmek ve İslâm medeniyetini yükseltmek imkânsız değildir.

Şairlerden üçü, medeniyetlerinin dirilişinde edebiyatın ve yazarların rolünün önemli ve öncü olduğuna inandıkları için kendilerini bu role adanmış kişilerdir.

⁴¹⁴ T.S. Eliot, **a.g.e.**, s. 162.

⁴¹⁵ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 182.

⁴¹⁶ Et-Tayyib, Abdullah, **Müslüman Topluluğun Üzerine Düşünceler**, Abdullah Et-Tayyib'in Vakfı, Hartum, 2017.

Medeniyetlerini yeniden canlandırmanın yollarını kendileri çizmeye çalışmışlar. Bugün bu çalışmanın konusu olmaları, ne kadar etkili olduklarının bir kanıtıdır.

3.9. SEZAI KARAKOÇ, T. S. ELİOT VE ABDULLAH ET- TAYYİB'İN MEDENİYET ALGISI ÜZERİNE

Bu bölümde şair-düşünürlerin medeniyet algılarını incelemek amacıyla farklı metinler farklı alt başlıklar altında ele alınmıştır. Görüldüğü gibi şairlerin ortak noktalarından biri de medeniyetin mevcut durumundan hoşlanmamalarıdır. Bu sebeple medeniyeti canlandırmak için hepsinin kendine has çalışmaları olmuştur. Şair-düşünürler medeniyeti bir bütün olarak ele alsalar da Sezai Karakoç diğer şairlerin aksine medeniyet üzerine nitelikli çalışmalar yapmıştır. Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib medeniyet meselelerini farklı eserlerinde işleyen şairlerdir. Ayrıca bu iki ismin medeniyet ve kültür kavramları arasında net bir ayırım yapmamışlardır. Bazen bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu konuda Sezai Karakoç her zaman onlardan bir adım önde olmuştur.

Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib'in eserlerinde "İslâm medeniyeti" vurgulanırken, Eliot'ın eserlerinde Avrupa ve Batı medeniyetinin vurgulandığı tespit edilmiştir. Ayrıca hem Sezai Karakoç hem de Abdullah et-Tayyib "İslâm medeniyeti"nin evrensel bir medeniyet olduğunu görmekte birlikte medeniyetler arası etkileşimi inkâr etmemektedir. Hatta etkileşimin sebebinin medeniyetin insanlığın bir mirası olduğunu hatırlatırlar.

Eliot'ın çalışmalarında doğu medeniyetlerinin etkisinden bahsederken "İslâm medeniyeti" hakkında bir şey söylememesi dikkat çekicidir. Bu nedenle Abdullah et-Tayyib'in Eliot hakkındaki makalesinde, Eliot'ın İslâm ve Arap medeniyetlerinden çaldığı ve İslâmî kaynakları kasten göstermediği belirtilmektedir.

Şairlerin üçü de medeniyetin bir insanlık mirası olduğunu, medeniyetin geçmişinin şimdiki durumundan daha iyi olduğunu ve mevcut medeniyetlerin dirilmesi, dirilmesi ve ihya edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu "diriliş", "ihya" ve "yeniden inşa etme" yolları ve reçeteleri her şairin düşüncesine göre farklılık göstermektedir. Sezai Karakoç, "medeniyeti diriltmenin yolunun" diriliş neslini "hazırlamaktan geçtiğini düşünürken, Abdullah et-Tayyib, "medeniyetin ihyasının"

doğru kaynaklardan eğitim ve Müslümanların her alana hâkim kılınmasından geçtiğini görmektedir. Thomas Stearns Eliot ise modernizmin getirdiği imkanlarla bunu gerçekleştirmenin mümkün olduğunu inanmaktadır.

Bugün dünya çapında farklı medeniyet anlayışlarının olduğu bir gerçektir. Bazı görüşlere göre “dünyada Batı medeniyetinden başka medeniyet olmadığı gibi İslâm medeniyetinden başka medeniyet de yoktur” diyenler olabilir. Ancak bu bölümde de grldğu üzere Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışları farklı olsa da farklı medeniyetlerin ve kültürlerin varlığını kabul etmektedirler.

Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib'e göre gerçek medeniyet hem maddi hem de manevi olmalıdır çünkü insanın birinci görevi Allah'a ibadet etmek ve bu ibadetle dünyayı yeniden kurmaktır. Bu nedenle "İslâm medeniyeti" denilince akla imar kavramı gelmelidir. Eliot'a göre medeniyet ve kültür birbirinin yerine kullanılabilir çünkü kültür özel bir kavramdır ve medeniyet genel bir kavramdır. Bir devlet medeniyetine kültür demek mümkün iken, birkaç kültür bir araya geldiğinde bir medeniyet meydana getirdiği için maddi ve manevi kültürlere medeniyet adı verilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ŞAİRLERİN İSTİFADE EDİLEN METİNLERİNDEN ÖRNEKLER

Bu üç ismin birer şair-düşünür olarak medeniyet algılarını tespit etmek için ürettikleri binlerce metinden sadece birkaçı seçilerek tahlil edilmiş ve konu açıklanmıştır. Bu çalışma baştan itibaren medeniyet algısını belirlemek istediğinden sadece bu konuyu destekleyecek metinlerin ele alınacağı belirtilmektedir. Söz konusu metinlerde şairlerin medeniyet konusuna doğrudan veya dolaylı olarak değindikleri tespit edildikten sonra karşılaştırmalı edebiyat kapsamında incelenip bir sonuca varılması amaçlanmaktadır.

Şairlerin yaşadıkları yüzyıllarda tartışılan medeniyet konusunda dile getirdikleri fikirler, onların izinden giden sanatçı ve düşünürleri de etkilemektedir. Özellikle Doğu ve Batı medeniyetlerinin ilişkilerine dair uzun süredir tartışılan görüşler bütüne etkileri artırmıştır. Şair-düşünürlerin tavrı ve benimsediği düşünceler sayesinde hem insanlara yol göstermiş hem de yapmamaları gerekenleri belirtmiştir. Aynı zamanda çalışmaları düşünce ve şiir alanında yeni çalışmalara yol açmıştır. Örneğin: Bu çalışma, bahsedilen yeni çalışmalardan sadece bir tanesidir. Tahlil, karşılaştırma ve tenkid alanında önemli roller üstlenen ve fikir akımlarına yön veren şairlerdir.

Bazı tarihçiler ve antropologlar, medeniyeti "insanın kültürel üretimini sağlayan sosyal sistem" olarak tanımlarlar. Medeniyet "bir grup unsurdan oluşur: doğal ve ekonomik kaynaklar, siyasi ve sosyal sistemler ve bu unsurlardan doğan bilimler ve sanatlar."⁴¹⁷ Medeniyetin kurulmasının şartlarından biri de kişinin kendi inancı çerçevesinde gerekli güvenlik ve huzuru yaşamasını sağlamaktır.⁴¹⁸ Ancak medeniyet kavramının sanıldığından daha geniş olduğunu söylemek mümkündür.

⁴¹⁷ Fernand, Braudel, **A History of Civilizations**, Penguin Books, 1995, s. 9-24.

⁴¹⁸ Fernand, Braudel, **a.e.**, s. 18.

Kimilerine göre sanatsal, mimari bir miras ve bilimsel bir gelişme olarak görüldüğü için tartışmalara yol açmıştır. Çünkü bu şekilde birçok insanı medeniyet vasıflarından mahrum etmektedir. Bu nedenle daha kapsamlı bir tanıma ihtiyaç duyulmakta ve medeniyet; "Toplumdaki baskın yaşam tarzı"⁴¹⁹ olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, insanı çevreleyen örf, adet, görenek, giyim tarzı, dini değerler ve tabiat faktörlerini bir araya getirerek hayatın sürdürülmesine yardımcı olan her şeyin toplamıdır.

Kuşkusuz bir medeniyetin gelişmesi uzun zaman almaktadır. Yüzbinlerce yıldır yeryüzünde varlığını sürdürmüş olan insanın hikayesi de bu medeniyetin aşamalarını göstermektedir. Bu nedenle medeniyet kavramını işgal edenler, medeniyeti; Eski Uygarlıklar, Orta çağ Uygarlıkları ve Modern Uygarlıklar olmak üzere üç aşamaya ayırmaktadır.

Eski uygarlıklar, insanın çevresel faktörlerden karşı karşıya kaldığı zorluklara bir tür yanıt olarak ortaya çıktı. Çalışarak şehirler, sulama sistemleri ve tarım alanları kurabilmiştir. Taşların ilkel şekillerde savunma ve av aracı olarak kullanılmasından sonra insan, ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli araçları geliştirebilir hale gelmiştir. Bu nedenle, antik dünyanın medeniyetleri, nehirlerin ve dere yataklarının yakınında ve yanında bulunan verimli topraklarda ortaya çıkmıştır. Eski uygarlıkların örnekleri Irak'ta Sümer uygarlığı, Filistin'de Kenan uygarlığı, Mısır'da Firavun uygarlığı ve Yunanistan'da Yunan uygarlığıdır.⁴²⁰

Orta çağ uygarlıklarını ortaya çıkaran bazı nedenler vardır. Bunlardan en önemlisi kaynakların kıt olmasıdır. Kaynaklar insan ihtiyaçlarını aşmaya başladıkça, ticaret fikri ve mahsullerin ve malların depolanması, medeniyetlerin gelişmesi ortaya çıktı. Sonraki dönemlerde yeni topraklar ve daha fazla kaynak ele geçirmek için savaşlar başladı. Bu savaşların getirdiği tüm olumsuzluklara rağmen galiplerin medeniyetinin hakimiyeti sağlanmış ve işgal altındaki halklar üzerindeki etkisiyle halklar arasında bir kaynaşma aracı olmuştur. Aynı zamanda birçok insanı ilkel yaşamlarından daha medeni bir yaşam düzeyine taşımayı başarmıştır.⁴²¹

⁴¹⁹ Fernand, Braudel, **a.e.**, s. 517.

⁴²⁰ Will Durant, **Heroes of History: A Brief History of Civilization from Ancient Times to the Dawn of the Modern Age**, Simon & Schuster, 2012, s.34.

⁴²¹ Will Durant, **a.e.**, s.36.

Modern uygarlığın Eski ve Orta çağ uygarlıklarına çok şey borçlu olduğu söylenebilir. İnsanlığın keşif ve gelişiminin kökenleri nedeniyle, kültürel tezahürlerin aktarımı ve birikimi, insanları modern çağa, ardından sanayileşmeye ve buharın gücünü keşfetmeye yöneltmiştir. Avrupa merkezli modern uygarlık savunucularına göre dünyadaki tek uygarlık Batı uygarlığıdır. Ancak bahsettikleri Avrupa, Arap ve Asyalı komşularına göre yüzyıllardır hastalık, cehalet ve karanlık içindeydiler. Öte yandan İslâm medeniyeti her alanda zirvedeydi. Ancak karanlık çağlardan sonra Avrupa kıtasında Modern Uygarlık başlamıştır. Avrupa ülkelerinde servet birikimi sonucunda bugün bilinen medeniyet ortaya çıkmıştır. Yayılması, eski zamanlarda olduğu gibi, yeni toprakların işgal edilmesi ve az gelişmiş halkların sömürülmesi, onları Avrupa modernitesinin tezahürleriyle tanıştırmak bahanesiyle kendi çıkarları için çalıştırmakla sağlanmıştır.⁴²²

Bu çalışmada şairlerin medeniyet algısına örnek olması amacıyla şiir ve nesirlerinde medeniyeti nasıl algıladıklarına ulaşmak için medeniyetin bazı unsurlarına dikkat çekilmiştir. Ammar Tefvik, medeniyetin unsurları hakkında şunları söylemektedir: "Medeniyet tanımlarına baktığımızda ortak özelliklere ulaşmak yanında medeniyeti oluşturan unsurları tespit etmek mümkündür."⁴²³ Bu nedenle medeniyetin bazı unsurlarını kısaca listelemek ve belirtmek gerekmektedir. Aşağıdaki şekilde medeniyetin unsurlarını sıralamaktadır:

Toplum İnancı; İnanç, medeniyet oluşumunda en yetkili unsurlardan biridir. Elbette özellikle toplumsal hareket gerektiren faaliyetlerde topluma yön verebilecek bir ideoloji ve düşünce etrafında insanları birleştirebilecek bir unsura ihtiyacı vardır.⁴²⁴ İnançsız bir toplumun parçalanması her zaman kolaydır. Ama toplumun inandığı bir inancın rehberliğinde hareket ederse önüne çıkan tüm engellere rağmen amacına ulaşmak için elinden geleni yapacaktır.

Ekonomik şartlar; medeniyetin vazgeçilmez unsurlarıdır. Kullanarak, geliştirerek ve yeni kaynaklar ekleyerek elde edilen kazanımlar, medeniyetin

⁴²² Fernand Braudel, a.g.e., 123.

⁴²³ Ammar Tefvik, **Bases Of Civilization And The Elements Of Its Disappearance From The Point of View Of The Holy Quran**, Najah University, 2017, s. 10-15.

⁴²⁴ Ammar Tefvik, a.e., s.10.

faydasına dönüştürülür. İnsanların kurdukları medeniyetin etrafındaki ekonomik unsurlardan yararlanarak refahı sağlamak için sermayelerini artırarak veya dönüştürerek daha yüksek ve daha istikrarlı bir ekonomik düzeye ulaşmaya çalışırlar. Ayrıca uygarlığın bulunduğu yerde ekonomik koşullar geliştikçe, ekonomik koşullar sonucunda da uygarlıklar gelişir. Bu nedenle uygarlıkların çoğu ticaret yollarında, deniz kıyılarında veya nehirlerin olduğu bölgelerde kurulmuştur. Çünkü medeniyet, ticaret, kültür alışverişi ve insanların buluştuğu, kullandığı alan demektir.⁴²⁵

Doğal kaynaklar; medeniyetlerin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Doğal kaynaklar ne kadar sağlamsa, uygarlık da o kadar sağlam olabilir. Ayrıca insanlar yerleşmek istediklerinde öncelikle o bölgelerde yeterli doğal kaynak olup olmadığını sorgulamaktadırlar. Yeterli kaynak bulunduğu diğer unsurları düşünmeye başlar ve kaynakları en iyi şekilde kullanmaya çalışır. Su kaynakları en önemli kaynaklar arasındadır. Bu nedenle uygarlıklar suyun bulunduğu bölgelerde yerleşerek ve zamanla genişleyerek diğer bölgelere ulaşabilirler. Su ile yer altı kaynakları, insan kaynakları, coğrafi konum medeniyetler için önemlidir.⁴²⁶

Toplumsal sistem: “Aynı yöreye ya da topluma mensup insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri düzenleyen sistemdir.”⁴²⁷ İnsanlar toplum içinde yaşar ve yalnızlığa pek uygun değildir. Kalıcı bir ilişki kurma eğilimindedir. Eğer toplumda yeterince uzlaşma, dayanışma ve fikir alışverişi olursa, o toplum hiç şüphesiz sürekli yenilik, gelişme ve yükselme halinde olacaktır. Bunun doğal bir sonucu olarak da sağlam bir birikim, kültür ve diğer unsurlarla birleştirilerek bir medeniyet oluşturur.

Politika ve güç; ülkedeki hâkim yönetim sistemleridir. Bazıları için istişare tercih edilirken, diğerleri için krallık sistemi, demokratik veya başka şekilde toplum işlerinin yönetilmesi için tercih edilmektedir. Bu sistemler sayesinde kültürler ortaya çıkmakta ve medeniyetlerin oluşmasında önemli rol oynamaktadır.

Bilim ve Teknoloji; Bu unsur medeniyet unsurlarının en önemlisidir. Çünkü toplumun bilimsel gelişimi ve kültürel kazanımları buna bağlıdır. Medeniyetlerin gelişmesinde bilimin oynadığı rol inkâr edilemez. Medeniyetlerin çöküşü bile

⁴²⁵ Ammar Tevfik, **a.e.**, s.11.

⁴²⁶ Ammar Tevfik, **a.e.**, s.12.

⁴²⁷ Ammar Tevfik, **a.e.**, s.13.

bilimdeki kusurlardan kaynaklanmaktadır. Medeniyetler tarihinde bu konuda binlerce delil vardır. Teknolojinin gelişimi son yüzyıllarda olmasına rağmen hayatın tüm alanlarını kapsamaktadır.⁴²⁸

Burada bahsedilen medeniyet unsurları kapsamında medeniyetle ilgili şiir ve nesir örnekleri gösterilmiş ve Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algıları ve bakış açıları incelenmektedir. Burada çalışmanın önceki bölümlerinde tespit edilen algılara atıfta bulunularak sıralanan medeniyet unsurları ışığında yorumlanmıştır.

4.1. ÖRNEKLERLE SEZAI KARAKOÇ'UN MEDENİYET ALGISI

Seza Karakoç'un Medeniyet algısını anlamak için inancına bakmak gerekir. Çünkü ona göre medeniyetin kaynağı İslâm dinidir. İslâm dini Hz. Âdem ile başlayıp son peygamber olan Hz. Muhammed ile son bulmuştur. İslâm medeniyeti de vahye dayalı ve dinden uzak olduğu düşünülen tüm medeniyetleri etkilemiştir. Buradan Sezai Karakoç'un geniş ufkuna dikkat çekilmeli. Her medeniyetin temel unsuru olan din, sonunda gerçek dine bağlanır ve dünyadaki tek hak dinin İslâm olduğunu ortaya koyar. Günümüz Müslümanlarının durumu ne olursa olsun, mevcut medeniyetlerin temelinde mutlaka İslâm medeniyetinin etkisi vardır. Ancak bu etkiyi gün ışığına çıkarmak çaba gerektirir.

Bu konu Sezai Karakoç'un ağzından şöyle anlatılıyor: “Kendimin bir diriliş eri olduğuma inanıyorum. Bir Diriliş Cephesi bulunduğuna ve kendimin de o cepheye bir savaş adamı olduğuma, olmam gerektiğine inanıyorum... Ruhlar arasında olan bir savaştır ... Karayla akın savaşıdır. Bu bir hayat tarzı, dünya görüşü, yani bir medeniyet savaşıdır”⁴²⁹ Elbette nasıl bir nesil yetiştirmek istediğini belirlemekte, o neslin özelliklerini ve hedeflerini ortaya koymaktadır. Onun medeniyet algısını ortaya koyan ifade “Bu bir hayat tarzı, dünya görüşü, yani bir medeniyet savaşıdır” yani hayatı bir bütün olarak kuşatan bir kavramdır.

Sezai Karakoç'un "diriliş" görüşü aslında daha geniş ve kapsamlı bir davadır. Medeniyetleri diriltmek için çalışan insan sayısının çok fazla olduğunu

⁴²⁸ Ammar Tefvik, **a.e.**, s.15.

⁴²⁹ Sezai Karakoç, **Diriliş Neslinin Amentüsü**, 2015, s.8

düşünmektedir. Bunun için “geri kalmış denilen ülkelerin birçoğu eski medeniyet ülkeleridir gün geçtikçe bu ülkeler uyanıyorlar ve kendi medeniyetlerine medeniyetlerinin dirilişini yapmak için yepyeni bir kadro doğuruyorlar birçokları bu kadronun doğum sancılarını çekiyor”⁴³⁰ diye bu görüşü anlatmaktadır. Bu bakış Sezai Karakoç'un medeniyete nasıl baktığını göstermektedir. Yani "tek medeniyet benim medeniyetim demez", aksi halde "eski medeniyetler" tabirini kullanması mümkün değildi. Dolayısıyla o, medeniyet kavramının yanında "hakikat medeniyeti" kavramını kullanarak İslam medeniyetine atıfta bulunmaktadır. Başka bir deyişle: Dünyada birçok medeniyet var ama "hakikat medeniyeti" İslam medeniyetidir.

Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışının merkezinde insan vardır. *Gün Doğmadan* adlı şiir kitabında insan ve insanla ilgili 202 kelimenin yer alması bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Dolayısıyla medeniyet inşasında ilk inşa edilecek şey insan ve insan düşüncesidir. Bunun devamı olarak İstanbul, Bağdat, Şam, İsfahan, Kahire ve İskenderiye gibi önemli İslâm şehirlerinden bahsederek yerin önemine vurgu yapmıştır. Şiir kitabına kent ve kentler ile ilgili 147, şehir ve şehirler ile ilgili 130 kelime aktarılmıştır. Medeniyet algısında insanı inşa ettikten sonra medeniyetin kurulmasının diğer noktasını da belirler.⁴³¹

Sezai Karakoç'un bu eserinde Tanrı ve Tanrı hakkında 89, Allah ve Allah ile ilgili 17 kelime zikretmesi hak medeniyetinin kaynağına işaret etmekte ve merkez olarak vahiy ve peygamberlerin getirdiği Allah inancının sebebini ortaya koymaktadır. Ayrıca imana ve davanın kutsallığına işaret eden sözlere ne kadar değer verdiğine de işaret eder. Örneğin aynı eserde 8 fizikötesi ve 9 metafizik kelimenin geçmesi bu medeniyetin kapsadığı alanı yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle "hakikat medeniyeti" dünyayı diriltirken ahiret için gerekli hazırlıkları yapmaya davet eden bir medeniyettir. Bu sayılardan anlaşılacağı üzere Sezai Karakoç'un medeniyet algısını oluşturan unsurlar, metafizik veya fizikötesi unsurlardır. Bu durumla ilgili Yılmaz Taşcıoğlu'nun şu ifadeleri manidardır. Diyor ki: “Sezai Karakoç, düşüncelerini açıklarken neredeyse her konuyu metafizik ile ilişkilendirir. Sezai Karakoç'a göre

⁴³⁰ Sezai Karakoç, **İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, s.24

⁴³¹ Sezai Karakoç'un **Gün Doğmadan** kitabının PDF versiyonu kullanılarak kelime sayımları yapılmıştır.

hakikat uygarlığı hayat, ölüm ve ölüm sonrası kavramlarını iç içe, yan yana üç ilke olarak içeren ve temeli inanç olan uygarlığın adıdır.”⁴³²

Bu medeniyet algısının bir sonucu olarak Sezai Karakoç'un inşa etmek istediği “Diriliş nesli” bu medeniyetin mimarı ve dirilişin efendisi olarak görülmektedir. Bu nedenle *Gün Doğumdan* adlı şiir kitabında; “Diriliş” ve diriliş ile ilgili 56, dünya ile ilgili 135, çeşme ile ilgili 83, hayat ile ilgili 50 kelimenin varlığı önemli delil olarak verilmektedir. Bu algının en temel özelliklerinden biri de çaba ve mücadele ilkesidir. Bu ilkeye göre Müslüman bireyin sürekli savunduğu bir davası olmalıdır, çünkü peygamberlerin izinden gitmekle yükümlüdür.

Müslümanların anayasası olan Kuran, Allah tarafından kıyamete kadar korunacağını vaat etmiştir. Ancak bu yanlış anlaşılmalıdır. Çünkü Kuran'ı korumakla insanların inançlarını korumak arasında çok büyük fark vardır. Bu dünyada yaratıcının koyduğu kanunlar vardır. Bu kanunlara göre her mümin kendi inancını korumakla yükümlüdür. Aynı şekilde İslâm medeniyetinin inşası ve korunmasından da Müslümanlar sorumludur. Sorumsuz ve tembel olurlarsa bedelini İslâm değil İslâm toplumu öder.

Sezai Karakoç'a göre Batılılar İslam'a doğrudan bakmadıkları için anlayamadılar. İslam'a Batı'nın gözüyle bakan Müslümanların da aynı hataya düştüğünü söylemek mümkündür. Çünkü bugün İslam ülkelerini kalkındırmak için Batı'nın yolundan giderek kalkınmaya çalışanlar yanlış yerde yanlış uygulamalar yapmaktadırlar. İslam alemi ve Müslüman toplumlar hiçbir zaman batılı toplumlar gibi olmamıştır ve olmayacaktır. Çünkü inançları, değerleri ve dünya görüşleri tamamen farklıdır. Bu farklılıklar dikkate alınmadığı için yanlış değerlendirmeler yapılmakta ve yanlış sonuçlara ulaşılmaktadır. Sezai Karakoç bu konuda şunları söylüyor: “İslam'a doğrudan doğruya bakmamışlar, katıldıkları batı doktrinlerinin açısından bakmışlar ve değerlendirmeğe çalışmışlardır. Halbuki: İslam, batı medeniyetinden ayrı bir medeniyet olarak ele alınmadıkça gerçeğine varılmayacak bir realitedir. Kavramları, tanımları, deneyleri yine kendinden çıkarılabilir. Batı sınırlamaları ve muhtevalarıyla

⁴³² Yılmaz Daşcıoğlu, “Doğumunun 80. Yılında Sezai Karakoç’un Şiiri”, *Türk Dili*, 2013, s. 6-8.

İslam realitesinin üzerinde yapılacak soyutlamalar, İslam'ı değil, ancak, batı doktrinlerinin İslam'ı nasıl gördüğünü ve gösterdiğini tespitte yarar.”⁴³³

4.1.1. Sezai Karakoç'un Medeniyet Algısını Gösteren Şiir Örnekleri

Sezai Karakoç, "sanatın sanat için olmadığını" kabul ettiği için yazdığı her eserde belirli bir dava peşinde koşmaktadır. Bu sebeple hem şiirlerinde hem de nesirlerinde inandığı İslâm dinini ve “İslâm medeniyetinin” yeniden dirilişini gerçekleştirmek için adım atmaktadır. Yeri geldiğinde orucun faziletlerinden, Müslüman insanın özelliklerinden ve İslâm dünyasının meselelerinden bahsetmiştir. İslâm dininin evrenselliğine ve kendisiyle birlikte tüm insanlara gönderildiğine inanan Sezai Karakoç, İslâm medeniyetinden bahsederken tüm insanları kapsayan ve kucaklayan bir medeniyetten bahsetmektedir. Bu nedenle *Yitik Cennet* adlı eserinde medeniyeti kimlerden öğrendiğini ve bütün peygamberlerin getirdiği medeniyet temellerini anlatarak tüm insanlara hitap eden bir medeniyet profili çizmiştir.

Sezai Karakoç'un şiirlerindeki medeniyet algısı hemen her metinde okunabilir, çünkü şiir onun için bir vesiledir, istediği manaları bu sanat vasıtasıyla aktarabilir ve aktarabilir. Örneğin; “**Ötesini Söylemeyeceğim**” şiirine bakıldığında medeniyet unsurlarının çoğunu ele alır. Ve bu şiirinde sanatın en üst mertebesi olan kültür ve medeniyetin kaynaklarını mukayese etmiştir. Şiirde konuşan küçük bir çocuk da olsa, haklı olduktan sonra en büyük zalimin karşısında dağ gibi durma imkânına sahip olduğunu ispatlamıştır. Şair, iki medeniyetin mukayesesini yapar ve iki medeniyet arasındaki farkları ortaya koyar. Fikri Kula bu anlamı şöyle ifade etmektedir: Sezai Karakoç, “Ötesini Söylemeyeceğim” başlıklı şiirde Tunuslu bir kızın ağzından Tunus-Fransa özelinde medeniyet mukayesesi yapar ve “Kan İçinde Güneş” şiirinde olduğu gibi sömürgeci anlayışa direnen halkları yüceltir. Eserde ayrıca “Şahdamar”, “Kara Yılan”, “Kapalı Çarşı” gibi önemli şiirler yer alır.”⁴³⁴

Bu şiir, Sezai Karakoç'un sanatıyla sömürge sistemine karşı verdiği mücadelenin bir göstergesidir. Bunun için sömürgecilik karşıtı şiir yazarlar arasında ilk isimlerden birinin Sezai Karakoç olduğu söylenebilir.⁴³⁵ Bu şiir aslında Sezai

⁴³³ Sezai Karakoç, **İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, s. 10.

⁴³⁴ Fikri Kula, **a.g.e.**, s.68-76.

⁴³⁵ M. Fatih Andı, **Güneşe Tutulan Ayna: Şiir İncelemeleri**, Hat Yayınevi, İstanbul 2010, s. 183-185.

Karakoç'un İslâm dünyasına bakış açısını ortaya koyar. Bir Müslüman olarak sadece yaşadığı ülkedeki insanların acısını değil, nerede bir mazlum varsa, o kişinin ızdırabından endişe etmesi gerektiğini ispatlar. Şiirin bir diğer önemi de, şairin dünyadan haberdar olduğunu ve çevresinde olup bitenleri bildiğini gösterir. Entelektüel bir zihniyete sahip olan bu şair, yetiştirmek istediği nesillere bu ufukları kazandırmak için elinden gelen her şeyi yapmaya hazır olduğunu anlatmaktadır.

Şiirdeki “biz-siz” diliyle hem başkalarının varlığını kabul etmiş hem de onların doğru olmadığını ortaya koymuştur. Ama burada önemli bir farkı da ortaya koydu ki o da “Aramızdaki farka bak, zulmüne rağmen varlığını kabul ediyorum ama sen aynısını yapamıyorsun çünkü bakış açımız aynı değil.” Bu nokta son derece önemlidir. Çünkü İslâm medeniyetinin özelliklerinden biri kapsayıcı olmasıdır. Din, ırk, renk ve dil ne olursa olsun tüm insanlara yer vardır, tıpkı İslâm'daki durum gibi, tüm insanlara açık yüreklidir.

“Kırmızı kiremitler üzerine yağmur yağıyor
Evimizin tahtadan olduğunu biliyorsunuz
Yağmur yağıyor ve bazı tahtalar vardır
Suyun içinde gürül gürül yanan”⁴³⁶

Bu şiir, medeniyetin ilk unsurlarından biri olan "mekân"ın tasviriyle başlamıştır. Ev vatanı temsil eder ve aidiyetin merkezini gösterir. Dolayısıyla insanın vatanında yerleştiği yer, vatanı ve en önemlisi uğruna canını verebileceği bir kaledir. Buradaki evin fiziki özelliklerine baktığımızda sade, sade ve hatta yokluk içinde olduğuna dair bazı işaretler var ama aşağıdaki satırlar evi ev yapan şartları göstermektedir.

“Dudağımı büküyorum ve topladığım çalıları
Bekçi Halilin kız kardeşinin oğluna ait
Daha doğrusu halasından kendisine kalacak olan
Arsasındaki yıkık duvarın iç tarafına saklıyorum
Hiç kimsenin bilmesine imkân yok
İmkân ve ihtimal bile yok sizin bilmenize Bay Yabancı”⁴³⁷

⁴³⁶ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, 2018, s.46.

⁴³⁷ Sezai Karakoç, **a.e.**, s.46.

Yukarıdaki anlatıda bilindiği gibi medeniyetin merkezini oluşturan ilk unsur olan insan varlığından bahsedilmektedir. Bu dizelerde iki çeşit insan vardır. Birincisi neredeyse İslâm coğrafyasında ve hatta Doğu coğrafyasında yaşayan insan tipidir. Bu kişi "Biz" olarak tanımlanırsa, aralarında komşuluk bağı olan bir toplum oluşturur. Bu sebeple İslâm medeniyetinde komşuluk hukuku diye bir hak vardır. Bu insanlar ne kadar basit olurlarsa olsunlar yine de o haklara uyarlar, saygı gösterirler ve yerine getirirler. Bu nedenle dizelerde ikinci insan tipi, bu haklardan habersiz olan ve bunlara aykırı hareket eden, "Bay Yabancı" olarak tanımlanan insandır. Bu ikinci tip insan, gerçek bir yabancı olabileceği gibi, içinde bulunduğu topluma, Doğu'nun gelenek ve göreneklerine yabancılaşmış insanları da kapsar.

“Ve yağmur yağıyor ben bir şeyler olacağını biliyorum
Ellerime bakıyorum ve ellerimin benden bilgili
Bir hayli bilgili olduğunu biliyorum
Bilgili fakat parmaklarım ince ve uzun değil
Sizin bayanınızinki gibi ince ve uzun değil
Annemi babamı karıştırmayın işin içine
İnanmazsınız ama onların şuncacık
Şuncacık evet şuncacık bir alakaları bile yok
Sizin defolup gitmenizi istiyorum işte o kadar”⁴³⁸

Bu satırların konusu bugün bile birçok ülkenin aşamadığı sorunun temelini oluşturmaktadır. Anlatıcının dili, Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Batılı ve Müslüman topluluklar arasındaki farklılıklar gösterilmektedir. “Ellerime bakıyorum ve ellerinin benden Bilgili, bir hayli bilgili olduğunu biliyorum” derken, kişinin taşıdığı manevi marifetlerin ve becerilerin farkında olmak kastedilmektedir. İnsanın içinde Allah tarafından verilmiştir. Allah'a inanan bir insan, özel bir öngörüye sahip olduğunu bilir, ancak bu öngörünün kaynağının İnsanoğlu olmadığını da bilir.

Dolayısıyla anlatıcı, İslâm medeniyeti insanları ile Batı veya Avrupa insanları arasındaki farkı, iki medeniyetin kadınlarının parmak şekilleri ile anlatır. Burada

⁴³⁸ Sezai Karakoç, a.e., s.46.

parmak ve tırnağın kastedildiği düşünülebilir. Çünkü Batılı kadınların tırnaklarına uygulanan manikür ve benzeri işlemler bir dönem İslâm toplumunda pek rastlanmayan bir uygulamadır. Yani ravi, abdest almayan parmaklarla bizim abdest alan parmaklarımız arasında büyük fark olduğunu söylemek istiyor. Bu yorumun asıl anlamı, “Annemi babamı karıştırmayın işin içine” mısralarından anlaşılmaktadır. Çünkü Batı'nın arzusu İslâm medeniyetinin zihniyetini değiştirmektir. Babalar ve anneler bu zihniyeti temsil ettikleri için anlatıcı, medeniyetimin kökenlerine dokunmayın veya onları değiştirmeyin demek istemiştir.

"Köklerim sana nasıl teslim olmadıysa, ben de asla teslim olmayacağım. Karışmaya çalıştığın hayatımdan defol git istiyorum" diyerek bunu milyonlarca insanın diliyle ifade eder. “Ali de istiyor ama söylemekten çekiniyor, Halbuki siz insanı öldürmezsiniz değil mi?” diyerek alay etmektedir. Ey Batılılar, sizde ifade özgürlüğü varmış, o zaman niçin ironik bir şekilde bizi bu sahte haklardan mahrum etmeye çalışırsınız? Doğrusu sadece adaletsizlik vardır. Bu yüzden ben de sizi istemiyorum. Ali de sizi istemiyor. Ben size soruyorum: Düşüncelerini ifade ettiği için birini öldürür müsünüz? Diye alaycı bir şekilde katilleri kınamaktadır. Şair, anlatıcının bu cümlesiyle İslâm medeniyetinin özgürlük anlayışı ile Batı'nın özgürlük anlayışı arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

“Gidiniz ve öteki yabancıları da beraber götürünüz
Tuhaf ve acaip şapkalarınızı da beraber götürünüz emi
Boynunuzdaki o uzun ve süslü şeritleri de
Kirlî çamaşırları tahta döşemelerin
Üzerinde bırakmamanızı yalvararak istiyeyeğim
Yalvararak istiyeyeğim diyorum Medeni Adam
Siz bilmezsiniz size anlatmak da istemem
Kardeşim Ali gömleğinizi mutlaka giyecektir
Halbuki ben Bay Fransız sizin gömleğinizi
Hatta Matmazel Nikolun o kırmızı ipekli gömleğini
Hani etekleri şöyle kıvrım kıvrımdır ya
Bile giymek istemem istiyeyeğim”⁴³⁹

⁴³⁹ Sezai Karakoç, a.e., s.46.

Ancak bu dizeler, önemli bir noktaya temas etmektedir. Batının sömürgecilik anlayışını ve girdiği topraklarda oynadığı oyunları açıklamaktadır. Batı, sömürdüğü toprakların kendisine bağlı kalabilmesi için oralardaki varlığını kalıcı kılmak ister. Bunun için çekildiğinde bile kendisini temsil edecekleri bırakıp sonra onları uzaktan yönlendirmektedir. Bu nedenle anlatıcı, yanı "elleri bilgili" Müslüman anlatıcı bu oyunun farkındadır. Evet ey sömürgeci gitmeni isterim ama sadece seni değil, mirasına sahip çıkacak her şeyi de almanı isterim. Dönemlerini hatırlatacak tek bir şey bile görmek istemem. Sanki anlatıcı demek ister ki, "senin istediğin gibi değil, kendi medeniyetimin rehberliğinde yaşamak isterim. Çünkü senden alan miras, insanları kandırmaya muktedir olduğunu da farkındayım."

"Evimizin tahtadan olduğunu biliyorsunuz
Kibrit gibi iç içe sıkışmış tahtadan
Hem şu bildiğiniz usule de lüzum yok
Tepesi demir askerleriniz babamı alıp götürmeseler
O zaman siz görürsünüz Bay Yabancı
Ağaçların tepesine çıkabileceğimizi
Ben ve kardeşim Ali'nin anlayabileceğinizi umarım"⁴⁴⁰

Bu satırlarda anlatılan her nokta iki medeniyet arasındaki farkı göstermektedir. Öncelikle sömürgeci zihniyet anlatılır, yaptığı zulüm türleri gösterilir ama aynı zamanda o yerli çocuğun gücü, marifet ve farkındalığı da ortaya konur. Anlatıcının dilinde şairin yabancıların gücünden değil, Doğu'nun kaybettiği değer ve güçlerden dolayı zayıf düştüğü belirtilir. Nasıl bir ev babasını kaybedince güçsüz düşerse, Batı'nın da aynı oyunu İslâm medeniyetine karşı kullandığını anlatır.

"Siz uyuduktan sonra odanıza girebileceğimizi
-Ben bunu ispat edeceğim-
Hani sizin şu yüzü kurabiye bir bayanınız var ya
Beyaz ve yumuşak
Hani tepesinde ikisi kısa biri uzun üç tüy var
Onu siz başka yerlerden getiriyordunuz

⁴⁴⁰ Sezai Karakoç, a.e., s.46.

Sayın Bayanınızın gözleri çakmak çakmak yanıyordu
Siz ötekini Bay Yabancı gizli gizli öpüyordunuz
Elinizle onu belinden tutuyordunuz sonra öpüyordunuz
Siz bizi görmüyordunuz
Biz ağacın tepesinden seyrediyorduk
Siz onu çok öpüyordunuz
Ötesini söylemeyeceğim Bay Yabancı”⁴⁴¹

Buradaki dizelerin konusu son derece hassastır. Çünkü Batı'nın dünyaya pazarlamaya çalıştığı değerlerin, ahlakın, iyiliğin arkasında ne tür oyunlar oynadığını bilinçli olarak anlatıyor. Örneğin: Batılı kadınların süslerinde kullandıkları her şeyin başka yerlerden çalınan kaynaklardan yapıldığı belirtilmektedir. Onunla tüm dünyaya gösterilen Batılı yüzünün altında gerçek bir zalim yüzün yattığını söylemek de mümkündür.

“Ben siz belki bilmezsiniz on yaşımdayım
Annem böyle konuşmak ayıptır dedi
Annem o kadına şeytan diyor
Bizim kediler de ona tuhaf tuhaf bakıyorlar
Siz şeytanı çok seviyorsunuz galiba Bay Yabancı
Siz şeytanı niçin bu kadar çok öpüyorsunuz
Kabul ediyorum sizinki bizimkinden daha güzel
Ama bizimki sizinkinden daha efendi daha utangaç”⁴⁴²

Şiirin bu mısralarına kadar bilinçli, olgun ve bilgili bir anlatıcının diliyle aktarılan düşüncelerin arkasında on yaşında bir çocuğun olması şairin ufkunu gösterir. Çocuğun, İslâm toplumunun bir mensubunu bile Batı'ya karşı koyabilmesi müstesna bir başarıdır. Muhtemelen Sezai Karakoç bu anlatımla “Diriliş nesli”nin farkını göstermek istemiştir. Aynı zamanda bu satırlar, Batı'da ve İslâm dünyasında kadın-erkek ilişkilerini göstermek için bir karşılaştırma yapmaktadır. İslâm'ın mahremiyete

⁴⁴¹ Sezai Karakoç, **a.e.**, s.47.

⁴⁴² Sezai Karakoç, **a.e.**, s.47.

verdiği önem Batılılarda bulunmadığından, ahlaksızlığı bile herkesin gözü önünde yapacak durumdadırlar.

“Onu hiç görmedim o bize hiç gelmiyor
Hele yağmur onu hiç deliğinden çıkarmıyor sanıyorum
Ben yağmuru çok seviyorum Bay Yabancı
Sizin ıslak saçlarınızı hiç sevmiyorum
Tunusluların saçlarına benzemiyor sizin saçlarınız
Bizim saçlarımıza benzemiyor sizin saçlarınız
Ben karayım beni de amcamın oğlu seviyor
Sizin o kadını sevmiyor Süleyman
Süleyman benden başka kimseyi sevmiyor
Ben de onu seviyorum
Onu ve bizim evi seviyorum
Bizim evin her tarafı tahtadandır”⁴⁴³

İki medeniyetin insanları arasındaki farklar açıklandığı için iki medeniyetin karşılaştırmasının bu satırlarla devam ettiğini söylemek mümkündür. Anlatıcıya göre, "Ey Bay yabancı, biz sizden görünüş ve düşünce olarak farklıyız. Ahlakta ise sizden üstünüz. Bizim gibi insanlarla birlikte yaşar, bizim gibi insanları severiz. Aynı zamanda birbirimize saygı duyar, kollar ve dayanışma içinde yaşarız. Ama en önemlisi, içimizde büyüyen sevgiyi başkalarına da aktarabiliriz. Ancak bilinmesi gereken bir özelliğimiz daha vardır. Biri sınırlarımızı geçmeye kalkarsa farklı tepki verecek insanlarız. Bir sonraki dizelerde anlatıcı, düşmanlarına neler yapabileceklerini açıklamaktadır.

“Ayrıca matmazelin üzerine
Bir akrep atabileceğimi de düşünün
Tam karnının beyaz yerinden tutarsanız bir şey yapmaz
Ama onu Matmazel bilmez ki o tam kuyruğundan tutar”⁴⁴⁴

⁴⁴³ Sezai Karakoç, **a.e.**, s.48.

⁴⁴⁴ Sezai Karakoç, **a.e.**, s.48.

Mecazi bir anlatımla yerli ile yabancı arasındaki bölgesel şartlar hakkında bilgiler aktarılır. Çünkü insan, doğup büyüdüğü toprakları en iyi bilir. Ve anlatıcı diyor ki; Ey yabancı, topraklarımıza haksız yere geldin, bizimle savaşmaya çalışırsın ama bizim marifet gücümüzle en ufak bir hareketle seni hüsrana uğratacağımızı bilemezsin.

“Sizin Matmazel bir ölse siz onu bir daha göremezsiniz
Halbuki bizim ölümlerimizi teyzem görüyor
Onlarla konuşuyor onlara ekmek veriyor
Onlar ekmek yiyor anladın mı Bay Yabancı
Matmazel bir ölse ona kimse ekmek vermez
Onun için gidip şapkalarınızı da beraber götürün”⁴⁴⁵

Şiirin en anlamlı mısralarından oluşan yukarıdaki parçada şair iki büyük kavram arasındaki farkı göstermektedir. Ölüm ile şehitlik arasındaki farkı anlatmak, Matmazel'in ölümü ve insanımızın ölümü sonrasında yaşananlarla açıklanabilir. Anlatıcı şöyle devam ediyor: Bay Yabancı, biz ölmeyiz, şehit oluruz ama sizin ölümünüz bizimkinden farklı. Sizin hayatınız, öldükten sonra biter ama bizimki ölümden sonra başlar. Belki de bu yüzden ölüm korkumuz yoktur. Öte yandan, ölüm korkunuz çok açıktır.

“Melekler bir demir parçasının üzerine oturmuşlar
Her biri bir damla atıyor aşağıya
İşte yağmur bunun için yağıyor
Ben bunun için yağmuru seviyorum
Yağmur bizim için yağıyor
Çalılar için Süleyman'ın tabancası için
Kalkıp gidin kırmızı kiremitler üzerine
Bizim tahta evin üzerine yağmur yağıyor”⁴⁴⁶

Şair, yağmur gibi her mevsim meydana gelen bir tabiat olayına bakış açısı farkını son mısralarıyla anlatmaktadır. Önceki dizelerde "ölüm" ile "şehitlik" arasındaki farkı açıkladıktan sonra bir mümin, özellikle de bir Müslüman için

⁴⁴⁵ Sezai Karakoç, a.e., s.48.

⁴⁴⁶ Sezai Karakoç, a.e., s.49.

yağmurun ne anlama geldiğini ve nasıl yorumlandığını ortaya koymaktadır. On yaşındaki bir kızın tüm teçhizatıyla bir zalimin karşısına çıkıp onu ülkesinden kovmaya çalışmasının kaynağı anlatılmaktadır. Bazı kavramların doğru anlaşılması gerektiğini de vurgulamaktadır. Bütün hazırlıklar yapıldıktan sonra Allah'ın yardımının nasıl hissedilmesi ve tevekkülün nasıl olması gerektiği de anlatılmaktadır. Bu şiir Sezai Karakoç'un "diriliş nesli"nin Amentüsüyle birlikte okunduğunda uygulamada nasıl bir mücadele verilmesi gerektiği daha iyi anlaşılacaktır.

Sezai Karakoç'un medeniyet algısını izah eden şiirlerden şiirlerden biri de "**Kutsal At**" şiiridir. 1957 yılında yazılan bu şiirin temsil ettiği dava, hak ile batılın mücadelesinin davasıdır. Karakoç'un inancı yani İslâm inancı, zulme karşı dik durmayı gerektirir. Dolayısıyla Karakoç'un Cezayirli savaşçıların davasına⁴⁴⁷ verdiği destek bu inancın tezahürüdür. Bir Müslüman için kardeşlerine desteklemekten daha doğal bir şey yoktur. Buna rağmen sanatsal olarak bu duruşu sergileyen sanatçı sayısı oldukça azdır. Sezai Karakoç'un duruşu ve samimi tavrı, benimsediği "diriliş" ruhuna uygundur. Bu şiiri farklı açılardan yorumlamak mümkün fakat bu şiirin anlamı budur, demek mümkün değildir. Bunun için bu satırlarda "medeniyet algısı" bağlamında yorumlanmaktadır.

"Cezayir'in atları
Sever çılgınca Tanrı'yı ve insanı
Ne kırmızı ne kara kutsal
Cezayir'in atı böyledir
Siyah atlar ölür
Al atlar ölür
Cezayir'de atlar ölür"⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Fransızlar, Afrika topraklarını kendi tarlası gibi diledikleri gibi sömüren zalim bir ülkedir. Yıllarca Afrika'nın insan kaynaklarını ve yer altı zenginliklerini kullandı. Batılı ülkeler Osmanlı topraklarını kendi aralarında bölüştükleri gibi, Afrika'yı da kendi aralarında bir meta olarak bölüştüler. Cezayir, bağımsızlığını kazanmak için cihat yolunu seçen Afrika ülkelerinden biridir. Fransızlara karşı verilen savaş 8 yıl sürse de (1954-1962) sonunda bağımsızlığını kazanmış ve "Milyon Şehidin Yurdu" olarak anılmıştır.

⁴⁴⁸ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan: Körfez**, s.84-87.

Sezai Karakoç bu şiirinde Cezayirli savaşçıların iman gücünü anlatmak için at simgesini kullanır. Çünkü atlar, yiğitleri zaferden zafere taşıyanın, zafer müjdesini getirenin ve ordu komutanının bineğini temsil eder. Cezayirli savaşçılar, Fransızların kullandığı silahlara karşı vücutlarını mızraklara karşı direnen atlar gibi güçlü iradeleriyle vatanlarını savundular. At simgesi önemlidir çünkü atların ruhu izzetlidir. At, öyle şeffaf ruhlu ki, kirli veya zehirli su içmez. Bunun için Cezayir atları “Sever çılgınca Tanrı’yı ve insanı”. Allah’ı ve insanı seven atlar, zulmü ve zalimi sevemezler. Burada kutsal atlar, Cezayirli savaşçıların yardımına gelen melekler olarak da yorumlanabilir.

“Yaşar ve yaşatır yalnızca
Cezayir süt sirkidir
Yurdunu sevenlerin
Gözlerini kimse bağlamaz
At üstünde can verirler
Atla birlik güneş doğarken
Ve yaşar Cezayir”⁴⁴⁹

Şair bu şiirinde "hakikat medeniyeti"ne mensup insanların özelliklerini at simgesiyle anlatmaktadır. Bütün dünya karşı çıksa da “yaşar ve yaşatır” özelliğiyle yeryüzünü adaleti ve duruşu ile imar etmekle mükelleftir. Batı medeniyetini temsil eden Fransızlar ise insanlara zulmederek adaleti öldürdükleri için kendi medeniyetini yok etmiş sayılırlar, başka bir deyişle “yaşar ve yaşatır” özelliğe karşı, “ölür ve öldürür” özelliklerini izhar ederler. Yurdunu seven insanlar, her türlü oyun ve tuzağa karşı teyakkuz halindedir. O yüzden “gözlerini kimse bağlamaz” çünkü onlar vatani uğruna canını vermeye hazır kimselerdir. Vatanlarını yaşatmak için kendilerini ve atlarını feda ederler ama istiklal güneşi doğmadan durmayı bilemezler.

“Ölüler evlerden
Çıkmaz girer
Gençlik açlık masalı
Kadınlar Cezayir’de
Fransa anlamıyor”⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan: Körfez**, s.84-87.

⁴⁵⁰ Sezai Karakoç, **a.e.**, s.84-87.

Topraklarını savunurken şehit olan Cezayirli savaşçılar gerçekte ölmedi, aksine gerçek hayata girdiler. Çünkü ölüm, haklılar için yaşamdır. Aslında ölenler onurlu bir hayat yaşayamayanlardır. Sezai Karakoç'un medeniyet algısını oluşturan din unsuru bu satırlarda kendini göstermektedir. Cezayirli için ölüm bir son değil, başlangıçtır. Ama Fransa bunu anlayamaz, çünkü zalimlerin hayatı karanlık, ölüm ise hiçliktir. Bu sebeple bir insan neden ölüme koşarak gittiğini anlamlandıramaz.

“Cezayir’de atların
Gördüğünü kimse görmedi
Kimse bu ölümlerle
Cezayirli gibi
Ve Cezayirli kadar
Ölmedi
Ama Cezayir yaşıyor”⁴⁵¹

Önceki satırlarda belirtildiği gibi Cezayir ve Cezayirli savaşlar, sadece kendilerini temsil etmezler. Bu mücadele yeni başlamadığı gibi gelecekte sürdürüleceğini söylemek mümkündür. Hem “Kimse bu ölümlerle/ Cezayirli gibi/ Ve Cezayirli kadar/ Ölmedi” diyor, hem de “Cezayir yaşıyor” diyor. Sadece durumun vahametini ve zulmün cehennemini vurgulamakla kalmıyor, aynı zamanda vatanlarını savunurken şehit olanların şehitliklerinin azametini de vurgulamaktadır. Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışı bu şiirde kendini gösterir.

“Gidelim gidelim Cezayir’e
Dağları kıvrım kıvrım şehir
Ölümü ikiye bölen nehir
Orda akar aşka kine ve zafere”⁴⁵²

Cezayir'e gitmek onun mücadelesini haklı bulmak demektir. Cezayir'e destek mesajı vermek, Cezayir'in haklı davasını sanat penceresinden okuyucuya duyurmak ve haberdar etmek demektir. Cezayir dağları, Fransızların bıraktığı pisliği bir sel gibi temizleyerek özgürlüğünü tahrir etmek isteyen savaşçılarla dolup taşar. Ölümü ikiye

⁴⁵¹ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan: Körfez**, s.84-87.

⁴⁵² Sezai Karakoç, **a.e.**, s.84-87.

bölen nehir, bir inanç anlayışı olarak görmek mümkündür. Cezayir'de ölen Cezayirli şehit, Fransızlar işgalci zalimlerdir. Bu iki grubun ölümleri birbirinden tamamen farklıdır çünkü biri toprağını savunurken şehit düşer, diğeri ise başkalarının ülkelerini, hürriyetini, kaynaklarını ve mallarını haksız yere sömürmek için saldırılar yapar ve gasp eder.

Sezai Karakoç'un "**Balkon**"⁴⁵³ adlı şiiri, en çok çalışılan şiirlerinden biridir. Bu şiir, Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışını gösteren bir metin olarak değerlendirildiğinde farklı yorumlara uygundur. Balkonlu ev, İslâm medeniyetinin geleneksel ev yapımından farklı olarak diğeri medeniyetlerin sembollerini taşır. Ama şiirin önemi körü körüne taklit hastalığını eleştirmektir. İslâm coğrafyasında İslâm dinine göre inşa edilen evlerde mahremiyet konusuna dikkat edilirken, modernizmin ürünü olan balkonlar bu mahremiyeti gözler önüne sermekte ve adeta evin sınırlarını sokağa dökmektedir.⁴⁵⁴

“Çocuk düşerse ölür çünkü balkon
Ölümün cesur körfezidir evlerde
Yüzünde son gülümseme kaybolurken çocukların
Anneler anneler elleri balkonların demirinde”⁴⁵⁵

⁴⁵³ “Balkon” şiirinin hikayesini hem Hatıralar, eserinden hem şiirin tahliliyle ilgili Bkz. <https://yucedevlet.com/balkon-siiri-ve-sezai-karakoc-uzerine.html> (Erişim Tarihi: 01.04.2023).

⁴⁵⁴ Balkon şiirinin yazılmasında etkili olan olayın şairin annesinin ölümü olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Körfez adlı şiir kitabında yer alan bu şiirin, çocuklar ve anneler arasındaki ilgiden kaynaklandığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili Fikri Kula, Sezai Karakoç'un Hayatına Dair” adlı makalesine Bkz. “Şair, 6 Ocak 1959 tarihinde Meserret Kıraathanesi'nde otururken şiddetli bir patlama meydana gelir. “Sirkeci İnfilâkı” olarak kayıtlara geçen olayda yaralanır, âdeta ölümden döner. Bunun üzerine “Ben Kandan Elbiseler Giydim, Hiç Değiştirsinler İstemedim” başlıklı şiirini yazar. Yine bu yıl annesinin ölümü ve kendisinin ölümden dönmesinin getirdiği duygu yoğunluğu ile ferdi ve metafizik içerikli bir kitap olan ilk şiir kitabı Körfez'i yayımlar. Son baskısı yapılan kadar birçok değişiklik yapılan kitapta yer alan en önemli şiirlerden biri “Balkon” şiiridir. İkinci Yeni özellikleri taşıyan “Balkon” başlıklı şiir yayımlandığı tarihten itibaren şiir çevrelerinden yoğun ilgi görmüş ve büyük beğeni toplamıştır. Kitaptaki “Yoktur Gölgesi Türkiye’de”, “Anneler ve Çocuklar”, “Çocukluğumuz”, “Ben Kandan Elbiseler Giydim Hiç Değiştirsinler İstemedim” şiirleri şairin hayatından izler taşır., **Türk Dili**, Aralık, 2021 Yıl: 70 Sayı: 840.

⁴⁵⁵ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 83.

Şiirin ilk mısralarında "hakikat medeniyeti"nin geleceği olan çocukların ödediği bedel vurgulanır. Balkondaki çocukların kendi medeniyetlerinin değerleriyle yetiştirilmedikleri için modernizmin tuzağı olan "balkon"dan düşeceklerini, annelerinin asli görevlerinden alınıp sömürüldüğünü göstermektedir. Bir medeniyetin temeli olan anne, farklı amaçlarla meşgul olunca Selahattin Eyyubi ve Fatih Sultan Mehmet gibi nesiller yetiştiremeyeceği için o medeniyetin geleceği olan evlatlarını kaybedecek ve karanlıklara boğulacaktır.

“İçimde ve evlerde balkon
Bir tabut kadar yer tutar
Çamaşırlarınızı asarsınız hazır kefen
Şezlongunuza uzanır ölü”⁴⁵⁶

Balkon sadece bir sembol olarak ele alındığında “hakikat medeniyet”e aykırı olan her şeyi temsil ettiği söylenebilir. Çünkü ailenin çekirdeği olan kadın ve çocuk kendi medeniyet değerlerinden uzaklaştırılıp diğer medeniyetlerin değerleriyle yetiştirildiğinde vahim bir sonuç ortaya çıkar. Bu nedenle şairin hem içinde hem evlerdeki "balkon"u tabutla benzetmesi bu anlamı güçlendirmektedir. Daha da kötüsü, gelecekteki oluşacak sıkıntılardır. Şair'e göre evlerdeki balkonların (yani mahremiyetin ifşasının) sadece evlerin değil, aile yapısının ve sosyal yapının da mezarı olacağından bahsetmek mümkündür.

“Gelecek zamanlarda
Ölüleri balkonlara gömecekler
İnsan rahat etmeyecek
Öldükten sonra da”⁴⁵⁷

Bu yüzden insan ne hayatta ne de öldükten sonra rahat eder. Çünkü taklitçi kendini tatmin edemez, varlığını kanıtlayamaz ve her gün farklı insanları taklit etmekle meşgul olduğu için kendini gerçekleştirmekten acizdir. Öte yandan şair, İslâm'ın hükümlerinden koparak, İslâm'ın hükümlerini yaşamayan kişi veya toplumun ahirette rahat edemeyeceğinden endişe duymaktadır. Sezai Karakoç'un bu şiiriyle "hakikat

⁴⁵⁶ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 83

⁴⁵⁷ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 83

medeniyeti" ile diğer medeniyetler arasındaki farkları ortaya koymaya çalıştığı düşünülebilir. Bu sebeple İslâm medeniyetinin dirilişi için çaba sarf eden ve bu uğurda çalışan herkesi tebrik eder. Bunun göstergesi bu şiirin son mısralarıdır.

“Bana sormayın böyle nereye
Koşa koşa gidiyorum
Alnından öpmeye gidiyorum
Evleri balkonsuz yapan mimarların”⁴⁵⁸

Şair, medeniyet yolculuğunu yaparken aynı yolu izleyenleri takdir eder, onları alnından öper ve başkalarına örnek gösterir. “Alnından öpmeye gidiyorum, Evleri balkonsuz yapan mimarların” tabiriyle batıl medeniyetleri taklit etmeden, kendi gerçek medeniyetlerinin değerlerine göre hareket eden insanları ifade ettiği söylenebilir. Bu şiir Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışını gösterirken Sezai Karakoç'un ufkunun genişliğini de ortaya koymaktadır.

“*Masal*” adlı şiir destanı, Sezai Karakoç'un medeniyet algısını yansıtan önemli şiirlerinden biridir. Bu şiirin ilk güzelliklerinden biri de Sezai Karakoç'un davasını ele alışıdır. Doğu ile Batı arasındaki mücadeleyi temsil eden bu şiir, Müslüman fetihlerini ve haclı seferlerini okuyucunun zihninde canlandırmaktadır. Bu mücadelenin geçmişte olduğu gibi bugün ve yarın da devam etmesi söz konusudur. “Onun en önemli hedeflerinden biri, kendi uygarlığının; yani inandığı, hakikat olarak benimsediği ve ta özünden kavrayarak ruhuna ve hayatına geçirmeye, maletmeye niyet ve arzu ettiği İslam medeniyetinin; tam anlamıyla, yaşadığımız çağa yansıtılmasıdır: yani onu çağa uydurmak değil, çağın ona uyması için çalışmaktır.”⁴⁵⁹

"Doğuda bir baba vardı
Batı gelmeden önce
Onun oğullar batıya vardı"⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 83

⁴⁵⁹ Turan Karataş, Sezai Karakoç (Hayat-Sanat-Tenkit), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1994, s.72.

⁴⁶⁰ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 409.

19. yüzyıldan itibaren Batı'ya yapılan göçler, Batı'da gelişen müspet ilimler ve Doğu'da yayılan problemlere bağlı olarak gözle görülür ilerleme ve gelişmeler, çoğu insanda bunun sadece Batı'da olduğu inancını oluşturmuştur. Şimdi bu şiirin medeniyet algısını nasıl yansıttığını incelemek istersek ilk mısralardan başlamakta fayda var.

"Birinci oğul batı kapılarında
Büyük törenlerle karşılandı
Sonra onuruna büyük şölen verdiler"⁴⁶¹

Batının aldatmada her zaman olduğu gibi başarılı olduğu bilinmektedir. İkiyüzlülükle, ihanetle, yalanla, yumuşak dille kurnazlığını gizlemesini, güler yüzle kızmasını çok iyi biliyordu. Günümüzde durum hiç değişmemiş, ülkeler arasındaki ilişkilerde görülmektedir. "Öldürdüler onu ve gömdüler kimsenin bilmediği bir yere" bu dizede olduğu gibi, insanları hiç ummadıkları bir anda sinsice vurmak için fırsat kollamaktadır. İbret alacak kimse yoksa bu durum şiirdeki gibi tekerrür etmeye devam eder.

"İkinci oğul Batı ülkesinde
Gezerken bir ırmak kıyısında
Bir kıza rastladı dağların tazeliğinde
Yıllarca peşinden koştu onun
Kavuşamadı ama ona
Batı bir uçurum gibi girdi aralarına
Sonra bir kış günü soğuk bir rüzgâr
Alıp götürdü onu"⁴⁶²

İkinci oğlunun durumu da maddi ilerlemeye ve medeniyet teknolojilerine hayran olan manevi değerlerin kaybını yaşadı. Bu satırlardaki kızın güzelliği maddiyatı temsil eder ve bu noktada denge sağlanamazsa fitnesine düşmeye mahkumdur. Maddi değerler ile manevi değerlerin birlikte ele alınmadığı takdirde yok olmaya yüz tutacağı anlaşılmaktadır. Tıpkı diğer oğlunun sonu gibi o da aynı kalacak.

⁴⁶¹ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.410.

⁴⁶² Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.410.

Bugün Batı'nın insanlara vaat ettikleri düşünülduğünde, bunların neredeyse tamamı finansal fırsatlardır. Ancak verdiği sözleri hiçbir zaman yerine getirmemesine rağmen yine de insanları aldatmaya devam etmektedir.

"Yağmur suları acı ve buruktu
İşin künhüne varsın diye
Yolladı üçüncü oğlunu"⁴⁶³

Bu satırlarda Sezai Karakoç birden fazla konudan bahsediyor. İnançlı bir adam, doğa ile ilişkisini her zaman sürdürür. Bu, babasının ısrarı üzerine gizliliğe olan inancından kaynaklanmaktadır. Babanın gönderdiği oğullarının ölümünü doğadaki değişikliklerden anlar. Oğulları, esen rüzgârdan ve bazen de yağan yağmurdan durumlarını anlayabilir. Çünkü mümin tabiatın lisanlarını bilir ve Allah'ın isim ve sıfatlarının tabiatteki tecellilerini okuyabilir. Bütün bunları bildiği halde neden hep tuzağa düşüyor? Sorunun cevabı tek kelime ile verilirse; İnsanlar doğruyu biliyor olabilir ama bu bilgiyi marifete dönüştürmedikçe gaflet içinde olma ihtimalleri daha yüksek.

"Üçüncü oğul Batıda
Çok aç kaldı ezildi yıkıldı
Ama bir iş buldu bir gün bir mağazada
Açlığı gidince kardeşlerini arayacaktı"⁴⁶⁴

Çünkü oğulların hikayesi, günümüzde de hayatın içinde farklı şekillerde kendini göstermektedir. Maddi zenginliğe odaklanarak, değerlerin kaybolduğu ve bir daha geri gelmediği basit bir testle tespit edilebilir. Burada gerçek bir medeniyet kuracak bireylerin önünde onlarca hatta yüzlerce engel olduğu vurgulanmaktadır. Bu engelleri aşmak için amacın ne olduğunu sürekli hatırlamak ve bu yolculuk boyunca güvenilir arkadaşlarla yola çıkmak gerekmektedir. Aksi halde maddi çıkarlar insanları asıl amaçlarından uzaklaştırabilir.

"Vazgeçmedi koyduğundan kafasına
Dördüncü oğlunu gönderdi Batıya"⁴⁶⁵

⁴⁶³ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.410.

⁴⁶⁴ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.410.

⁴⁶⁵ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.410.

Vazgeçmek bir mümin için asla bir seçenek değildir. Örneğin İstanbul şehri İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren fethedilmeye çalışılmıştır. Her asırda bir lider denediler ama asla pes etmeyi düşünmediler. Bu ısrar sayesinde İslâm coğrafyasının bir elin parmaklarıyla sayılabilecek merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bunun gibi binlerce örnek göstermek mümkündür. Bir kapı kapandığında başka bir kapının açıldığını kabul eden insanlar için vazgeçmek ne uygun ne de seçenektir.

"Dördüncü oğul okudu bilgin oldu
Kendi oymak ve ülkesini
Kendi görenek ve ülküsünü
Günü geçmiş bir uygarlığa yordu
Kendisi bulmuştu gerçek uygarlığı
Batı bilginleri bunu kutladı
O da silindi gitti binlercesi gibi
Baba bunu da öğrendi sihirli tabiat diliyle
Kara bir süt akmıştı bir gün evin kutlu koyunundan"⁴⁶⁶

Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışında bilgi ancak marifete dönüştüğünde amaca hizmet edebilir. Aksi halde medeniyetini yıkan, gerilimini seyredenler cahil değildir. Hatta toplum içinde kendini entelektüel olarak tanımlıyor. İslâm'da bilmek yetmez, bilgi ile amel etmek farzdır. Örneğin; Bütün Müslümanlar namazın farz olduğunu bildiği halde kaç kişi namaz kılabilir? belki yarısından az. Bunun gibi pek çok örnek verilebilir. Yani sadece bilmek yetmez, bildiğini uygulayarak da görevini yapmalıdır.

"Beşinci oğul bir şairdi
Babanın git demesine gerek kalmadan
Geldi ve batının ruhunu sezdi
Büyük şiirler tasarladı trajik ve ağır
Batının uçarlığına ve doğunun kaderine dair
Topladı tomarlarını geri dönmek istedi
Çöllerde tekrar ede ede şiirlerini
Kum gibi eridi gitti yollarda"⁴⁶⁷

Şair-sanatçı, toplumun temel direklerinden biridir. Kültür ve medeniyetlerinin dili ve haber kanalıdır. Toplumdaki gelenek, görenek, ahlak, din anlayışı ve

⁴⁶⁶ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.410.

⁴⁶⁷ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.411.

davranışlarını özümseyip nesilden nesle aktaran kişilerdir. Bir şair veya sanatçı, bir yıkım aracı olabileceği gibi, yeniden inşa etme, ihya etme ve diriltme aracı da olabilir. Medeniyetlerinin yükseliş ve düşüşlerinde şairlerin etkisi her zaman belirgindir.

"Bir şafak vakti Batıya erdi
En büyük Batı kentinin en büyük meydanında
Durdu ve tanrıya yakardı önce
Sonra ansızın ona bir ilham geldi
Ve başladı oymaya olduğu yeri
Başına toplandı ve baktılar Batılılar
O aldırmadı bakışlara
Kazdı durmadan kazdı
Sonra yarı beline kadar girdi çukura
Kalabalık büyümüş çok büyümüştü
O zaman dönüp konuştu:
Batılılar!
Bilmeden
Altı oğlunu yuttuğunuz
Bir babanın yedinci oğluyum ben
Gömülmek istiyorum buraya hiç değişmeden
Babam öldü acılarından kardeşlerimin"⁴⁶⁸

Şafak vaktinde en büyük kentinin Meydanı'na ulaşan ve Allah'a dua eden ve yerde bir çukur kazarak kendini temkin etmeye çalışan Oğul, gerçeğe yaklaşmış ve hakikati almamış biri olarak kabul edilir. Şafak her zaman uzun gecenin ardından gelir, işte o babanın beş oğlunu yapamadıklarını altıncı oğluna rehberlik teşkil ederek düştükleri hatalarından korumuştur.

"Batı bu sütunu ortadan kaldırmaktan aciz kaldı
Hâlâ onu ziyaret ederler şifa bulurlar
En onulmaz yarası olanlar
Ta kalplerinden vurulmuş olanlar
Yüreğinde insanlıktan bir iz taşıyanlar"⁴⁶⁹

Doğulu babanın son oğlunun iradesine ve değerlerine olan bağlılığı sonsuzluğa ulaşmıştır. Tüm engellere rağmen kendini koruyabildi ama en önemlisi başkalarına örnek ve şifa kaynağı oldu. Çabalamak; Kişilerin bireysel çıkarları gözetilmemeli,

⁴⁶⁸ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.413.

⁴⁶⁹ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.413.

gerçek diriliş ve gerçek medeniyet diriltilmeli ki kaybedilen değerler geri kazanılabilsin. Bu nedenle Sezai Karakoç'un bu şiiri adeta bir manifesto kadar önemlidir.

Sezai Karakoç'un eserlerinin birbirini tamamladığı daha önce belirtilmişti. Bu nedenle “masal” şiirinin diğer şiirlerle birlikte okunduğunda daha iyi anlaşılacağını söylemek mümkündür. Sezai Karakoç'un medeniyet algısının önemli noktalarından biri de Allah'a olan tevekkülüdür. İnsanoğlu unutkan, aciz ve aceleci olduğu için kendisine tekrar tekrar hatırlatacak, elinden tutacak, yardım edecek ve doğru yolu gösterecek bir güce ihtiyaç duyar. Bunun belki de en önemli örneği "Hızır'la Kırk Saat" şiiridir. Herkes için mümkün olmasa da hak edenlerin yanlarında olduğunu bilmek büyük umut vermektedir. Bu anlamlar aşağıdaki satırlarda bulunabilir. Dua ile başlar ve şöyle devam eder:

“Hızır’dır öncüsü artçısı bu halkın
Onlar tek sahibi metafiziğin
Ruh ve hakikat medeniyetinin
Onun uygarlığıdır hayata anlam veren
Akli da akli asanı da fizikötesine götüren
Tabiatı verimlendiren
Ayı ay güneşi güneş eden
Çelişkileri bile ahenk olarak kullanan
Kavisleri bile dosdoğru”⁴⁷⁰

“Hz. Hızır”, her yerde hazır olan Allah’ın emriyle bulunması gereken yerlerde Allah’ın salih kullarına yetişmek için her zaman hazırdır. Eşyaların doğasına aykırı olarak görülen çok şey, aslında aykırı değildir. Fakat bu hayat kurallarından farklı olduğundan insanların bunu kabullenmesi zor olur.

“Zehir bile onda şifanın buyruğunda
Onlardır güneşi ve gölgeyi yerli yerine koyan
Bu dünya ve öteki dünya, hakikatin gölgesi
Tanrı aşkını yaşayanlardır onlar

⁴⁷⁰ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, 2018, s.670.

Mevlâna görünür bir uçta
Konya'dan Kubbe-i Hadra'dan
Muhyiddin-i Arabi İmam-ı Gazali
İmam-ı Rabbani ve Hallaç esintileriyle dolu uygarlık
Pancurlar var Hallaç gibi
Yaz sıcağında ruha açılan
Sabrın ve tevekkülün son ucu Geylâni
Halisliğin saf madeni Rufai"⁴⁷¹

Elbette burada sıralanan isimler, peygamberlerden sonra gelen mükemmel kişiler olarak kabul edilmektedir. Çünkü tüm sebepleri yerine getirirler ve sonuçlarını gönül rahatlığıyla kabul ederler. Kişiliklerine bakılırsa, hayattaki her şeyin iki yönüne saygı duyarlar. Maddi sebeplerinden taviz vermemişler, manevi hayatlarında tembellik yapmamışlardır. Aslında onlar hayati, manevi ve maddi yollarında hakikate yürümüş insanlardır. Buradan, modellere bakarak kendi kişiliklerimizi inşa edebileceğimiz ve medeniyeti canlandırmaya layık olabileceğimiz mesajı netleşiyor.

Bu nedenle Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışını gösteren şiirlerinden biri de "Hızır'la Kırk Saat" şiiridir. Burada şair, Müslümanların yeryüzündeki hayatını, varlığını, gayesini, vazifesini ve hilafetini doğrudan veya dolaylı olarak derin düşüncelerle ele almıştır. Bu şiir böyle bir özelliğe sahip olduğu için medeniyet algısını ele alır. Elbette yukarıda belirtilen medeniyet unsurları dikkate alındığında satırlardan okumanın zor olmayacağı düşünülebilir. Örneğin şu beyitlerin büyük anlamları vardır:

“Bu çok sağlam surlu şehirden de geçtim,
Beni yalnız yarasalar tanıdı
Az kalsın bir bağ bekçisi beni yakalayacaktı,
Adım hırsıza da çıkacaktı,
Her evde kutsal kitaplar asılıydı
Okuyan kimseyi göremedim”⁴⁷²

⁴⁷¹ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, 2018, s.670.

⁴⁷² Sezai Karakoç **a.e.**, s. 175.

Sezai Karakoç, "Gül Muştusu" şiirinde cezaevlerinin Yusuf'ların bahçesi olduğunu belirtir. Dışarıda kıtlık olsa da Yusuf'lar oldukça bir gün dünya hazineleri onların eline geçer. Onlar için şartlar ne kadar zor olursa olsun, sürekli bir umut taşırlar. Mum gibi çevrelerindekiyle yol gösterirler ve kendilerini yakarlar. Bu şiir İslâm medeniyetinin ölmediğinin ve ölmeyeceğinin ispatı olarak sunulabilir.

“Bahar gelmiş Yusuf,
Çok düş gördük,
Gül getirilmiş hapisaneye
Çok düş yorumladım ama
Henüz çıkamadık geniş
Ve aydınlık yeryüzüne
Bir gül getirilmiş
Ama aşamadık duvarları
Çıkamadık gül
Bahar ülkesine”⁴⁷³

Medeniyetin oluşumunda dinin rolü inkâr edilemez. Tam uygarlığın olduğu yerde inançlar ve dinler vardır. Bunun dışında elbette bazı medeniyetler hiçbir peygamberin dinine mensup olmayan kişiler tarafından da kurulmuştur. Ancak bu medeniyetleri şekillendiren unsurlardan biri de bir amaca veya hedefe olan inançlarıdır.

Sezai Karakoç bu şiirinde "ikinci mimarları" tabiriyle namaz vakti adını kullanmıştır. Namaz, kul için yaratıcısı ile bir köprü vazifesi görür. Tadil-i erkan ile bu namazı ne zaman kılsa, bütün işlerinde titizlik gösterir ve işin kalitesine dikkat eder. İbadet yoluyla disiplini öğrenir, plan yapmaya ve zamana saygı duymaya özen gösterir.

"İkinci mimarları
Çağı bir orta çağ yayı gibi geren ülkülerine
İnançsızlığın yıkıcılığın
Köleliğin sömürmenin

⁴⁷³ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, 2018, s.388.

Kör yüreğine ok atan
İnkârı öldüren
İnsanı dirilten
Bir fecrin erleri
Batmış medeniyetimizin
Ruhumuzun arkeologları
Çıkıp Çıkıp bir lânetli geceden
Geliyorlar”⁴⁷⁴

Burada bu görevi hakkıyla yerine getirenler, şiirde bahsedilen bütün tehlikeleri ortadan kaldırarak medeniyetlerinin direği olurlar ve onları hak ettikleri yere geri getirirler. Mimarlar kadar aktif ve esnektir, ruhları ve zihinleri ışık gibi aydınlatır. Medeniyeti diriltmek için bu tür neferlere ve erlere her zaman ihtiyaç vardır.

"Işık tut Rabbim
Büyük ışığı esirgeme bizden
Koruyan acımana
Güzeller güzeli adlarına
Sığman bu erlere
Işık tut Rabbim
Kur'an'ın aydınlığını yay gönlümüze
Peygamber duasını es et bize
Saçılın senin solmaz baharının gülleri yolumuza”⁴⁷⁵

Dua mümin için en etkili silahtır. Yani bir işin bütün sebeplerini yapıp sonucunu yalnız Allah'tan beklemektir. İnsanın bu şekilde yaptığı duaya, hakiki tevekkül denir. Bunu yapan mümin, duası kabul olur ve istediğinden fazlasını alır. Böylece hak ettiği medeniyete kavuşur ve medeniyetin sönen ışıklarını aydınlatır. Geçmişte olduğu gibi aklını dünya medeniyetlerinin zirvesine ulaşmak için kullanır ve medeniyetini yeniden inşa eder.

⁴⁷⁴ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, 2018, s. 420.

⁴⁷⁵ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 421.

Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışını yansıtan şiirlere hemen her kitapta rastlamak mümkündür. Meselâ: Kader zamanında aşağıdaki satırlarda sorduğu sorular ilminin ne kadar derin olduğunu göstermektedir. Esas olan bu soruların cevabını bilmeyenlere sormuş, bu durumlara düşenleri uyandırmak için sorulan sorulardır. Müslümanlarda, İslâm beldelerinde ve Müslüman topluluklardaki duruma bakarak, nasıl böyle bir duruma düştüklerini, sesli bir şekilde reddederek ve inanmayarak düşünme şeklidir.

"Yol nedir yolun neresindeyiz
Dönüyor muyuz sonsuz bir dairede
Tarifsiz telâfisi olmayan bir gerilemede mi
Farkedilmeyen ama ansızın farkedilecek olan
İlerlemede miyiz hafif hafif birikip
Birden patlayan
Deprem dalgaları gibi gelip
Sükûneti durusu blok blok düşüren
Önlenemez bir sonda mıyız
Bütün medeniyetlerin ölümü mü bu
Peki ne kalacaktır geriye
Yoksa tam tersine bir saflaşma mı
Eninde sonunda
Hakikate sahip olduğumuza göre
Rönesans'ımız dönemine mi girdik
Parçalanma ve bölünme dönemine mi
Ne olup ne bitiyor
Gün nereye gidiyor"⁴⁷⁶

Şükretmek için bir sebep olduğu için önce 'diriliş' fikri konusunda farkındalık yaratmakla başlar. Öncelikle toplulukların karşılaştıkları sorunları tespit edip ne tür bir tehlike olduklarını onlara göstererek farkındalık yaratmaktır. Sonra onlara doğru yolu

⁴⁷⁶ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 673.

göstermektedir. Kalkma, dirilme ve uyanış tekniklerini öğrenmelerini sağlamaktır. Başarılı olursa, gerçek bir diriliş gerçekleşecektir.

Sezai Karakoç'un, buraya kadar okunan tüm şiirlerinde "diriliş" gerçekleştirecek nesillerden bahsetmiştir. Bu "diriliş" sonucunda İslâm medeniyetini canlandıracağını ve dünyaya hâkim olacağını müjdelemiştir. Aşağıdaki dizelerde yükseliş ve dirilişin nasıl gerçekleşeceği anlatılmaktadır.

“Çatıda setlerde ufuk çizgisinin olduğu her yerde
Her müslüman gönülde ve yüzde
Bin bir yol gider bir yola varır
Orda kalbimizin fidanı göğeri
Orda gönlümüzün çiçeği açar
Açar bir gün elbet yeniden gönlümüzün çiçekleri
Görülmemiş fizikötesine ait çiçekler
Mesnevi'nin Mânevi'nin
İhyâ'nın Mektubat'ın
İstanbul'un Bursa'nın
Diyarbakır'ın Konya'nın
Erzurum'un Bağdat'ın Şam'ın
Kahire'nin ve bütün Afrika'nın
Mekke'nin ve Medine'nin gülleri
Ne tükenmezdir İslâm'ın şehirleri
En büyüğünden en küçüğüne
Hangisini ansam eksik kalır
Sayılmaz güzellikleri iyilikleri
Kuala Lumpur'dan Darüsselâm'a kadar
Ve ayrıntılar ayrıntılar ayrıntılar”⁴⁷⁷

Coğrafyası, etnik grubu, kıtası ne olursa olsun İslâm medeniyeti kapsamlı bir medeniyettir. Aynı zamanda gönülleri birleşmiş bir ümmet oluşturdular. İslâm medeniyetinin çeşitliliğini neşe ve şevkle aktarmıştır Elbette bu medeniyet sadece

⁴⁷⁷ Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, s. 671.

buradaki adı geçen belde ve şehirleri değil, tüm dünyada İslâm ile şereflenmiş coğrafyaları da kapsamaktadır. Şair bu durumu "hangisini alsam eksik kalır" mısrasıyla göstermiş ve nasıl bir dünya medeniyetine sahip olduğunu anlatmıştır.

“Yeniden özgürlüğe ve özgünlüğe çıkmak
Bize mahsus görüntüler Bursa İstanbul Konya Edirne
Bize mahsus görüntüler Diyarbakır
Ulu Cami Peygamber Camii Süleyman Camii
İçkale Aslanlı Çeşme
Dar sokaklar kapı içinde kapı uygarlık bu
Kendi uygarlığımız
Yenilememiz gereken
Ve diriltmemiz
Kopyadan taklitten dönmek
Ölümden dönmekten daha zor ama
Varolmanın tek şartı
Kaderin kaderle çarpışması
Kaderin kaderi ertelemesi
Kaderin kaderi yenmesi
Yeniden varolmanın sırrı
Dirilmek ve diriltmek görevi
Ölümün çürütemediği güzellik
Ben o güzelliği söylüyorum
Ben o güzelliği söylüyorum
Ölümün ötesindeki güzellik”⁴⁷⁸

Batı medeniyetini taklit eden Müslüman milletlerin gafletlerine karşı kendisini uyarmak için çağırın Sezai Karakoç, örnek alınması gereken değerleri bu şiirinde anlatmaktadır. Özgünlüğün başkalarını taklit ederek elde edilemeyeceği günümüz koşullarında yapılması gerekenleri hem anlatmakta hem de göstermektedir. 19. yüzyıldan itibaren İslâm coğrafyasındaki buhrandan kurtulmak için elinden gelen her

⁴⁷⁸ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.677.

şeyi yapan Karakoç, ömrünü ve ömrünü bu yolda geçirdi. Bu nedenle ne söylediğinden ziyade ne yaptığına dair ender bir rehber olmuştur.

4.1.2. Sezai Karakoç'un Medeniyet Algısını Gösteren Nesir Örnekleri

Sezai Karakoç, Abdullah et-Tayyib ve Thomas Stearns Eliot'tan farklı olarak eserlerinde medeniyet konusunu ayrı başlıklar halinde yazmıştır. Diğerleri medeniyeti kültür kavramıyla ele almışlar. Ancak uygarlık algısını bilinçli olarak şiirlerine ve nesirlerine yansıtılmışlar. Bu nedenle onun nesrinden bazı alıntılar yapılarak medeniyet anlayışına örnek olarak yorumlanmıştır.

Bu eserlerde medeniyet nedir? sorusuna verilecek ortak bir cevap varsa şu şekilde tanımlanabilir: "Medeniyet, hayatımızın her safhasında, duygularımız, düşüncelerimiz ve davranışlarımızla karşılaştığımız bütüncül bir olaydır. Yani her an, her hareketimiz medeniyetle ölçülür, medeniyetle tartılır ve medeniyetle değerlendirilir. Onunla değiştirilir, onunla yaşar, onunla devam eder ve onunla değer kazanır. Düşüncelerimiz, duygularımız, eserlerimiz, hayatımız, hayat tarzımız, ahlakımız, hepsi medeniyet hâdisesine dahildir. Geçmişte bütün bu duygularımız, düşüncelerimiz ve davranışlarımızla, büyük, kalıbı ve evrensel bir medeniyet kurduk. Bunun adı, İslâm Medeniyetidir. Medeniyetimizi, Tanzimat'tan bu yana, iki yüz yıla yakın bir zamandır terk ediyoruz. Terk ede ede artık ilkel bir duruma düştük. Bugün İslâm'ı en ilkel şekilde ifade ve temsil ediyoruz"⁴⁷⁹

"Kültür ve medeniyet savaşını da öncelikle borç olan savaşa katmalı. Daha doğrusu bu tür savaş, o savaşın içinde düşünmeli. Medeniyetimizin, çağımızda, bir tekniği, bir sanat ve estetik ifadesi, bir düşünce dinamiği, bir bilim ağı olmalı. Ki Batı uygarlığıyla savaşabilelim ve benliğimizi koruyabilelim"⁴⁸⁰

Sezai Karakoç'un medeniyet algısını yansıtan bu metinde öncelikle medeniyet bir varoluş kavramıdır. Medeniyetin mensupları, hayatın her alanını kapsayan kendilerine özgü yaşam tarzlarını yaratarak kendilerini diğerlerinden farklılaştırmaya ihtiyaç duyarlar. Aksi halde yapılması gereken İslâm hakimiyeti hiçbir özelliğini bırakılmadığı için gerçekleştirilemez. Müslümanlar hakka hizmet etmekle yükümlü

⁴⁷⁹ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.134.

⁴⁸⁰ Sezai, Karakoç, **Diriliş Neslinin Amentüsü**, 116. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2022, s.32.

oldukları için kendilerini hem maddi hem de manevi yönden geliştirmeleri gerekmektedir. Ama bu dünyada sadece hakikat medeniyeti yok, hâkim olmak isteyen başka güçler de var. İslâm ve Hristiyanlığın veya diğer dinlerin savaşçıları olarak görülmemelidirler. Çünkü Müslümanlar arasında bu medeniyetin değerlerine uygun hareket etmeyen birçok topluluk vardır.

Sezai Karakoç'un medeniyet algısını gösteren metinlerden birinde konuyu şöyle ifade etmektedir: "Kültür birliği sağlanırsa tarih birliği de yeniden kendiliğinden kurulmuş olacaktır. O halde diriliş eri ülküsünün, yani Diriliş idealinin ikinci unsuru, kültür birliği'dir özülke ve kültür birliği idealleri, Millet İdeali'nin doğmasını sağlayacaktır ki, Diriliş İdeali'nin temeli de bu Millet İdeali'dir. Millet, İslâm Milleti doğunca, artık Hakikat Medeniyeti demek olan İslâm Medeniyetinin Dirilişi gerçekleşmiş olacaktır"⁴⁸¹

Kültürü medeniyetin bir unsuru olarak gören Sezai Karakoç, hakikat medeniyetini diriltmek için kültür birliğinden başlamak gerektiğini söylüyor. Ayrıca kültürel birliğin sağlanması için sahip oldukları değerlerin tüm İslâm ümmetine yeniden kazandırılması mümkündür. Bu birlikteliğin geçmişte de var olduğunu vurgulayan bir nevi hatırlatma hamlesiyle başlamak da mümkündür. Çünkü inandığı dava bunu gerektirir. Örneğin, "İslâm kültür ve medeniyeti, Kur'ân ve Peygamber'den gelen İslâm ruhundan fıskırmış bir terkiptir."⁴⁸² Cümlesiyle söyledikleri ne kadar kutsal olduğunu göstermektedir.

Tüm çabalarına rağmen öğrenmeye devam etmeye çalışan Sezai Karakoç çok önemli bir ilkeyi ortaya koyuyor. Aslında bu kıymetli özellik, İslâm'ın bütün büyüklerinin özelliği idi. Çünkü insan her gün, her asır ve hatta her zaman yeni şeyler öğrenmek zorundadır. Bu nedenle bir medeniyet inşa etmek isteyenlerin hem maddi hem de manevi yönden gelişmesi elzemdir. Konuyla alakalı diyor ki: "İslâm Medeniyetinin zahirî ilim ve yapı cephesi gibi, iç, manevi yapı cephesini de tanımaya, bilmeye çalışırım. Manevi yapıyı inkâr edenler veya gereğinden fazla darlaştıranlar bir gün materyalizme saplanma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır."⁴⁸³

⁴⁸¹ Sezai, Karakoç, **Diriliş Neslinin Amentüsü**, 116. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2022, s.64.

⁴⁸² Sezai Karakoç, **a.e.**, 67.

⁴⁸³ Sezai, Karakoç, **a.e.**, s.22.

Sezai Karakoç'un bu metninden anlaşılması gereken önemli bir nokta var. Çünkü ona göre bir hakikat medeniyeti inşa edilirken maneviyat ile maddi hayat arasındaki dengenin sağlanması gerekmektedir. Aksi takdirde bu iki taraftan birinde sorun olduğunda gerçekleştirilmek istenen medeniyetin ortaya çıkmayacağı sonucuna varılacaktır. Bu denge bilimin, bilginin, teknolojinin, çalışmanın, inancın ve değerlerin tamamını kuşatır. “Diriliş nesli”nin sahip olması gereken özelliklerden biri de vasat olmasıdır. Yani nefesine ve kalbine, maddî ve manevî yönlerine riayet eden bireyler olarak nitelendirmek mümkündür.

Medeniyetin sadece maddi alanını geliştirenler sonunda materyalizmin tuzağına düşebilir veya medeniyetin sadece manevi yönünü geliştirerek maddi ve manevi hayat arasındaki dengeyi bozarak yanlış yola sapabilirler. Çünkü hak medeniyet bu dünyayı diriltmeye çalışırken ahiret için de çalışmalıdır. Tarih boyunca bu dengeyi sağlayamayanlar ve onların izinden gidenler, hep dinin öğretilerinin dışında hareket ettikleri için tehlikeli bir yola girmişlerdir.

“Aynı şekilde, İslâm’ın toplum düzeni ve fert yaşayışı için buyurduğu kurallara uymayanlar veya bunları, kendilerinin bâtın adamı olduğu iddiası veya İslâm’ın büyüklerinden birine bağlılıkları bahanesiyle inkâr edenler de bir vakitler batınilerin düştüğü vartaya düşmekten kurtulamayacaklardır. Ruhumuzu bu iki aşırılıktan, sapmadan korumaya çalışmamız, dengeli bir gidiş sahibi olarak ruhun ve maddenin, dışın ve için, toplumun ve kişinin hakkını verme prensibine sımsıkı sarılmamız, Doğru Yoldan ayrılmamız için şarttır”⁴⁸⁴

"Diriliş Erleri", Sezai Karakoç'un diriliş fikrini hayata geçirecek kişilerdir. Onları özel olarak yetiştirip şuurlu kılmamak ve gerçek Müslümanların sahip olması gereken niteliklere sahip olmalarına özen gösterilmektedir. Bu nesil ile İslâm medeniyeti yeniden dünyaya yön verecektir. Bu nedenle “diriliş nesli” kimlerdir? Böyle bir soru sorulduğunda Sezai Karakoç'un *Yitik Cennet* kitabındaki konularla, özellikle şu paragrafla cevaplanabilir:

“Çağımızda da inanç erleri, ahlâk kahramanları, büyük müslüman şairler, musikişinaslar, mimarlar, bilginler, askerler, devlet adamları yetiştirmeyi inançtan

⁴⁸⁴ Sezai Karakoç, **a.e.**, s.22.

ayırmamak demektir diriliş eri olmak. Maksat, gösterişle ve gürültülü bir biçimde lâf yarışı yapmak değil, yeniden kurulacak ve insanlığın içinde bir anıt gibi yükselecek İslâm toplumunu en alçak gönüllü çalışmalarla, sessizce ve gösterişsizce inşa etmektir. İnşa edebilmek için de her şeyden önce her alanda inşa edicileri, ibda edicileri yetiştirmeyi, namaz gibi, oruç gibi kutsal bir borç bilmek zorundadır diriliş eri. Cihadı, sadece savaşta, cephede silâhla çarpışmak biçim-inde yorumlama gibi bir dar ve sınırlı anlayışa saptanmamalı. Kültür ve medeniyet savaşını da öncelikle borç olan savaşa katmalı. Daha doğrusu bu tür savaşı, o savaşın içinde düşünmelidir”⁴⁸⁵

Sezai Karakoç aşağıdaki cümlelerde Diriliş nesline seslenmekte ve gerçek bir medeniyetin geleceğini açıklamaktadır. Bu cümleleri nasıl samimi ve içtenlikle dile getirdiğini görmek, kanaatlerinin derinliğini yansıtmaktadır. Dolayısıyla medeniyet algısını açıkça ortaya koymaktadır.

“Siz de bir uygarlığın son çocukları, evet siz de tekrar o uygarlığı yücelten, en parlak vakitlere eriştiren öze dönerek onu yeniden ihya edebilirsiniz. Bunu yaparsanız onun aşkı sizi saracak, siz âdeta bir mucize ikliminde ilerler gibi olacaksınız, şeytan veya şeytanî sistemlerin hiçbiri size engel olamayacak. Sizi aşk yönetecek. Ve siz tekrar hakikatin bayrağını dünyaya dikecek, ilâhî siteyi gerçekleştirecek, Hakkın medeniyetini zafere ulaştıracaksınız. Ve bunun armağanı olarak varılacak yere daha o anda varmış olacaksınız, erilecek alana ermiş bulunacaksınız”⁴⁸⁶

Bir yandan medeniyetin içinde bulunduğu zor durumları gözler önüne sererken, diğer yandan çaresizlikle mücadele ediyor. Çünkü ümmetin önündeki en büyük engel ümitsizliktir. Bu nedenle hastalığı teşhis eder ve reçete yazar. Yani medeniyet olağanüstü bir çabayla kendi ayakları üzerinde durmayı başarıyor. Çaba eksikliği, zihinsel tembelliğin sonucudur. Günümüzde bir takım karşıt ve olumsuz akımlar ortaya çıkmaktadır. Ama en zor zamanlarda bile medeniyetin temel inançlarına, düşüncelerine ve hassasiyetlerine dönüş duygusu veren Nuh'un Gemisi var.”⁴⁸⁷ diye inanmaktadır

⁴⁸⁵ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s.26.

⁴⁸⁶ Sezai, Karakoç, **Yitik Cennet**, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2013, s.32.

⁴⁸⁷ Sezai, Karakoç, **a.e.**, s.47.

Medeniyetin canlı bir varlık olduğu önceki sayfalarda verilen metinlerde geçmektedir. Burada diğer yandan "hakikat medeniyeti"nin sahip olması gereken özelliklerin de altı çizilmiştir. Zor duruma düşebilir, gücünü kaybedebilir, zirveyi bir an için diğer medeniyetlere bırakabilir ama kendisini temsil edecek insanlar olduğu sürece sahadan asla geri adım atmayacaktır. Yaşadığı sıkıntıları gidererek yoluna devam edecek ve tüm insanlık için hayırlı bir ışık olmaya devam edecektir. Unutulmamalıdır ki; bu medeniyetin kaynağı vahiy yani İslâm'dır. Kaynağı İslâm olan bir medeniyet ebedî olduğu için hastalanabilir ama asla ölmez. Bu durumu aşağıdaki metinde ifade eden Sezai Karakoç, şunları söylüyor:

"Medeniyetler de bir çıkmaza, bir tıkanma noktasına geldi mi, realitenin en beklenmedik noktasından, medeniyet ideasının en yüce katıyla ilişkili bir sürprizi karşılayacak, değerlendirecek güçte olmalıdırlar. Özde ve kuramda bir dirilişin bütün yükünü omuzlayabilmeli. Yeni bir arkaplan oluşturabilmeli veya bütün katılıkları kırarak bir yeni yorumlamaya açık olmalı. İşlenmemiş bölgelerden taze kuvvet ve kan alabilmeli, âdeta fiziğinin gerisine yeni bir metafizik odak yerleştirebilmelidir. Zehirlenen kanı değiştirircesine uygarlığın damarlarına yeniden taze kan, umut ve canlılık doldurabilmelidir insanlar. Ölüp de tarihe gömülmemek için, ne denli inceliyse incelsin, kentleşmenin ağlarıyla donanırsa donansın, uygarlığın uzağında ve yükseklerde de olsa, ödevlisini göndererek donmayı kırarak Filistin Dağları bulunmalıdır"⁴⁸⁸

Bu durumda Sezai Karakoç'a göre bu diriliş nasıl gerçekleşecektir? *Yapı Taşları ve Kaderimizin Çağrısı* adlı kitabında bu soruya bu cümle ile cevap vermiştir. "Diriliş için gerekli değişmeyi, iç değişmeyi mutlaka gerçekleştirmeliyiz. Bu da ilkelerimizi yeniden gözden geçirip onlara sıkı sıkıya bağlanmamızla başlayacaktır."⁴⁸⁹ O zaman kaybettiğimiz içsel disiplini, ruhsal disiplini ve ahlaki disiplini yeniden kazanmamız gerekir. Bu dışarıdan ya da yukarıdan dayatılan bir güç değil, ailede, okulda eğitimle kazanılan, toplumda denenen bir disiplindir. Bu disiplinin ana renkleri topluma bağlılık ve sevgi ile idealizmdir, "Fedakârlık ve feragat ruhudur. Böyle bir

⁴⁸⁸ Sezai, Karakoç, **Yitik Cennet**, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2013, s.98.

⁴⁸⁹ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 33.

diriliş için geçmişi hatırlamak yeterlidir. Diriliş için kişinin kendi nefesine boyun eğmemesi yeterlidir.

Sezai Karakoç, İslâm dünyasının karşı karşıya olduğu en büyük sorunlardan birini teşhis ediyor. Bu sorun bilimle ilgilidir, yanı Müslüman ile bilim ilişkisidir. Günümüzde sorgulamaya ve mantığa karşı çıkan, dışarıdan gelen her bilgiyi reddeden, önüne gelen bilgiyi doğru olup olmadığını araştırmadan uygulamaya çalışan zihniyetler vardır. Bu nedenle toplumlarda kutsal değerleri istismar ederek sahtekâr din adamları ortaya çıkmıştır. Bu sahtekâr din adamları toplumu yanıltmış, dinin gerçeklerinden uzaklaştırmışlardır. Bu durumdan rahatsız olanlar, asıl sorunun dinde olduğunu zannederek dinden tamamen yüz çevirmişler ve Batı'ya hayranlık ve taklide kapılmışlardır.

“Doğuyu Batıyı bilmeliyim. Eski uygarlıkları derinlemesine incelemeliyim. Yükseliş ve düşüşlerin sebeplerini derinden derine araştırmalıyım. Allah'ın insanoğluna en büyük nimeti olan İslâm inanç ve medeniyetine mensup olan bir toplum, nasıl olur da bugünkü acıklı duruma düşer? Bunun mutlaka bir veya birçok sebebi vardır. Bunu bilmeliyim. İşte bütün bu konuların incelemekte ilim benim rehberim olacaktır.”⁴⁹⁰

Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışını ve medeniyet konusuna ne kadar önem verdiğini gösteren metinlerinden anlaşılmaktadır. Bu nedenle seçilen nesir örneklerini şu sözlerle bitirmek anlamlı olacaktır: “Tarih ve toplum yanları, ister istemez kültür ve medeniyet kavramlarına bitişir. Bundan da çıkan kaçınılmaz sonuç, her müslümanın kültür ve medeniyetine bağlılığı, inancının ayrılmaz bir unsuru olduğu gerçeğidir”⁴⁹¹ Bunun için Sezai Karakoç'un düşüncelerindeki medeniyet algısı, insanın yeryüzündeki “halifelik” görevi olarak özetlenebilir. Çünkü insan, Allah tarafından yeryüzünü yeniden imar etmek için gönderilmiştir. Bu “imar” kavramı bir medeniyet olarak da algılanabilir. Bu sebeple “diriliş neslinin” görevi, hakikat medeniyetini diriltmek ve bütün dünyaya ulaştırmaktır.

⁴⁹⁰ Sezai Karakoç, **Diriliş Neslinin Amentüsü**, 116. Baskı, Diriliş Yayınları, 2022, s. 15.

⁴⁹¹ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 31.

Sezai Karakoç'un "*diriliş*" düşüncesi, onun medeniyet algısını gösteren bir eser olarak okunmalıdır. Çünkü bu fikrin kaynağı, İslâm medeniyetinin dirilişi ve hâkimiyetidir. Dolayısıyla medeniyet konusu incelenirken “diriliş” fikri ışığında yorumlanmazsa eksik kalır. “Diriliş” kelimesinden anlaşılacağı üzere var olanı tekrar ayağa kaldırmaktır. Bunun için Sezai Karakoç’un İslâm medeniyetine nasıl baktığını anlamak için bu kavram önemlidir. Çünkü diriltilecek bir şey, daha önce mevcut olmalıdır. Sadece sekteye uğramış, ayağa kalkabilmesi için bir gayrete ihtiyaç vardır. Aksi takdirde mevcut olmayan bir şey için diriltme değil, icat kelimesini kullanmak lazımdır. Öyleyse Sezai Karakoç, medeniyet yeniden inşa etmek isteyenlerden değildir. Sezai Karakoç’ mevcut olan İslâm medeniyetini diriltmek istemiştir. Bunun sebebi; “İslâm kıyamete kadar bâkîdir”⁴⁹² İslâm medeniyeti de bu dine bağlı olduğu sürece, kıyamete kadar varlığını sürdürecektir. Müslümanlar, ne zaman İslâm’a hakkıyla sarılırsa, İslâm medeniyeti güçlenir ve zirveye ulaşır. Ama Müslümanların İslâm’a olan bağlılıkları zayıflarsa, İslâm medeniyeti de zayıflar ve bu durum böylece devam edecektir.

Sezai Karakoç, diriliş düşüncesiyle medeniyet algısını ortaya koymaktadır. Bu nedenle yazdığı herhangi bir metni bu bağlamın dışında okumak şairin amacından uzaklaşmasına neden olur. Örneğin: Sezai Karakoç’un hikâyeleri dikkatle incelendiğinde hemen hemen hepsini diriliş unsurları içermektedir. Muhakkak ki bu durum, Sezai Karakoç’u okuyanların dikkatlerini çekmiştir. Bunun için Ekrem Sakar’ın kullandığı şu cümlelerle izah edilebilir: “Bir mütefekkir olan Karakoç’un hikâyeleri; dünya, ahiret, diriliş, hayat, ölüm merkezleri etrafında inşa edilmiştir. Bu

⁴⁹² Bu konuyu daha iyi anlayabilmek için Bkz. Ramazan Enser, Diyor ki: “Karakoç, modernitenin temel tezi olan ve Türk modernleşmesinin de üzerine inşa edildiği dinin toplumsal hayatta yerinin kalmadığı düşüncesine karşı çıkarak İslâm’ın dupduru şekilde var olduğunu savunarak İslâm uygarlığının tükendiği tezini de şiddetle reddeder. Toynbee’nin İslâm medeniyetinin en sofistike safhası olan Osmanlı medeniyetinin “dondurulan” bir medeniyet olduğu tezi, Karakoç’un da temel düşüncesini ifade eder. O, “dondurulan” bir açıdan da bir muvakkat bir ölüm yaşayan bu uygarlığın başta fert olmak üzere hayatın bütün alanlarında tekrar hayat bulmasını diriliş kavramıyla tarif eder. Bu anlamda diriliş, İslâm uygarlığını meydana getiren metafizik ilkelerin kavranarak bugünün şartlarına göre yeniden yorumlanması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede toplumsal hayatın bütün alanlarında olduğu gibi, şiirde de gerçek çizgimize gelebilmek, ancak geçmiş birikimin özümsemesi ile mümkün olacaktır.”, “Sezai Karakoç’un Şiirlerinde Geleneğin Tezahür Odakları Olarak İnsan, Zaman ve Mekân”, Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2018, s.12.

temalar hikâyelerin adlarına dahi sirayet eder. Bu şekilde hikâye karakterine söylediği 'kendi düşünceleri' için zemin hazırlamış olur. Kendi düşüncelerine fazlaca yer vermesinde bir abes görmemiştir. Nitekim bu düşünceler hikâyenin içinde sırtmaz."⁴⁹³

Sezai Karakoç'un düşüncesinde medeniyetin esas kurucularının peygamberler olduğu görülmektedir.⁴⁹⁴ Dolayısıyla "diriliş" düşüncesinin ana kaynağı peygamberlerin bıraktıkları mirastır. Bu yüzden peygamberlerin yolundan giderek "diriliş nesli"ni birer birer yetiştirmeye çalışmıştır. Her asrın yetiştirme biçimleri farklı olduğundan Sezai Karakoç'un bu asırda seçtiği yolun sanat, telif ve siyaset olduğunu söylemek mümkündür. Bu yolu seçerken çoğu düşünür gibi sadece teorik bir çalışma yapmamış, aksine inancına göre yaşamaya ve inandığı düşünceleri uygulamaya çalışmıştır. Hatta kendisini bir diriliş neferi olarak görmüş, gayesini gerçekleştirmek için mücadeleyi vermiştir. Çünkü İslâm dünyasının son dönemlerinde medeniyeti diriltme görevi sadece siyasetçilere verilmiştir. Ancak siyaset bunun için sadece bir araç olmalıdır. Politikacılar, düşünürlerin ve bilim adamlarının ortaya koyduğu fikirleri uygulayan, yöneten ve yönlendiren kişilerdir. Sezai Karakoç'un ürettiği fikirleri uygulayan bir siyasetçi göremediği için kendisinin hayata geçirmek istediği söylenebilir.⁴⁹⁵

Hayatını belli bir davaya adanmak her yiğidin harcı değildir. Çünkü büyük davalar büyük bedeller gerektirir. İnsan, seçtiği davanın bedelini ödemekten kaçınırsa, amacına asla ulaşamaz. Bu yüzden Sezai Karakoç'un hayatına bakıldığında büyük İslâm düşünürleri gibi de çileler çekmiştir. Ancak bütün engellere rağmen çizdiği yolda kalmayı başarmıştır. Sezai Karakoç'un yaşadığı zorlukların en bariz örneği; "*Diriliş Dergisi*"nin kuruluşu ve sürdürülmesidir.

Sezai Karakoç'un yetiştirmek istediği nesil için mevcut dergilerin hiçbiri tam olarak istediği gibi olmadığı için kendi "eğitim ocağı"ni yani "Diriliş Dergisi"ni kurmaya karar verdiği söylenebilir. Sezai Karakoç, "1960'lı yıllarda Diriliş dergisini

⁴⁹³ Ekrem Sakar, "Sezai Karakoç'un Tanıdık Hikâyeleri", Diriliş Yazıları, <https://dirilisyazilari.wordpress.com/2010/03/03/sezai-karakocun-tanidik-hikayeleri/>, (Erişim Tarihi:18.05.2023).

⁴⁹⁴ Sezai Karakoç, *Düşünceler -1 Kavramlar*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2012, s.16.

⁴⁹⁵ Sezai Karakoç, *Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi III*, 5. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2016, s.112.

çıkarmaya başlayan Sezai Karakoç, dergide ve yayınladığı kitaplarda İslâm medeniyetinin yeniden dirilişini işledi. 1974'ten sonra Diriliş dışında hiçbir yerde yazmadı. Diriliş, edebiyat ve sanat dergisi olmasının yanı sıra İslâm düşüncesi ve siyasetinin şekillendiği bir yayın organı da oldu. Dergide Doğu ve Batı klasiklerinin yanı sıra çağdaş şair ve yazarların eserlerine sıkça yer verildi. Edebiyat ve düşünce hayatını '*diriliş nesli*' dediği yeni bir gençliğin yetişmesine adanmış Sezai Karakoç'un adı '*Diriliş dergisi ve düşüncesi*' ile özdeşleşti.⁴⁹⁶ Böylece Sezai Karakoç'un "*diriliş*" fikrini yansıtan bir dergi olmuştur.

Sezai Karakoç'un diriliş fikrinin bir hadis-ı şeriften⁴⁹⁷ ilham edildiği söylenebilir. Çünkü bu diriliş, ibadetten ekonomiye, ilimden felsefeye, eğitimden ticarete kadar hayatın her alanını ilgilendirmektedir. İslâm medeniyetinin dirilişi böyle anlaşılır. Bu bağlamda Sezai Karakoç'un Mevlâna ile ilgili şu ifadeleri oldukça anlamlıdır: "Mevlâna, devrinin o fetret döneminde, İslâm ruhunun yaşaması için çırpınan bir pir, bir erendi. Yeniden dirilmenin sancıları için kıvrandığımız bugün de bu en korkunç fetret gününde de, ruhu ve hatırasıyla, bir diriliş piri, ereni olarak bize, yol gösteriyor, ışık tutuyor, manevi tasarrufuyla, eseri ve tesiriyle, yardımda bulunmaktan geri durmuyor."⁴⁹⁸ Bunu diyen Sezai Karakoç da İslâm medeniyetini diriltmek için çabalamış ve elinden gelen her şeyi yapmıştır.

Çalışmanın bu kısmında Sezai Karakoç'un medeniyet anlayışını gösteren nesirlerinden sadece bazı örnekler sunulmuştur. Ancak Sezai Karakoç'un bütün eserlerinde medeniyet konusuna büyük önem verdiğini söylemek mümkündür. Görüldüğü gibi Sezai Karakoç davası "İslâm medeniyeti"nin dirilişi üzerine kurulmuştur. Sezai Karakoç denince akla "*diriliş*" kavramı, "*diriliş*" denilince de "*hakikat medeniyet*" gelir. Bu kavramlar birbirini tamamlayıcı ve ayrılmaz hale

⁴⁹⁶ Kadir, Analay, "Sezai Karakoç ve Diriliş Düşüncesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı, 2009, s.8.

⁴⁹⁷ Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz ki, Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinî işlerini yenileyecek bir müceddid gönderecektir" (Ebu Davud, Melahim, 1).

⁴⁹⁸ Sezai Karakoç, **Mevlâna**, Diriliş Yayınlar, İstanbul, 2012, s.78.

gelmiştir. Bu sebeple Sezai Karakoç bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmeli ve okunmalıdır.

4.2. ÖRNEKLERLE T. S. ELİOT'IN MEDENİYET ALGISI

Modern şiirin önde gelen şairlerinden Thomas Stearns Eliot, adeta modern şiirin yolunu açmış ve bu yolda devam edenlere yol göstermiştir. Sadece kendi ülkesinde değil, Arap ve Türk edebiyatında, medeniyet kavramı ve özellikle İngiliz kültürü, geleneği ve düşüncesi üzerinde etkili bir şahsiyettir. Eliot'ın medeniyet algısı, kültür algısıyla iç içedir. Ancak Eliot'ın kişiliğine baktığımızda yazılarındaki medeniyet algı ile şiirlerindeki medeniyet algısı biraz farklı, hatta erken dönemlerdeki yazdığı eserler ile son dönemdeki ürettiği düşünceler arasında da farklılıklar görülebilir. Bu durum bazı eleştirmenler tarafından olumsuz değerlendirilirken, bazıları tarafından entelektüel olgunluk ve normal gelişim olarak kabul edilmiştir. Ama unutulmamalıdır ki insan ne kadar usta olursa olsun her zaman zayıf noktaları olacaktır. Bunun için Eliot'ın büyüklüğü, ustalığı yadsınamaz.⁴⁹⁹

Bir yanda klasikler ve gelenek üzerine yazılarında dile getirdiği fikirler. Öte yandan I ve II. Dünya savaşlarını yansıtan *Çorak Ülke*, Hz. İsa'ya giden bir kervanı anlattığı söylenebilecek *J. Alfred Prufrock'un Aşk Şarkısı* ile Abdullah et-Tayyib'in Doğu'nun kayıp hazinesi dediği *Dört Kuartetler*,⁵⁰⁰ her türlü klasisizm ve modernizmin yansımalarıdır. Eliot çok değişik ama dikkat çekici eserler ürettiği için vurgulanmıştır. Çünkü önceki dönemlerde de şairler başka edebî metinlere atıfta bulunsalar da durum “Çorak Ülke” şiirindeki gibi değildir. Bu sebeple Eliot'ın eserleri bir yandan beğeni, diğer yandan eleştiri konusu olmuştur.⁵⁰¹

Medeniyet algısını belirlemek için Thomas Stearns Eliot'ın tüm eserlerini incelemek gerekir. Dolayısıyla bu konunun daha önce çalışılmamış olması araştırmacılara yol gösterecek bir çalışma da bulunmamaktadır. Aynı zamanda Eliot'ın bir şair-düşünür olarak medeniyet üzerine ayrı bir eser yazmamış olması da akıllarda

⁴⁹⁹ C. K. Stead, “Eliot, Arnold, and the English Poetic Tradition”, **The Literary Criticism of T.S. Eliot; New Essays**, (Editor, David Newton-De Molina), Bloomsbury Publishing, 2013, s.196.

⁵⁰⁰ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.23.

⁵⁰¹ Denis Donoghue, “Eliot and the Criterion”, **The Literary Criticism of T.S. Eliot; New Essays**, (Editor, David Newton-De Molina), Bloomsbury Publishing, 2013, s.43.

soru işareti uyandırmaktadır. Uygarlık, kültür, din ve ahlak kavramlarına atıfta bulunarak kültürün tanımını üzerine yaptığı çalışma, araştırmacıyı Eliot'ın kültür ve uygarlık ilişkisine yönlendirmektedir. Eliot'ın birkaç eseri dışında medeniyet kavramını neredeyse hiç kullanmamaktadır.

Bu çalışmanın önceki bölümlerinde Eliot'ın medeniyet algısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Hem şiir hem de eleştiri alanında büyük başarılar elde etmesine rağmen medeniyet konusunda net bir görüşe sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak bu, Eliot'ın medeniyet hakkında hiçbir fikri olmadığı anlamına gelmez. Tarihe baktığımızda onun gibi bazı şair-düşünürler önemli kavramlar üzerine yaptıkları çalışmalarda kapalı cevaplar vermişlerdir. Eliot da onlar gibi hayatının farklı evrelerinde farklı görüşlere sahipti.

Burada seçilen metinler yorumlanarak Eliot'ın medeniyet algısı hakkında fikir verilecektir. Çünkü bu çalışmanın amacı buydu. Ancak bu çalışma aynı zamanda ileride yapılacak araştırmalar için küçük bir rehber ve başlangıç noktası olarak kayıt altına alınacaktır.

4.2.1. T.S. Eliot'ın Medeniyet Algısını Gösteren Şiir Örnekleri

Thomas Stearns Eliot'ın modern şiirin simgesi olan *Çorak Ülke*, 1922'de yayımlanmıştır. Beş bölümden oluşan şiir, çeşitli ve zıt manzaralar içermektedir. Çöl ve okyanusun yanı sıra hareketli metropolü içermesine rağmen, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Londra'nın harap olmuş yaşamını yansıtmaktadır. Şiir, farklı şiir biçimlerini ve gelenekleri birleştirerek, o zamana kadar alışılmadık bir üslupla yazılmıştır. Eliot ayrıca İncil, Shakespeare, Hindu ve Budist kutsal metinleri, Fransız şiiri ve efsaneleri de dahil olmak üzere çok sayıda edebiyat eserine atıfta bulunmuştur. Şiir, caz, gramofon, otomobil, daktilo ve konserveye gönderme modern yaşamı çarpıcı bir şekilde vurgulamaya çalışmıştır.⁵⁰²

Thomas Stearns Eliot'ın şiirindeki zorluk aslında onun edebiyat hakkındaki görüşlerini yansıtır. Çünkü ona göre modern şairin yazdığı şiir basit ve kolay olmamalıdır. Şair, metafizik, belagat ve kinayelerden yararlanarak şiirlerini

⁵⁰² Agrata Swami, "T. S. Eliot's The Waste Land: A critical analysis", **International Journal of Applied Research**, 2016; 2(6): 954-956.

zenginleştirmek zorundadır. Şiir dilini konuşma diline yaklaştırmaya çalışan edebiyat teorilerinin aksine şiir dilinin konuşma dilinden ayrı olduğunu vurgular. Bundan dolayı “Çorak Ülke” gibi şiirlerinde zor göndermeler yapmıştır. “Günümüz medeniyetinde şairlerin zor eserler vermesi gerektiğini söyleyebiliriz. Medeniyetimiz büyük bir çeşitlilik ve karmaşıklık içermektedir. Bu çeşitlilik ve karmaşıklık, çeşitli ve karmaşık sonuçlar üretmek için hassasiyetle kullanılmalıdır. Şair, dili kendi anlamına zorlamalı, gerekirse değiştirmeli, daha kapsayıcı, daha düşündürücü, daha dolaylı hale getirmelidir.”⁵⁰³ Bu görüşler sonucunda Eliot'ın medeniyet algısını tespit etmek güçtür. Çünkü eserlerinde ağır ve düşündürücü bir anlatım tarzını isteyerek seçmektedir.

Thomas Stearns Eliot'ın “Çorak Ülke” şiiri yayımlandıktan kısa bir süre sonra okurları arasında tartışma konusu olmuştur. Bazı eleştirmenler şiiri ruhunu kaybetmiş bir kuşağın başyapıtı olarak görürken, bazıları da müstehcen ya da geleneksel olmayan modernist üslubu nedeniyle kınayıp reddetmeye çalışmıştır. Örneğin, ABD'li şair William Carlos Williams bundan hoşlanmadı çünkü kendi tanımladığı şekliyle "bizi sınıfa geri getirdi."⁵⁰⁴ Ancak bu şiir okuyucuları bölmeye devam etse de şüphesiz 20. yüzyılın en etkili şiirlerinden biridir. Bu şiirin önemi, şairin kullandığı üslup ve içerdiği göndermeler ile taşıdığı düşüncelerdir. Eliot'ın bu şiirinde daha önce İngiliz şiirinde görülmemiş bir üslupla yazmıştır. Bunun için de değişime karşı olanlar bazı İngiliz eleştirmen için eleştiri konusu olmuştur. Ancak çok geçmeden modern şiir için bir model olarak görülmeye başlanmıştır.

O menekşe rengi saatinde günün, akşam saati ki çırpınır
Yuvaya doğru ve getirir gemicileri denizden evlerine,
Daktilograf kız çay vaktinde evinde, topluyor kahvaltı sofrasını, yakıyor
Sobasını ve seriyor konserve kutulardaki yiyecekleri.⁵⁰⁵

Bu şiir, insanların genel olarak hissettiği manevi boşluğu gösterir. Buna bir örnek, "Ateş Vaazı"ndaki daktilolu kadındır. Bir kişinin işinin başkalarının söylediklerini kopyalamak olduğunu ve hiçbir fikri olmadığını, insanın robottan hiçbir

⁵⁰³ T.S. Eliot, **Selected Essays**, s.289.

⁵⁰⁴ William Carlos Williams, “T. S. Eliot and Drama”, <https://eliotdrama.hypotheses.org/tag/william-carlos-williams>, (Erişim Tarihi: 13.012.2022).

⁵⁰⁵ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, çev. Samet Köse, Everest Yayınları, İstanbul, 2018, s.161.

farkı olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca şiirin bu kısmı o kadının hayatını göstererek gerçek hayatın acımasızlığını yansıtmaktadır. O dönemin insanları hayatın her alanından zevk almadıklarını, yaptıkları her şeyin rutin olduğunu ortaya koymaktadır. Gösterilen insan tipi, yediği yemek hazır gelir ve dinlediği müzik bile cansızdır. Bu nedenle o dönemin zorluk ve sıkıntılarının derinliğini ortaya çıkarmaktadır. Bunun için Eliot, modern hayatın insanlara verdiği zararları gözler önüne sermekte ve insanların güzel duygularını nasıl unuttuklarını anlatmaktadır.

Eliot, amaçladığı fikirleri farklı efsanelerden yararlanarak ve şiirini zenginleştirerek ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Böyle bir fikri, Arthur efsanesinden efsanevi bir yapı ve karşılaştırmalı bir dinî çalışma olan James Frazer'ın *The Golden Bough* ile kaplayarak pekiştirip sunmuştur. Eliot, bu şiirde Balıkçı Kral'ın öyküsünü modern dünya için bir tür alegori olarak kullanmaktadır. Balıkçı Kral kasıklarından yaralanıp bu yara, yönettiği krallığı da etkilemiştir. Bir zamanların bereketli ve verimli toprakları artık ürün vermeyi bırakmış ve çorak bir araziye dönüşmüştür. Bu yüzden bu şiirin adı *Çorak Ülke* olarak seçilmiştir.⁵⁰⁶ Kralın ve ülkesinin başına bela olan bu manevi hastalığın tedavisi *Kutsal Kâse'dir*, ancak bu *Kâse'yi*⁵⁰⁷ yalnızca kalbi temiz olanlar bulacaktır. Eliot'ın şiiri, böyle temiz ruhlu insanların kalmadığını söylemektedir. Bunun için mevcut medeniyetin yerine yeni bir medeniyet inşa etmek gerekmektedir. *The Waste Land*, kurtuluşu gerçekleştirecek temiz kalpli insanların varlığını sorgulamaktadır. Bu yüzden şiirin Budist "Ateş Vaazı"na göndermelerde bulunmaktadır. Kirlenmiş kalpleri temizleyip kurtuluşa layık olana kadar dünyevi arzu ve tutkuları dizginlemeyi öğrenmek gerektiğini öne sürmektedir.⁵⁰⁸

Bu şiirin başlangıcı çelişkili olduğu gibi sonu da ilginç ve çelişkilidir. Çünkü şiirin başında Nisan'ı bir zalim olarak tanımladıktan sonra şiirin sonunda savaştan sonraki kargaşa zamanında barıştan söz etmektedir. Şiirin Avrupa uygarlığının içinde bulunduğu koşullar nedeniyle bir harabeye döndüğünü ortaya koyarken, Avrupa'nın önemli bir gerçeğini de ortaya koymaktadır. Bu şiirde şair nasıl başka kültür ve

⁵⁰⁶ T.S. Eliot, *a.g.e.*, s.72.

⁵⁰⁷ Hıristiyan efsanesine göre Çarmıha Gerilme sırasında İsa'nın kanını toplayan kâse. Bkz. <https://www.christianitytoday.com/ct/1970/july-17/what-was-cup-that-jesus-had-to-drink.html>, (Erişim Tarih, 22.02.2023).

⁵⁰⁸ T.S. Eliot, *a.g.e.*, s.58.

medeniyetlerden alıntılar yaparak kendi şiirini oluşturmuşsa, Avrupa da başka ülkelerin kaynaklarından yararlanarak kendi medeniyetini kurmuştur. Şair burada, Avrupa'nın bu yıkıntıları ortadan kaldırmak ve yaralarını sarmak için yine başka ülkelerin kaynaklarına yöneleceğini söylemek ister gibidir. Şair, yeniden inşa etmek istediği bu medeniyetin kime mal olacağını söylemese de bugünden geriye bakıldığında bu medeniyetin kurbanlarının kimler olduğu aşikardır.

Bu yüzden Thomas Stearns Eliot'ın medeniyet anlayışının en önemli örneklerinden biri de *Çorak Ülke* şiiridir. Bu şiirde Nisan ayının en zalim ay olarak nitelendirilmesi bazı gerçeklerin değiştiğinin bir göstergesidir. Şair için kış mevsimi tüm hüznüyle bir rahmettir, çünkü acı gerçekleri örter, ısıtır ve açığa çıkarmaz. Gizli iş adamlarının özelliklerinden biri de karanlık sevgisidir. Bu şiirde Eliot, Avrupa medeniyetinin düşüşte olduğunu ilan etmektedir. Çünkü medeniyet unsurları birer birer çözülmeye başladı. Bu, mevsimlerin değiştiği ve eski durumların da değiştiği anlamına gelebilir.

“Ayların en zalimidir nisan, leylaklar
Açtırır ölü topraktan, harmanlar
Bellek ile arzusuyla, diriltir
Cansız kökleri bahar yağmurlarıyla
Kış sıcacık tuttu bizi, örterek,
Toprağı unutkan karla, besleyerek,
Bir parça hayatı kuru yumru köklerle.
Yaz şaşırttı bizi, bir sağanak yağmurla”⁵⁰⁹

Eliot'ın tekniği, aşırı modernite, geçmişten kalan mistisizm ve dini sembolizm ile tüm farklılıklarıyla yan yana yerleştirmekten ibarettir⁵¹⁰. Şair, geçmişi şimdinin aktif bir parçası olarak anlar ve geçmişten gelen inancıyla sanat eserlerinde işlemektedir. Bu durumu yansıtan “Satranç Oyunu” başlıklı ikinci bölümde, fedakârlık ve samimiyetin sembolleri Kraliçe Kleopatra ve Kraliçe Dido yanında pornografiyi

⁵⁰⁹ T.S. Eliot, **a.e.**, s.143

⁵¹⁰ Timothy Materer, “T. S. Eliot: From Undergraduate to Literary Lion”, **The Complete Prose of T. S. Eliot: The Critical Edition, Volume 1**, edit. Brooker and Ronald Schuchard, Johns Hopkins University Press and Faber &Faber, 2016, s. 23.

sembolü ve tüm asil aşk duyguları hor gören 20. yüzyıldan bir kız, Kartaca Kraliçesi Kraliçe Dido, sevgilisi Romalı komutan “Areis” tarafından terk edildiği için intihar ederken, sevgilisinin odadan çıkıp çıkmadığını umursamayan bir kız görülmektedir.

Şiirleri daha sonra 20. yüzyılda insanı etkileyen ve onu duygusuz ve bilinçsiz hareket eden bir iskelete dönüştüren duygunun kısırlığından bahseder. Eliot bu dizelerde ölümün bir arzu haline geldiğini göstermekte ve durumun ne kadar vahim olduğunu anlatmaktadır. Yaşam canlılığını yitirdiğinde ölümün daha uygun olduğu görülür ve buradaki çaresizlik çok açık bir gerçektir. Batı medeniyeti bu kadar süslenmesine rağmen manevi canlılığını kaybetmiş ve canlı ölmüştür. Eliot'ın bu anlamı nasıl somutlaştırdığını "Ölülerin Gömülmesi" başlıklı birinci bölümün şu satırlarında görüyoruz:

“Hangi köklerdir sımsıkı kavrar, hangi dallar yeşerir
Bu taş yığınının? İnsanoğlu,
Söyleyemezsin, kestiremezsin bunu, çünkü senin tek bildiğin
Kırık imge yığınlarıdır, güneşin kavurduğu,
Ne ölü ağaç korunak verir ne cırcırböceği huzur,
Ne de kuru taş suyun şırıltısını. Yalnızca
Bir gölge var altında bu kızıl kayanın,
(Gel gölgesine sığın bu kızıl kayanın)
Farklı bir şey göstereceğim sana ben
Sabah vakti uzun adımlarla ardından gelen
Ya da akşamüstü seni karşılamaya kalkan gölgenden;
Korkuyu göstereceğim sana bir tozda”⁵¹¹

Eliot'a göre yerden kesilen yağmur, dinden kaynaklanan ahlaki değerlerin yabancılaşmasının bir sonucu olarak tasvir eder, insanoğlu tüm umutlarını yitirir ve tek arzusu olan suyun sesini duymayı sabırsızlıkla bekler. Bu durum nedeniyle insanlarda manevi bir boşluk oluşur. Beşinci bölümde yer alan “Gök Gürültüsünün Söyledikleri” bu konuyu şöyle açıklıyor:

⁵¹¹ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri (1909-1962)**, (çev, Samet Köse) Everest Yayınları, 1. Basım, 2018, s. 145.

“Terli yüzlere yansıyan meşale kızılığında sonra
Bahçelerdeki dondurucu sessizlikten sonra
Taşlık yerlerdeki can çekişmelerden sonra
Bağırışlar ve ağlayışlar
Zindanlar saraylar ve yankılanışları
Gök gürültüsünün baharın uzak dağlarda
O adam ki yaşıyordu şimdi ölüdür
Biz yaşayanlar da ölmekteyiz şimdi
Sabrımız nasıl da tükenmiş.
Burada su yok yalnızca kaya var
Kaya ve susuzluk ve kumlu yol
Döne döne tırmanıyor yol dağların arasından
Susuz kayalık o dağlar
Su olsaydı durur ve içerdik
Kayaların arasında ne durabilir insan ne de düşünebilir
Ter kurudur ve ayaklarsa kuma gömülü
Su olsaydı keşke o kayaların arasında
Ölü dağın tüküremeyen çürük dişli ağzında
Burada ne ayakta durulur ne yatılır ne de oturulur
Sessizlik bile yok bu dağlarda
Ama kuru kasır gök gürültüsü var yağmursuz
İnzivaya çekilecek yer bile yok bu dağlarda
Ama öfkeyle küçümseyen somurtan mor suratlar var
Sıvaları çatlamış balçık evlerin kapılarından
Su olsaydı da”⁵¹²

Eliot'a göre bu kaygı ve rahatsızlığın sebebi Hz. İsa'nın varlığından kaynaklanan manevi değerlerin yok olmasıdır. Modern insan, maneviyatı terk edip materyalizmi benimsediği için yaşayan bir ölü haline geldi. Eliot, Hz. İsa'nın

⁵¹² T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri** (1909-1962), (çev, Samet Köse), 2018, s. 173.

tutuklanmasından ve onun yokluğundan sonra hayatın nasıl mahvolduğundan bahsederken bunu açıklamaktadır.

“Nedir o havaya yükselen ses
Annelerin mateminin iniltisi
O kukuletalı kalabalık kimdir, akın eden
Bitimsiz ovalar üstünde, çatlak toprakta sendeleyerek,
Yalnızca dümdüz ufuklarla çevrili
Hangi kenttir o dağların üstündeki
Çatlayıp düzelen ve patlayan menekşe rengi gökyüzünde”⁵¹³

Eliot, yıkımın tohumlarını taşıyan bu sahte uygarlığın yok olacağını tahmin etmiştir. Burada Eliot, İngiliz filozof "Bertrand Russell" in Londra'nın mor havada patlamasıyla ilgili rüyasını⁵¹⁴ anlatmaktadır. Onun ile şairdeki umutsuzluğu farklı şekillerde dile getirmektedir.

Fenikeli Phlebas, öleli on dört gün olmuş
Unutmuş martıların çığlıklarını ve kabarışını denizin derinlerinden
Ve kar ile zararı.
Denizin dibinde bir akıntı
Kemiklerini sıyırdı bir fısıltılarla. Doğrulurken ve düşerken
Geçti gitti yaşlılığın ve gençliğin evrelerinden
Kapılırken bir girdaba.
İster Putperets ol ister Musevi⁵¹⁵

⁵¹³ T.S. Eliot, **a.e.**, s. 175.

⁵¹⁴ T.S. Eliot, **The Letters of T. S. Eliot Volume 1: 1898–1922**, Edited By Valeri Eliot And Hugh Haughton, faber and Faber, London, 2002, s. 213.

⁵¹⁵ “Jean Jules Verdenal (1890–1915) Musevi ve Eliot’ın en yakın arkadaşıydı. Fransız bir doktorun oğlu olan Verdenal, 11 Mayıs 1890'da Fransız Pireneleri'ndeki Pau'da doğdu. Paris'te öğrenciyken Eliot ile tanıştı. Ortak edebî ve kültürel ilgileri nedeniyle, 1910-1911 öğretim yılında yabancı bir öğrenci olarak Paris'te yakın arkadaş oldular. Verdenal'ın sahip olduğu kitaplardan; Gide, Mallarmé, Claudel ve Jules Laforgue'un eserleri, Eliot'ın erken dönem şiirinde büyük etkiler yarattı. Verdenal ayrıca felsefe hakkında kapsamlı bir şekilde okudu ve çağdaş hareketlerinden keyif aldı: hem o hem de Eliot, Henri Bergson'un derslerine katıldı.

Eliot'ın 1911 sonbaharında Amerika'ya dönüşünden sonra yazışmaya devam etseler de bir daha asla birbirlerini görmeyeceklerdi. 18 Mart 1913 Verdenal 18. Piyade Alayı'na katıldı. 2 Ağustos 1914'ten Şubat 1915'e kadar Batı Cephesinde görev yaptı ve Kasım 1914'te bir tabip yardımcısı olarak atandı. 2

Sen o dümende duran ve rüzgârı kollayan kişi,
Phlebas'ı düşün, o da senin gibi yakışıklı ve boylu posluydu.”⁵¹⁶

Şiirin bu kısmı Eliot'ın arkadaşı Jean Jules Verdenal'ın ölümü hakkındadır. Verdenal'ın ölümü şairi çok etkilese de Çanakkale'de ölümünün bir başka simgesi daha vardır. İslâm medeniyetine karşı galip gelemeyen Batı medeniyetinin yenilgisi göstermektedir. Şairin yıllarca kurmaya çalıştığı Batı medeniyetinin bir boğazı geçememesi, projenin suya düştüğü anlamına gelir. Yani Verdenal'ın ölümü sıradan bir ölüm değil. Bu süre zarfında Eliot, yeni tanıştığı bir kadınla evlenerek içindeki yangını söndürmeye çalıştı ama o ateş büyüyünce ruhen iflas etmiştir.

Eliot'ın en ünlü şiirlerinden biri olan "Çorak Ülke", araştırmacıların dikkatini ilk çeken oldu. Bu nedenle birçok kavram veya algı üzerine bir çalışma yapılacaksa bu şiir çıkış noktasıdır. Ancak bir şairin anlayışları, algıları ve düşünceleri sadece bilinen şiirlerde saklı değildir. Bu ancak diğer eserlerine daha detaylı ve daha ince ölçeklerle bakılarak ortaya çıkarılabilir. Savaşın sonra yazılan bir şiir olan "Çorak Ülke" şiiri o dönemin duygu ve düşünceleriyle yazılmıştır. Şairin hayat felsefesini ve ideolojilerini satır aralarında okumak elbette mümkündür.

Kısacası, Eliot'ın başyapıtı *Çorak Ülke*'deki tasvirleri, edindiği mitler ve simgeler aracılığıyla geçmişi ve modern insanın başına gelen ruhsal yıkımı anlatır. Dolayısıyla şiir, semboller, efsaneler ve alıntılardan oluşan bir mozaiktir. Bu şiirdeki farklı kaynaklardan yararlanma fikri, II. "Dünya Savaşı" sonrası medeniyet algısını ve Batı medeniyetinin gerilemesini yansıtır. Bu şiiri Eliot'ın sonraki şiirlerinden ayıran şey, umutsuzlukla dolu olmasıdır. Aynı zamanda Eliot'ın ilk dönemlerini temsil etmektedir.

Thomas Stearns Eliot'ın savaş hakkındaki görüşlerini şiiri "*Gerontion*" da yaşlı bir adamın sembolü ile anlatmıştır. Bu şiirin konusu I. Dünya Savaşı olmasına rağmen, asıl söylemek istediği şey Avrupa'daki doldurulmamış boşluk. İnsanlar manevi

Mayıs 1915'te Çanakkale'de öldürüldü. Birinci Dünya Savaşı'ndaki ölümünün ardından Eliot'ın hayatında büyük bir boşluk bıraktı ve anılarını en önemli şiirlerinden birinin başlığı olarak kalıcı olarak yazdı. Şiirin bu bölümün kısa olmasının nedeni, şairin arkadaşının hayatının kısalığının sembolü olmasıdır”, *The Letters of T. S. Eliot Volume 1: 1898–1922*, (Edited By Valerie Eliot and Hugh Haughton) (Bkz. S. 1027)

⁵¹⁶ T.S. Eliot, *a.g.e.*, s.320.

yaşamdan uzaklaştıklarında, maddi yaşamda boğulurlar ve içlerindeki boşluk artmaktadır. Bunun için hayatın bir anlamı kalmaz. Bu yaşlı adam, Avrupa kültürünü ve medeniyetini temsil eder. Sömürgeciliğin zihniyeti ile diğer insanları sömürürken, kendi boşluklarını doldurmak ve hırs bataklığına düşmüş ve çıkış yolunu kaybetmiştir. Bu yüzden; Her ne kadar her türlü zulüm işlemişse de yeni bir zulüm sürdürmeye devam etmiştir. Eliot, Avrupa medeniyetiyle dolaylı veya dolaysız olarak I. Dünya Savaşı'nın bıraktığı yıkımları altında ezilen bir olgu profilini çizmiştir. Bu şiirdeki yaşlı adam tüm duyuşsal organlarını kaybetmiş, bunun için korku içinde hayatta kalmaya çalışır.

Ruhunu kaybeden ve “Ben yaşlı bir adamım, rüzgârlı boşluklar arasında sıkıcı bir kafa”⁵¹⁷ diyerek ne yapacağını bilmeyen bir kültürün kalıntıları üzerine oturur. Geceleri uyuyamaz çünkü “Keçiler gece boyunca öksürür”⁵¹⁸ ya da öyle tahayyül eder. Hayalet görmek savaş sırasında en doğal şeydir, ancak anlamsızlık savaştan daha beterdir. Bir anlam uğruna yapılan savaş, insanı şerefli kılar ve yüceltir, ancak zulüm savaşları abesten başka bir şey değildir. Bu yüzden, “Gerontion” şiiri, “Çorak Ülke” şiirinin temelini hazırlayan bir şiir olarak görülebilir.⁵¹⁹

Thomas Stearns Eliot'ın medeniyet algısını gösteren en önemli şiirlerinden biri de *J. Alfred Prufrock'un Aşk Şarkısı*'dir. Yine de bu şiir şairin erken dönemlerini yansıtan metinlerde yer almaktadır. Çorak Ülke'den önce yayınlanmasına rağmen bu kadar ün kazanmayı başaramamıştır. Ama medeniyet algısı açısından büyük önem taşımaktadır. Şairin ilk dönemlerinin şüpheci bakış açısıyla yazdığı bu şiiri dönemin diğer şiirleriyle birlikte değerlendirmek mümkündür. Ancak bu şiirin yazımı ve yayımı ile ilgili şairin kendi sözlerine kulak vermek gerekir. Bu konuda şair şöyle der: "J. Alfred Prufrock 1911'de yazıldı, ancak bazı bölümleri önceki yıllardan. Şiirin çoğu ben Münih'teyken (1911) tamamlandı. Şiirin 1917 tarihli matbu metni orijinalinden hiçbir şekilde farklı değildir. Bir zamanlar epeyce daha yazmıştım, ancak bu eklemeleri daha yayınlanmadan yok ettim. 1917'de yayınlanan diğer tüm şiirlerin

⁵¹⁷ T.S. Eliot, *Bütün Şiirleri*, s. 251.

⁵¹⁸ T.S. Eliot, *Bütün Şiirleri*, s. 252.

⁵¹⁹ Patricia Gabilondo, *Modernity and war in the poetry of T. S. Eliot*, The Louisiana State University and Agricultural and Mechanical Col., 1992, s.46.

'Prufrock'tan sonra yazıldığı söylenemez. Örneğin: "Conversation Galante" 1909'da yazılmıştır ve "La Figlia Che Piange" (1912) ve 1914'te yazılmış iki veya üç kısa parça dışında bu kitaptaki en önemli şiirlerin tümü "Prufrock"tan daha eskidir."⁵²⁰

J. Alfred Prufrock'un Aşk Şarkısı; anlamlarını anlamak için yakından incelemeyi gerektirir. Bu nedenle Eliot'ın o dönemdeki medeniyet algısını sorgulayarak başlamakta fayda var. Çünkü Eliot'ın zaman zaman fikir değiştirdiği bilinmektedir. Şiir, erken yaşta yazıldığı için Eliot'ın henüz olgunlaşmamış düşüncelerini yansıtmış olabilir. Öyleyse Eliot o dönemde nasıl bir medeniyet algısına sahipti ve bu şiirine ne tür fikirler yansıtmaktadır? Metin, bu önemli soruyu cevaplamak için incelenmiştir.

“Gidelim öyleyse, ben ve sen,
Serilmişken akşam göğe karşı
Eterlenmiş bir hasta gibi masada;
Gidelim o yarı ıssız sokaklardan:
Mırıltılı inziva köşelerine
Tedirgin gecelerin, tek gecelik salaş otelleriyle
Ve istiridye kabuklu, talaşlı lokantalara,
Sokaklar ki yoz tartışmasınca cinsi niyetlerin
İzleyip durur seni
Duyasın diye sanki o karşı konulmaz soruyu...
Ah, "Bu nedir?" Diye sorma sakın,
Gidelim de bir hatır soralım.”⁵²¹

Bu şiirin yansıttığı belirsizlik tam anlamıyla o dönemi temsil ediyor. Eliot'ın hayatı iki döneme ayrıldığından, bu şiir ilk (Anglikanizm'e geçmeden önceki) dönemi temsil eder. Çünkü burada şair konuyu belli bir şema içinde işlemez. Şiire “Dante”den bir alıntıyla başlanması şairin kimlerden etkilendiğini ortaya koyarken, sonraki mısralarda “ben ve sen” deyişiyle yeni bir muğlaklık başlamıştır. Şiir yorumcuları, bu

⁵²⁰ T.S. Eliot, **The Annotated Text, The Poems of T.S. Eliot, Volume I**, Collected & Uncollected Poems, edited by Christopher Ricks and Jim McCue, Faber&Faber, 2015, s.93.

⁵²¹ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s. 23.

iki öznenin kim olduğunun henüz belirlenemediğini söylüyor. J. Alfred Prufrok'un şiirde kiminle konuştuğu da bir muammadır.

Şiirdeki tereddüt, konuşmacının güvensizliğinin bir yansımasıdır. Çünkü kendine güvenmeyen bir insanın sürekli kendi kendine konuştuğunu ve kendini ifade edemediği için düşüncelerini uygulamaya cesaret edemediğini söylemek mümkündür. Şiir boyunca tekrarlanan deniz kızları konuşması, o dönemin karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Ancak şiirdeki konuşmacı şehvetine düşkün olmasına rağmen dilediği gibi yaşayamadığı için pişmanlık içinde olduğunu da göstermektedir.

“İstediyimi tam olarak ifade edemiyorum” derken nasıl bir korku, tereddüt ve karakersizlik içinde olduğunu da belirlemektedir. Üstelik kendini ifade edemeyen bireylerden oluşan bir medeniyet durumunu da ortaya koymaktadır. Bu şiirdeki konuşmacı sadece kendini temsil etmez, çünkü şair-düşünürler, toplumun sorunlarıyla ilgilendikleri için toplumun bir birey üzerinden çektiği acıları sıklıkla eleştirir veya övmektedir. Bu nedenle şairlerin ele aldıkları durum, bireysel bir durum olarak değil toplumsal bir sorun olarak kabul edilmelidir.⁵²²

J. Alfred Prufrok'un şarkı şiiri, I. Dünya Savaşı'ndan önce yazılmış olmasına rağmen, *The Waste Land* şiiri gibi I. Dünya Savaşı sırasındaki çaresizlik, çaresizlik, tükenmişlik ve korkunç deneyim ruhunu göstermektedir. Belki de bu şiirler, Eliot'ın kendisine Hıristiyan medeniyetini yeniden inşa etmesi gerektiğini hissettiren ruh halinden kaynaklanmaktadır. Çünkü şiirlerde tamamen kendini kaybetmiş ve ölüme doğru giden bir medeniyeti yansıtmaktadır. “Oyalandık bir süre odalarında denizin, Kızıl ve kahverengi yosunlarla deniz kızları yanımızda, İnsan sesleri bizi uyandıran dek, sonra boğulduk.”⁵²³ Bu mısralarla durumu özetlediğini söylemek mümkündür.

TS Eliot'ın ünlü şiirleri dışında Medeniyet algısını gösteren önemli şiirleri de vardır. Ne yazık ki bu şiirlerin çoğu bilinmiyor ya da hiç vurgulanmıyor. Bu şiirlerden biri “*Noel Ağacı Yetiştirmek*” (*The Cultivation of Christmas Trees*) şiiridir. Bu şiir hem Batı toplumunu hem de şairin hayatını ilgilendirmektedir. Çünkü bu şiir,

⁵²² Kinereth Meyer, *William Carlos Williams Review*, Spring 2005, Vol. 25, No. 1 (Spring 2005), pp. 63-78.

⁵²³ T.S. Eliot, *a.g.e.*, s. 35.

medeniyetin temel unsurlarından biri olan "din" unsurunu veya dini inancı ele almaktadır:

“Noele karşı çeşitli tavırlar vardır,
Ki bazılarını umursamayız:
Sosyal, uyuşuk ayrıcalıklı şekilde ticarî,
Maganda (barlar gece yarısına kadar açık kalır)
Ve çocuksu _ çocukluğa ait olmayan,
Mum her kim izin yıldızdır ve yıldızlı melek
Ağacın zirvesinde kanatlarını yayan,
Yalnızca bir dekorasyon değildir, ama melektir.
Ölümün farkına varışta ve başarısızlık bilincinde,
Ya da inanç değiştirenin dindarlığında”⁵²⁴

Bu şiir, Eliot'ın kişisel hayatındaki değişimlerin yanı sıra Hristiyanlıkta yaşanan durumları da yansıtmaktadır. İlk olarak Eliot'ın düşünceleri, İngiliz vatandaşı olmak için kimliğini değiştirmesi ve inancında bir değişiklik yaşamasından etkilenmiştir. Böyle bir olayı yaşamak kişinin sadece fikirlerini değil hayatını da tamamen değiştirme gücüne sahiptir. Çünkü bu değişim herhangi bir konuda değil, din ve inanç meselesidir. Eliot'ın gerçek dindarlığını yansıtmak istediğini bir şiir olarak söylemek mümkündür.

Eliot'ın medeniyet algısını ortaya koyan bir başka şiir de “*İçi Oyuk Adamlar*” şiiridir. Şiirin başlığı, ele aldığı hassas konuyu belirler. Bu nedenle Eliot'ın medeniyet algısını tespit edebilmek için bu şiiri incelemek gerekir. Şiirdeki erkeklerin kimler olduğunu anlatmak için öncelikle ne yaptıklarından ve elde edilen sonuçlardan yola çıkılmalıdır.

“İçi Oyuk Adamlar
Bu ölümler ülkesidir.
Bu kaktüs ülkesidir
Burada taştan putlar
Yükselir burada onlar kabullenir
Bir ölü elinin yakarışlarını
Altında solan bir yıldızın parıltısının”⁵²⁵

⁵²⁴ T.S. Eliot, **a.g.e.**, s.255.

⁵²⁵ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s. 205.

Bu şiirde ölümler diyarında hayat (uygarlık) olmadığını söyleyerek Eliot'ın yeni bir hayat (medeniyet) icat etmesi gerektiğini görür. Dolayısıyla ölümlle başlayan bir eserin tekrar hayata dönmesinin mümkün olmadığı varsayılırsa, yeni bir inşa sürecine girilmesi gerektiği anlamına gelir. Ancak sorun inşa etmekte değil, yeniden inşa edilen medeniyet veya eser eski medeniyete benzemeli mi? Yoksa farklı mı olmalı? Bu sorunun cevabı son derece önemlidir.

“Kutlu Çarşamba
Çünkü geri dönmeyi umut etmem,
Çünkü umut etmem
Çünkü geri dönmeyi umut etmem,
Arzulayarak bu adamın yeteneğini ve şu adamın olanağını
Artık çabalıyım böyle şeyler için,
(O yaşlı kartal niçin gersin ki kanatlarını?)
Çünkü umut etmem bilmeyi,
Olumlu saatin o kararsız görkemini,
Çünkü düşünmem
Çünkü bilirim bitmeyeceğimi
O tek gerçek geçici gücü
Çünkü içmem orada
Ağaçların çiçeklendiği, pınarların aktığı yerde,
Çünkü hiçbir şey yoktur artık”⁵²⁶

Eliot'un Kutsal Çarşamba şiirindeki çaresizliği, şaire özel bir şey değil, medeniyetin en önemli yönlerinin kaybının bir işaretidir. Burada hem sosyal hem de özgüvenin kaybolduğu nokta olarak değerlendirilebilir. Ancak "Çukur Adamlar" şiirindeki medeniyet algısı dikkatlice incelendiğinde bu durum çok net bir şekilde görülmektedir. Şiirin adından yola çıkarak şairin medeniyet anlayışını bu metnin satır aralarında bulmaya çalıştık. Örneğin şiirin ilk mısraları şöyledir:

⁵²⁶ T.S. Eliot, **a.g.e.**, s. 215.

"Bizler içi oyuk adamlarız
Bizler içi donuk adamlarız
Birlikte eğilen
Kafaları saman tıklırdır. Heyhat!
Nihat Kurtulmuş seslerimiz,
Fısıldaşınca birlikte
Sessiz ve anlamsızdır
Kuru atlarda rüzgâr gibi
Ya da farelerin ayakları cam kırıklarında
Kuru kilerimizdeki"⁵²⁷

Satırlarda inanılmaz bir umutsuzluk havası var. Bitmiş, bitkin, vazgeçmiş, ölümü bekleyen, hedefini kaybetmiş, gücü kalmamış birinin sesini duymak için bu satırlara bakmak yeter. Şair, böyle bir şiirin böyle dizelerle başlaması gerektiğini ne ima ediyor? Cevap, savaştan sonra yirminci yüzyılda Batı medeniyetinin çöküşünde yatıyor. Eliot, Kültürün Tanımı Üzerine Notlar adlı makalesine, Avrupa medeniyetini ve kültürünü yeniden inşa etmek için yeni nesillere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Öyleyse, zaten var olan bir uygarlığın neden yeniden inşa edilmesi gerektiğini soracak olursak, Eliot'ın anlatmak istediği şu; "Avrupa medeniyeti düşüşte ve onu tekrar rayına oturabilecek nesillere ihtiyacı var". Yani o dönemde Avrupa medeniyetinin insanları boş, donuk ve bitkindi.

"Görünüş biçimsiz, gölge renksiz,
Kötürüm güç, kımıltısız gösteriş
Onlar ki göçüp gittiler"⁵²⁸

Bu dizeler, yukarıda sıraladığımız görüşlerin delilleridir. Her şey renksiz, tatsız ve sonunda tüketildi, bu yüzden yeni nesillere ihtiyacı vardı.

"bu ölümler ülkesinde
Bu kaktüs ülkesinde

⁵²⁷ T.S. Eliot, **a.e.**, s.217. Bu şiir daha önce "İçi Boş Adamlar" olarak tercüme edilmiştir: (Eliot, T.S., "İçi Boş Adamlar", çev. Hasan Akay, **Türk Edebiyatı**, sayı: 154, Ağustos 1986, s. 56-57.)

⁵²⁸ T.S. Eliot, **a.e.**, s.217.

Burada taştan putlar
Yükselir, burada onlar Kabullenir
Bir ölü elinin yakarışlarını
Altında salonun bir yıldızın parıltısının”⁵²⁹

Burada şiir bir ulustan söz etmektedir. Özellikle Batı dünyasının düştüğü durumdan bahsediyor. Çünkü onlar ne tam anlamıyla Allah'a yöneldiler ne de Allah'tan tam olarak uzaklaşabilmişler. Hem laikliği hem de Hristiyanlığı aynı anda temsil etme çabası, tam da burada kendini gösterir.

Hep böyle midir
Ölümün öteki krallığında
Yalnız uyanış
O saatte bir tam
Titrerken sevecenlikle
Dudaklar ki öpüşmeler içindedir
Yakarışlar sunar kırık taşları
Düşünceyle gerçeklik arasına
Devinimle, Eylem arasına
Düşler o gölge
Senin içindir Krallık”⁵³⁰

Şair yine Batı medeniyetinin durumunu anlattığı mısralarda bu medeniyetin ölümle hayat arasında sıkışıp kaldığına işaret eder. Ancak bu kez daha umutlu bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Çünkü bir hayatta kalma çabasını anlatmakla, yeniden dirilme ihtimalini ima etmektedir. Ancak bütün çabalarına rağmen henüz ayağa kalkamadığını ve dualarının henüz kabul edilmediğini de söylemektedir.

“Kavrayışla, yaratma arasına
Duyguyla, Yanıt arasına
Düşer o gölge
Hayat uzun mu uzun

⁵²⁹ T.S. Eliot, a.e., s.217.

⁵³⁰ T.S. Eliot, a.e., s.218.

Arzuyla, kasılma arasına
Cinsel güçle, varlık arasına
Özle
Soy sop arasına, düşer o gölge"⁵³¹

Bu hatlarda uygarlığın en belirgin özelliği istikrarsızlıktır. Durumdan duruma sürekli değişiklik, hedefin, yolun, yönün, yol arkadaşının ve yolculuğun net olmadığı anlamına gelebilir. Kendi deyimiyle "rüzgâr nereye eserse" ve bu durum genellikle çökmeden önceki bir sürüklenmeyi anlatır. Batı medeniyeti batacak mı yoksa çökmeden önce kurtulacak mı edilecek? Şair, bu tür sorularla çevresini uyarmayı tercih eder.

“ Senin içindir Krallık, senin içindir hayattır senin içindir
İşte böyle kopar Kıyamet
İşte böyle kopar Kıyamet
İşte böyle gümbürtüyle değil iç çekip ağlayışla”⁵³²

Şiirin son mısralarında kıyametin nasıl kopacağından bahsetmiştir. Bu şiirin yazarı Sezai Karakoç ise bir medeniyetin yeniden yükseldiğini söyleyebilir. Çünkü kıyamet koştığında “diriliş” süreci tamamlanmış olacaktır. Aynı şey Eliot için söylenemez. Bu şiirinde Eliot'un Avrupa algısını ve dolayısıyla medeniyet algısını ortaya koymuştur. Bu şiir birden fazla açıdan yorumlanabilir, incelenebilir ve çözümlenebilir.

Bu şiirin sonu çok ilginç çünkü dünyanın sonunun nasıl geleceğinden bahsetmektedir. Şiirdeki dünya, savaşlarla, patlamalarla bitmeyeceğinden, şiirdeki adamlar gibi yavaş yavaş, sessizce biteceğinden söz etmektedir. Yine de burada bir medeniyetin nasıl yok edilebileceğini göstermektedir. Şiirde sona erecek olan dünyaya ancak Batı dünyası denilebilir.

Çünkü şiirdeki erkeklerin özelliklerine bakıldığında Batılı oldukları tespit edilebilir. Mesela İslâm medeniyetinin temsilcisi olan Müslümanlar aynı duruma düşmediler. Maddi ilerleme açısından geri kalmış olabilir ama Sezai Karakoç gibi

⁵³¹ T.S. Eliot, a.e., s.218.

⁵³² T.S. Eliot, a.e., s. 200- 211

kişiler sayesinde hep "diriliş" askerleri yetiştirilmeye çalışılmıştır. Az da olsa tüm İslâm coğrafyasında var böyle insanlar. Bunlar var oldukça İslâm medeniyeti hayatını kaybetmeyecektir. Bu yüzden; bir gün bu kişiler birleşecek ve medeniyeti yeniden ayağa kaldıracaktır. Bu bir umut ve umut meselesi değil, inanç meselesidir. Zira İslâm medeniyetinin ana kaynakları olan Kur'an ve Sünnet böyle vaat etmektedir.

Eliot'ın medeniyet algısını gösteren şiirler, onun hayatıyla bağlantılı olarak okunmalıdır. Çünkü şairin hayatı bunu gerektirir. Daha önce de belirtildiği gibi, Thomas Stearns Eliot'un hayatı 1927 öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrılabilir. Aslında Eliot'un deyimiyle bu durumu şöyle anlatır; "Anglikanlığa geçmeden önce yazdığım şiirlere sanki başka biri tarafından yazılmış gibi bakıyorum"⁵³³ Bu değişimi yansıtan en önemli şiirlerinden biri de "**Bilgelerin Yolculuğu**"dur. Bu şiir, Eliot'ın hayatındaki son değişiklikleri ortaya koyuyor. Tabiri caizse Eliot'ın son hali bu şiire yansımıştır. Düşünce ve sanat açısından son dönemlerinin bir göstergesidir.

"Geçirdiğimiz soğuk bir varıştı,
Tam da yılın en kötü zamanı
Bir yolculuk için, böyle uzun bir yolculuk:
Yollar derin ve hava keskin,
En ölü zamanı kışın." ⁵³⁴

İşte şairin yaşadıkları bu geçişin bir sonucu olarak yukarıdaki mısralara yansımıştır. *Çorak Ülke* adlı şiirinde Nisan ayını ayların en acımasız ayı olarak gösterirken, bu şiirinde tüm dünyada olduğu gibi bahar mevsiminin temsilcisi olan Nisan ayı artık normale dönmüştür. Ve mevsimlerin en acımasızı olan kış olarak göstermiştir. Artık şairin manevi açlığını giderip manevi bir duruma geri döndüğünü gösteren bir işarettir.

"Ve develer yaralı, ayaklar yaralı, inatçı,
Uzanıp yatmışlar eriyen karların üstünde.
Öyle zaman oldu ki yazıklandık hep

⁵³³ T.S. Eliot, **The Letters of T. S. Eliot, Volume 1**, edit, Valerie Eliot And Hugh Haughton, faber and Faber, London, 2003, s. 602.

⁵³⁴ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s. 241.

Yamaçlardaki yazlık konakları, terasları,
Ve şerbet getiren ipekler içinde kızları.
Sonra devecilerin küfredişleri sızlanmaları
Ve kaçıp gitmeleri ve içki ve kadın istemeleri,
Ve gece-ateşlerinin sönüşü ve barınakların yokluğu,
Ve kentler düşman ve kasabalar dost değil
Ve köyler pislik yuvası, fiyatlar çok fahiş:
Çetin denen bir zamandı, geçirdiğimiz.⁵³⁵

Bu şiiri, Avrupa'nın karanlığından Doğu'ya bir yolculuk olarak algılamak mümkündür. Zira şiirde anlatılan coğrafyanın Avrupa coğrafyası olmadığını anlamak için deveye seyahate bakmak yeterlidir. Bunca yolu kat etmiş bir Avrupalı neden deveye yolculuğa çıksın? Bu sorunun cevabı kolay değildir ve şu şekilde yorumlanabilir; Avrupalılar, maddi ilerlemelerine rağmen, tarihe, özellikle Doğu'ya bir yolculuk yapmaları gerektiğini gösterir. Öyle bir yolculuk yapmalıdırlar ki; Hristiyanlığın geldiği coğrafyalara gidip dini orijinal kaynaklarından öğrenmeleri gerekiyor. Bu yüzden bu yolculuk ne kadar zor olursa olsun hayatta kalabilmeleri için elzemdir. Fakat Doğu'ya vardıklarında Hristiyanlığı değil İslâm'ı bulacaklar.

“Sonunda yeğledik gece yolculuğunu,
Tavşan uykularına dalarak,
Kulağımızda sesler çınlayarak, diyordu ki
Bütünüyle budalalıktı bu.
Sonra şafak vakti ulaştık ılıman bir vadiye,
Islak, kar sınırı altında, bitki tüten;
Bir akarsu ve karanlığı döven bir su değirmeni,
Ve üç ağaç, ufka yakın,
Ve yaşlı bir beyaz at dörtnala kalktı çayırdı.
Sonra bir tavernaya vardık, kapı üstünde asma dalları,
Açık bir kapıda altı el, gümüş parasına zar atıyordu,
Ve boş şarap tulumlarını tekmeliyordu ayaklar.

⁵³⁵ T.S. Eliot, *a.e.*, s. 241.

Ama hiçbir haber yoktu, onun için düştük yola
Ve vardık geceleyin, zamanından önce değildi
Yeri buluşumuz; bu yeterliydi (diyebilirsiniz).
Tüm bunlar uzun zaman önceydi, hatırlarım,
Ve bunu yine yapardım, ama kaydediş
Bu kaydediş
Bu: tüm o yola yönelişimiz ne içindi
Doğum mu yoksa Ölüm mü? Bir Doğum vardı, bu kesin”⁵³⁶

Bu şiirlerde bilgelerin bu zorlu yolculuktan dolayı üzüldüklerini gösteren mısralar vardır. Denilebilir ki; Hz. İsa'nın doğumuyla, bilgelerin eski otoritesinin ortadan kalkmasına üzüldü. "Doğum mu ölüm mü?" Sorudaki ifadenin anlamı derindir. Günümüz Avrupası, Avrupa'nın teknoloji bilgilerinin de yeniden dine dönüşmesine üzüleceklerini ifade etmektedir. Bir efsane ya da tarihi bir masal olarak aktarılan bu hikâye, günümüzde yapılması gerekenleri gözler önüne sermektedir.

“Kanıtımız da vardı ve buna şüphe yok. Doğumu ve ölümü görmüştüm,
Ama düşünmüştüm farklı olduklarını; bu Doğum sanki
Çetin ve acı can çekişmemizdi, sanki Ölüm, bizim ölümümüz.
Sonra yerlerimize döndük, bu Krallıklara,
Ama artık rahat değiliz burada, eski düzen içinde,
Tanrılarını kucaklayan bir sürü yabancıyla.
Sevindirir beni bir başka ölüm.”⁵³⁷

Bu şiirin anlattığı yolculuk, yeni doğan Hz. İsa'yı, bilgiler tarafından görmek için yapılmıştır. Zor bir yolculuktan ve gidilen yolları anlatırken, insanların yeni bir dünya inşa etmek için katlanmak zorunda kaldıklarını sembolik olarak anlatmaktadır. Yine de teknoloji bilgilerinin bu yolculuğa çıktığını hayal etmek zordur. Maddi hayata alışmış insanların maneviyata bakış açılarını değiştirmek kolay olmayacaktır. Ancak şair, yapılması gerekenleri ortaya koymak ve yeni medeniyeti inşa etmek için düşüncelerini dile getirmektedir.

⁵³⁶ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s. 241.

⁵³⁷ T.S. Eliot, **a.e.**, s. 241.

Eliot'ın medeniyet algısını yansıtan şiirlerinden biri de "*Kayadan Koro*" şiiridir. Bu şiirin fazla çalışılmamasının nedeni ise Eliot'un ünlü şiirlerine verilen önemdir. Yani Eliot'ın "Çorak Ülke", "Dört Rubailer", Prufrock" ve "Kutlu Çarşamba" şiirleri, onun diğer önemli şiirlerini örtmektedir. Özellikle "Hıristiyan Medeniyeti" dediği medeniyet, en çok bu şiirde görülmektedir.

“Kartal süzülür doruklarında Göğün,
Avcı, köpekleriyle izler kendi döngüsünü.
Ey sürekli devrimi kümelenmiş yıldızların,
Ey sürekli yinelenişi kararlı mevsimlerin,
Ey dünyası baharın ve güzün, doğumun ve ölümün!
Sonsuz çevrimi düşüncelerle eylemlerin,
Sonsuz buluşlar, sonsuz deneyimler,
Getirir bilgisini devinimin, ama dinginliğin değil;
Bilgisini konuşmanın, ama susmanın değil;
Bilgisini sözlerin ve habersizliğini Kutsal Söz'ün.
Tüm bilgimiz bizi yaklaştırır bilgisizliğimize,
Tüm bilgisizliğimiz bizi yaklaştırır ölüme,
Ama ölüme yakınlık, TANRI'ya daha yakın olmak değildir”⁵³⁸

Bu satırlarda metafiziğin etkisini gösteren bir tavırla bir yaratıcıya teslim olan bir Eliot vardır. Tüm bilgi ve gücünden kopmuş, etrafındaki her şeyi anlamak için manevi güce ihtiyaç duyan bir insandır. Şairin buradaki duası, metafizik gücünü kucaklamak ve maddi hayatından uzaklaşmak için elinden gelenin en iyisini yaparak teslim olmaya çağırmaktadır. Bu dizelerdeki bilgilerin niteliği, son satırlardaki “Tüm bilgimiz bizi yaklaştırır bilgisizliğimize, Tüm bilgisizliğimiz bizi yaklaştırır ölüme” diyerek ölümün onları TANRI'ya yaklaştırmadığını vurgulamaktadır. Şair burada Avrupalıları tövbeye çağırıyor gibidir dinleyen yoktur.

“Nerede hayat, yaşarken yitirdiğimiz?
Nerede bilgelik, bilgi içinde yitirdiğimiz?
Nerede bilgi, bilgi vermelerde yitirdiğimiz?

⁵³⁸ T.S. Eliot, a.e., s. 335.

Göğün çevrimi yirminci yüzyılda

Uzaklaştırır TANRI'dan ve yaklaştırır bizi Toprağa.⁵³⁹

Eliot'ın medeniyet algısını yansıtan bu şiir, materyalizmi tahribatları nedeniyle insanları Tanrı'dan uzaklaştırmış ama bu şiir insanları “toprağa” yaklaştıran bir şiirdir. Bu bağlamda "toprak" kelimesi madde veya Dünya olarak algılanabilir.

“Gidip gezdim Londra'yı, zamanı gösteren Kenti,
Orada Nehir akar, yabancı para desteğiyle.
Orada bana şu söylendi: pek çok kilisemiz var,
Ve pek az aşevimiz. Orada bana şu söylendi:
Kilise papazları emekliye! Kilise gereksiz insanlara
İş yerlerinde, ancak Pazarı geçirdikleri yerde.
Kentte gerek yok çanlara:
Varsın varoşları uyandırsınlar.”⁵⁴⁰

Bu satırlar, Eliot'un yaşamının ikinci döneminde netleşen "Hıristiyan medeniyeti" fikrini göstermektedir. İnsanların dinden uzaklaştığını görerek medeniyeti yeniden şekillendirmek için adımlar atmak istemektedir. Ayrıca Batı medeniyetinin merkezi olan Londra'da artık hiçbir şey eskisi gibi değildir. Her şeyin mahiyeti değişmiş, kiliseler bile. Çünkü insanlar dinlerine yabancılaşmışlar.

“Dünya döner ve dünya değişir,
Ama tek bir şey değişmez.
Yaşantım boyunca tek bir Ne kadar gizleseniz de bu şey değişmez:
Sürekli çatışması İyi ile Kötü'nün.
Unutkan, savsaklıyorsun tapınakları, kiliseleri;
Öyle insanlarsınız ki bu zamanlarda alay edersiniz
İyilik adına yapılanlarla, nedenler bulursunuz
Akılcı ve aydınlanmış kafaları hoşnut edecek.
Sonra, savsaklıyorsunuz ve küçümsüyorsunuz çölü.
Çöl uzak değildir güney dönencesinde,

⁵³⁹ T.S. Eliot, *a.e.*, s. 335.

⁵⁴⁰ T.S. Eliot, *a.e.*, s. 335.

Çöl yalnız çevresinde değildir bölgenin,
Çöl sıkıştırılmıştır kapı komşusu metronun içine,
Çöl yüreğindedir senin kardeşinin.
İyi insan yapıcıdır, yapıyorsa iyi olanı.
Size şimdi yapılmakta olan şeyler göstereceğim,
Ve çok eskiden yapılmış olanları,
Ki sizleri yüreklendirebilir. Kusursuzlaştırın istencinizi.
İşte size alçakgönüllülerin yaptığı işler. Dinleyin.⁵⁴¹

Thomas Stearns Eliot, bu şiirleriyle iyilik ve kötülük arasındaki mücadeleye yerini alır ve iyilik olduğuna inandığı Hristiyanlık dinini yayararak kötülüğe karşı bir set oluşturmak istediğini vurgular. Eliot'a göre bu durumda iyiyi teşvik ederek farkındalık yaratma ihtiyacı vardır. Ama dünya döner ve iyilikle alay edenler kaybedecektir. Bunu söyleyen Eliot, kolonyalizm harekete karşı hiç tepki göstermemiş ve hatta bazı yazılarında onu desteklemiştir. Bu yüzden Eliot'ı eleştirenler bu noktaya değinmişler.

“RABB’in kelam ulaştı bana, diyerek;
Ey aşağılık kentleri tasarımcı insanların,
Aydın insanların umarsız kuşakları,
Saptırılmış labirentlerinde yaratıcılığınızın,
Dondurulmuş gelirleriyle size özgü buluşların,
Size Eller vermiştim, tapınmaktan çektiniz,
Size konuşma vermiştim, sonsuz palavralar için,
Size yasamı vermiştim, siz komisyonlar kurdunuz,
Çoktur Okuduğunuz, ama kalemi değil TANRInın
Çoktur konuştuğunuz, ama evi değil TANRInın
Kurur mısınız bana alçıdan bir ev, çatısı oluklu,
Doldurmak için pazar gazeteleri döküntüleriyle?⁵⁴²

Şair bu şiirlerinde toplumun geldiği durumu belirlemede ne kadar çektiklerini anlatır. Ayrıca dinini terk edip materyalizmin kölesi olan herkese ilahî bir çağrıda

⁵⁴¹ T.S. Eliot, **a.g.e.**, s.339.

⁵⁴² T.S. Eliot, **a.g.e.**, s. 351.

bulunmakta ve artık TANRI'nın kendilerine verdiği dine dönmeleri gerektiğini söylemektedir. Thomas Stearns Eliot'ın medeniyet algısı incelenirken bu satırlara başvurmadan tam olarak tespit edilemez. Şair buradaki mısralarında Tanrı'nın insanlara olan gazabını aktarır. Her imkânı veren Tanrı'ya karşı yerine getirmeleri gereken bir görevleri vardır. Ama kimsenin görevini yapmadığı ortadadır.

"Dünyevi hayat ritmimizde ışığın içinden bakarız.

Kıvanç duyarız gün erince sona, oyun erince sona ve esriklik

Dönüşünce acıya. ...

Daima karartmak, daima yeniden parlatmalıyız alevi.

Bu yüzden şükürler olsun Sana, cılız ışığımız için, gölgelerle benekli.

Şükürler olsun Sana ki yönelttin bizi kurmaya, bulmaya

Oluşturmaya parmak uçlarımızda ve gözlerimizin ışığında.

Ve bir mihrap kurunca Görünmez ışığa, üstüne dikebiliriz küçük ışıkları,

Bedensel görüş gücümüze uygun ışıkları.

Ve şükürler olsun sana ki ışığı hatırlatır bize karanlıklar.

Ey Görünmez Işık, sunarız Sana şükranımızı, yüce görkemin için

Senin!"⁵⁴³

Bu şiirin son mısraları son derece önemlidir. Çünkü Thomas Stearns Eliot, her şeyden önce burada "şükürler olsun" diyerek iç dünyasında Hıristiyan medeniyetini kurmayı başardığını düşünmektedir. Bu nedenle Eliot'ın "Çorak Ülke" şiiri kadar bu şiirin de incelenmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada düşünür-şairlerin medeniyet algısını yansıtan şiirler ele alındığından sadece konuyu destekleyen ve yeterince araştırılmamış şiirler tercih edilmiştir. Bunun gibi onlarca yazı işlenebilir.

İnsan, okuduğu her şeyden etkilenebilen bir varlıktır. Eliot, okuduğu Ömer Hayyam rubailerinden de büyük ölçüde etkilenmişti. Bunu kendisi defalarca söylemiştir. Hatta şiirle ilgilenmesi noktasında Ömer Hayyam'ın Rubailerinden ilham alarak coşkusunun arttığını vurgulamıştır. Eliot'ın 12 yaşında çocuk şiirlerinden sıkıldığını ve şiire olan ilgisini kaybettiğini de ifade etmiştir. Ömer Hayyam'ın

⁵⁴³ T.S. Eliot, **a.g.e.**, s.385-387.

rubailerinin İngilizce çevirilerini bulduktan sonra şiire olan ilgisinin yeniden canlandığını ve büyük İngiliz şairlerinin şiirlerini de aynı heyecanla okuduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁴

Eliot'ın *Four Quartets* adlı şiiri, rubai tarzında olmasa da “Dört Rubai” olarak adlandırılması bakımından şüphesiz Ömer Hayyam'ın bıraktığı izlerden biridir. Bu şiir aslında tek bir şiir de değil, farklı zamanlarda yazılmış dört şiirden oluşmaktadır. Ancak şair ısrarla bunu bir şiir olarak yayımlamış ve okuyucular da böyle kabul etmiştir. Eliot'ın bazı eleştirmenlerine göre bu şiir dinî bir metindir. Eliot yaşadığı manevi değişimlerini yansıttığı gibi önceki gençlik dönemindeki bazı düşünceleriyle çelişkilidir.”⁵⁴⁵ Tabi ki Eliot'ın hayatındaki değişimi, eserlerine yansıtması kadar normal bir şey yoktur. Fakat edebi hayatını bir bütün olarak değerlendirenler için bir eleştiri noktası olarak görülebilir.

Four Quartets, Thomas Stearns Eliot'un son büyük başarılı şiiri olarak adlandırılabilir. 1940'ların başında yayımlandıktan sonra, Eliot'ın ara sıra küçük dizeler yazmasına rağmen, tüm yaratıcı ve sanatsal enerjisini tiyatroya yönelttiğini ve İngiliz şiirsel tiyatrosunda bir rönesans yaratmak için bazı eserler ortaya koyduğunu da söylemek mümkündür.⁵⁴⁶ Bu şiirin biçimsel yapısına baktığımızda her birinin beş bölümden oluştuğu görülür. Dolayısıyla şarkı şeklinde yazıldığını ancak fikrini, temasını ve adını dörtlüklerden aldığını söylemek mümkündür.

Burnt Norton (1936), East Coker (1940), The Dry Salvages (1941) ve Little Gidding (1942) oluşan bu şiirin ana konusu zaman kavramı ve zaman algısıdır. Şiirin yazıldığı tarihe baktığımızda tam olarak II. Dünya Savaşı dönemine denk geldiği görülmektedir. Bu nedenle savaşın bıraktığı izlerden etkilenerek toplumun umudunu canlandırma çabası olarak da nitelendirilebilir. Ancak onun şiirindeki zaman kavramının medeniyet kavramıyla bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Thomas Stearns Eliot'ın hayatındaki yol gösterici faktörlerden biri, İngiltere'ye dönüşü ve Anglo-Katolikliğe geçmesiydi. Özellikle bu dört şiirden ilki olan Thomas Stearns Eliot'ın ziyaret ettiği bir evin bıraktığı İlham ile başladığı öğrenildiğinde çok

⁵⁴⁴ T. S. Eliot, *The Poems Volume I*, 2015, s.38.

⁵⁴⁵ Helen Gardner, *The Art of T.S. Eliot*, Faber & Faber, 1968, s.88.

⁵⁴⁶ Helen Gardner, a.e., 91.

manidardır. Çünkü bu ziyaret, şaire umut kapısı açan, ecdadının hasretini ve kokusunu duymasını sağlayan, köklerine döndüğünü hatırlatan bir ziyaret olmuştur. Daha sonraki şiirlerde de aynı etki bulunmaktadır.⁵⁴⁷

Thomas Stearns Eliot'ın *Dört Kuartet* adlı şiirinin ilk şiir olan *Burnt Norton*⁵⁴⁸, şairin ele aldığı konular bakımından da dönemin en etkili dini şiiri olarak okunabilir. Ancak bu şiir, Eliot'un ruhani yaşamını yansıtmakla kalmayıp, şairin geliştirdiği düşünsel tezleri de ortaya koymaktadır. Buna varoluş görüşü de dahildir. Çünkü *Çorak Ülke* şiirinin yazılmasının üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçmiş. Dolayısıyla birçok düşüncesini değiştirmiş veya daha olgun bir biçimde aktarabilmiştir.

“Şimdiki zaman ve geçmiş zaman
Belki birliktedir gelecek zamanda,
Ve gelecek zamanı kapsar geçmiş zaman.
Zamanların hepsi sonsuza dek varsa
Zamanların hiçbiri telafi edilemez.
Ne olabilirdi, bir soyutlamadır ki
Sürekli bir olasılık halinde kalır
Bir varsayım dünyasında yalnızca.”⁵⁴⁹

Şair burada iç içe geçmiş zamanlar kullandığı için geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman arasında kronolojik bir fark olmadığını vurgularcasına yansıtır. Şairin zaman anlayışını anlamak için şiirin yazıldığı zamana bakmak gerekir. I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, II. Dünya Savaşı'na giren Avrupa'yı düşünüldüğünde, bir savaşın izlerini silmeden yeni bir savaşa başlamak, gelecekte yeni bir savaşın habercisi sayılabilir. Durum böyleyken şair geçmişte ve gelecekte yaşananların devam edeceğini ortaya koyar.

⁵⁴⁷ T.S. Eliot, *The Complete Poems and Plays of T S Eliot 1909-1950*, Harcourt, Brace & World, 1941, s.178.

⁵⁴⁸ 1 Gloucestershire'da Aston Subedge yakınlarında bir kır evidir. Eliot 1934 yazında bir süre burada kalmıştır.

⁵⁴⁹ T.S. Eliot, *Bütün Şiirleri*, s. 391

“Karıya doğru hiç açmadığımız
Gül bahçesine doğru.
Sözlerim yankılanır. Böylece, zihninizde.
Ama hangi amaca hizmet eder
Gül yaprakları vazosunun üstündeki tozları tedirgin edişler,
Bilemem.
Diğer yankılar
İlk dünyamıza bizim, izlese mi
Aldatışını ardıçkuşunun?
İlk dünyamıza. Oradaydı onlar, ağırbaşlı, görünmez,
İlerleyerek çiğnemedi ölüm yaprakları”⁵⁵⁰

Şair, şiirin ilk bölümünde geçmişin ve geleceğin her zaman şimdiki zamanda var olduğuna dair bir zaman hipotezi ileri sürdükten sonra, bunu çocukların kahkahalarla saklandığı bir gül bahçesi tasviriyle birleştirir. Bir kuş şaire yol gösterir, onu bahçeye çıkarır, gezdirir ve gülen çocuklara ulaşamamanın çaresizliğinden kurtarır. Buradaki bahçe simgesi, ilk insanın yurdu olan cenneti anımsatmaktadır. Ama yıkık ve harabe halindeki bir Avrupa'da nasıl bir cennet tasavvur edilebilir? Bir teselli aracı olarak kullanıldığı düşünüldüğünde daha iyi anlaşılacaktır. Dolayısıyla şairin umudunu yitirmiş bir toplumu yeniden canlandırmak için umut aşlamaya çalıştığını söylemek mümkündür.⁵⁵¹

“Kuruydu havuz, kuru beton, bakır rengi kenarlı,
Ama havuz günışığından bir suyla doluydu,
Derken bir bulut geçti ve boşaldı havuz.
Gidin, dedi kuş, çünkü ağaçlar çocuk doluydu,
Coşkuyla gizlenmiş, dokunsan gülecekler.
Gidin gidin gidin, dedi kuş, insanoğlu”⁵⁵²

⁵⁵⁰ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s. 391

⁵⁵¹ David E. Chintiz, “War and the Quartets, 1939–1947”, **A Companion to T. S. Eliot**, John Wiley & Sons; Wiley-Blackwell, 2009, s. 40.

⁵⁵² T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s. 393

Şairin zıt anlamları ustaca kullandığı noktalardan biri de budur. Çünkü havuz hem boştu hem de doğruydı. Sudan boş olmasına rağmen güneş ışığıyla dolu gibi görünmesi aldatıcı bir görüntü oluşturur. Ayrıca o dönemin Avrupa realitesi ile tasavvur edilen Avrupa oldukça farklıydı. Belki de bu yüzden Eliot, Batı medeniyetinin yüzleşmek istemediği gerçekleri gündeme getirir. Aynı zamanda Hıristiyan Kültürünü yeniden canlandırmak ve yeniden inşa etmek istediği medeniyetin umudunu insanlara aktarmaya çalışmaktadır.⁵⁵³

“İşte bir hoşnutsuzluk yeri
Öncesinde ve sonrasında zamanın
Loş bir ışıktaki: ne günışığı,
Biçimi akıcı durağanlıkla donatır
Geçici güzelliğe dönüştürür gölgeyi
Süreklilik hissi veren usulca bir dönüşle;
Ne de karanlık, ruhu arıtmak için
Tensel olanı yoksunlukla söndürür
Duyguyu geçicilikten kurtarır.
Ne doluluk ne boşluk.
Yalnızca bir kıpırtı
Zamanın kırıştırdığı asık suratlarda
Zihni çelinmiş çelmelerden çelinişlerden
Hayallerle dolu ve anlamdan yoksun”⁵⁵⁴

Şiirin bu bölümünde şair yine umutsuzluğa, karamsarlığa ve adaletsizliğin acımasızlığına yönelir. Bu nedenle zıtlık sanatını kullanarak yaşanan duygusal, zihinsel ve ruhsal sorunları ortaya koymaya çalışmıştır. Aslında şairin şaşkınlığını bu şiirlerde okumak mümkündür. Şairin içinde yaşadığı toplumu temsil ettiği unutulmamalıdır.

“Zaman ve çanlar gömdüler günü,
Kara bulutlar alıp götürür güneşi.

⁵⁵³ Abdülmün'im El-Fîyya, “Esdâû Rubâîyâtû'l Hayyâm Fî Eşârî Eliot (Eliot'ın Şiirlerindeki Hayyam'ın Rubailerinin Etkisi), <https://124.im/AYRmKo> (Erişim Tarihi: 07.05.2023).

⁵⁵⁴ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s. 399

Döner mi bize günebakan; yaban asması
Dönüp eğilir mi bize; filizler ve yapraklı dallar
Tutunup da dolanır mı?”⁵⁵⁵

Burnt Norton, şiirin dördüncü bölümü çok kısa olmasına rağmen zamanın özelliklerinden bahseder. Üstelik “zaman” kavramı da şüpheli bir bakışla yaklaşır. Burada Eliot'ın medeniyet döngüsü anlayışını görmek mümkündür. Çünkü Batı medeniyetinin çöküşünden sonra tekrar zirveye ulaşabilir mi? Bundan emin olmadığı söylenebilir.

“Sözler kımıldar, müzik kımıldar
Yalnızca zamanda; ama kim ki yaşıyor,
Ölebilir ancak. Söz, söylendi mi bir, erişir
Sessizliğe. Ancak biçimle, düzenledir ki
Sözler olsun, müzik olsun erişir
Ve son ve de başlangıç hep oradaydılar
Başlangıçtan önce de, sondan sonra da.”⁵⁵⁶

Şiirin son kısmı gerçeğe dönüşür. Sözlerin ve müziğin görünen canlılığına rağmen, öyle olmadığını gösteren bazı mısralarla gerçeği aktarıyor. Ayrıca şiirin ilk bölümünde bahçedeki çocukların kahkahalarının zamanın egemenliğini ve köleliğini küçümseyen alaycı kahkahalara dönüştüğü de görülmektedir. Elbette şiirdeki bahçenin cennete gönderme yaptığını tekrar söylemek gerekir. Başa dönmek, aslına dönmek istiyormuş izlenimi veriyorsa, dönüş duygularını karamsar bir şekilde yansıtır.

Four Quartets şiirinin ikincisi, “*East Coker*”⁵⁵⁷ 1940 yılında yazılmıştır. Bu şiirin adı, Eliot'un 17. yüzyılda Amerika'daki ilk atalarının evi olan İngiltere'nin Somerset kentindeki bir köyden gelmektedir. Bu şiir daha çok insanların hayattaki yeri, değişen fikirleri hakkındadır. Dört Kuartetlerin arasında Hristiyan kültürünü en net yansıtan şiirdir. Doğrudan karamsarlık, yıkım ve savaş konulu şiirlerin de olduğu söylenebilir.

⁵⁵⁵ T.S. Eliot, *Bütün Şiirleri*, s. 401.

⁵⁵⁶ T.S. Eliot, *Bütün Şiirleri*, s. 403.

⁵⁵⁷ Somersetshire'in güneydoğusunda bir köydür. Eliot'ın ataları Amerika'ya buradan göçmüştü.

“Başlangıcımdayım benim sonum. Sırayla
Yükselir evler ve düşer, ufalanır, ama yayılır,
Koparılır, yıkılır, yenilenir, ya da yerlerinde
Bir boş tarla, bir fabrika, bir yan geçit vardır.
Eski taş yeni yapıya, eski kereste yeni ateşlere,
Eski ateşler küllere ve küller toprağa,”⁵⁵⁸
Zamanı var mevsimlerin ve burçların
Zamanı var süt sağmanın ve zamanı var harmanın
Şafak işaret eder ve bir başka gün
Hazırdır ısıtmaya ve sessizliğe.
Açık denizde tanyeli Kırıştırır ve kayar. Ben buradayım,
Belki orada, belki uzakta. Başlangıcımdayım.”⁵⁵⁹

Eliot'un Dört Kuartet şiirine baktığımızda her şiiri beş ana bölüme ayırdığını görürüz. Kuartetlerin ikincisi olan "East Coker"ın ilk bölümünde, Eliot'ın yenilenme ve çürüme döngüsünü anlatmıştır. Zıtlıklar üzerine kurulu bir şiir de denilebilir. Evler ve diğer insan yerleşimleri, yerlerin çehresini değiştiren boş tarlalar veya otoyol üst geçitleri haline gelmiştir. Hiçbir şey eskisi gibi kalmamıştır. Kırsal kesimdeki yaz gecelerinde, yeterince dikkatli dinlenilirse, geçmişin basit kırsal yaşamının sesleri duyulabilirdi ancak yapılan değişikliklerle durum farklı bir hal aldı. Bu bölümün dili, doğal döngüler ve uyuma vurgu yapmasıyla İncil'deki Vaiz kitabını anımsatıyor. Ancak buradaki zaman, doğrusaldan daha az döngüsel: "Başlangıcım benim sonumdur." olarak açıklamaktadır.

“Kasım sonu ne yapıyor böyle
Baharın tedirginlikleriyle
Ve yaz sıcağı yaratıklarıyla,
Ve çiğnenen kardelenlerin acısıyla
Kişiyi çaresiz bırakan dayanılmaz bir güreşte

⁵⁵⁸ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.407.

⁵⁵⁹ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.409.

Sözler ve anlamlarla. Şiir önemsizdir.
Uzun süre umulan asudelik, güz huzuru
Ve yaşlılık bilgeliği mi? Bizi mi aldatmışlar,
Yoksa kendilerini mi, kısık sesli yaşlılar,”⁵⁶⁰

Şair, şiirin ikinci bölümüne mevsimlerin kargaşasını anlatan bir gazel ile başlar. Değişen bir dünya olarak tanımladığı Avrupa dünyasında mevsimler de değiştiğini göstermektedir. Bu durumu Çorak Toprak adlı şiirinde ifade ettiği şekliyle Eliot'ın kültür algısında önemli bir yer tutar. Şiirin bu bölümü, ilk bölümdeki evlerin ve dansçıların hepsinin kaybolduğunu hatırlatarak sona erer. Dolayısıyla karamsar bir tablo çizdiği söylenebilir.⁵⁶¹

“Ah karanlık karanlık karanlık. Hepsi gider karanlığa,
Yıldızlararası boş uzay, boşluk içinde boşluk,
Kaptanlar, gemi bankerleri, seçkin yazarlar,
Eli açık sanat koruyucuları, devlet adamları ve yöneticiler,
Seçkin devlet görevlileri, komite başkanları,
Sanayi kralları ve taşeronlar, hepsi gider karanlığa,
Ve karanlıktır Güneş ve Ay ve Gotha Almanacağı,”⁵⁶²

Bu dizelerde sanki karanlıkta boğulan bir ruhtan söz edercesine yıkımı ve çaresizliği anlatır. Şair, toplumun içine gömüldüğü karanlığı mı yoksa maddi hayatın perdelediği insan ruhunu mu anlatmak ister? Bu bölüm her türlü yoruma uygun olsa da şairin medeniyet anlayışına en yakın yorum: “Batı medeniyetinin çöküşünün izlenimleridir.” Ancak Eliot'ın ruhunun aydınlanması nedeniyle çevresinin farkına vardığını söylemek daha mantıklıdır.⁵⁶³

“Ruhuma dedim, kımıldamadan dur, bırak sarsın seni karanlık,
Bu karanlık Tanrıdandır. Sanki tiyatrodasın,
Işıklar söndürülmüştür, değiştirilsin diye sahne

⁵⁶⁰ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.411.

⁵⁶¹ A. David Moody, **The Cambridge Companion to T. S. Eliot (Cambridge Companions to Literature)**, Cambridge University Press, 1995, s.142.

⁵⁶² T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.420.

⁵⁶³ Russell Elliott Murphy, **Critical Companion to T. S. Eliot: A Literary Reference to His Life and Work**, Facts on File, 2007, s.31.

Kof kanat gümbürtüsü ve karanlık üzre

Karanlığın hareketiyle,⁵⁶⁴

Eliot şiirin üçüncü bölümünde ölümün karanlığını ele alır. Ölen kişinin kaybolması bu gerçeği yansıtır. Aslında *The Waste Land*'ın ilk bölümünü anımsatmaktadır. ("Ölümün bu kadar çok insanı mahvettiğini düşünmemiştim"), ama tabii ki çok daha karamsar bir şekilde. Burada insanlar derin bir yalnızlık duygusu gösterirler ki, sohbet edilecek eski arkadaşlarının hayaletleri bile yok olmuştur.⁵⁶⁵ Şair kendi kendine sabırla beklemesini ve farkındalığa giden zorlu yolu seçmesini söylerken, bu bölümün meditatif kısmı bir Doğu nihilizmi ve retorik yapıyı daha Hristiyan bir mesajla birleştirir. Bu bölümde Ömer Hayyam'ın etkisini görmek mümkündür.

“Yaralı cerrah elinde neşter

Yoklar durur rahatsız organları;

Sezeriz o kanayan ellerin altında,

Şifacının sanatının derin şefkatini

Çözmektedir ateş çizelgesinin bulmacasını.

Tüm yeryüzü hastanemizdir bizim

Damlayan kan tek içkimizdir,

Kanlı et tek yiyeceğimiz:

Öyleyken düşünmek işimize gelir

İşte sapasağlamız, semiz et ve kan

Yine de bu Cuma'yı uğurlu sayarız”⁵⁶⁶

Yaralı Avrupa'yı bir cerraha benzeterek içine düştüğü durumu anlatırken savaşın bıraktığı manevi yıkımı gösteriyor. Bunun için şair, “Doğu Çoker” adlı şiirinin dördüncü bölümünde savaşı en net şekilde hatırlatır. "Yaralı bir cerrah" ve "ölmekte olan bir hemşire" tarafından yönetilen, hastaların iyileşmediği, ancak ölüme götürüldüğü ve acı verici bir hastalıktan belirsiz bir şekilde kurtulduğu bir hastaneyi anlatıyor. Kuşkusuz sadece maddi bir yara olarak algılanmamalı çünkü derin bir

⁵⁶⁴ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.422.

⁵⁶⁵ Russell Elliott Murphy, **a.g.e.**, s.43.

⁵⁶⁶ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.422.

manevi şok yaşandı. Hristiyan inancına göre Mesih'in çarmıha gerildiği gün olan Kutsal Cuma'ya atıfta bulunarak bu bölümü bitirmek önemli bir noktadır. Eliot'ın medeniyet algısını oluşturan unsurlardan biri de bu inançtır. Çünkü Avrupa'nın yok olan kültürünü bir bedel ödeyerek yeniden inşa edebileceğini zaman zaman vurgulamıştır. Böylece bize değerli olan her şeyin acı çekmek, katlanmak ve daha yüksek bir otoriteye boyun eğmekle gelmesi gerektiğini hatırlatır.⁵⁶⁷

“İşte buradayım, yarı yolda, yirmi yıl sonra
Çoğu harcanmış yirmi yıl, l'entre deux guerres yılları
Sözcük kullanmayı öğrenme çabasıyla ve her girişim
Yepyeni bir başlangıç ve başka tür bir başarısızlıktır
Çünkü kişi ancak sözcüklerin üstesinden gelmeyi öğrenir,
Artık söylemesi gereksiz şey için, ya da onu söylerken
Kullanmayı artık istemediği üslup için. Yani her girişim
Yeni bir başlangıçtır, bir akındır anlaşılmazlık üzerine
Karanlık bir soğuk ve bomboş yalnızlıkta,
Dalgalar ağlar, rüzgâr ağlar, sonsuz suları
Fırtına kuşuyla balinanın.
Sonumdadır benim başlangıcım.”⁵⁶⁸

Şiirin son bölümünde şair ömrünü boşa harcadığını söylemiş ve içindeki duyguların tatmin olmadığını göstermiştir. Ayrıca bunca yıldır inşa etmesi gereken medeniyeti ve kültürü de inşa edemediği için hüznü artarak devam etmiştir. Burada metafizik bir dünya için kazanımlar elde etme fırsatı olmadığını ve tüm kazanımları maddi kazanımlardan ibaret olduğu için kendisine yakıştıramadığını söylemek mümkündür. Burada anlattığı ölüm bile karanlıkla anarken içindeki karamsarlığı

⁵⁶⁷ Paul Murray, **T. S. Eliot and Mysticism: The Secret History of Four Quartets**, Palgrave Macmillan UK, 1991, s. 89.

⁵⁶⁸ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.423.

ortaya koymuştur.⁵⁶⁹ Söz konusu ölüme bile razı olması teslimiyet duygusu olarak adlandırılabilir.⁵⁷⁰

Dört Kuartet şiirinin üçüncü metni olan "*Dry Salvages*" 1941'de yazılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, bu şiirlerin adlarının hepsinin gerçek yerlerden ilham alınmış olmasıdır. Dry Salvages, Massachusetts kıyılarında bir deniz feneri bulunan bir grup küçük, kayalık adadır. Eliot, çocukken bu adaları ziyaret etmiş ve yıllar sonra adaların adlarını taşıyacak bir şiir yazmasını etkilemiştir.⁵⁷¹ Diğer şiirlerin karamsarlığından hareketle bu şiirin insanlığı bir bütün olarak, birleşik bir bilinçaltı ve mitik yapıları ortaya koyan bir varlık olarak ele almaya çalıştığı söylenebilir. İnsanlığı bir bütün olarak değerlendirmeye çalışan bir bakış açısının ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Eliot'un medeniyet döngüsünden etkilendiği ve ona daha geniş bir perspektiften bakmaya çalıştığı da söylenebilir. Ancak Eliot'ın burada kullandığı insanlık kavramının Batı dünyası dışındaki insanları da kapsadığını söylemek doğru olmaz.

“Tanrılar üstüne pek bir şey bilmem; ama sanırım nehir
Güçlü bakır rengi bir tanrıdır somurtkan, yabani ve hırçın,
Bir ölçüde sabırlı, önceleri en uzak sınırı sayılmıştır,
Nehir içimizdedir, deniz tümünden çevremizde;
Deniz karaların sınırır da ve granitin
İşleyip durur içlerine, kıyıların sürüklediği
İlk yaratıklarla sonrakilerin izlerini:
Deniz yıldızı, atmalı yengeç, balina omurgası;
Havuzlarda, ancak orada önümüze serer⁵⁷²

Şiirin ilk bölümü nehir ve deniz arasında net bir karşılaştırma yapar. Buna karşılık, nehrin insan mitolojilerindeki yerine işaret eder. Nehir ne kadar derin olursa

⁵⁶⁹ Merve SENEMTAŞI, **The Creation of Hope As A Spiritual Solution In T.S. Eliot's Four Quartets**, Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, Department of English Language and Literature, English Language and Literature, Master's Thesis, Ankara, 2017, s.21.

⁵⁷⁰ Paul Murray, **a.g.e.**, s.90.

⁵⁷¹ A. David Moody, **a.g.e.**, s.148.

⁵⁷² T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.425.

olsun, yine de geçmek mümkündür. Deniz ise sonsuz bir derinliği ve gizemi temsil eder. Bunun için deniz ve nehir arasındaki fark, medeniyetler arasındaki farkı hatırlatır.

“Sonu yoktur sessiz ağlamaların,
Suskun soluğunun güz çiçeklerinin
Taç yapraklarını düşürüşün ve kıpırtısız kalışın;
Sonu yoktur sürüklenişi denizin ve sürüklenişi batığın,”⁵⁷³

İnsanın kaderine uyum sağlarken hayatla nasıl mücadele etmesi gerektiğini vurgulayan ayetlerdir. Irmakla denizi kıyaslamak ne kadar zorsa, bazen kaderin tecellisi ile insanın arzusu farklı olabilir. Hiç bitmeyen bir yolculuk gibidir. Sürekli seyir halindedir. Böylece kültür ve medeniyet nesilden nesle aktarılmış ve aktarılmaya devam edecektir. Bunun için Eliot, Hristiyan kültürünü yeniden inşa etmek istiyor.

“Türbesi kayalık burunda olan Leydi,
Yakar hepsi için, ister gemilerde olsunlar,
İster iş gereği balıkçı olsunlar,
İster her tür yasal gidiş gelişlerle ilgilensinler
Ve isterse onları yönetsinler.
Bir yakarışı da kadınlar adına yinele,
Onlar ki gördüler oğullarıyla kocalarının
Denize açılıp da dönmediğini”⁵⁷⁴

Hayat yolculuğuna devam eden her insan asla bilemeyeceği problemlerle karşı karşıyadır. Tıpkı deniz yolcuları gibi bazen fırtınayla, bazen de dalgalarla mücadele etmek zorunda kalır. Ancak vazgeçme şansları yoktur. Çünkü denizin ortasında vazgeçmek ölümlü sonuçlanacaktır. Bu durumda ruh rehberlerinden yardım istemekten başka çare yoktur. Eliot, Batı medeniyetinin sorunlarından ilahî bir güç yardımıyla kurtulmanın mümkün olacağını düşünür. Şiirde "Leydi" olarak anılan Meryem Ana'dır. Bu nedenle denizciler ve onları evlerinde bekleyenler için dua etmesini istedi. Başka bir deyişle, Hıristiyanlığa dönüş çağrısıdır.

⁵⁷³ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.431.

⁵⁷⁴ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.439.

“Mars ile haberleşmek, ruhlarla konuşmak,
Bildirmek deniz canavarının davranışını,
Okumak yıldız, bağırsak ya da kristal küre fallarını,
Çoğumuz için bir amaçtır bu
Burada hiç gerçekleşmeyecek;
Onlardır yalnız baş eğmeyenler
Çünkü çabalamayı sürdürdük;
Biz, hoşnutuz nihayetinde
Geçici geri dönüşümüz beslerse eğer
(Porsuk ağacından pek uzakta değil)
Hayatını anlamlı toprağın.”⁵⁷⁵

Şiirin son bölümlerinde büyük bir teslimiyet vardır. Çaresizlikten doğmuş olabilir. Ancak şaire göre yapılması gereken her şeyi yaptıktan sonra teslimiyet ihtiyacı vardır. Ayrıca tüm karamsarlığına rağmen hayatın bir kadere umut bağlamakla anlam kazanacağını söyleyen Eliot, II. Dünya Savaşı sırasında bile okuyucularının ihtiyaçlarını karşıladığı için büyüklük kazanmıştır.

Thomas Stearns Eliot’ın *Four Quartets* şiirin oluşturan dördüncü şiir, *Little Gidding*.⁵⁷⁶ Olarak adlandırılmıştır. Bu şiirin ana imgelerinin ateş ve gül olduğu söylenebilir. Ömer Hayyam’ın etkisi burada görülebilir. Çünkü gül tabiri Doğu edebiyatına aittir. Ancak kullanım açısından burada kullanılan gül, İngiliz krallığının geleneksel bir sembolüdür. Diğer bir deyişle Eliot, Doğu edebiyatından etkilenmiş olsa da şiirinde gül kavramını Batı edebiyatına ait bir anlamda kullanmıştır. Ancak ilahî sevgiyi ve merhameti de temsil eder. Şiirin "Burnt Norton" da tartışılan bahçeye atıfta bulunur. Ateş ise hem gücü hem de ilahî cezayı temsil eder ve alevi ile insan ruhunu arındırabilen şeydir. Aynı zamanda bahçeden kastedilen cennet ise ateşten cehennemin kastedildiğini söylemek mümkündür.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.443.

⁵⁷⁶ Huntingdonshire yakınlarında (şimdilerde Cambridgeshire’ın bir bölümü), İngiliz İç Savaşının başlamasından hemen önce kurulan bir Anglikan topluluğunun adı. Eliot, 1936’da burayı ziyaret etmiştir.

⁵⁷⁷ Paul Murray, **a.g.e.**, s. 107.

“Karakışta bahar kendine özgü mevsimdir
Günbatımında donuklaşsa da sonsuzdur,
Zamanda asılıdır, kutupla dönence arasında.
Kısa gün ışıl ışıl olunca, dondurucu soğuk ve ateşle,
İvecen güneş buzu tutuşturur gölcük ve hendeklerde,
Buradan gelseydin mayısta, görürdün çalıları
Yine bembeyaz, Mayıs'ta, cazibeli tatlılıklarıyla.
Yine aynı olacaktı yolculuğun sonunda,”⁵⁷⁸

Bu şiirin ilk bölümünde, her şeyin ölü olduğu ama güneşin ateşiyle parıldadığı güneşli bir kış gününü anlatır. Burada güneşin dini temsil ettiği vurgulanmalıdır. Çünkü din, Tanrı ile bağlantılıdır, her şey ölse de O ölmez. İnsanın Tanrı'ya dönmek istediğini gösteren nokta; bu şiir manastıra gelen insanlarla ilgili olmasıdır. Bu nedenle kişi günahlarından arınmak için tüm kalbiyle şimdide olmalıdır.

“Yaşlı bir adamın yenindeki kül
Yanan güllerden kalan külün tümüdür.
Havada asılı kalan tozlar
Öykünün bittiği yeri gösterir.
Tozun solunmadığı yer bir evdi-
Bir duvar, bir tahta kaplama ve fare.
Umudun ve umarsızlığın ölümü,
Bu ölümüdür havanın.
Ölü su ve ölü kum
Birbiriyle kapışmada.
Kavrulup yarılmış toprak
Şaşkın bakar kibir tuzağına,”⁵⁷⁹

Şiirin bu kısmı, çok belirgin bir şekilde öne çıkan dört elementin (hava, toprak, su ve ateş) ölümü üzerine bir alıntıyla başlar. Bu bölümde şair âlimlerle tanıştığını ve onlardan hikmet öğrendiğini belirten bazı mısralara rastlamak mümkündür. Şair, ruhen

⁵⁷⁸ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.447.

⁵⁷⁹ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.447.

büyüdüğünü ve olgunlaştığını göstermeye çalışır. Aptallığın farkındalığı, güzellik algısının kaybindan ve kişinin geçmiş eylemleriyle ilgili utanç duygusundan kurtulmak için ateş gücünün kullanılmasının mümkün olduğunu göstermiştir. Öte yandan, Hıristiyan inancının arınma ve kutsamasından geçmesi gerektiğini söylüyor.

“Üç durum vardır ki çok kez benzer görünürler
Ama bambaşkadırlar, aynı çitte gelişeler de:
Bağlılık kendine, eşyalara ve kişilere; kopukluk
Kendinden, eşyalardan, kişilerden ve aralarında büyür kayıtsızlık,
Ki ölüm nasıl benzerse hayata, benzer öbürlerine,
İki hayat arasında olarak- çiçeklenmeyerek, arasında”⁵⁸⁰

Şiirin baştan beri tezat sanatlarla dolu olduğu daha önce belirtilmiştir. Şairin hayatındaki zıtlıklar, düşüncesinde de önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Şair, benzerlik ile farklılık, bağlılık ile kopukluk arasındaki bağı kurmak için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışır. Medeniyet algısındaki tavırlar böyledir. Batı medeniyeti ise en gelişmiş medeniyet olduğunu ispat etmeye çalışırken, Asya ve Doğu düşünce ve inançlarındaki manevi yükselişe hasretle bakmakta, Batı medeniyetinin bu yönde gelişmediğini söyleme hasretiyle yanıp tutuşmaktadır. Şair, “Ki ölüm nasıl benzerse hayata” bu özlem dolu ifadesiyle Batı'nın her şeyiyle pek çok şeye fakir olduğuna dikkat çeker.

“Başlangıç dediğimiz çoğunlukla sondur
Ve sona erdirmek başlangıç yapmaktır.
Son, yola çıktığımız yerdir. Ve her deyiş
Ve cümle ki doğrudur (yani her sözcük yerindedir,
Ötekileri tamamlamak için yerini alır,
Sözcük ne çekingen ne de gösterişli,
Eskilerle yeniler arasında kolay bir ilişki,
Ortak doğru sözcük, kabalaşmaksızın,”⁵⁸¹

⁵⁸⁰ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.449.

⁵⁸¹ T.S. Eliot, **Bütün Şiirleri**, s.463.

Bu şiir, şairin fikirlerindeki çelişkinin boyutunu yansıtır. Avrupa insanının özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki ruh halini de gösterir. Eliot, üslubu ve modernist fikirleriyle dönemin diğer Batılı şairlerinden ayrılır. Bu fikirler Batı edebiyat camiasında yeni olduğu için doğrudan kabul görmemiştir. Ancak bu şiirler, okuyucuları ikna ederek değerini kanıtlamıştır. Eliot'ın şiirinin okuyucular arasında popüler olmasının birkaç nedeni vardır. Bu sebeplerin en önemlileri arasında şairin, okuyucunun manevi ve ruhî yönüne hitap etmeye çalışması yer alır. Avrupa, Sanayi Devrimi'nden sonra materyalizm batağına saplanmıştır. Büyük bir ruhsal düşüşle eşleşen maddi bir gelişme vardı. Savaştan hemen sonra insanlar hüsrana uğramış ve umutsuz hissetmişler. Bu yüzden bu şiirlerin sağladığı umut dozlarına susamış durumundaydılar. Belki de bu, Eliot'ı uzun süredir yalnızca bir kültür olan Hıristiyan uygarlığını yeniden inşa etme fikri konusunda heveslendiren işarettir.

Dört Kuartetler şiirinde şairin medeniyet anlayışını yansıtan pek çok yön vardır. Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta, Eliot'ın medeniyet algısının şiirlerindeki gibi saf bir Batı medeniyeti algısı olmadığıdır. Bilakis bütün dünya düşüncelerinden, edebiyatlarından, yaşam biçimlerinden, gelenek ve göreneklerinden oluşan bir medeniyet anlayışından ibarettir. Bu şiirin yapısında Ömer Hayyam'ın etkisinin yanı sıra Endülüs'teki Arapça şiirlerin biçimlerinin de şair üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Bu şiir, Eliot'ın medeniyet ve kültür anlayışını en çok yansıtan şiir olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda şairin yazdığı son şiirlerden biridir. Bu nedenle entelektüel, dilsel ve ruhsal bir olgunluk dönemini temsil ettiğini söylemek yerinde olur. Öyle ki, birçok eserinde görülen düzensizlikten kurtulmuş olduğunu görülür. Ayrıca bu şiir, şairin tiyatro eserlerine yöneldiği dönemin temsilcisi olarak kabul edildiğinde, şairin yaşamının son günlerinde yerleştiği dinsel yönünü de yansıtmaktadır. İnsan medeniyetine bakmanın daha geniş bir mevcudiyet teşkil ettiği de görülmektedir, ancak bu konu zayıf işaretler vermek dışında ilan edilmemiştir. Ancak bu şiir koleksiyonunda Doğu düşüncesinin etkisini açıkça müşahade edilmektedir. Bu etki, şiirlerin yapısında ve adlarında, aynı zamanda bu dört şiirin her bir bölümünde şairin bahsettiği anlamlarda temsil edilmektedir.

4.2.2. T.S. Eliot'ın Medeniyet Algısını Gösteren Nesir Örnekleri

Thomas Stearns Eliot'ın şiir kitaplarındaki medeniyet algısı incelendikten sonra aynı amaçla düzyazısı da incelenmiştir. Çünkü Eliot gibi şair-düşünürlerin medeniyet temasını yazılarına yansıtmaları beklenir. Nitekim bu konuyu özellikle kültür kavramıyla farklı şekillerde ele aldığı tespit edilmiştir. Kültür ve medeniyet kavramlarıyla ilgili olarak Eliot'un bazen kültür yerine medeniyet kavramını kullandığı tespit edilmiştir. Eliot, çeşitli din-kültür anlayışlarını eleştirmekte ve dinin kültürden daha kapsamlı olduğunu hatta din olmadan da kültür olmayacağını söylemektedir. Eliot'a göre bir medeniyet, içinde bulunduğu toplum içinde farklı kültür seviyelerine sahip olmalıdır. Eliot bu konuda: "Klasik Nedir"? "Gelenek" ve "Kültür Tanımı Üzerine Notlar" yazıları nesir örnekleri olarak sayılabilir.

Thomas Stearns Eliot'a medeniyet ve kültür ilişkisi sorulduğunda konunun ne kadar karmaşık olduğunu söylemiş ve medeniyeti bir gelenek olarak tanımlamıştır. Detayları anlatacak zamanı olmadığını söyleyip konuyu açık bırakmıştır. Konu hakkındaki fikrini şöyle anlatır: "Uygarlık ve kültürle ilgili bir soruya cevap vermek yerine, artık vaktim ve enerjim yetmeyecek kadar uzun bir konuya girmiştım. Bu konuyu açıklamak için iki şeye ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. a) kişisel olmayan bir bakış ve b) insan bilinçaltını şekillendiren geleneksel bir medeniyet. (Geleneksel derken yerinde durup gelişmeyen kastetmiyorum)"⁵⁸²

Gelenek genel olarak bir medeniyet unsuru olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle Eliot'un medeniyeti bir gelenek olarak tanımlaması ilginçtir. Burada iki ihtimal var; İlk ihtimal, Eliot'un bu soruya cevap vermemek için böyle bir tanım yapmış olması. İkinci ihtimal; aslında bu kavramlar arasında hiçbir fark görmemektedir. Bu nedenle kültür tanımlanırken medeniyet kavramı ile kullanılmaktadır. "Dolayısıyla Hristiyanlık, belli yerlerde tezahür etmesine rağmen şu anda "resmi" bir devlet dini olarak kabul edilmiyor. Dünyada medeniyet, Hristiyan olmayan bir zihniyet kurmaya çalışıyor. Dinin etkisi hayatın her alanında sınırsa başarısız olur ama sabırla sonu beklemeliyiz. Yani doğru kullanılmalı ve doğru çalışılmalıdır. Böylece imanı, önündeki karanlık zamanlarda bile canlı tutulabilir.

⁵⁸² T.S. Eliot, **The Letters of T. S. Eliot Volume 1**: 1898–1922, (Edited By Valerie Eliot And Hugh Haughton), Faber And Faber, s. 489.

Bunu, medeniyeti kurtarmak ya da yeniden inşa etmek, dünyayı intihardan kurtarmak için bir fırsat olarak görmeliyiz.”⁵⁸³

İşte Thomas Stearns Eliot'un medeniyet algısı, din ve devlet arasındaki ilişkiyi yansıtır. İnşa edilmesi gereken yeni medeniyetin en önemli unsurlarından biri olan din, bu nedenle toplumun bireylerinde görülmesine karşın, devletin kurumlarında görülmesinin uzun zaman alacağını düşünmektedir. Yine de umutsuzluğa kapılmadan yapması gerekeni yapmaya çalışır ve işine devam etmektedir.

İnşa edilmesi gereken medeniyetin araştırılmasında şairlerin önemli bir yeri vardır. Şairler duyarlılığı yüksek olduğu için halkın göremediğini görür ve içinde yaşadıkları yüzyılın ruhuna uygun sanat ve fikir üretme sorumluluğu taşırlar. Örneğin: Aşağıdaki metinde Eliot şairden ve sanatçının görevinden bahsediyor; “Şairlerin felsefe ya da başka bir konuyla ilgilenmesi sürekli bir zorunluluk değildir. Günümüz medeniyetinde şairlerin işinin zor olacağını söyleyebiliriz. Büyük çeşitliliği ve karmaşıklığıyla medeniyetimiz, dolaylı olarak çeşitli ve karmaşık sonuçlar üretir. Bu nedenle hassas bir şekilde algılanmalıdır. Şair, dili gerçek anlamına zorlamak, gerekirse değiştirmek için dili daha kapsamlı, daha düşünceli, daha dolaylı olarak kullanmalıdır.”⁵⁸⁴

Kültür zamanla değişebilir. Bu durum dillerde de görülmektedir. Örneğin: “Latince'nin Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Portekizce ile değiştirilmesi için bir değişiklik oldu. Bu nedenle, eski dillerin köklerinden, basit ve eğitimsiz insanların ortak konuşmasından yeni diller gelişmek zorundaydı. Aynı şey kültür için de geçerlidir. Bunun için eski kültürün gerilemesi gerekiyordu ki yeni kültürler gelişsinsin.”⁵⁸⁵ Diğer bir deyişle kültürler zamanla değişir ve eski kültürlerin yerini yeni kültürler alır. Ancak yeni kültürler aynı zamanda eski kültürlerin üzerine inşa edildiğini hatırlatır.

Eliot, Harvard'daki günlerinden beri dini ve felsefi mistisizmden büyülenmişti. Entelektüel bir biçim mistiği, F.H Bradley'i Neo-Hegelci öykü üzerine yaptığı

⁵⁸³ T.S. Eliot, **Selected Essays 1917-1932**, Harcourt, Brace and Company, 1932, s. 215.

⁵⁸⁴ T.S. Eliot, **a.e.**, s. 226.

⁵⁸⁵ T. S. Eliot, **To Criticize The Critic And Other Writings**, University of Nebraska Press Lincoln and London, 1992, s.49.

çalışmayla hapsedilmiş olarak görmedi. Gerçekte, bu tür bir mistisizm, bunu Bradley'nin Eliot için yaptığı yolculuğun bir evrimi olarak görmektedir. Oxford'da yıllarca eğitim görmeniz, tasavvufa olan ilginize katkıda bulunmuştur. Eliot'ın okuduğu Bernard Bosanquet'in ve Eliot'un öğretmeni Harold H. Joachim'in felsefeleri, Dean Inge ve Jean Gerson'ın ortaya koyduğu mistisizm ilkeleriyle kısmen çelişmez. T.E. Hulme ve Paul Elmer More ile olan yakınlığı da bir diğer teşvik edici unsur olarak görmek mümkün. Ayrıca William James ve Jessie Weston'ın da göstermiş olduğu gibi, mistisizm psikolojik ve antropolojik koşullardaki son sonuçlarla çelişmez. İnsanın mistik bilincine tanıklık eden Eliot'ın "Çorak Ülke" şiiri yazmadan önceki diğer birçok yönü aynı eylemi işaret etmektedir. Bir modernist olarak, Eliot'ın bu dönemde yayımlanmış yazılarında, onun mistisizme olan ilgisini ve doğru/yanlış mistisizmden ayırma kaygısını doğrulayan birkaç işaret vardır.⁵⁸⁶

Eliot, 1927'de Anglo-Katolik Kilisesi'ne geçene kadar derin dini deneyimini gözden geçirdiği ve bunu harika bir mistik, ruhani ve insani maceraya dönüştürdüğü "Kutlu Çarşamba" gibi şiirler yayınlamış. Batı medeniyetinin çöküşü ve Batılı çocukların ruhlarındaki manevi değerlerin kırılması üzerine çalışmıştır.

Bir yandan Thomas Stearns Eliot'un "Çorak Ülke" adlı şiirinde Avrupa'nın durumunu seyreden umutsuz bir şair olarak görülürken, bir yandan da medeniyete, yeniden hayata dönmesi gerektiğini düşünen bir şairdir. Bu nedenle içinde bulunduğu medeniyetin durumundan kurtulma ve dağlarda bozulmamış doğa ile buluşma arzusunun temsil eden kaçmak yerine medeniyeti yeniden kurma arzusuna yönelmiştir.

“Kültür, hayatı değerli kılan unsur olarak tanımlanabilir. Ve başka milletleri, başka nesilleri, yok olmuş bir medeniyetin kalıntılarını ve etkilerini düşündüklerinde, böyle bir medeniyete sahip olmaya değer demelerini haklı çıkaran da budur.” Son olarak medeniyeti şöyle tanımlar: “Bir halkın tüm karakteristik faaliyetlerini ve ilgi alanlarını içeren kavram”⁵⁸⁷

Eliot'ın sürekli vurguladığı noktalardan biri de Hristiyan Medeniyeti'dir. Özellikle son dönemdeki yazılarında bu konuyu devamlı olarak tartışmıştır. Ancak

⁵⁸⁶ Bkn. Francesca Bugliani Knox, “Between Fire and Fire: T.S. Eliot's The Waste Land”, **The Heythrop Journal**, VI, 2015, s. 235–248.

⁵⁸⁷ T.S. Eliot, **a.g.e.**, s. 298.

geleceğe karamsar bir bakış açısıyla bakmaktadır. Konuyla ilgili olarak: "Geleceğin ne bir Hristiyan ne de materyalist bir medeniyet getirmemesi elbette mümkündür. Geleceğin kaos veya uyuşukluktan başka bir şey getirmeyeceğini de belirtmek gerekir. Bu nedenle Eliot, gelecekle ilgilenmediğini söyledi. Latince ve Yunanca öğrenmenin önemini vurgulayacağını yazmış, Hristiyan medeniyetinin yaşamasını ve gelişmesini istediğinin altı çizilmiştir."⁵⁸⁸

Eliot'ın eserlerinde yazdığı tiyatro oyunları, uygarlık algısını yansıtan oyunlardır. *Murder in the Cathedral* (Katedralde Cinayet) aynı zamanda Eliot'ın 1927'de Anglo-Katolikliğe geçişini de aydınlatır, ünlü olarak For Lancelot Andrewes'in (1928) "Önsözünde" yayınlanmıştır ve burada daha fazla ses verilmiştir. Diğer eleştirmenlerin yanı sıra Peter Ackroyd, Eliot'ın sahneye geçişini dini eğilimlerine uygun şiirsel bir biçim bulma arzusuyla ilişkilendirdi. Eliot'ın *Murder*'dan önce gelen *The Rock* da dahil olmak üzere dramatik yazıları hem şiirsel hem de Hristiyan toplulukları daha derinden ve daha demokratik bir şekilde dahil etmeyi amaçlıyordu. Eliot'ın, *Four Quartets*'te ima edilen, sadece "sözcükler", bunların iletişim kurmadaki etkileri ve dini gerçeklerden uzaklaşmaları hakkındaki artan endişesini yansıtıyorlardı.⁵⁸⁹

Eliot'un eserlerindeki medeniyet algısını gösteren eserler arasında; Drama yazılarıdır. *Murder in the Cathedral*, *The Cocktail Party*, *The Confidential Clerk*, *The Elder Statesman*, *The Family Reunion*, *The Rock*, *Sweeney Agonistes*, gibi oyunlardır. Bunların hepsi Eliot'un Hristiyan medeniyeti anlayışını aktaran eserlerdir. Dolayısıyla şiirlerinden sonra bu nesir eserlerine bakıldığında ne kadar büyük bir değişim yaşadığı fark edilebilir.

Çalışmanın bu bölümünde Thomas Stearns Eliot'ın nesrinden verilen örnekler çerçevesinde, şairin kültür ve medeniyet kavramlarını birbirinin yerine kullanımına dair birkaç örnekle izah etmek konuyu dağıtmadan okuyucuya sunulmuş olur. Çünkü Eliot'ın çalışmalarını anlatmakta zorlayan oldukça fazla okuyucu vardır. Böylece

⁵⁸⁸ T.S. Eliot, *The Complete Prose of T. S. Eliot - Volume 5: Tradition and Orthodoxy*, 1934-1939, (Ronald Schuchard, Iman Javadi & Jayme Stayer, Editors), Johns Hopkins University Press, 2017, s.274.

⁵⁸⁹ T.S. Eliot, *The Complete Poems and Plays of T. S. Eliot*, Faber&Faber, 2004, s.136.

çalışmanın amacına ulaşmaya olanak sağlamaktadır. Örneğin: yukarıda görüldüğü gibi Thomas Stearns Eliot, kültürü tanımlar ve medeniyet kavramıyla ilişkilendirir. Bunu fark etmeyen bir okuyucunun Eliot'ı tam olarak anlaması zordur. Ayrıca büyük şairlerin eserlerini yorumlarken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutulmadığı takdirde düşüncelerinin tam olarak anlamıyla ihata edilmeyeceğidir.

4.3. ÖRNEKLERLE ABDULLAH ET-TAYYİB'İN MEDENİYET ALGISI

Abdullah et-Tayyib'e göre medeniyet bir kimliktir.⁵⁹⁰ Dolayısıyla insan önce kendi kimliğine inanmalı, sonra hayatını bu kimlik inancına göre inşa etmelidir. Her ne ise, bu inanç hem kültürün hem de medeniyetin temelini oluşturur. Kimliğini kaybeden insan, kültür ve medeniyetini de kaybetmeye mahkumdur. Ona göre kültürün medeniyette, geleneğin kültürde, toplumun yaşam tarzının gelenekte, inancın yaşam tarzında yansımaları vardır. Abdullah et-Tayyib, 20. yüzyılda İngiltere'ye gönderilen Sudanlılardan biri olmasına rağmen Müslüman kimliğini korumuş ve İngiliz işgaline karşı mücadele edenler arasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Sudan toplumundaki olumsuz alışkanlık ve davranışlara karşı açık bir tavrı var. Toplumlarındaki cehalet ve sefaletin bir sonucu olarak Sudanlılar arasında sürekli bir gerilim var. Bu haliyle hem Sudan kültürünü hem de İslâm medeniyetini olumsuz etkilemiştir.

Abdullah et-Tayyib'in eserlerine baktığımızda Arap medeniyeti adı altında ele aldığı pek çok konu bulunmaktadır. Bunun için medeniyet algısını incelerken öncelikle Arap-İslâm medeniyetinin unsurlarına bakmak gerekir. Medeniyet konusunu nadiren ayrı bir başlık olarak ele aldığından, eserlerinde farklı yerlerdeki medeniyet unsurlarını tespit etmek ve tüm farklı başlıklarda yer alan unsurları birbirini tamamlayacak şekilde yorumlamak gerekmektedir. Abdullah et-Tayyib'in eserlerinde medeniyetin temel unsuru dindir. Sezai Karakoç'un eserlerinde olduğu gibi bütün peygamberlerin dini yani Muhammed'e gönderilen bütün peygamberlerin getirdiği İslâm'dır. Bu din, halkının ihtiyaçlarını karşılamak için farklı zamanlarda farklı peygamberlerle

⁵⁹⁰ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.52.

gönderildiği için uygulamada farklılık gösterebilir. Ancak özü birdir, asıl gayesi Allah'a kulluk etmek, hakka ve hakikate uymak ve insanlara hidayet etmektir.⁵⁹¹

Aynı zamanda Abdullah et-Tayyib'in önem verdiği medeniyet unsurlarından biri de eğitimidir. Eğitim, bilgiyi nesilden nesle aktarmanın en kısa yoludur. Eğitimi ihmal eden bir milletin gerçekten kalkınması mümkün değildir. Eğitim doğru ve etkili bir şekilde tasarlanmadıkça sağlam insan yetiştirmek imkansızdır. Sağlam insan yetiştirilmediğinde medeniyetin en önemli unsuru olan insan kaynağını kaybeder. Sömürgeci ülkeler bu noktayı çok iyi bildikleri için en çok kullandıkları silah olduğunu ilk bakışta anlaşıyor. Sömürgeci zihniyetin hazırladığı eğitim sisteminin tüm dünyayı etkisi altına aldığı söylenebilir. Bugün bile bu eğitim sisteminden kutulan tek bir ülke yoktur. Çünkü Batı medeniyetinin gelişmesine yardımcı olan sistem budur. Gelişmek isteyen ülkeler, bu sistemi uygulaması ve sisteme sadık kalması, aksi takdirde az gelişmiş veya gelişmemiş ülkeler arasında yerini alması gerektiği şeklinde bir algı vardır. Elbette bu sistemi tamamen reddetmek akıllıca değil ama körü körüne taklit etmek de doğru değildir. Çünkü her milletin, toplumun, coğrafyanın ve zamanın özellikleri farklıdır. Bu özelliklere uygun bir eğitim sistemi ve müfredat hazırlanması gerektiğini düşünmektedir.⁵⁹²

İslâm dünyasında eğitim konusu büyük önem taşımaktadır. Ancak modern eğitim sistemine ayak uydurabilmek için Batı'nın getirdiği her yöntem sanki hata olmayacakmış gibi benimsenmiş ve uygulanmıştır. Tahsin Görgün'ün bu konudaki şu ifadeleri manidardır: “Bu yönden bizim Fıkıh Usulü gibi her şeyiyle Müslümanlara ait ve başka medeniyetlerde eşi ve benzeri olmayan bir alanda bile, "yeni" (yani batılı) anlama ve yorumlama yöntemi arayışımız ve bu arayışta da kendimizi batıda geliştirilmiş olan anlama ve yorumlama yöntemlerinden biri veya birkaçını tercih etmek durumunda hissetmemiz, bize hiç de yadırganacak veya sıkıntılı, garip, acayip

⁵⁹¹ Et-Tayyib, Abdullah, **Min-Hakiybetiz-Zikriyat (Anıların Heybesinden)**, New Life Yayınları, Hartum, 2011, s. 69.

⁵⁹² Suliman Nasır, “Mehmet Âkif ve Abdullah Et-Tayyib'in Şiirlerinde Geleneğin İhyası”, (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2016, s.18-22.

bir durum gibi gözükmüyor.”⁵⁹³ Sezai Karakoç, Abdullah et-Tayyib gibi düşünürler, İslâm dünyasının özüne dönmesi ve özgüvenini yeniden kazanması için çabalamaktadır.

Toplumun en küçük kesiminde bile özgüven kaybolursa, toplumun kendi iradesi ve kimliğiyle yaşayacağından şüphe yoktur. Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışını incelediğimizde şu anlaşılmalıdır ki; Medeniyet ve kültür birbirinin yerine kullanılabilen terimlerdir. Onun gibi şair-düşünür ve çok yönlü kişilerin eserlerinde medeniyetten bahsetmemek mümkün değildir. Araştırma sırasında medeniyet kavramı üzerine tek bir çalışma dışında ayrı bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle Eski Sudan kültüründen bahsettiği konferansta medeniyetin maddi ve manevi yönlerine yer verdiği görülmektedir. Ancak et-Tayyib'in vefatından sonra yayımlanan *Müslüman Toplulukların Üzerine Düşünceler*; adlı eserinde medeniyet konusunu ayrıntılı bir şekilde ele aldığı söylenebilir.

Abdullah et-Tayyib'in bazı eserlerinde medeniyet ve kültür kavramları bir arada kullanılabilir. Diğerleri, kültürün gelişmesi ve zenginleşmesiyle, medeniyeti oluşturmak için diğer unsurlarla birleştiğini söylüyor. Abdullah et-Tayyib'te dikkati çeken bir diğer nokta ise İslâm medeniyetinin yanı sıra Arap medeniyeti, Türk medeniyeti ve Endülüs medeniyetinden yer yer bahsetmesidir. Aynı şekilde Eski Sudan medeniyetinden bahsederken bazen "Eski Sudan kültürü" bazen de "Eski Sudan medeniyeti" olarak kullanmıştır. Bu nedenle kültür ve medeniyet kavramları arasında bir fark olmadığına dair işaretler vermektedir. Bu nedenle şiirleri ve nesirleri bu durum göz önünde bulundurularak dikkatle incelenmiştir.

Abdullah Tayyib'in medeniyet anlayışını yansıtan eserleri oldukça geniştir. Çünkü farklı konularda çalışmış bir düşünürdür. Ancak en öne çıkan eserler Arap şiirini inceleyen *El-Murşid ilâ-Fehmi Eş'âri'l- Arabî* adlı kitabıdır. Bu eserinde İslâmî fikirlerin Arap şiirine etkilerinden bahsederken, aynı zamanda İslâm ve Arap medeniyetinin Avrupa'daki etkilerinden de söz etmektedir. Dolayısıyla Müslüman düşünürlerin dünya medeniyetleri üzerindeki otoritelerinden bahsetmeden medeniyeti

⁵⁹³ Tahsin Görgün, “"Yeni" Anlama ve Yorumlama Yöntemlerinin Fıkır Usulüne Göre Durumu”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'eleleri I*, (Hazırlayan: İsmail Kurt & Seyit Ali Tüz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 676-698.

tam olarak anlamak mümkün değildir. Çünkü İslâm düşüncesi hem Doğu'yu hem de Batı'yı etkileyecek kadar iz bırakmıştır. Her ne kadar inkâr edilse de günümüz Avrupa medeniyeti incelenirken Endülüs'ün etkisinin bulunduğu bir gerçektir. Bunun gibi onlarca örnek vermenin mümkün olduğunu düşünmektedir.⁵⁹⁴

4.3.1. Abdullah et-Tayyib'in Medeniyet Algısını Gösteren Şiir Örnekleri

Abdullah Tayyib, bazı İslâm şeyhlerinin Rus uzay gemisinin uzaya gitmesine karşı fetvalarına tepki olarak "**Uydu**" şiirini yazmıştır. İslâm medeniyetinin tüm dünyayı kapsayan bir medeniyet olması gerektiğini düşünür. Ona göre Müslümanların birlik olamamalarının temel sebebi, bazı kimselerin İslâm'ı yanlış anlamalarıdır. Çünkü bazı şeyhlerin verdiği fetvalar buna yardımcı olmuştur. Sudan'daki Modern Eğitimi, kâfirlerin sistemi olarak nitelendiren ve çocuklarını eğitimden mahrum bırakan zihniyetlerde görülmektedir. Bu yanlış düşünceleri düzeltmek için vefatına kadar eğitim alanında çalışmalarını sürdürmüştür. Sudan radyosundaki tefsir programında bu durumu bir örnekle açıklamaktadır.

Bir misal şöyledir: “Bugün bütün insanlar uçağı kullanıyor, oysa uçağı kafirler yaptı. Bugün modern eğitimi reddetmek, uçağı Müslümanlar yapmadı diye reddetmek kadar aptalca. Ancak bize sunulan eğitim kendi inanç ve değerlerimize göre olmalıdır. Mevcut modern eğitim İslâmi değerlere tam olarak uymadığından, Müslümanlar iyiyi ve kötüyü ayırt etmek için akıllarını kullanmalıdır.”⁵⁹⁵

“Size haber gelmedi mi, insan ay’a ulaştı
Yoksa bunu söyleyen Müslümana kâfir mi diyorsunuz?
Kur’an’ı okursanız gerçeği görürsünüz
Ve apaçık hadisleri, sahih rivayetleri.”⁵⁹⁶

Bu doğrultuda gelişmek, öğrenmek ve üretmek Allah'ın bir Müslümana emrettiği bir görevdir. Bu görevi yerine getirmediği takdirde sorumlu tutulacaktır. Bunu, hâlâ hikmetin hakikatini anlamayanların, Kur'an'ı ve hadisleri doğru

⁵⁹⁴ Zekeriya, Beşir İmam, **Abdullah et-Tayyib, Zâlike'l -Bahru'z-Zâhir**, Sudan, 2004, s.231.

⁵⁹⁵ Abdullah et-Tayyib, **Min-Nâfizetü'l-Kitâr (Trenin Penceresinden)**, Hartum, 2015, s.64.

⁵⁹⁶ Abdullah et-Tayyib, **Banat Ramah**, Sudan kitabevi, Hartum, 1970, s.10. Bu şiirde ilk uydu'nu inkâr edenlere karşı bir cevap şeklinde yazdı, çünkü bazı ilim sahibi olmayan şeyhler bu iş caiz olmadığı söylediler.

anlamadıklarının bir tecellisi olarak açıklamaktadır. Burada et-Tayyib'in medeniyet anlayışını gösteren ufkunu ortaya koymaktadır.

“İman nuru, boş kuşkların karanlığını siler süpürür
Oruç tutan, namazı kılan kimse mi Müslümandır sadece
Kim ki namazı kılar da kötülük etmeyi sürdürür
Ona Müslüman denmez; fitratı bozulmuş ve kalbi kördür.”⁵⁹⁷

Ona göre Müslümanlar sadece oruç tutup namaz kılmazlar. Her alanda düzgün çalışabilen, azim ve iradesini kullanabilen insanlardır. Abdullah et-Tayyib, çalışmaya ve çabaya her zaman önem vermiştir. Bunun en büyük kanıtı kendi hayatıdır. Çünkü 1950 yılından vefatına kadar eğitim alanında çalışan bir eğitimci olarak tanınmaktadır. Hayatının en zor zamanlarında bile işine ara vermeden devam etmiştir. İngiltere'den döndükten sonra Sudan'da eğitimi geliştirmek için çok çalışmıştır. Ancak bir süre sonra Sudan'daki çalışma ortamının uygun olmaması nedeniyle Nijerya'daki Müslümanların daveti üzerine yeni bir İslâm Enstitüsünün kurulmasına yardım etmeye gitmiştir. Daha sonra Sudan'a dönerek eğitimi iyileştirme çabalarına kaldığı yerden devam etmiştir. 1970 yılında darbe hükümetinin üniversitelerde akademisyenler üzerinde uyguladığı baskıdan dolayı Fas'a gitmek zorunda kalsa da aynı titizlikle Fas'ta eğitim üzerine çalışmalar yapmıştır. Yani çalışmamak için hiçbir mazeretin kabul edilmediğini bizzat Abdullah et-Tayyib göstermiştir.

“Dertler bizi yaralar, yüreğimiz üzülür
Ama biz musibetlere azimle sabrederiz
Neden gözlerinizden gözyaşları dökülür
İnsanlar göğe çıktı, biz hâlâ tökezleniriz”⁵⁹⁸

Bu şiirinin son mısralarında, bütün zorluklara rağmen medeniyeti yeniden inşa etmenin zaruretini göstermekte ve bunun yolunun sebat ve sabırdan başka bir şey olmadığını söylemektedir. Bu şiirden de anlaşılacağı üzere medeniyetin tek bir yönü

⁵⁹⁷ Abdullah et-Tayyib, **a.e.**, s.10.

⁵⁹⁸ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.10. Bu şiirde ilk uydur'u inkâr edenlere karşı bir cevap şeklinde yazdı, çünkü bazı ilim sahibi olmayan Şeyhler bu iş caiz olmadığını söylediler.

yoktur, medeniyetin hem maddi hem de manevi yönü vardır. Akıl, ruh ve bedenin gerekli ihtiyaçları karşılanmalı, hiçbiri gevşek olmamalıdır.

Abdullah, Tayyib'in “**Ayı ile Dolar**” adlı şiirinde İslâm dünyasının durumunu hep şiirsel bir dille anlatır. Bu şiirinde Batı medeniyeti algısını da ortaya koymaktadır. Emperyalizm, pozitivizm ve sömürge medeniyeti, Müslümanların kaynaklarını nasıl kullandıklarını ve hatta tüm dünyayı nasıl sömürdüklerini sembolik bir anlatımla yansıtır. Bu şiirdeki Ayı, Rusya ve benzerlerini, dolar ise Amerika ve benzerlerini, yani Avrupa'yı ifade eder.

“Dolar Efendi dedi ki: Size lütfeden benim
Makam sahipleriniz, bana bağlı olmalı
Vereceğim destekleri çok iyice kullanmalı
Ama malımı yiyen, öfkeme dayanmalı!
Bilesiniz ki siz siyah çobanlarsınız
Size Kevser'i verdik, razı olmalısınız!”⁵⁹⁹

Amerika ve Avrupa genellikle medeniyetin kaynağı olduklarına inanmakta veya inanmış gibi yapmaktadır. Bunun en büyük kanıtı, Afrika'nın zayıf ülkelerini işgal ederken, “sadece kalkındırmak ve yeniden inşa etmek için geldiklerini iddia etmeleridir.” Amaçlarının oradaki tüm kaynakları çalmak olduğunu herkes bilmekte ama bunu kendi halklarına öyle bir sunmuşlar ki; hala o insanlara yaptıkları zulüm görmezden gelinmektedir.

“Ayı dedi ki: Ben de size destekler veririm
İsterseniz size arka çıkarım sanayi alanında!
Dolar da Ayı da insanları ifsat ettiler...
Onlardan yardım alan köle olur, ânında!”⁶⁰⁰

Abdullah et-Tayyib bu satırlarda Batı medeniyeti algısını anlatırken, İslâm medeniyeti algısını da göstermektedir. İşte "Ayı ve Dolar"ın yaptığı her şeyin tersi İslâm medeniyetinde mevcuttur. Karşılık beklemeden vermek, yıkmadan inşa etmek,

⁵⁹⁹ Suliman, Nasır, “Mehmet Akif ve Abdullah et-Tayyib'in Şiirlerinde Geleneğin İhyası”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2016, s.104.

⁶⁰⁰ Suliman, Nasır, **a.e.**, s.104.

mazlumlara yardım etmek İslâm medeniyetinin özelliklerindedir. Bunları yapmak Müslümanın görevidir ve bu görevi hakkıyla yerine getirmeyen, gerçek anlamda Müslüman olamaz.

Abdullah et-Tayyib'in ilme bakışını yansıtan en önemli şiirlerinden biri de "**Asım'ın Yolculuğu**" şiiridir. Bu şiir daha önce Mehmet Âkif'in "Asım'ın Nesli" şiirine benzetilmiştir. Şiirin önemi ele aldığı konulardan kaynaklanmaktadır. 19. ve 20. yüzyılda, özellikle Müslüman ülkelerde Batı medeniyeti ile ilişki kurmanın gerekliliği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla et-Tayyib şiirde kendi bakış açısını belirlemekte ve medeniyet algısını ortaya koymaktadır.

Batı ile ilişki kurma konusundaki görüşler ikiye ayrılmaktadır: Bazılarına göre Batıdan gelen her şey reddedilmeli, bazılarına göre ise Müslüman ülkeleri ve medeniyetlerini canlandırmak için Batının yolu adım adım izlenmelidir. Ama Abdullah et-Tayyib ve benzerleri; Ne Batı'dan gelen her şeyin kabul edilmesi gerektiğini, ne de her şeyin reddedilmesi gerektiğini düşündüler. En iyisi, Batı'nın güzel özelliklerini alıp İslâm dinine uygun bir biçimde uygulamak ve çalışarak Müslümanların durumunu iyileştirmektir. Çünkü İslâm medeniyeti, ilk dönemlerinde bile İslâm'a uygun olarak komşu medeniyetlerden istifade etmiştir. "Nasıl ki İslâm medeniyeti, Fars ve Bizans medeniyetlerinden tercüme edilmişse, bugün de İslâmî değerlere göre aynı yolu izlemek zorundayız. Dolayısıyla bilim faydalı olduğu sürece kimden geldiği değil, ne amaçla geldiği önemlidir. Bu bağlamda Avrupa'ya giden Müslüman çocuklar, Sezai Karakoç'un Masal şiirindeki gibi, Batı medeniyetine olan hayranlığında büyük bir bölümü kaybolmuştur."⁶⁰¹

Abdullah et-Tayyib, Batı'ya giden bu gençlerin kendi ülkelerine dönmeleri ve İslâm dininin değerlerine bağlı kalarak ve Batı'dan olabildiğince yararlanarak İslâm medeniyetini yeniden inşa etmeleri için rehberlik etmek istedi. Bu nedenle Orta Çağ'da Batı medeniyeti diğer medeniyetlerden faydalanarak karanlık çağından çıkabilmiştir. Ancak Hristiyan olmalarına rağmen Endülüs İslâm medeniyetinden faydalanmışlardır.

⁶⁰¹ Abdullah et-Tayyib, **Müslüman Toplulukların Üzerine Düşünceler**, Abdullah et-Tayyib Vakfı Yayınları, 2017, s.26.

Bu demektir ki Müslümanlar da kendi dinî değerlerinden vazgeçmeden gayrimüslim medeniyetlerinden istifade edebilirler.

"Çöl ülkede bir tepeye vardı Asım,
Namazında zahit, uzlette bir rahip gibi.
İnsanlar dediler ki o tepede bir sır, bir güzellik var;
Söylenen tepeye vardığında Asım şunu görmüştü:
O tepede öyle bir sıfat yoktu.
Asım orda ne bir sır buldu ne de güzellik!"
"Aniden önüne bir ışık çıktı,
Şiddeti kamaştırdı gözlerini!
Kurtları kuşları ürküttü
Bu ışık sarmıştı her yerini"

Başkalarının medeniyetlerinden istifade ederken karşımıza çıkan Allah'ın nuru mu? Yoksa şeytanın ateşi mi? Bir Müslümanın feraseti ile ayırt etmek mecburiyetindeyiz. İşte bu şiir, Abdullah et-Tayyib'in kendi medeniyet anlayışında ve diğer medeniyetlerin varlığında kaynak çeşitliliğini kabul ettiğinin bir delilidir. Ancak bu konuyu şu satırlarda anlatmaktadır:

"Yusuf B. Taşfın'ın İslâm savunmasına hayranım
Zalimlerin tuzaklarını bozarak içimizdeki ateşi sundu
Eli ile batıda İslâm'ın bayrağı aziz dalgalandı
Allah'ın izniyle dinin temelini oralarda korundu
Zellâka'da Savaşı'nda ateşler alev alevken
İbn Abbad'ı zindana atılmasını hak bildim
Çünkü İhanetin bedelini ödenmeli
Kurtuba'daki dimdik duran camiyi ağlıyorum
Zamanında camiler arasında bir yıldızdı
İçinde görürsün yaşlılar ve şeyhe itaat eden kuran talebeleri
Dışında dinlersin Allah için çağırın müezzîn sesleri"⁶⁰²

⁶⁰² Abdullah et-Tayyib, **Berku'l-Mededi bi-Adedi ve bila-Adedi (Sayılı ve Sayısız Medet Şimşekleri)**, Afrika Üniversitesi Yayınları, Hartum/Sudan, 1996, s.9.

Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışını gösteren bir diğer şiir de "*Gazze*" şiiridir. Arap ve Müslüman şairlerin şiirlerinde ana konu olan Filistin meselesi, Abdullah et-Tayyib'in şiirlerinde de önemli bir yere sahiptir. Mekke ve Medine'den sonra en kutsal topraklar Kudüs'tür. Dolayısıyla Müslümanların fethettiği bütün topraklar İslâm dinine göre Müslümanların malıdır. İşgal altına girdiklerinde onları kurtarmak bütün Müslümanların görevidir.⁶⁰³

Abdullah et-Tayyib de Gazze şiirinde sadece Filistin'den bahsetmez. Bu şiirinde Balkanlardan Endülüs'e kadar kaybedilen tüm İslâm topraklarından söz etmektedir. İşte İslâm medeniyetinin merkezlerinden biri olan Filistin sembolik bir şehirdir. Bu şiirlerinde Gazze'yi merkeze alarak ümmetin ilk kıblesini işaret ederek Müslümanların durumunu tenkit etmektedir. Müslümanlar için Filistin, ümmetin mukaddes bir parçasıdır ve başkaları tarafından ele geçirilmesi, ümmetin harap olduğunun bir işaretidir.⁶⁰⁴

“Gazze

O Gazze'dir, ama sanki Kербela

Ölüm, şehri ele geçirmiş.

İçerleme uzun bir gecedir.

İnsanlar sabah aydınlığı ve ışık arıyorlar.

Zamanın açtığı yaralar, her gün büyüyor

Korku bütün yolları kapatmış

Yıkılmış hurma ağaçları

Ve insanlar ezilmiş çiçeklerin üstünden geçiyorlar

Kanları yollarda ırmak olmuş

Akıyor.”⁶⁰⁵

Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışının Sezai Karakoç'unki gibi evrensel bir anlayış olduğu bu şiirden anlaşılmaktadır. İslâm'ın olduğu her yerde, kurulan

⁶⁰³ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.62.

⁶⁰⁴ Suliman NASIR, **a.g.e.**, s. 58.

⁶⁰⁵ Abdullah Et-Tayyib, **Nil Yankıları**, Suliman, NASIR, “Mehmet Akif ve Abdullah et-Tayyib'in Şiirlerinde Geleneğin İhyası”, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmayan Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016. s. 139.

medeniyet tüm Müslümanların medeniyetidir ve Müslümanların kurduğu her medeniyet İslâm'ın malıdır.

“Öfkeden keder çiğniyor toprak.
Göğün yarası kanamaktadır,
Aylar da umutlar da tükenmektedir.
Bu zilletten herkes usanmaktadır
Yalnız çocuklar, onlarda umut
Bu zilleti ezip geçmektedir.
Şafak sökmek üzere
Güneş veda ediyor.
Uzun bir ah çekiyor çocuk
Aaaah! Gazze'm benim
Aaaah! Benim gurbetim!
O Gazze'dir, ama sanki Kerbelâ,
Aynı katliamlar, aynı gözyaşları, hattâ daha beteri
Sanki bağırışı masumların çağırması gibi,
Eey onun Gazze'si,
Eey benim Gazze'm,
Eeeey benim gurbetim.”⁶⁰⁶

İslâm medeniyeti algısı şüirde daha vazıhtır. Gazze'yi Müslüman bir şehir olarak gördüğü için sahiplenilmiş bir şehir olarak yansıtmaktadır. Çünkü Müslümanların Filistin davasındaki duruşu da nasıl olması gerektiğini göstermektedir.

“Masum bir çocuk
Dışarda, yol ortasında ağlayıp bağıyor:
Annem, kalk annem,
Yatma buralarda, bu havada.
Annem, korku gölgem gibi peşimde, her yerde,
Boşluklarda, sokaklarda beni kovalıyor.
Semada uçuyor vücut parçaları.

⁶⁰⁶ Abdullah Et-Tayyib a.g.e., s. 139.

Ađlamaktan yoruldu, bítap düştü
Ayakları takıldı kaldı, ama hâlâ
Aynı soruyu soruyor zavallı çocuk!
Gözleri soru sorarken
Etrafındaki acılar, ışığı söndürüyor.
İnsanları, evleri öğütüp götürüyor
Üzüntülerin fırtınası.
Nerde ırmaklar, tarlalar, nehirler?
Nerede gökyüzü?
Nerede çiçekler?”⁶⁰⁷

Bu şiirde anlatılan sahneler zalim uygarlıklar ile adil uygarlıklar arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Avrupa medeniyetinin zulmüne karşı İslâm fetih anlayışını dikkate alarak karşılaştırmalar yapmaktadır.

“Eşkıyaların kılıcıyla ölecek mi Gazze?
Belalı gecelerde, yitip gidecek mi?
Sonra biz buna kader mi diyeceğiz?
Aaaah benim hasretim ah
Aaaah benim ümmetim
Şimdi, çocuk uyuyor
Bazen uyanıp ağlıyor,
Bazen de yorgunluktan harap oluyor.
Korkusundan dönüp
Akşam umutlara kederini döküyor.”⁶⁰⁸

İslâm coğrafyasının çoğu ülkesinde olduğu gibi Gazze de İslâm medeniyetinin yaşadığı sıkıntıların bir göstergesidir. Çünkü sömürge ülkeler bu coğrafyaya gelmeden önce coğrafyanın insanlarını zayıflatmayı başarmışlardır. Yani Batılıların Doğu'yu işgal etmeden kullanabilecekleri zemini hazırladıkları söylenebilir. Gazze aynı

⁶⁰⁷ Abdullah Et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 139.

⁶⁰⁸ Abdullah Et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 139.

zamanda Batı medeniyetinin vahşetini ve Müslüman coğrafyanın fetret dönemini simgelemektedir.

“Zavallı çocuk! Âh çekip arkasına bakıyor.
Bakıyor ki ümidin sesi bile,
Gizlenmiş sarılıp yorgunluğundan.
Sanki sorunun cevabı,
Bulut nağmeleri arasından yükselen
Umut fısıldayışındaydı.
Ve çocukların gözyaşlarında
Ve kadınların seslerinde:
Bu toprak bizimdir, bizim kalacak.”⁶⁰⁹

Gazze bir sembol olarak ele alındığında Batı medeniyetinin kolu İsrail üzerinden İslâm dünyasının kalbine saplanan bir hançerin izini taşımaktadır. Gazze, emperyalist ülkelerin maddi güçlerine güvenerek beslediği bir canavarın saldırılarına maruz kalan bir şehir. Aynı zamanda medeniyetin bir gereği olan insanlığın ölümünü gösteren bir simgedir.

“Yok olmayacak!
Bizden başka, hiç kimse’ye yar olmayacak!
Bütün kasvetlere, felaketlere rağmen,
Yalnız bizim toprağımız olacak Gazze.
Zaman, ne cinayetler işlerse işlesin
Toprağım yeniden bana dönecek
Yine ışıyacak, parıldayacak
Ve kuşlar yine şakıyacak!”⁶¹⁰

Abdullah et-Tayyib, duruma bir şair-düşünür gözüyle bakar, sonra mevcut durumunu tespit eder ve gerekli müdahaleyi yapar. Bunun için önce İslâm medeniyetinin içinde bulunduğu sancılı krizi itiraf eder, ardından bu noktadan çıkmak için kullanılması gereken çıkış yolunu gösterir. Her zorlukla birlikte bir kolaylık

⁶⁰⁹ Abdullah Et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 139.

⁶¹⁰ Abdullah Et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 139.

olduğuna inanan Müslümanlar, Gazze konusunda da inançlarından asla taviz vermediklerini söyler.

“Yaralıların kanlarından feryatlarından,
Güllerin avuçlarından,
Taşların suskunluğundan,
Muhakkak gün yayılacak.
Yetimlerin gözyaşlarından,
Dulların sabrından, bir karar fişkıracak.
Masumiyetin ruhu çocukların fısıltısından,
Bu toprak tekrar kalkacak, kalkınacak.
Onlar ne kadar harap ederlerse etsinler,
Bu bahçenin çiçeklerini,
Ne kadar basarlarsa bassınlar bu güzelim toprağa;
Sonunda harap olup çökecekler
Bu toprak, muhakkak, bir zafer bekler
Bir zafer bekler bu toprak, muhakkak!”⁶¹¹

Bu şiirde olduğu gibi Gazze'deki durum hala değişmemekte ama mücadele eden nesillerin inançları ve zihniyetleri Abdullah-i Tayyib'in umduğu yönde değişmektedir. Diğer İslâm topraklarında da filizlenen tohumlar var. Hiç şüphe yok ki Sezai Karakoç'un beklediği "diriliş" ve Abdullah Tayyib'in umduğu ihya alametleri bu karanlık gecelerin ardından gerçekleşecektir.

Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışını gösteren bir başka şiir de "*İslâm*" şiiridir. Bu isimle yazdığı şiirinde Müslümanların durumunu acı bir şekilde anlatmaktadır. Moğolların istilasını ve Bağdat'ın, Endülüs'ün, Selçuklu Devleti'nin ve Osmanlı Halifeliğinin kaybedilmesiyle Müslümanlar birlik ve beraberliklerini kaybetmişlerdir. Ondan sonra kolayca sömürge ülkelerin eline geçmiş ve paramparça olmuştur. Bugün İslâm ülkeleri savaş, açlık, sefalet ve geri kalmış ülke ve toplulukların ön saflarında yer almaktadır. Aşağıdaki satırlarda neredeyse ağlayarak anlatmaktadır.

⁶¹¹ Abdullah Et-Tayyib, a.g.e., s. 139.

"Düşün İslâm'ın halini, ne görüyorsun
Ezilmiş toprak gibi yahut kanatsız bir kuş
Sağa sola bak bakalım ne mal ne mülk kalmış
Kendisi gibi, diyarları da gitmiş elinden
Gecelerin olayları güçsüz bırakmış onu
Öyle aciz ki sanki zayıf bir yetim
İslâm, Hâlid'i ve Ebû Tûrâb'ı izzetle anar
Keşke bugün de olsaydı izzet zamanı
Oysa bugün dökülmekte toprağa
Tespîh taneleri gibi acı gözyaşları" ⁶¹²

Bu dizelerin sonundaki "Oysa bugün dökülmekte toprağa, tespîh taneleri gibi acı gözyaşları" dökülen İslâm'ın gözyaşları değil, Müslümanın gözyaşlarıdır, dağılan tespîh taneleri Müslümanlardan başka bir şey değildir. Fakat umutsuza yer yoktur, Tek çare çalışarak tekrar yeni Hz. Halitlerin ve Hz. Ali'lerin izninden gidebilecek nesilleri yetiştirmektir.

Abdullah et-Tayyib'in şiirlerinden alınan bazı örneklerden en önemlisi; "**kırılmış Bardak**" ⁶¹³ adlı şiirinde Batı medeniyetinin ayrımcılığa bakış açısını eleştirmiştir. Aynı zamanda o medeniyetle ilgili düşündüğü bazı özellikler o bardakla birlikte gözünden düşmüştür. Tabii burada sadece şairin gözünden değil, gerçeği bilen herkesin gözünden.

Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışını tespit etmek için ele alınabilecek pek çok şiir bulunmaktadır. "Kays ve Leyla" şiirinde Doğu medeniyetinin ortak konusu olarak Leyla ve Mecnun konusunu işlemiştir. Aynı şekilde diğer şiirleri de bu çalışmada değerlendirilmiştir. Burada yazılan şiirler Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışının en bariz göstergesidir. Aşağıdaki satırlarda olduğu gibi:

"Görmez misin Elkenana bahçelerinin üstündeki yağın yağmuru
Kerim olan Allah'ın katından, halkın refahı, geleceğin müjdesidir
Emirin zulmünden fakirler zelil oldu, kaçmaya arar oldu

⁶¹² Abdullah et-Tayyib, **Nîl'in Yankıları**, s. 28

⁶¹³ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 80.

Zalimler de güvende sandılar, unuttular ki Allah zalimi unutmaz
Anıdan İslâm'ın nuru uzaktan göründü,
Müslümanlar da onu görüp şهادeti tekrarladılar
Ve kuranın ayetlerine tekrar döndüler,
Unuttuktan sonra tekrar okuyup anladılar
Sanki önceden yeryüzünden kaldırıldı,
Yeniden Cebrail ile indirildi”⁶¹⁴

Bu çalışmada şairin medeniyet anlayışını gösteren çeşitli nazım örnekleri ele alınmıştır. Görüldüğü gibi bu çalışmada sadece seçilmiş metinler yorumlanmıştır. Bu yüzden burada yer almayan onlarca metin vardır. Araştırma sonuçlarına göre Abdullah et-Tayyib'in medeniyet teması çeşitli şekillerde işlenmiştir.

4.3.2. Abdullah et-Tayyib'in Medeniyet Algısını Gösteren Nesir Örnekleri

Abdullah el-Tayyib, *Ne Vakte Kadar Eliot'ın Hayranlığıyla* adlı eserinde nesrine en belirgin medeniyet anlayışını yansıtmıştır. Eliot, et-Tayyib'in yazısında, Arap şiirinden yararlandığını ancak notlarında buna yer vermediğini, Batı medeniyetinin de İslâm medeniyetinden ve kültüründen çok şey aldığını söylemiştir. “Sir William Jones (1746-1794) oryantalizmin öne gelen önemli şahsiyetlerden biridir. Arap şiirlerinde “Asılı kasideleri” kendi diline tercüme ederek kültürüne bir eser katmıştır... bununla birlikte bu alanda pek çalışma yapan, kültür ve medeniyetine yeni zenginleşme kaynağı ekleyen, Charles James Lyall'dir.”⁶¹⁵ Bu yazıda Abdullah et-Tayyib'in eleştirileri sadece Thomas Stearns Eliot'ı değil, Eliot'ın ait olduğu Batı medeniyetini de hedeflemektedir. Çünkü Eliot'ın yaptığı Batılı bilim adamları tarafından yıllardır yapılmaktaydı.

Abdullah et-Tayyib'in nesrindeki medeniyet algısını gösteren bir başka örnek de "*Sudan Kültürünün Kökenleri*". Başlığıyla verdiği konferanstır. Bu konferansta kadim tarihinden başlayarak Sudan'ın insanları, sınırları ve medeniyetleri hakkında

⁶¹⁴ Abdullah et-Tayyib, *Sayılı ve Sayısız Medet Şimşekleri*, Afrika Üniversitesi Yayınları, Hartum/Sudan, 1996, s.29.

⁶¹⁵ Abdullah et-Tayyib, *Hattama Nahnu Ma'IFitneti Bi Eliot, (Ne Vakte Kadar Eliot'ın Fitnessiyle)*, Aljasra Kültür Merkezi, Doha, Katar, 1991, s. 24-30.

konuştu. Özellikle İslâm öncesi dönemi, "Siyahi Firavunlar"ın tarihini ve piramitlerin yapılışını anlattı. Mısır'daki piramitlerin orijinalinin Eski Sudan uygarlığının bir ürünü olduğu söylemektedir.⁶¹⁶

Abdullah et-Tayyib'in medeniyet üzerine yazdığı en önemli eserlerden biri de "*Sudan Kültürü Üzerine Notlar*" başlıklı makalesidir. Çünkü bu eserinde hem medeniyeti hem de kültürü detaylı bir şekilde incelemiştir. Diğer eseri ise *Müslüman Toplulukları Üzerine Düşünceler*'dir. Bunların dışında medeniyet veya kültür kavramlarını baştan sona inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Farklı konulardan bahsederken medeniyet ve kültürden bahsetti. Bu nedenle bu çalışmada bahsi geçen eserler üzerinde durmak ve et-Tayyib'in medeniyet anlayışını bu çalışmalarda ele aldığı konulardan okumak yerinde olacaktır.

Abdullah et-Tayyib, daha önce de belirtildiği gibi Batı medeniyetinin ve diğer medeniyetlerin etkilerini kabul etmektedir. Ama aynı zamanda Sudan'ın eski uygarlıklarını ve kültürlerini de çok takdir ediyor çünkü günümüz Sudan coğrafyasına bakıldığında geçmişten gelen pek çok gelenek var. Eğitim açısından muasır medeniyetlere saygıyla baktığını sürekli dile getirmiştir. Abdullah et-Tayyib'in anlayışına göre İslâm, hakkı, iyi ve faydalı bilimi ve ahlakı hiçbir zaman inkâr etmemiştir. Aksine bu din, güzel ahlakı tamamlamak için gönderildiğini vurgulamıştır.⁶¹⁷

Abdullah et-Tayyib, *Sudan'da Modern Nesirin ve Ekolleri Üzerine Çalışmalar* adlı eserinde Sudan'daki medeniyet tarihini ve gelişim aşamalarını tarihsel olarak ele almıştır. Bu eser, Abdullah et-Tayyib'in bir medeniyet olarak kültür anlayışını anlamak için son derece önemli bir anahtardır. Ona göre Sudan'da medeniyet ve kültürün varlığı, Sudan'daki sosyal ve ekonomik durumdan etkilenmiştir. Bu nedenle bu uygarlığı şöyle anlatır: "Bu Kadim Nil uygarlığını diğer uygarlıklardan ayıran özelliği, tarıma dayalı olmasıdır. Çünkü kazılarda tarımla ilgili bazı belirtiler vardır.

⁶¹⁶ Abdullah et-Tayyib, "Sudan Kültürünün Kökenleri", *El-Kasidetü'l Madiha ve Makalatün Uhra (Övgü Kasidesi ve Diğer Makaleler)*, Sudan Kültür Bakanlığı, 2. Baskı, 2004, s. 140.

⁶¹⁷ Abdullah et-Tayyib, *a.g.e.*, s.142.

Dolayısıyla tarım istikrar gerektirdiği için bu medeniyetin tarihi bulunan kalıntılara göre uzun süre varlığını korumuştur.”⁶¹⁸

Abdullah et-Tayyib'e göre Sudan'ın tarihi farklı dönemlerden geçmiştir. Örneğin, başlangıçta Sudan'da yerli uygarlıklar vardı, kalıntıları bugün hala görülebilen Eski Firavun uygarlıklarıydı. Daha sonra yavaş yavaş komşularının ve işgalcilerin etkisi altına giren Sudan uygarlığının Hristiyanlıktan etkilendiğini söylüyor. Günümüzde yapılan arkeolojik araştırmalara göre Sudan toprakları üç büyük medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Aleve, El-Makarre ve Marevi medeniyetleridir.⁶¹⁹

Abdullah et-Tayyib'in eserlerinde İslâm'ın Sudan'a nasıl girdiğine dair düşüncelerini şöyle anlatır: İslâm'ın gelişiyle Hz. Ömer zamanında, özellikle Mısır'ın fethinden sonra Hz. Amr İbnulas, Hz. Abdullah ibn İbi-s-Serh'i göndererek Sudan'ı fethetmek istedi. Ancak oradaki topluluk güçlü olduğundan ve kullandıkları oklardan dolayı Müslümanlar için tehlike oluşturuyorlardı. Müslümanlar Sudanlıları görünce savaşın bir seçenek olmadığına karar verdiler. Hicretin 31. yılında bir anlaşma yapıldı ve Müslümanların Sudan ile ticaret yapmasına izin verildi. Sudanlılar da İslâm topraklarına girmekte serbesttir. Böylece İslâm, anlaşma ve ticaret yoluyla Sudan topraklarına girmiştir. İlk cami o dönemde Sudan'ın başkenti olan Dongula'da yapılmıştır.⁶²⁰ Ayrıca Sudan tarih boyunca hiç fethedilmemiştir.

Sudan'daki Hristiyan saltanatlarının yıkılmasıyla birlikte küçük İslâm saltanatları, aşiret saltanatları ve bazı saltanatlar ortaya çıktı. 1505 yılında İslâm Saltanatı, bugünkü anlamıyla ilk İslâm devleti kurulmuştur. Bu saltanatın neden devlet sayıldığına gelince, çünkü o tarihe kadar kurulan saltanatlar hep bir kabileye aitti ama Funç İslâm devleti, Sudan'daki bütün Müslümanların devletiydi. “Bu devlet; din adamları ile aşiret reisleri arasında yapılan bir anlaşma sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu hali yaklaşık 316 yıl devam etmiştir. Ancak 1821 yılında Mısır Valisi Kavalalı

⁶¹⁸ Abdullah et-Tayyib, **Sudan'da Modern Nesir ve Ekolleri Üzerine Çalışmalar**, Sudan Kütüphanesi Yayınları, 2. Baskı, 2017, s.38.

⁶¹⁹ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.17.

⁶²⁰ Bu nedenle Abdullah et-Tayyib'e göre Habeşistan bugünkü Sudan'ın toprağıdır. Çünkü anlaşmada Sudan'daki Müslümanlar için bir cami yapılmasını şart koşulmuştur. Ona göre Müslümanların ilk göçü Sudan'a olmuştur. <https://www.youtube.com/watch?v=0BeBlbydVuU> , (Erişim Tarihi: 13.07.2022).

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa'nın ordusu tarafından yıkıldı. O tarihten itibaren yani 1821'den 1885'e kadar Mehmet Ali Paşa'nın torunlarının idaresinde kalmıştır.”⁶²¹

Bazı Sudanlı tarihçilere göre bu döneme Osmanlı dönemi denilemez çünkü 1821'de Mehmet Ali Paşa, oğlu İsmail Paşa'yı Sudan'ı, diğer oğlu İbrahim Paşa'yı da İstanbul'u almak için göndererek Sudan'ı ele geçirdi. Bu tarihçilere göre Mehmet Ali Paşa, Sudan'ı fethederek ve Hicaz'ı ele geçirerek İngilizlerin yardımıyla kendi imparatorluğunu kurmayı amaçlıyordu. Bunun en büyük kanıtı da bu dönemde Sudan'a gönderilen komutanların isimlerine baktığımızda hepsinin İngiliz olması. Muhammed El-Mehdi liderliğindeki bu yönetime karşı savaşılan güç 1985 yılında Hartum'a girdiğinde İngiltere'nin Eski Hindistan bölgesi komutanı Gordon Paşa Hükümet Sarayı'ndaydı. Muhammed el-Mehdi'nin askerleri tarafından öldürüldü. Böylece Sudan'da Mehdi Devleti başlamış oldu. Bu durum 1885'ten 1898'e kadar sürmüştür.⁶²²

Abdullah et-Tayyib'e göre “Gordon Paşa'nın ölümü İngiltere'de büyük yankı uyandırmıştır. Bu nedenle İngilizler, Sudanlılardan intikam almak için yeni bir ordu hazırlayarak bu ordu, Mısır ordularıyla 1899'da Sudan'ı işgal etmiştir. Bu tarihe kadar Sudan'da eğitim, Eski tekke ve medrese sistemiydi. 1505 yılında kurulan Funç Devleti, şeyh ve âlimlere verdiği önem nedeniyle otorite kazanmıştır. Bu yüzden daha sonra konumlarını kaybetmemek için modern eğitimi tamamen reddetmişler. İngilizlerin gelişiyle Sudan yeni bir sistemle tanışmıştır. Bu yeni sistemde tüm eski eğitim sistemleri kaldırılmış, böylece toplumda saygın görülen ve mevki sahibi aileler yavaş yavaş konumlarını kaybetmeye başlamışlardır. İngilizlerin getirdiği eğitim sistemine başta halk karşı çıkmıştı. Ancak zamanla bu sisteme alışmaya başlamışlar. Çünkü çalışma hayatı ve fırsat alma hakkı ancak bu eğitimden mezun olanlar içindir.”⁶²³

Abdullah et-Tayyib, İngilizlerin sinsi oyunlarının farkındaydı, bu yüzden çağdaş eğitimin İslâmî değerlere göre tasarlanmasını sağlamak için mücadele etti. Ona göre çoğu Afrikalı kandırılmıştır. Çünkü: “eski sistemde makamı olmayan bazı

⁶²¹ Yusuf Fadul Hasan, **Dirasatün-fi-Tarihi's-Sudan (Sudan Tarihi Üzerine Çalışmalar)**, 3. Cilt, Hartum Üniversitesi Tarihi, 1975, s.138.

⁶²² Yusuf Fadul Hasan, **a.e.**, s.153.

⁶²³ Abdullah et-Tayyib, “Modern Eğitim Sisteminde Kur'an'ın Eğitimi ve Yeri”, El-Kasidetü'l Madiha ve Makalatün Uhra (Övgü Kasidesi ve Diğer Makaleler), Sudan Kültür Bakanlığı, 2. Baskı, 2004, s. 143.

kimselerin yeni sistemde eğitim gördükleri için makam sahibi olmaya başladıklarını gördüler. Bunun insanlar üzerinde etkisi olmuştur. Yeni okullar ve üniversiteler açıldığında çok şey değişti. Bu yeni sistemin Batı medeniyetinin kimliğini taşıdığını kabul etmek gerekir. İlerleyen dönemlerde bu yeni eğitim mezunları, Mısır'dan gazeteler, Batı'dan pozitif bilim dergilerini okuyarak farklı kültür ve medeniyetlerle tanışma fırsatı bulmuşlar.”⁶²⁴

Abdullah et-Tayyib, çağdaş eğitim sisteminde okumuş olmasına rağmen ilk eğitimine dedesinin tekkesinde başladığı için temelleri sağlam atılmıştır. Yüksek lisans eğitimini İngiltere'de tamamladığı için Batı medeniyetini yakından tanımış ve güzel yönlerinden mutlaka faydalanması gerektiğine inanmıştır. Ancak sonraki nesillerin çoğu, Batı medeniyetinin bazı ekollerinin benimsediği fikirlere inanarak onlar gibi yaşamaya karar verdiler. Liberalizm, laiklik, Marksizm, hümanizm ve benzeri akımların mensubu olmuştur.

Elbette diğer yandan kendi değerlerini, kültürlerini ve İslâm medeniyetini benimsemiş, fakat müspet bilimleri edinmiş başka gruplar da olmuştur. İngilizler bunu fark edince eski kabile sistemine dönmeye çalışmışlar ve kabilenin hakimiyetine göre insanlar arasında yakınlaşmaya ve uzaklaşmaya başlamışlar. Yani Sudan'da "parçala ve yönet" politikasını uygulamışlardır. O zamandan beri tüm İslâm dünyasında olduğu gibi Sudan'da da bu iki çizgi, yani Batı medeniyetini benimseyenler ve İslâm medeniyetini benimseyenler arasındaki mücadele devam etmektedir.⁶²⁵ Abdullah et-Tayyib'in görüşü; “doğru kimden gelirse gelsin kabul edilmeli, yanlış kimden gelirse gelsin reddedilmelidir.”⁶²⁶ Bu nedenle İslâm medeniyeti ihya edilene kadar çalışmalara özeleştirici yapılarak devam edilmelidir. Buraya kadar verilen örnekler, Abdullah et-Tayyib'in nasıl bir medeniyet algısına sahip olduğunu göstermektedir.

Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algısına bir başka örnek de “**Arap Aydınlarının Krizi**” başlıklı konferansta medeniyet konusunu ele alan konuşmasıdır. Konferansta yaptığı konuşma daha sonra makale olarak yayınlanmıştır. Bu sebeple

⁶²⁴ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s. 73.

⁶²⁵ Abdullah et-Tayyib, **Sudan'da Modern Nesir ve Ekolleri Üzerine Çalışmalar**, Sudan Kütüphanesi Yayınları, 2. Baskı, 2017, s.3-10.

⁶²⁶ Abdullah et-Tayyib, **a.e.**, s. 81.

Abdullah et-Tayyib diğ er eserlerinde oldu ğ u gibi bu konferansta da farklı konularda tespitlerde bulunmuştur. Bu nedenle bu makaleden sadece medeniyet algısını yansıtan örnekler seçilmiştir.

Abdullah et-Tayyib durumu şöyle açıklamaktadır: “Kur'an-ı Kerim, apaçık Arapça ile indirilince, Arapça o dönemdeki büyük insanlığın medeniyetinin dili oldu ve diğ er milletlerin ilimlerini de içine aldı. Müslüman Arapların kılıçlarıyla başaramadıklarını, inançlarının eğitim ve öğretim yoluyla daha iyi performans göstermeleri mümkün kılmıştır. Ancak son dönemde sömürgecilik dönemiyle birlikte başlayan yeni hamle, modernleşme adı altında İslâm ve İslâm ile ilgili her şeyi kökünden sökmeye çalıştı. Önce Arap dilini bozup eğitimi zayıflattılar, sonra klasik eğitimin yerine modern eğitim sistemini getirdiler. Yeni eğitim sisteminde ezberciliğ in anlayışı engellediğ i iddia edildiğ inden ezberciliğ e tamamen karşı çıkmıştır.”⁶²⁷ Yani Kur'an ve dini metinleri ezberlememeli, çağdaş eğitim sisteminde verilmek istenenin dışına çıkmamalıdır. Zaviye, tekke, medrese ve cami ne yazık ki devre dışı bırakılmaya çalışıldı. Ancak İslâm medeniyetinin inşasının temel taşları olan, Kur'an ve hadisleri ezberleyen, her türlü faydalı ilimlerle uğraş an İslâm alimlerine ihtiyaç vardır.

Abdullah et-Tayyib, Müslümanların son zamanlarda İslâm'ın emrettiğ i gibi yaşamadıkları için öngörülerini kaybettiklerini düşünüyor. Ancak bu gaflete düşmeyen bir grup, medeniyetin Müslümanların gayretiyle ihya edileceğ ini zanneder. Müslümanların elindeki mücevherin değ erini keşfeden Batılılar, Batı toplumunun ve özellikle din adamlarının eğitim sorununu çözerken eski Müslümanların eğitim yöntemlerini önermişlerdir. Ancak bir karşılaştırma yaparak Müslüman toplulukların bu yöntemle yetinmediklerine ve Batı'nın kullandığı yöntemleri körü körüne taklit ettiklerine dikkat çekmiştir.⁶²⁸

Abdullah et-Tayyib'in bir arada yaşama ve hoşgörü anlayışı aslında onun medeniyet algısının bir yansımasıdır. Konuyla ilgili görüşünü defalarca dile getirmiştir. Bu konuda ş unları söylüyor: “Çünkü bugün İslâm medeniyetinin karşı karşıya oldu ğ u en büyük sorunlardan biri hem Müslümanlar arasında hem de

⁶²⁷ Abdullah et-Tayyib'in Katar'daki Jesra Kulübü'nde “Arap Aydınlarının Krizi” konferansında bu konuyu anlatmaktadır.

⁶²⁸ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.14.

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki hoşgörünün yitirilmesidir. İslâm medeniyetini ihya edebilmek için İslâm tarihimizden ders alarak bu hoşgörüyü diriltmeliyiz.”⁶²⁹

Abdullah et-Tayyib'in üzerinde durduğu konulardan biri de insanlar arasında münasebet kurma meselesidir. İslâm'da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkinin her zaman bir savaş ilişkisi olmadığını hatırlatır. Bu mesele, İslâm Peygamberi Muhammed ve ondan sonraki dört halifenin insanlarla olan münasebetlerinden anlaşılmaktadır. Müslümanlarla savaşmayan ve İslâm düşmanlığı göstermeyen kimseyle savaşılmaz. Aksine onlara iyi davranmak, İslâm'ın güzelliklerini göstermek ve hidayet yolunu göstermek için emirler vardır. Bu nedenle Abdullah et-Tayyib, İslâm medeniyeti ile diğer medeniyetler arasındaki ilişkiyi şöyle anlatır: “İslâm tarihi boyunca Müslümanlarla gayrimüslimlerin münasebetleri değişiklik gösterse de genel olarak barış içinde yaşadıkları görülmektedir. Çünkü asıl amaç, insanları İslâm'a davet etmek ve savaşta da olsa insanları yaşatmaktır. Tarih boyunca İslâm ordusu şehirlere yaklaştığında bir elçi göndererek oradaki insanları İslâm'a davet etmiştir. Emevîlerin ilk günlerinden Endülüs'ün fethine kadar bu durumun örneklerini görebiliriz.”⁶³⁰

Bu davranıştan, ilişkinin temelinin savaş üzerine kurulmadığı anlaşılacaktır. Bunu yaparken barış gözetilerek yapılmıştır, çünkü İslâm'da barış ve ittifak şartları ön planda tutulmuştur. Bu nedenle Müslüman topluluklar diğer topluluklarla ilişki kurma konusunda daha rahattır. İnsanlar arasındaki ilişkiler hem İslâm medeniyetinde hem de diğer medeniyetlerde derin etkiler bırakmaktadır. Rol modeller, yaşam boyunca öğrenerek yeni bir bilimin, yeni bir becerinin veya yeni bir yaratıcılığın ortaya çıktığı her yerde mükemmelleşmeye ve fayda sağlamaya çalışır.

"İslâm medeniyeti, ilk karşılaştığı Pers ve Bizans imparatorluklarından da istifade etmiştir. Daha sonra Kuzey Afrika, Uzak Doğu ve Endülüs de bu bölgelerdeki faydalı bilgilerden yararlanmışlardır. Avrupa'nın karanlık çağını en iyi şekilde

⁶²⁹ Abdullah et-Tayyib, *a.e.*, s.27.

⁶³⁰ Abdullah et-Tayyib, **Müslüman Topluluğun Üzerine Düşünceler**, Abdullah Et-Tayyib'in Vakfı, Hartum, 2017, s.30.

aydınlatmış ve yeni bir çağ açmıştır. Avrupa medeniyetine yolu göstermiştir. Bu gerçek o kadar açıktır ki kimse inkâr edemez. Ancak burada unutulmaması gereken şey, İslâm medeniyetinin, diğer kültür ve medeniyetlerden İslâmî kurallara uygun olarak bir şeyler alırken günümüzde yapılmaya çalışılan taklit gibi değildir.⁶³¹

Çalışmanın bu bölümünde Abdullah et-Tayyib'in yazılarındaki medeniyet algısı incelenmiştir. Medeniyet ve kültür kavramları arasındaki ilişki tespit edilerek medeniyet algısını yansıtan örnekler yorumlanmıştır. Her kavram için farklı bir anlayış gösterdiğini söylemek mümkünken, beklenen bazı cevaplar da alındı. Ama en önemli nokta eserlerine yansıttığı medeniyet algısında haklı tarafta yer almasıdır. Bu konuda yapılan birçok çalışma tartışılabilir ancak burada verilen örnekler sayesinde amaca ulaşılmıştır.

⁶³¹ Abdullah et-Tayyib, **a.g.e.**, s.35.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın temel amacı, düşünce ve edebiyat dünyasına damga vuran Türk şair Sezai Karakoç, Sudanlı şair Abdullah et-Tayyib ve İngiliz şair Thomas Stearns Eliot'ın temsil ettikleri medeniyet algılarını şiir ve nesirlerinde nasıl yansıttıklarını karşılaştırmaktır. Bu karşılaştırmalı çalışmada Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib, farklı dil ve kültürlerle mensup olmalarına rağmen genel itibariyle şiir ve nesirlerinde benzer bir medeniyet algısını yansıtmışlardır. Bunun temel sebebi, İslâm kültürü ve İslâm medeniyetine ait olmaları, bu doğrultuda eser vermeleridir. Öte yandan Thomas Stearns Eliot, Batı medeniyeti algısına sahiptir, dolayısıyla şiir ve nesirlerine bu perspektifi yansıtmış, bu yolda da başarılı olmuştur. Batı Hristiyan kültürünü temsil eden Thomas Stearns Eliot da medeniyet unsurlarını şiir ve nesirlerine yansıtmış, ancak Sezai Karakoç kadar ayrıntılı bir şekilde fikrini beyan etmemiş ve vuzuha kavuşturmamıştır.

Bu çalışmada ana yöntem olarak karşılaştırmalı edebiyata itibar edilmiş; bu yöntemsel uygulamada edebiyat sayesinde bir yandan kültürel birikimin daha iyi anlaşılmasını sağladığı, diğer yandan da edebî eserlere ait bakış açılarını geliştirme notasında etkili bir yöntem olduğu tespit edilmiştir. Üç şair-düşünürün hayatları ve edebî kimlikleri bu yöntem çerçevesinde karşılaştırılmış; benzerlikler ve farklılıkları ortaya koyabilmek için diğer yöntemlerden de yararlanılmak suretiyle ana yönteme bağlı kalınmaya özen gösterilmiştir. Karşılaştırmalı edebiyat, sadece bir milletin edebiyatı değil, uluslararası bir edebiyat çalışma alanıdır. Üç şair-düşünür hakkında yapılan bu çalışmada da görüldüğü gibi hem diğer edebiyatlardan haberdar olmuşlar hem de kendi edebiyatlarını bir üst düzeye taşımaya çalışmışlardır. Bugün bir eserde, bir tezde veya bir çalışmada Türk, Sudanlı ve İngiliz bir yazarın eserlerini görebiliyorsak, denilebilir ki, bu önemli ölçüde karşılaştırmalı edebiyatın katkıları sayesinde.

Konuyu sınırlandırmak için bu bağlamda yapılan çalışmalara bakıldığında medeniyet algıları ile ilgili ayrı ayrı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Fakat literatür taramasında görüldüğü kadarıyla, bu üç şair-düşünür bundan önce bir çalışmada, üçü birlikte, ele alınmamıştır. Onlarla ilgili çok daha ayrıntılı bir çalışma yapmak, şüphesiz, yıllarca sürececek bir çalışmayı gerektirecek kadar geniş bir konudur. Bu yüzden benzer çalışmalar olmadıkları için, araştırma sürecini etkileyen tüm zorluklara rağmen şiir ve nesirlerinden bazı örneklerle medeniyet algıları ele alınmıştır. İlk çalışma olmasının avantaj yönlerinden istifade edilip dezavantaj sayılan yönlerinden de yararlanarak eksikleri tespit etmek, yeni çalışmalar için bir başlangıç oluşturacaktır. Bu çalışmada ele alınan konular her zaman araştırmaya açık alanlar olarak değerlendirilebilir.

Dört bölümden oluşan bu çalışmada, üç farklı edebiyat ve medeniyet dünyasına ilişkin önemli bazı tespitlerde bulunulmuştur. Örneğin: Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib'in Batı edebiyatına vakıf oldukları gibi Thomas Stearns Eliot da Doğu edebiyatına ilgi göstermiş ve eserlerine yansıttığı görülmüştür. Bunun en belirgin göstergesi onun "*Dört Kuartet*" adlı şiiridir. Çünkü bu şiirde Ömer Hayyam'ın etkisi barizdir, inkâr edilemez. Dolayısıyla şiirin adının Doğu şiirine ait olduğunu söylemek de mümkündür. Bu benzerliklerin tespit edilmesi, çalışmanın ne kadar değerli olduğunun ve bu tür çalışmalara ne kadar sürekli ihtiyaç duyulduğunun açık göstergesidir.

Çalışmanın birinci bölümünde, şairlerin hayatı ve edebî kimlikleri karşılaştırılmış; şairlerin en önemli benzerliklerinin yazar, düşünür, oyun yazarı ve eylem adamı oldukları tespit edilmiştir. Türk kültürü, sanatı, edebiyatı ve tefekkürü için Sezai Karakoç ne kadar etkili bir isim ise Sudan kültürü, sanatı, edebiyatı ve tefekkürü için de Abdullah et-Tayyib o kadar etkili bir şahsiyettir. Thomas Stearns Eliot da Amerika ve İngiliz edebiyatı için en önemli şahsiyetlerden biridir. Bu bölümde, şair-düşünürlerin kendi kültür ve medeniyetlerinde önemli bir rol oynadıkları, hayat hikâyelerinden yola çıkılarak fark ettirilmiştir. Şair-düşünürlerin edebî kimliklerinin oluşumunda önemli roller oynayan isimler, hem teorik hem de uygulamalı bir biçimde değerlerini yaşamışlardır. Bu edebî kimliklerinin

oluşturmasında, yetiştikleri şartlar ve yapmış oldukları okumalar kadar başka önemli faktörlerin de etkili olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın ana konusu olan “Medeniyet Algısı”, ikinci bölümde yer almaktadır. Hem “medeniyet” hem de “algı” tanımlanıp kavramsal bir çerçeve çizilerek açıklandıktan sonra şairlerin medeniyet anlayışlarını anlamak için, mensubu oldukları medeniyetlere ait bazı mütefekkirlerin görüşleri mukayeseli olarak verilmiştir. Batılı düşünürlerden dört, İslâm düşünürlerinden üç isim alınmasının sebebi, bu çalışmada Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib ile birlikte Thomas Stearns Eliot'ın medeniyet algısının ayrıntılı olarak ele alınmış olmasıdır. Böylece hem Batılı hem de İslâm düşünürlerinden beş isim ele alınmıştır.

Batı mütefekkirlerinin bir kısmına göre, yeryüzünde tek bir medeniyet mevcuttur, yani Batı medeniyeti dışında başka bir medeniyet mevcut değildir. Fakat başka bir kısım düşünürlere göre farklı medeniyetler mevcut olduğu halde, medeniyetler arasında sürekli devam eden bir çatışmanın da mevcudiyeti inkâr edilemez. Medeniyetlerin varlığı, güçlerine bağlıdır. Böylece, güç kimdeyse galip gelmekte ve diğer medeniyetler üzerinde söz sahibi olmaktadırlar. Düşünceleri bu istikamettedir. Bu tarz görüşlerin, az da olsa, İslâm dünyasında da mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada ele aldığımız ve düşüncelerine yer verdiğimiz İslâm mütefekkirlerine göre, dünyada çeşitli medeniyetler vardır, fakat gerçek medeniyet hem maddi hem de manevi boyutu olan medeniyettir. Medeniyet hak ve hakikat üzerine kurulduğu takdirde ayakta kalabilir; çünkü insanın ilk görevi, Allah'a kulluk etmektir. Bu sebeple ibadet, vahyin getirdiği emre göre yapılması gerekir. Bunun için de, dünyayı imar etmekle mükellef olan insan tarafından hak medeniyetinin inşa edileceği ve hakka bağlı kalındığı müddetçe varlığını sürdürebileceği ifade edilmektedir. Aksi takdirde kaybolmaya mahkûm olunacaktır.

Bu yüzden, İslâm medeniyeti denilince akla imar kavramı gelmektedir; çünkü imar maddi olduğu kadar manevi de olmak mecburiyetindedir. Bu bağlamda Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib, medeniyetin kaynağının bütün peygamberlerin dini olan “İslâm dini” olduğuna inanırken, diğer medeniyetlerin varlığını da kabul

etmektedirler. Thomas Stearns Eliot'a göre de yeryüzünde çeşitli medeniyetler vardır; fakat o medeniyetlerin ana kaynağı, Hristiyanlıktır. Bundan dolayı Batı medeniyetinin dışındaki medeniyetlerin tehdit olarak görüldüğünü, Batı'nın yaptığı mezalimin ise suç olarak görülmediğini söylemek mümkündür. Sömürgeci hareketi kınamayan Thomas Stearns Eliot'ın, bazı eleştirmenlere göre, bu hareketi desteklediği rivayet edilmektedir. Çünkü Thomas Stearns Eliot'a göre bir medeniyetin var olması, onun gücüne ve diğer medeniyetlere karşı galip gelmesine bağlıdır. Bu fikir, Batılı düşünürler arasında hayli yaygındır. Onunla birlikte Thomas Stearns Eliot'ın medeniyet anlayışı zaman zaman değişiklikler göstermektedir.

Çalışmanın son bölümünde ise, şair-düşünürlerin medeniyet algısını gösteren bazı şiir ve nesir örnekleri ele alınmış, bunların üzerinden bir mukayese ve değerlendirme gerçekleştirilmiştir. İncelenen bu örnekler dışında onlarca örnek bulmak ve bunlarla mevzuyu genişletmek elbette mümkündür. Ancak bu kadar kısıtlı bir çalışmaya bu üç ismi -metinleri bağlamında- tamamıyla sığdırmak mümkün değildir. Sezai Karakoç, incelenen metinlerde medeniyet konusunu "medeniyet" ve "medeniyete ait başlıklar" altında ele almış; Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in şiir ve nesirlerinde ise "medeniyet" konusu, nadiren işlenmiş veya kültürle iç içe geçmiş bir biçimde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Medeniyet algısını eserlerine yansıtan Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in şiir ve nesirlerini ayrıntılı olarak incelenmekle çalışma amacına ulaşmıştır. Çünkü bu üç isim, temsil ettikleri medeniyete ilişkin bakış tarzlarını ortaya koymaktadırlar. Aynı medeniyete mensup olmalarına rağmen, Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet anlayışlarında benzerlikler kadar farklılıkların da bulunduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların temel kaynağı, ait oldukları toplumlar, mekanlar ve kültürlerdir. Öte yandan Thomas Stearns Eliot'ın ulaşmak istediği ve eserlerine yansıttığı hedef, Batı medeniyeti ya da Batı-Hristiyan medeniyetidir. Thomas Stearns Eliot'ın yaşamının son döneminde tüm çabası, Batı-Hristiyan medeniyetinin üstünlüğünü hâkim kılmak olmuştur.

Bu çalışmada Sezai Karakoç'un eserlerine medeniyetin farklı unsurlarının yansıdığı tespit edilmiştir. Sezai Karakoç'un eserlerinde ele alınan konular, onun medeniyet algısını ve çerçevesini oluşturmaktadır. Erken dönem eserlerinde Fransız

Romantizminden etkilenerik klasik ve geleneksel bir sanat anlayışına sahip olan Thomas Stearns Eliot'ın ise, son döneminde dinî temalı ve modern bir şiir tarzına geçiş yaptığı; böylece eski şiir üslûplarından uzaklaşarak yeni bir yol çizmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Onun, modern şiirin öncülerinden biri sayılması bu sebebledir. Öte yandan Abdullah et-Tayyib, 1946'da yazdığı "Kırılan Bardak" şiiriyle Arap dünyasında modern şiiri ilk yazarlardan biri olmuş, klasik Arap şiiri üslûbuna sadık kalmakla birlikte modern Arap şiiri üslûbunun oluşmasına da katkıda bulunmuş, bu nedenle "yeni klasikler ekolünün" şairlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Yapılan tasnifler de bunu göstermektedir. Bu durum Abdullah et-Tayyib'in medeniyet, kültür ve sanat anlayışının tesisinde büyük rol oynamıştır.

Söz konusu üç şair-düşünür arasında görülen en esaslı benzerliklerinden biri de bu bağlamda ortaya çıkmaktadır ki bu da 'farklı medeniyetler'in varlığıdır. Farklı zaman ve mekânlara ait medeniyetlerin varlığını kabul etmeleriyle onlar, başkalarının da varlığını kabul etmiş olmaktadırlar. "Hakikat medeniyeti"; Sezai Karakoç için İslâm Medeniyeti, Abdullah et-Tayyib için "Arap İslam Medeniyeti" ve Thomas Stearns Eliot için de "Batı-Hıristiyan Medeniyeti" olarak ön plana çıkmaktadır.

Söz konusu üç şair-düşünürün medeniyet algısında çok önemli bir benzerlik daha vardır: Farklı medeniyet algılarına sahip olmalarına rağmen dünyadaki "medeniyetler arası çatışma" yerine "medeniyetler arası rekabet" in ve "uzlaşma"nın varlığını kabul etmiş olmalarıdır. Dolayısıyla her biri, kendi medeniyetini yeniden inşa etme veya diriltmeye çalışırken, kendi inanç değerlerine sadık kalarak başkalarının tecrübelerinden de istifade etmekte bir sakınca görmemektedirler. Bununla birlikte Sezai Karakoç ve Abdullah et-Tayyib, bir zamanlar Batı medeniyetinin de İslâm medeniyetinden faydalandığını vurgularken, Thomas Stearns Eliot'un eserlerinde - bilhassa The WasteLand gibi gözde eserlerinde- İslâm medeniyetinin Batı medeniyeti üzerindeki etkisinin varlığına dair herhangi bir işaret veya izah ya da yorum bulunmamaktadır.

Bu üç isim, sahip oldukları dava, görüş ve anlayışlara göre müntesip oldukları medeniyetleri diriltmeye çalışmışlardır. Bu çalışmanın ilk hedefi, üç ismin eserlerine yansıyan medeniyet algılarını tespit etmek olmuştur. Aynı zamanda ileriki zamanda bu alanda yapılacak çalışmalara bir yol haritası çizilebilmek de bu hedefin bir başka

veçhesidir. Bu bağlamda çalışmada ele alınan metinler, şair-düşünürlerin medeniyet algısını yansıtan örneklerden bazıları olmakla birlikte, Türk, İngiliz ve Sudan edebiyatının önde gelen üç şair-düşünürü bir araya getirilerek karşılaştırılmıştır. Bu adım oldukça önem arz etmektedir. Çünkü burada ele alınmayan konular başka çalışmaların konusu olabilir ve bu alanda çalışmak isteyen ancak tereddüt eden araştırmacıları teşvik edebilir.

Bu tür çalışmalarla ilgili yapılacak gayretlerde elbette dikkat edilmesi gereken birçok husus vardır. Sezai Karakoç, Thomas Stearns Eliot ve Abdullah et-Tayyib gibi büyük isimler üzerinde çalışılırken, çalışma konusunun daha sınırlı tutulması gerekir. Çünkü çok geniş konular hakkında çalışma yapmak yıllarca kesintisiz çalışmayı gerektirir. Bu durumda araştırmacı, sadece bazı metinleri seçmek zorunda kalacaktır. Dolayısıyla isimlerin her biri müstakil birer çalışma konusu olarak ele alındığında detaylara inilmesi mümkün olacaktır. Böyle bir çalışmanın daha kapsamlı ve titiz olacağı söylenebilir. Bu meyanda, "din-medeniyet ilişkisi", "medeniyet-kültür ilişkisi", "tarih-coğrafya", "medeniyet unsurları" gibi konular şair-düşünürlerin eserleri çerçevesinde çok daha ayrıntılı biçimde incelenebilir ve yorumlanabilir. Çalışma bu bağlamda yol açıcı bir çaba olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abban, Kenneth, “Understanding the Importance of Time Management”, **International Journal of Scientific & Engineering Research**, Volume 3, Issue 12, December-2012.
- Ahmed Mekkî, Et-Tâhir, **Karşılaştırmalı Edebiyatta Teorik ve Uygulamalı Çalışmalar**, Daru’l-Maarif Yayınları, Mısır, 2002.
- Akay, Hasan, **Anlamın Çağrısı**, Şule Yayınları, İstanbul, 2019.
- Analay, Kadir, “Sezai Karakoç ve Diriliş Düşüncesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı, 2009
- Andı, M. Fatih, **Güneşe Tutulan Ayna: Şiir İncelemeleri**, Hat Yayınevi, İstanbul 2010.
- Andı, M. Fatih, **İnce Ayar Hassas Mi’yar**, Ketebe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020.
- Aykanat, Timuçin, “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Karşılaştırmalı Bir Metin Tahlili Örneği”, **Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/3, Summer 2012.
- Aykanat, Timuçin, “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Karşılaştırmalı Bir Metin Tahlili Örneği”, **Turkish Studies- International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 7/3, Summer 2012, p. 409-427.
- Badenhausen, Richard, **T. S. Eliot And The Art Of Collaboration**, Cambridge Yayınları, 2014.
- Baş, Münire Kevser, **Diriliş Taşları- Sezai Karakoç’un Düşünce ve Sanatında Temel Kavramlar**, Ankara: Lotus Yayınevi, 2008
- Baş, Münire Kevser, **Sezai Karakoç’un Kavram Haritası**, Diriliş Yayınları, İstanbul 2018.

- Bergson, Henry, **Manevi Enerji**, çev. Murat Batmankaya, Şule Yayınları, İstanbul 2022.
- Beşir İmam, Zekeriya, **Abdullah et-Tayyib, Zâlike'l -Bahru'z-Zâhir**, Sudan, 2004.
- Beşîr, Tarık, **Medeniyetin Yenilenmesi**, Arap Çalışmaları Yayınları, Beyrut, 2015.
- Braudel, Fernand, **A History of Civilizations**, Penguin Books, 1995.
- Çetişli, İsmail, **Batılı Edebiyatında Akımlar**, AÖF, Eskişehir, 2011.
- Daşcıoğlu, Yılmaz, “Doğumunun 80. Yılında Sezai Karakoç’un Şiiri”, **Türk Dili**, 2013.
- Daşcıoğlu, Yılmaz, “İkinci Yeni’den Diriliş Hareketi’ne: Metafizik Gerilimli Şiir Ya Da Sezai Karakoç”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri**, (editör; Hasan Akay& Muharrem Dayanç), AÖF Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, 2018.
- Daşcıoğlu, Yılmaz, **Doğurgan Yara- Sezai Karakoç**, Şule Yayınları, 2023.
- Donoghue, Denis, “Eliot and the Criterion”, **The Literary Criticism of T.S. Eliot; New Essays**, (Editor, David Newton-De Molina), Bloomsbury Publishing, 2013
- Durant, Will & Durant, Ariel, **The Story Of Civilization- Part 7- The Age Of Reason Begins**, Simon & Schuster, 2011.
- Durant, Will, **Heroes of History: A Brief History of Civilization from Ancient Times to the Dawn of the Modern Age**, Simon & Schuster, 2012.
- El-Cevherî, Mohamed, **es-Sekâfe ve'l-Hadârah: 'İhtilafu'n-Neş'eti ve'l-Mefhûmi (Kültürler ve Medeniyetler: Köken ve Kavram Farkı)**, Kahire, Mısır-Lübnan Yayınevi, Mısır, 2009.
- Eliot, T. S., **The Letters of T. S. Eliot, Volume 1, 1898–1922**. London: Faber and Faber. 1988. p. xvii.
- Eliot, T. S., **To Criticize The Critic And Other Writings**, University of Nebraska Press Lincoln and London, 1992.
- Eliot, T.S., “İçi Boş Adamlar”, çev. Hasan Akay, **Türk Edebiyatı**, sayı: 154, Ağustos 1986, s. 56-57.
- Eliot, T.S., **Bütün Şiirleri**, Çev. Samet Köse, Everest Yayınları, İstanbul, 2018.
- Eliot, T.S., **Collected Poems 1909- 1962**, Harcourt Brace & World, Inc. New York, 1964.

- Eliot, T.S., **Denemeler**, çev. Halit Çakır, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Eliot, T.S., **Notes Towards the Definition of Culture (Kültürün Tanımı Üzerine Düşünceler)**, Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 1949.
- Eliot, T.S., **Selected Prose of T. S. Eliot**, (Frank Kermode), Printed in the United States of America, 1975.
- Eliot, T.S., **The Cocktail Party**, ed. Nevill Coghill (London, 1974).
- Eliot, T.S., **The Complete Prose of T. S. Eliot: The Critical Edition Apprentice Years, 1905–1918**, edit, jewel spears brooker & Ronald Schuchard, faber and Faber, London, 2014.
- Eliot, T.S., **The Use of Poetry and The Use of Criticism**, London: Faber and Faber, 1933. 5.
- El-Mesirî, Abdulvahab M., **İnsan ve Medeniyet**, Hilal Yayınları, Kahire, 2020.
- Enser, Ramazan, “Sezai Karakoç’un Şiirlerinde Geleneğin Tezahür Odakları Olarak İnsan, Zaman ve Mekân”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) FSMVU Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Et-Tayyib, Abdullah, “et-Tercametü ve et-Tarib (Çeviri ve Yerelleştirme)”, **Arap Dil Kurumu Dergisi**, 84. Sayı, Mayıs:1999.
- Et-Tayyib, Abdullah, “Hattâma-Nahnu Ma’l-Fitneti bi-Eliot, (Ne Vakte Kadar Eliot’ın Fitnessiyle), El-Jesra Kültür Merkezi, Doha, Katar, 1991.
- Et-Tayyib, Abdullah, “Mihnetul-Musekkefin El-Arab (Arap Aydınlarının Krizi)”, El-Jesra kültür Merkezi, Doha, 1996.
- Et-Tayyib, Abdullah, **Ağanilasıl (Akşamüstü Şarkıları)**, 3.Baskı, Alassalah yayınevi, Hartum 2004.
- Et-Tayyib, Abdullah, **Asdâü’n-Nîl (Nil Yankıları)**, Dârülmaarif Yayınevi, Mısır, 1960.
- Et-Tayyib, Abdullah, **Bânâtû-Râmâ**, Sudan Kitabevi, Hartum, 1970.
- Et-Tayyib, Abdullah, **Berku’l-Mededi bi-Adedi ve bila-Adedi (Sayılı ve Sayısız Medet Şimşekleri)**, Afrika Üniversitesi Yayınları, Hartum/Sudan, 1996.
- Et-Tayyib, Abdullah, **el-Âmmiyyetu-ve’l-Fûshâ (Lehçe ve Fesih Arap Dili)**, Abdullah Et-Tayyib’in Vakfi, Hartum, 2013.

- Et-Tayyib, Abdullah, **El-livau'z-Zâfir (Zafer Bayrağı)**, Sudan Kitabevi, Hartum, 1968.
- Et-Tayyib, Abdullah, **Elmirşidu ila fehmi Eşâri'l-Arabi (Arap Şiirlerinin Anlama Rehberi)**, 4.c, 2. Baskı, Hartum Üniversitesi Yayınevi, 1992.
- Et-Tayyib, Abdullah, **İltimaset Azaa (Bir Teselli Arayışı)**, Sudan Kitapevi Yayınları, Hartum, 1987.
- Et-Tayyib, Abdullah, **Min-Hakiybetiz-Zikriyat (Anıların Heybesinden)**, New Life Yayınları, Hartum, 2011.
- Et-Tayyib, Abdullah, **Min-Nâfizetü'l-Kitâr (Trenin Penceresinden)**, Abdullah Et-Tayyib'in Vakfı, Hartum/Sudan, 2011.
- Et-Tayyib, Abdullah, **Nazarâtun fi'l-Muctemai'l-İslâmî" (Müslüman Topluluğun Üzerinde Düşünceler)**, Abdullah Et-Tayyib'in Vakfı, Hartum, 2017.
- Et-Tayyib, Abdullah, **Saktu'z-Zind (İlk Tetikten Düşenleri)**, Hartum Üniversitesi Yayınevi, 1976.
- Et-Tayyib, Abdullah, **Zikra Sadikeyn (İki Arkadaşın Hatırası)**, Hartum Üniversitesi Yayınevi, Hartum, 1987.
- Fârâbî, **e-Medinetü'l- Fâzıla**, Nâfıza Yayınlar, Mısır, 2014.
- Gabilondo, Patricia Anne, **Modernity and war in the poetry o f T. S. Eliot**, The Louisiana State University and Agricultural and Mechanical Col., 1992.
- Garip, Recep, **Şiir ve Medeniyet**, İncir Yayıncılık, 2016.
- Genç, İlhan, **Leyla ile Mecnun'un İki Şairi Fuzuli ve Sezai Karakoç**, Şule Yayınları, 2009.
- Gillespie, Gerald, **By Way of Comparison. Reflections on the Theory and Practice of Comparative Literature**, Paris, Honoré Champion, 2004.
- Görgün, Tahsin, ""Yeni" Anlama ve Yorumlama Yöntemlerinin Fıkır Usulüne Göre Durumu", **İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi I**, (Hazırlayan: İsmail Kurt & Seyit Ali Tüz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Görgün, Tahsin, "Batı Medeniyeti İçerisinde İslâmî İlimler Mümkün Müdür? Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meselelerine Temelli Bir Bakış", **Modem Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri**, İSAM, 2007.

- Görgün, Tahsin, “Çağdaş Dünyayı Yorumlamada İslâm İlim Geleneğinin Bize Sağladığı İmkânlar”, **Entelektüel Bağımlılığı Aşmak**, Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2009.
- Görgün, Tahsin, **Tarihselcilik**, Tire Kitap Yayınları, İstanbul, 2022.
- Hammad, Bilal Elimam, “Pessimism in T.S. Eliot’s Poem ‘The Waste Land’”, **International Journal of Social Science**: 3(3): 305-330, / Elimam El-Mehdi University, Sudan, Sept. 2014.
- Hopkins, John A. F., **The Universal Deep Structure of Modern Poetry**, Cambridge Scholars Publishing, 2020.
- İbn Haldun, **Mukaddime**, Haz: Süleyman Uludağ, 17. baskı, Dergâh Yayınları, Mayıs 2018.
- İzzetbegoviç, Aliya, **Inescapable Questions Autobiographical Notes**, Translated by Saba Rissaluddin & Jasmina Izetbegović, The Islamic Foundation Leicester, England, 2004.
- Kalın, İbrahim, **İslâm ve Batı**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kaplan, Yusuf, **Medeniyet Tasavvuru (Fütuhat-ı Medeniye’ye Giriş)**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2022.
- Karaca, Alaattin, “Sezai Karakoç, ’un Şiirlerinde Şehir, Coğrafya ve Medeniyet”, **Medeniyetin Burçları Sezai Karakoç, Kitabı** (Ed. Ali Dursun), Kayseri, Karakoç, Sezai, **Alnyazısı Saati – Şiirler VIII**, Diriliş Yayınları: İstanbul, 2003.
- Karakoç, Sezai, **Çağdaş Batı Düşüncesinden**, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karakoç, Sezai, **Çıkış Yolu Medeniyetimizin Dirilişi**, 4. B., Diriliş Yayınları, İstanbul 2012.
- Karakoç, Sezai, *Diriliş Neslinin Amentüsü*, Diriliş Yayınları, 2012.
- Karakoç, Sezai, **Diriliş Neslinin Âmentüsü**, Diriliş Yayınları, 2012.
- Karakoç, Sezai, **Düşünceler 1/ Kavramlar**, 4. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Karakoç, Sezai, **Edebiyat Yazıları 3 (Eğik Ehramlar)**, 3. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Karakoç, Sezai, **Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi 1**, 5. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karakoç, Sezai, **Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi 2**, 5. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1995.

- Karakoç, Sezai, **Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi 3**, 5. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karakoç, Sezai, **Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi III**, Diriliş Yayınları, 2016.
- Karakoç, Sezai, **Gün Doğmadan**, 24. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Karakoç, Sezai, **İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Karakoç, Sezai, **İslâm'ın Dirilişi**, Diriliş Yayınları, 2017.
- Karakoç, Sezai, **Yitik Cennet**, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Karataş, Turan, **Doğu'nun Yedinci Oğlu: Sezai Karakoç**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013.
- Karataş, Turan, Sezai Karakoç (Hayat-Sanat-Tenkit), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1994.
- Koçak, Mesut, "Mehmed Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç'un Eserlerinde Coğrafya, Tarih, Medeniyet Düşüncesi", Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2016.
- Kula, F. & Güneş, M. (2016). "Sezai Karakoç, 'un Şiirlerinde Medeniyet Şehri İstanbul'un Tarihî ve Manevi Unsurları / The Historical and Spiritual Elements in Sezai Karakoc's Poems About the Civilization City İstanbul", **Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, Volume 11/10 Spring 2016.
- Kula, Fikri, **Sezai Karakoç Dirilişe Çağırın Adam**, Bir Yayıncılık, 2020.
- Kultuer, İlhan, "Medeniyet", Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, Çevrimiçi, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/medeniyet>, erişim tarihi, 14.04.2022
- Kultuer, İlhan, "Medeniyet", Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, Çevrimiçi, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/medeniyet> , (Erişim Tarihi: 14.04.2022).
- Larry A. Samovar and Richard E. Porter, **Communication Between Cultures**, Cengage Learning, Boston USA, 2015.

- Malik b. Nebî, **Müşkilâtü's-Sekâfe, (Kültürün Sorunu)**, (çev. Fransızcadan Arapçaya, Abdulsabur Şahin), Dâru'l-Fikr Yayınları, Şam, 2000.
- Moody, A. David, **The Cambridge Companion to T. S. Eliot (Cambridge Companions to Literature)**, Cambridge University Press, 1995.
- Murphy, Russell Elliott, **Critical Companion to T. S. Eliot: A Literary Reference to His Life and Work**, Facts on File, 2007.
- Nasır, Suliman, "Mehmet Âkif ve Abdullah et-Tayyib'in Şiirlerinde Geleneğin İhyası", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmayan Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.
- Ömer, Sıddık, **Abdullah et-Tayyib'le İlgili Makaleler**, Hartum Basın Yayınları, Sudan, 2014.
- Piddington, Ralph, **An Introduction to Social Anthropology, Volume 1&2**, Auckland University, 1962.
- Rhee, Semy, "Post-War Europe: The Waste Land as a Metaphor", A Senior Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for graduation in the Honors Program, Liberty University, Spring 2012.
- Ricks, Christopher, **Inventions of the March Hare: Poems, 1909–1917 by T. S. Eliot**, 1996.
- Rosen, David, "T. S. Eliot and the Lost Youth of Modern Poetry", Trinity College
- Sakar, Ekrem, "Sezai Karakoç'un Tanıdık Hikâyeleri", Diriliş Yazıları, <https://dirilisyazilari.wordpress.com/2010/03/03/sezai-karakocun-tanidik-hikayeleri/>, (Erişim Tarihi:18.05.2023).
- Saussy, Haun, **Comparative Literature in an Age of Globalization**, Johns Hopkins University Press, 2006.
- Saussy, Haun, **Introducing Comparative Literature. New Trends and Applications**, Taylor & Francis Books, 2015.
- Şentürk, Recep, "Usûlsüz Metincilik: Tarihselcilik veya Seleficilik Arasında Çağdaş İslâm Düşüncesi", **Modernleşme, Protestanlaşma ve Selefleşme**, İSAR Yayınları, İstanbul, 2019.
- Şentürk, Recep, **Açık Medeniyet**, İz Yayıncılık, İstanbul 2018.

- Sıddık, Ömer Sıddık, **Makalâtûn-Havl Abdullah et-Tayyib (Abdullah et-Tayyib Hakkında Makaleler)**, 1. Baskı, Hartum Eyaletin Yayınları, 2014.
- Sigg, Eric, **The American T. S. Eliot: A Study of the Early Writings**, Cambridge Üniversitesi Yayınlar, 2009.
- Stead, C. K., “Eliot, Arnold, and the English Poetic Tradition”, *The Literary Criticism of T.S. Eliot; New Essays*, (Editor, David Newton-De Molina), Bloomsbury Publishing, 2013.
- Tawfiq, Ammar, **Bases Of Civilization And The Elements Of İts Disappearance From The Point of View Of The Holy Quran**, Najah university, 2017, s. 10-15.
- Trinity College Digital Repository, 12-2003, s. 474-459.
- Tuveyjri, Abdulaziz Oman, **İslâm Medeniyetinin Özellikleri ve Gelecek Beklentileri** 2.Baskı, 2015. Volume 7/3, Summer 2012.
- Uslu, Mehmet Fatih, “Greenblatt'ın Yeni Tarihselci Eleştirisi”, **Edebiyatın Omzundaki Melek / Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar**, haz. Zeynep Uysal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yasnet, Sozan, **General Comparative Literature**, London, 1998.